T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANADOLU'NUN KÜLTÜREL MİRASI MOZAİKLER VE TURİZM

Demet ÖNSOY
2501971303

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. M. Suna DOĞANER

İSTANBUL – 2021

ÖZ

ANADOLU'NUN KÜLTÜREL MİRASI MOZAİKLER VE TURİZM

Demet ÖNSOY

Bu araştırmada, Anadolu'nun kültürel mirası mozaiklerdeki coğrafi unsurlar, mozaiklerin dağılışında öne çıkan etmenler ve mozaiklerin turizmdeki yeri çok boyutlu olarak incelenmiştir. Uygarlık tarihi boyunca köklü bir kültürün temellenmesinin önkoşulu olan bütün olanakları sunan Anadolu coğrafyası, görkemli bir mozaik mirasına sahiptir. Bu mirasın korunması, değerlendirilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılmasında kültür varlığı ve mekân arasındaki ilişkilerin çok disiplinli bakış açısıyla sentezlenmesi önem taşımaktadır. Tarihsel süreçte, mimari bezeme unsuru olmanın ötesinde dönemlerinin estetik anlayışı, düşünce ve inanç sistemini yansıtan zengin içeriklerle karşımıza çıkan mozaikler, bu anlayışla değerlendirilmiştir. Araştırmada geniş bir literatür taraması yapılmış, mozaikler mimari ve coğrafi mekân, yapıldığı dönem, malzeme, teknik ve konularıyla farklı kategorilerdeki Anadolu mozaiklerinden oluşan bir seçki eşliğinde incelenmiştir. Kültürün somutlaştığı mozaikler aracılığıyla kültür bileşenlerinin analiz edilmesinin, coğrafyanın kültür birikimine olan bakışın derinleşmesine katkı sunması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dağılış, coğrafi unsur, belge değeri, malzeme, sembol, koruma, müze, turizm.

ABSTRACT

ANATOLIAN CULTURAL HERITAGE MOSAICS AND TOURISM

Demet ÖNSOY

The cultural heritage of Anatolia was examined as geographical elements in mosaics, the elements that stand out in the distribution of mosaics and the place of mosaics in tourism in a multidimensional way in the present study. Anatolian geography offering all the possibilities that are the preconditions for the foundation of a deep-rooted culture has a magnificent heritage in terms of its mosaics as well. It is important to synthesize the relationships between cultural assets and space from a multidisciplinary point of view for the conservation, evaluation, and transfer of this heritage to the future generations. In the historical process, the mosaics, which exist with culturally rich contents reflecting the aesthetic understanding, thought and belief system of their period, beyond being an element of architectural decoration; were evaluated with this understanding. In the study, a comprehensive literature review was conducted, and the mosaics were examined accompanied by a selection of Anatolian mosaics in different categories with architectural and geographical space, the period in which they were created, materials, techniques, and themes. Analysis of cultural components through mosaics aims to contribute to the deepening of the view on the cultural accumulation of Anatolia.

Keywords: Distribution, geographical element, document value, material, symbol, conservation, museum, tourism.

ÖNSÖZ

Anadolu'nun kültürel mirası olan mozaikleri konu alan bu çalışmada; eserlerin günümüze taşıdığı görsel dilin arka planını okumanın, coğrafyadaki fiziki ve beşeri olguların sanata yön veren etkisini anlamanın, kültürel miras bilincinin gelişmesinde tarihin belirli bir dönemiyle sınırlı kalmadan kültür varlıklarını geniş bir perspektifte değerlendirmenin önemine vurgu yapılmaktadır. Mozaikler, desenleri ve işledikleri konularla üretildikleri mekânın ve zamanın bilgisini aktarmakla kalmayıp kendi zamanına yön veren geçmişe ilişkin ipuçları barındıran bilgi hazineleridir.

Binlerce yıl boyunca topoğrafik şartların sunduğu savunma ve ulaşım olanakları, madenler, verimli topraklar ve su kaynaklarından yararlanma konusunda isabetli seçimler yapmış olan uygarlıkların, doğada hazır buldukları çakıl taşları ile pişmiş toprak, cam ve çeşitli taşlardan yararlanarak ürettikleri mozaikler, zamana yenik düşen özel mimari yapılardan günümüze ulaşabilen en önemli unsurlar olmuştur. İhtiyaçlar ve teknolojik olanaklar doğrultusunda arazi kullanımındaki tercihler farklı olsa da, stratejik konumuyla öne çıkan, doğal şartlar bakımından elverişli, sürekli çekim alanı olmuş sahalarda; karayolu, hidroelektik proje alanları, tarım arazisi, çok katmanlı kent dokusu gibi yerlerde gün ışığına çıkan mozaikler şimdiki zamanın tanıklarına Anadolu coğrafyasında birikmiş kültürün anlaşılması, korunması, değerlendirilmesi ve geleceğe aktarılması konularında sorumluluk yüklemektedir.

Bir kültür varlığının topluma kazandırılmasına uzanan uzun soluklu ve kapsamlı süreçte en büyük pay ilk çalışmaları yürüten, ardından dalgalar halinde yayılacak etkiyi başlatanlara aittir. Bu bakımdan, öncelikle bilime ve sanata emek veren, çalışmalarıyla yolumu aydınlatan hayatta ve aramızdan ayrılmış olan kişilerin her birine gönülden teşekkür ederim. Aynı zamanda çalışmamın her aşamasında ilgi ve yardımlarını gördüğüm değerli hocam, danışmanım Prof. Dr. M. Suna Doğaner'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Elbette her konuda yanımda olan ve beni destekleyen biricik aileme ne kadar teşekkür etsem azdır.

Demet ÖNSOY

İSTANBUL, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **ii**

ABSTRACT ..... **iii**

ÖNSÖZ ..... **iv**

TABLOLAR LİSTESİ ..... **vii**

ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **viii**

HARİTALAR LİSTESİ ..... **ix**

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ ..... **x**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xviii**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

MOZAİK SANATI VE TARİHÇESİ

1.1. Mozaik Sanatı ve Özellikleri 7

1.2. Anadolu Mozaiklerinin Malzemeleri 16

1.3. Anadolu'da Mozaik Sanatının Tarihçesi 24

1.3.1. Yazılı Tarih Öncesinde Mozaikler 24

1.3.2. Helenizm Öncesi Dönem 28

1.3.3. Helenistik Dönem Mozaikleri 36

1.3.4. Roma Dönemi Mozaikleri 40

1.3.5. Doğu Roma (Bizans) Mozaikleri 44

1.3.6. Anadolu Selçuklu Mozaik Çinileri 49

1.3.7. Beylikler ve Osmanlı Dönemi Mozaikleri 52

1.3.8. Cumhuriyet Döneminde Mozaik Sanatı 56

İKİNCİ BÖLÜM

MOZAİKLERİN COĞRAFİ AÇIDAN YORUMLANMASI

2.1. Mozaiklerin Coğrafyada Belge Değeri 61

2.2. Mozaiklerde Coğrafi Unsurlar 82

2.2.1. Mozaiklerde Mevsimler 85
2.2.2. Mozaiklerde Yerleşme Unsurları 93
2.2.3. Mozaiklerde Anadolu Fauna ve Florası 104
2.2.3.1. Mozaiklerde Anadolu Faunası.....104
2.2.3.2. Mozaiklerde Anadolu Florası.....112
2.2.4. Mozaiklerde Menderes Motifi.....117
2.2.5. Mozaiklerde İnanç Kültürü 121
2.3. Anadolu Mozaiklerinin Dağılışı.....138

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MOZAİKLERİN KORUNMASI VE TURİZM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Kaybolan Mozaik Mirası ve Mozaiklerin Korunması.....148
3.2. Müzelerde Mozaikler.....161
3.2.1. Türkiye Müzelerinde Mozaikler 174
3.2.1.1. Mozaik Müzeleri.....174
3.2.1.2. Anıt Müzeler.....192
3.2.1.3. Arkeoloji Müzeleri.....196
3.2.1.4. Genel Müzeler 208
3.2.1.5. Açık Hava Müzeleri.....214
3.2.2. Yabancı Müzelerde Anadolu Mozaikleri 221

SONUÇ VE ÖNERİLER.....230
KAYNAKÇA 241

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1. Mozaiklerin dağılışında öne çıkan unsurlar..……..…139
Tablo 3.1. Mozaik koleksiyonları bulunan ve mozaikleriyle tanınan bazı müzelerin 2015-2019 yıllarına ait toplam ziyaretçi sayıları.……188
Tablo 3.2. 2001-2019 yılları arasındaki yabancı ziyaretçi, müze ve ören yeri ziyaretçi sayısı, turizm geliri ve turizm gelirinin ihracata oranı.…….……190

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Bronz çivili mozaik uygulama.....35
Şekil 2.1. Anadolu Sığla Ağacı (*Liquidambar Orientalis*) 79
Şekil 2.2. Alüvyal vadi tabanında menderesler çizen akarsu ve alüvyal taraçalar...117

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1.1. *Terrazzo* tabanların bulunduğu bölümde adı geçen Erken Neolitik yerleşmeler ……..…...25
Harita 2.1. Roma yol ağları ……..……..…...143
Harita 3.1. Koleksiyonlarında Anadolu mozaikleri bulunan, bölümde adı geçen müzelerin dağılışı ……229

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Foto 1.1. "İskender Mozaiği".....10
Foto 1.2. "Avlanan Amazon Kraliçeleri Mozaiği"nden ayrıntı. M.S. 5.-6. yy'a tarihlenmekte olan mozaik, Şanlıurfa Haleplibahçe Mozaik Müzesi'nde Amazonlar Villası'nda buluntu yerinde (in situ) sergilenmektedir……...11
Foto 1.3. Metropolitan Müzesi (New York/ABD) koleksiyonundaki M.S. 6-15. yy cam t*essera* örnekleri. 12
Foto 1.4. Gölhisar Ovası'na hâkim konumuyla *Kibyra* Antik Kenti (Burdur) *odeion* yapısı ve "Medusa Mozaiği". 13
Foto 1.5. "Medusa Mozaiği"nden ayrıntı. Mitolojik figürün renkli mermer plakalardan yapılmış olan (*opus sectile*) benzersiz bir yorumu……..13
Foto 1.6. Mozaik döşemede farklı evreler. *Rhodiapolis* Antik Kenti (Kumluca/Antalya). 14
Foto 1.7. Menteşe Yöresi'nin doğal kaynaklarından *Iassos* (Kıyıkışlacık) mermeri. ……....18
Foto 1.8. Eskipazar sarı traverten ocağı.....20
Foto 1.9. *Hadrianopupolis* (Eskipazar) mozaiklerindeki figürlerden biri olan "grifon"….....20
Foto 1.10. Ayasofya'da Doğu Roma imparatorlarının taç giyme törenlerinin yapıldığı yerin (*omphalion*) taban mozaiğinden ayrıntılar.....23
Foto 1.11. Göbeklitepe kazı alanı.....26
Foto 1.12. Göbeklitepe'de 2018 yılında yapılan koruma çatıları. 26
Foto 1.13. Çayönü Tepesi'nden Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait *terrazzo* taban parçası İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü bünyesinde 2019 yılında yılında açılan müzede sergilenmektedir……... .27
Foto 1.14. Hassek Höyük'te parçalanmış olarak bulunmuş olan "çivi mozaik" panonun replikasının yapımı. 29
Foto 1.15. Sümer kenti Uruk kazı alanından "çivi mozaik". 29
Foto 1.16. Uşaklı Höyük'ten çakıl taşı döşeme örneği. 32
Foto 1.17. Ziyaret Tepe'de bulunan çakıl taşı mozaik döşeme. 33

Foto 1.18. Tille Höyük dama desenli çakıl taşı döşeme……33
Foto 1.19. Karkamış'ta saray kalıntısı tabanındaki dama desenli çakıl taşı döşeme. 33
Foto 1.20. Gordion'da M.Ö. 6. yy'a ait mozaik.....34
Foto 1.21. Gordion'da çakıl taşı panolar.....34
Foto 1.22. Halka formunda taşlarla uygulanmış kakma mozaik uygulaması……35
Foto 1.23. Sinop çakıl taşı mozaik örneği. 37
Foto 1.24. *Kyme* (İzmir) çakıl taşı mozaik.....37
Foto 1.25. Rodos çakıl taşı mozaik örneği.....37
Foto 1.26. Pella (Makedonya) çakıl taşı mozaik.....37
Foto 1.27. 2010 yılında sahil yolu genişletilirken gün ışığına çıkan *Aiegai* Antik Kenti mozaiği. 43
Foto 1.28. "Yumurtalık Mozaiği" (M.S. 3. yy başları). Kültür turizmine kazandırılan mozaik, Adana Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. 43
Foto 1.29. Ayasofya mozaiklerinden "Sunu Mozaiği" (M.S. 10. yy). Sağda İmparator Konstantinos İstanbul'u temsil eden maketi tutarken, solda ise İmparator Justinianos Ayasofya maketi tutmaktadır 46
Foto 1.30. Kalenderhane Camii mozaiğinden (M.S. 6. yy sonları) ayrıntılar.....47
Foto 1.31. Zeyrek Kilise Camii döşemesi.....48
Foto 1.32. Zeyrek Kilise Camii döşemesinden ayrıntı (kıvrımlı dallar arasında grifon ve tavşan figürleri). 48
Foto 1.33. Artuklu Sarayı havuzundan ayrıntı. 50
Foto 1.34. Artuklu Sarayı'na ait havuz. 50
Foto 1.35. Siirt Ulu Camii minaresi. (12. yy başları).....51
Foto 1.36. Siirt Ulu Camii minaresinin restorasyonun ardından görünümü. 51
Foto 1.37. Ali Tusi Türbesi (Tokat) pencere alınlığındaki yazı ve süslemeler.....52
Foto 1.38. İznik Yeşil Camii. 53
Foto 1.39. Muradiye Camii (Bursa) cephesindeki mozaik çini tekniğinde yapılmış pencere alınlığı (15. yy). 54
Foto 1.40. "Sultan Abdülmecit Tuğrası Mozaiği"……..55
Foto 1.41. Alman Çeşmesi ve mozaik süslemelerinden ayrıntılar…….55
Foto 1.42. 4. Levent mozaik kurtarma çalışmaları…….57

Foto 1.43. Ercüment Kalmık'ın (1909-1971) stilize Anadolu motiflerinden oluşan eseri.....58
Foto 1.44. Eren Eyüboğlu'nun (1907-1988) göç eden yörükleri konu alan panosu (IMÇ 1.Blok) ve mozaikten ayrıntı.....58
Foto 1.45. Caferiye Tekkesi (Fatih/İstanbul).....60
Foto 2.1. "Amasya Elma Ağacı Mozaiği".....63
Foto 2.2. Bir zamanlar dini bir yapının (şapel) zeminini süslemiş olan, 2020 yılında Amasya Arkeoloji Müzesi teşhir salonundaki yerini alan mozaik.....63
Foto 2.3. "Amasya Elma Ağacı Mozaiği"nin bulunduğu kazı alanı.....63
Foto 2.4. Savrun Çayı (Kadirli/Osmaniye) üzerinde set oluşturularak yapılan turp yıkama havuzları.....66
Foto 2.5. Kadirli'nin simgesi turp betiminin bulunduğu taban mozaiği ve mozaikten ayrıntı.Turp dışında dikkati çeken üzüm ve keklik, Anadolu'da geniş bir dağılışı olan ve mozaikler üzerinde de sıkça rastlanan figürlerdir……..67
Foto 2.6. Laodikya'da lale motifi.....68
Foto 2.7. Bergama'dan mozaik sanatındaki gelişime dair güzel bir örnek (M.Ö. 2. yy). Bu eser Berlin'deki "Pergamon Museum"da sergileniyor.....70
Foto 2.8. Papağan Mozaiği'nin yer aldığı "Saray V Sunak Odası" taban mozaiği. ...70
Foto 2.9. Anadolu Parsı. Kemalpaşa'da (İzmir) 2012 yılında çıkarılan villa kompleksinin (M.S. 4. yy) taban mozaiklerindeki figürlerden biridir.....72
Foto 2.10. Asya Fili ve Anadolu Kaplanı. Worcester Sanat Müzesi (ABD) koleksiyonunda yer alan, 1930'lu yıllarda yapılan Antakya kazılarından bir mozaik. 72
Foto 2.11. M.S. 6. yy başlarına tarihlenen Antakya "Av Mozaiği"nden bir sahne. Mozaik, ABD'de Worcester Sanat Müzesi koleksiyonunda yer alıyor.....72
Foto 2.12. *Perre* Antik Kenti (Adıyaman) mozaiğindeki turna betimi. 73
Foto 2.13. İncirli Köyü (Kırıkhan/Hatay) mozaiklerindeki turnalar. 73
Foto 2.14. Telli Turna. İzmir ili Kemalpaşa ilçesinde, 2013 yılında sanayi bölgesindeki bir inşaat sırasında bulunmuş kırsal villa mozaiklerinden ayrıntı. 74
Foto 2.15. Silifke-Erdemli (Mersin) kıyıları arasındaki tarihi ada Kızkalesi. 76
Foto 2.16. Kızkalesi avlusundaki yapı kompleksinin günümüze gelebilen taban döşemelerinden biri üzerindeki kuş ve kaplumbağa betimleri. 76

Foto 2.17. *Kaunos* Ören Yeri. 79
Foto 2.18. Mozaikte Anadolu Sığla Ağacı yaprakları. 79
Foto 2.19. Anadolu Sığla Ağacı'nın sonbahar mevsimindeki görünümü. 79
Foto 2.20. Mozaikte su değirmeni betimi. Büyük Saray Mozaikleri Müzesi (İstanbul). 81
Foto 2.21. "Zodyak Kuşaklı Mozaik"te yaz ve kış mevsimi kişileştirmeleri, takımyıldız sembolleri ve mozaiğin merkezinde yer alan kazı alanından çalınmış olan "Güneş Tanrısı" figürü. 87
Foto 2.22. Louvre Müzesi (Fransa) koleksiyonundaki Antakya mozaiklerinde 88
lkbahar ve sonbahar mevsimlerinin kişileştirmeleri. 88
Foto 2.23. Princeton Üniversitesi Sanat Müzesi (ABD) koleksiyonunda yer 88
alan Antakya mozaiklerindeki mevsim kişileştirmeleri (M.S. 2. yy ortaları). 88
Foto 2.24. Demeter Mozaiği 89
Foto 2.25. Güneş saati betimi (Defne/Harbiye). 94
Foto 2.26. "Güneş saati Mozaiği" (Tarsus). 95
Foto 2.27. "Kelenderis Mozaiği" (Aydıncık/Mersin) Lotus çiçeği tomurcuklarıyla .96
Foto 2.28. "Yakto Mozaiği" (Hatay Arkeoloji Müzesi). 99
Foto 2.29. Yakto Mozaiği bordüründeki yapı betimleri.…….…… 99
Foto 2.30. Bazı mozaikler kırsal yaşamı yapıları, yabani ve evcil hayvanları, meyve ağaçları ve çeşitli bitkileriyle bir bütün olarak yansıtır. Kahramanmaraş'ta bulunan "Yaşam Mozaiği" bu konuda en iyi örneklerden biridir. 100
Foto 2.31. "Mevsimler Mozaiği" ve mozaikten ayrıntı. 101
Foto 2.32. *Zeugma* Antik Kenti 1999 yılı çalışmalarında gün ışığına çıkarılan "*Pasiphae* ve *Daidalos* Mozaiği". 102
Foto 2.33. Bir mitolojik öykünün sahnelenmesini işleyen mozaiğin sağ üst köşesindeki yapılar saray olarak değerlendirilmiştir. 102
Foto 2.34. Kariye mozaiklerinden sahneler. 103
Foto 2.35. "Amazonlar Mozaiği"nden ayrıntı. Bir kaya üzerindeki keklik ve elma ağacı. 106
Foto 2.36. Çukurova'ya hâkim konumdaki Anavarza Kalesi ve "Balıklı Mozaik". M.S. 3.yy'a ait Anavarza Antik Kenti mozaiği, Dilekkaya Köyü'nde (Kozan/Adana) 1960 yılında, bir evin temel kazısı sırasında gün ışığına çıkmıştır. 107

Foto 2.37. Adana Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmekte olan "Balıklı Mozaik". 107
Foto 2.38. Dallas Müzesi'nden iadesi sağlanan "Orpheus Mozaiği" (Şanlıurfa). 110
Foto 2.39. M.S. 4. yy'a ait bir bazilikanın tabanındaki "Misis Mozaiği" (Adana). .110
Foto 2.40. "Kuşlu Mozaik (*Megalopsychia* Evi Mozaiği)". Hatay Necmi Afsuroğlu Arkeoloji Müzesi. 111
Foto 2.41. Worcester Sanat Müzesi (ABD) koleksiyonunda yer alan Antakya Mozaiği (M.S. 6. yy).....113
Foto 2.42. "*Lykurgos* ve *Ambrosia* Mozaiği". 114
Foto 2.43. "Lykurgos ve Ambrosia Mozaiği"nden ayrıntı. 114
Foto 2.44. "*Apollon* ve *Daphne* Mozaiği" (M.S. 3. yy sonları). 1930'lu yıllardaki Antakya kazıları sırasında bulunmuştur. Eser Princeton Üniversitesi Sanat Müzesi koleksiyonundadır.....115
Foto 2.45. Nar ağacı. "Yaşam Mozaiği"nden ayrıntı. 116
Foto 2.46. "Kuşlar ve Rozet Mozaiği"nden ayrıntı ve nar betimi. Hatay Arkeoloji Müzesi.....116
Foto 2.47. *Latmos* kaya resimlerinde yer alan menderes motifi. 118
Foto 2.48. "*Orpheus* Mozaiği". Büyük Menderes Nehri'nin taşıdığı alüvyonlarla liman işlevini yitirip denizden uzaklaşan Milet (*Milethos*)'ta yer alan bir villanın yemek salonundaki taban mozaiği, Berlin'de Pergamon Müzesi'nde sergileniyor...119
Foto 2.49. *Assos*'tan aslan ve kartal başlı grifonlar (M.Ö. 3-2. yy).....123
Foto 2.50. İznik Ayasofya Camii mozaik döşemesi.....126
Foto 2.51. Şanlıurfa Kale Eteği ve mozaikli kaya mezarı. 130
Foto 2.52. Balatlar Kilisesi'ndeki (Sinop) bir mezara ait adak mozaiği. 132
Foto 2.53. Perge'de anıtsal mezar odası tabanındaki "*Okeanos* Mozaiği" (M.S. 3. yy). Deniz ve akarsuların kişileştirmesi olan *Okeanos*, coğrafya bilgisinin artması ile büyük denizler ve Atlas Okyanusu için kullanılmaya başlamıştır. 133
Foto 2.54. İznik'te (Bursa) bir zeytinlikte rastlanan lahit mezar üzerindeki mozaik .. .. döşeme.....133
Foto 2.55. Sahip Ata Türbesi'nin sandukaları. 134
Foto 2.56. Sahip Ata Türbesi (Konya). 134
Foto 2.57. Zeynel Bey Türbesi (Batman). 135
Foto 2.58. Zeynel Bey Türbesi taşınırken.....135

Foto 2.59. Orhan Gazi Türbesi'nin tabanındaki örgülü *opus sectile* döşemeden ayrıntı. 136
Foto 2.60. Anıtkabir mozaiklerinden ayrıntı. Hayat ağacı motifi. 138
Foto 2.61. Kalkan ve balta motifi. 141
Foto 2.62. Pelta motifi. 141
Foto 2.63. *Kelenderis* (Aydıncık/Mersin) "Agora Bazilikası Mozaikleri"nden ayrıntı. "Zenci Köle ve Zebra Mozaiği". 145
Foto 2.64. "Kadıoğlu Mozaikleri"nden ayrıntı. 146
Foto 3.1. Zeugma antik yerleşimi kurtarma kazıları. 150
Foto 3.2. Birecik Baraj Gölü kıyısındaki Belkıs/Zeugma Antik Kenti'nde *Dionysos* ve *Danae* evleri koruma yapısı, araziden görünüm ve yörenin doğal taşları.……151
Foto 3.3. Küçük Ayasofya Camii ile Nakilbent Camii arasındaki Eresin Crown Hotel, Mozaik Restaurant ve mozaikte yer alan balık figürü. 158
Foto 3.4. Kazlıçeşme Kültür Merkezi olarak faaliyet gösteren tarihi yapı, cam zemin uygulaması ve taban mozaiğinden ayrıntı. 159
Foto 3.5. Bodrum'da hastane bahçesinde gün ışığına çıkarılan taban mozaiklerinden ayrıntı. 160
Foto 3.6. Bodrum'da "müze hastane"de korunan ve sergilenen taban mozaiklerinin bir bölümü. 160
Foto 3.7. Copacabana sahilinin yaklaşık 4 km boyunca uzanmakta olan 1970'li yıllarda yapılan mozaikli yolları, dalgaların esin kaynağı olduğu desenleriyle, mozaik sanatının kamusal alandaki en önemli örneklerinden biridir. (Tasarım Bruno Burle Marx).....162
Foto 3.8. Sümer kraliyet mezarında bulunmuş "Ur Standardı" (M.Ö. 2600) sahnelerinden ayrıntı. 163
Foto 3.9. Meksika'dan sedir ağacının üzerine turkuazla mozaiklenmiş çift başlı yılan (15-16. yy).....163
Foto 3.10. Meksika'dan sapı mozaikle kaplı çakmaktaşı kurban bıçağı. Mozaikte çeşitli deniz kabukları, malakit ve turkuaz kullanılmıştır. 163
Foto 3.11. "Neptün Mozaiği" Italica Antik Kenti (Sevilla/İspanya). 164
Foto 3.12. Aziz Stephen Kilisesi'nin taban mozaiğinin bordüründe, bölgedeki kentlerin betimleri yer alır.....164

Foto 3.13. Pompeii'de tabanı siyah-beyaz mozaikli, duvarları freskli ve mozaikli çeşme yapısıyla "Küçük Çeşme Evi" 166
Foto 3.14. Madaba Mozaik Haritası. 167
Foto 3.15. Petra kilise kalıntılarının yer aldığı tepeden manzara, "Güney Koridor Mozaiği" Okeanos betimi, mevsim kişileştirmesi betimi ve "Kuzey Koridor Mozaiği". 169
Foto 3.16. "Palestrina Nil Mozaiği" ve mozaikten ayrıntılar. 171
Foto 3.17. "Nil Nehri Festivali" konulu mozaik. 172
Foto 3.18. "Çingene Kızı" adıyla bilinen mitolojik figür. 176
Foto 3.19. Zeugma Mozaik Müzesi.....176
Foto 3.20. Büyük Saray Mozaikleri Müzesi. 179
Foto 3.21. "İskelet Mozaiği" ve ortada güneş saati betimi olan pano. 181
Foto 3.22. "Antakya Teleferik Projesi" çalışmalarında gün ışığına çıkan "İskelet Mozaiği"nin bulunduğu, yoğun yerleşme dokusu barındıran İplik Pazarı mevkii. 181
Foto 3.23. Şanlıurfa Haleplibahçe Mozaik Müzesi. 183
Foto 3.24. Haleplibahçe Mozaik Müzesi iç mekân. 183
Foto 3.25. "Amazonlar Mozaiği"nden ayrıntı. Amazon kraliçesi *Melanippe*. 181
Foto 3.26. "*Akhilleus* Mozaiği"nden ayrıntı. 183
Foto 3.27. "Müze Otel" (Hatay) Necmi Afsuroğlu Arkeoloji Müzesi. 186
Foto 3.28. Ayasofya'da ana salona döşenen halı ile figürlü mozaik ve freskler için kullanılan "yelken perde" uygulaması. 193
Foto 3.29. Erzurum şehir merkezindeki Yakutiye Medresesi'nin (1310) minaresindeki desenler, mozaik tekniğiyle üretilmiş patlıcan moru ve turkuaz renkli çinilerden oluşmaktadır. 194
Foto 3.30. Çinili Köşk ve yapının Gülhane Parkı'na bakan cephesindeki mozaik çini süslemeler……..……...195
Foto 3.31. Kariye mozaiklerinden interaktif müzecilikte yararlanılması. Tekfur Sarayı Müzesi (İstanbul). 200
Foto 3.32. Aydın Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmekte olan *Orthasia* Antik Kenti….. Mozaiği. 201

Foto 3.33. İzmir Arkeoloji Müzesi'nde Helenistik Dönem mozaik parçası ve heykel grubu. 202
Foto 3.34. Bursa Arkeoloji Müzesi. 205
Foto 3.35. Şarhöyük'ten taban mozaiği ve mozaikten ayrıntı. Eskişehir Eti Arkeoloji Müzesi. 206
Foto 3.36. Konuralp Müzesi giriş ve bahçeden görünüm. 212
Foto 3.37. Sadberk Hanım Müzesi. 213
Foto 3.38. Konya Beyhekim Camii mozaik çini mihrabı. Pergamon Müzesi (Berlin/Almanya) 226
Foto 3.39. Karaman'da bir camiden mozaik çini parçası 226
Foto 3.40. "Yunuslu Eros Mozaiği". Viyana'daki (Avusturya) Efes Müzesi'nde sergilenmektedir. 226
Foto 3.41. Marmara Ereğlisi'nden "Bakire Hodegetria" mozaik ikonası. Ulusal Arkeoloji Müzesi (Sofya/Bulgaristan). 226
Foto 3.42. Studios Manastırı (İstanbul) kalıntılarında bulunmuş olan "Bakire Meryem" portresi. 227
Foto 3.43. Efes Antik Kenti'nden mozaik. British Müzesi (Londra/İngiltere). 227
Foto 3.44. Bodrum (Halikarnas)'tan mozaik. British Müzesi (Londra/İngiltere). ...228
Foto 3.45. Deniz tanrıçası *Tethys*'in deniz canlılarıyla çevrelendiği Antakya mozaiği (M.S. 4. yy ortaları), Harward Business Scholl (ABD) İdari binası Morgan Hall lobisinde sergilenmektedir. 228

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz. : Bakınız

Çev. : Çeviren

JMR : Journal of Mosaic Research

KST : Kazı Sonuç Toplantısı

m : Metre

m^2 : Metrekare

M.Ö. : Milattan Önce

M.S. : Milattan Sonra

TUİK : Türkiye İstatistik Kurumu

UNESCO : Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

vb. : Ve benzeri

v.d. : Ve diğerleri

yy : Yüzyıl

GİRİŞ

Araştırma konusunun seçilme nedenlerinden biri, mozaik sanatına ilgi duymamın ötesinde, 2012 yılından beri antik dönem tekniklerini de içeren doğal taş ve cam mozaik uygulamaları yaparak bu sanat dalı ile ilgili üretim içinde olmamdır. Anadolu coğrafyası, bilimsel sempozyumların, kongrelerin ve çeşitli projelerin yurt içi ve yurt dışı sergileri için tasarladığım çalışmalara esin kaynağı olmuştur. Bununla birlikte, tarihi mozaiklerde gördüğüm fiziki ve beşeri coğrafi unsurlar, mozaikleri coğrafya-sanat ilişkisi bağlamında değerlendirme yönünde gerekçe oluşturmuştur.

Araştırma konusunu belirleyen başka bir etmen, ulaşılan yeni arkeolojik bulgularla birlikte çağdaş müzecilik anlayışı doğrultusunda yaşanan gelişmelerdir. Son yıllarda mozaik müzelerinin artması, kültür varlığının buluntu yerinde (arazide, kırsal veya kentsel doku içinde) korunarak turizme kazandırılmasına yönelik yatırımların ortaya çıkardığı sonuçlar, insan-mekân-kültürel miras ilişkisi bağlamında konunun coğrafya perspektifinden incelenmesi ihtiyacını doğurmuştur.

Yapılan araştırmada Anadolu'nun mozaik mirası, kültürün sürekliliği ve bütünlüğü ilkesinden hareketle belirli bir dönemle sınırlandırılmadan ele alınmıştır. Belgelenen bulgular ışığında mozaik tekniğinin bilinen ilk örneklerinden başlayarak çağdaş mozaik sanatına uzanan geniş bir yelpazede mozaik sanatının coğrafya ve turizmdeki yeri değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Amaçları ve Önemi

Anadolu'nun tarihi coğrafyası ve mozaikler arasındaki çok boyutlu ilişkiyi disiplinler arası bir yaklaşımla incelemek araştırmanın amaçlarından biridir. Anadolu Yarımadası tarihte çeşitli toplulukların göç ve kolonizasyon hareketlerine sahne olmuştur. Bazı topluluklar, Anadolu topraklarında tanıştıkları kültürel unsurları benimsemiş ve kendi kültürlerine uyarlamışlardır. Anadolu coğrafyası birçok konuda kaynak teşkil ettiği gibi, etkileşim içinde olduğu farklı coğrafyaların kültürlerinden

de beslenmiştir. Bu nedenle kültürel unsurların, derin kökleri göz ardı edilmeden değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

Yeryüzü ve insan arasındaki etkileşimin izlerini mozaikler üzerinden süren araştırmada, mozaiklerde coğrafi olay ve olguların nasıl yer bulduğu sorusunun yanıtı olacak mozaiklerden örnekler verilmiştir. Bununla birlikte, mozaikler bilimsel araştırmalar için coğrafi belge olarak kullanılabilir mi sorusunun yanıtı aranmıştır. Mozaiklerdeki coğrafi unsurların analiz edilmesiyle elde edilen bulgular, yörelerin tanıtıcı ürünleriyle "coğrafi işaret" veya "mahreç işareti" alması şeklindeki bir dizi güncel gelişmeyle birlikte konunun ekonomik boyutu ve turizmle ilişkisi ortaya konmuştur. Ayrıca coğrafyanın nesli tükenmiş ve tehdit altındaki türleri, endemik türleri, farklı coğrafyalardan göç etmiş türleri mozaikler üzerinde tespit edilerek bazılarına yer verilmiştir.

Mozaikler, doğadaki gerçekliğin kuru bir yansıması olmayıp, zanaatkâr veya sanatçının izlenimlerinin somutlaştığı nesnelerdir. Bu durum zanaatkârın kendi tercihi ya da yorumu olarak değil, çağının anlayışı, düşüncesi ve coğrafi bilgisinin yansıması olarak görülmelidir. Mozaiklerde mevsimler, aylar, yeryüzünün su kaynakları, atmosferik olaylar ve depremler, söylence dilinin simgesel anlatımıyla karşımıza çıkar. Söylence bilim ya da mitoloji, doğa olaylarının simgesel anlatımını içermekle birlikle insanlığın duygu ve düşünce dünyalarına dair bütün özellikleri içeren, coğrafyanın kültürel kökenlerini bulduğumuz kolektif kültür hazineleridir ve çeşitli sanat eserleri için olduğu gibi mozaiklerin de temel konuları arasındadır.

Mozaiklerdeki coğrafi unsurlar, gerçekçi betimlemeler ve mitolojik figürler dışında stilize edilmiş desenler şeklinde de karşımıza çıkar. Bunun için en iyi örnek akarsuların yatak eğimlerinin azaldığı yerlerde oluşturduğu "büklüm" ya da "menderes"lerdir. Dalga motifi, bitkisel motiflerden akantus, sarmaşık ve defne de aynı özelliği gösterir.

Mozaiklerin dağılışını etkileyen unsurlar nelerdir sorusundan hareketle mozaiklerin Anadolu'nun tarihi coğrafyasındaki yerini değerlendirmek çalışmanın

hedefleri arasındadır. Anadolu'nun çok katmanlı yerleşim yapısı, mozaiklere çok farklı mekânlarda rastlanmasına neden olmaktadır. Akarsuların taşıdığı alüvyonlar nedeniyle denizle bağlantısını yitirmiş antik liman yerleşimleri, tarihte askeri yollar, ticaret ve hacı yollarının rotasındaki yerleşimler, sürekli iskân alanı olmuş modern yerleşimler, tarım alanları, akarsu havzaları bunların başında gelmektedir.

Doğal ve beşeri koşulların zamana göre değişimi incelenirken, somut kültürel miras varlığı olan mozaiklerden yararlanılabilir. Mozaiklerin her biri bulunduğu yerin tarihi coğrafyasına ait bilgileri günümüze taşır. Çoğu yerleşimde, bir zamanlar sahip olduğu görkemli mimarlık anıtlarından geriye kalanlar çok azdır. Düşey yapı unsurları kaybolmuş olsa da taban mozaiğindeki epigrafik bilgiler, ikonografik özellikler, yapım tekniği, malzeme gibi özellikler mekânın geçmişine ışık tutar.

Zengin mozaik mirasımız Türkiye turizmi için büyük önem taşımaktadır. Araştırmanın amaçları arasında mozaik sanatının kültür turizmindeki yerinin incelenmesi de yer almaktadır. Mozaikler, bulundukları mekânların özellikleri bakımından hem kültür turizminin alt dalları hem de farklı turizm çeşitleriyle ilişki içindedir. Bu durumun en önemli nedeni, mozaiklerin buluntu yerinde korunarak turizme kazandırılmasıdır. Buluntu yeri hem turizm fonsiyonu kazanmakta hem de arazi kullanımında önemli değişiklikler meydana gelmektedir.

Bu çalışma üç bölüm olarak düzenlenmiştir. Birinci bölümde; mozaik sanatı, Anadolu mozaiklerinin malzemeleri ve tarihçesi mozaik örnekleri eşliğinde açıklanmıştır. Anadolu topraklarının zenginliği hem doğayı taklit ederek hem de gelişmiş hayal gücünün etkisiyle ihtiyaçlarının peşine düşen insanların dikkatinden kaçmamıştır. Anadolu coğrafyasının doğal kaynakları uygarlık tarihinin bütün aşamalarında farklı şekillerde kullanılmıştır.

Mozaiklerin coğrafi açıdan yorumlandığı ikinci bölümde, mozaiklerin coğrafyada belge değeri, fiziki ve beşeri coğrafi unsurlar (mevsimler, yerleşme unsurları, fauna ve flora, menderes ve inanç kültürü) ile mozaiklerin dağılışına etki eden unsurlar tablo, harita ve fotoğraflar eşliğinde değerlendirilmiştir.

Mozaiklerin korunması ve turizm açısından değerlendirilmesini konu alan üçüncü bölümde, ilk olarak ülkemizin kaybolan mozaik mirasını çeşitli boyutlarıyla ele alan bilgi ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Kültür varlıklarını tehdit eden faktörler; doğal aşınım süreçleri, afetler, kentleşme baskısı, tarım faaliyetleri, hatalı restorasyon uygulamalarından ibaret değildir. Tarihsel süreçte her türlü örneği görülen talan ve hırsızlık miras eserler için tehdit oluşturmayı sürdürmektedir. Mozaik mirasını korumaya yönelik çalışmalar, yine konunun çeşitli boyutlarıyla değerlendirilmiştir. Kurtarma kazıları, belgeleme, eser bakım ve onarım işlemleri, dijital teknolojilerin kullanımı, konunun hukuki yönü Türkiye'nin üye olduğu uluslararası kuruluşlar ve ilgili kanunlarla birlikte incelenmiştir. Uluslararası Mozaik Birliği (AIEMA) ile "Türkiye'nin Mozaik Envanteri Projesi"ne yer verilmiş, eseri yerinde koruma ilkesiyle yapılan güncel projeler, kentsel yerleşim dokusu içindeki farklı müze konseptleriyle örneklenmiştir.

Üçüncü bölümde ele alınan diğer konu müzelerdeki mozaiklerdir. İlk olarak dünyanın en tanınmış müzeleri, mozaikleriyle ünlü müzeler ve dünyanın önemli mozaiklerinden örneklere yer verilmiştir. Ardından mozaik müzeleri başta olmak üzere ülkemizde koleksiyonlarında mozaiklerin bulunduğu farklı müze türleri (anıt müzeler, arkeoloji müzeleri, genel müzeler, açık hava müzeleri, özel müzeler) ile yurt dışındaki müzelerde sergilenmekte olan mozaikler, Antakya mozaiklerinden Anadolu Selçuklu mozaik çinilerine uzanan geniş bir yelpazede değerlendirilmiştir. Türkiye turizminde mozaiklerin yeri müze istatistiklerinin verileriyle analiz edilmiş, mozaiklerin ülke içinde ve dünyadaki tanınırlığını artırmaya yönelik güncel uygulamalara yer verilmiştir.

Araştırma yöntemi

Araştırma için kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Sentezi yapılacak konuların geniş bir zamanı kapsaması ve farklı disiplinlerin konuları arasında yer alması, çalışma için zengin bir veri kaynağı oluşturmuştur. Dokümanların konu ile ilgili birincil kaynaklar olmasına önem verilmiştir. Antik kaynaklar, seyahatnameler, dergiler, makaleler, kitaplar, tezler, 1980-2019 yılları arasındaki kazı raporlarının

tamamı, Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu Yayınları'nın (1990-2018) mozaik buluntularına yer veren bütün bildirileri incelenmiştir. Araştırma konularına katkı sağlayacak güncel gelişmelerle birlikte, yeni bulguların bilimsel raporları ve makaleleri takip edilmiştir.

Tez hazırlık sürecinde yaşanan mozaiklerle ilgili en önemli gelişme, mozaikleriyle ünlü Ayasofya ve Kariye Anıt Müzeleri'nin statüsünün değişmesidir. Ülkemizin en çok ziyaret edilen müzesi olan Ayasofya ile Kariye Müzesi'nin 2020 yılında camiye çevrilmelerinin ardından, bu yapılardaki mozaik ve fresklerin ibadet sırasında hangi yöntemle kapatılacağı meselesi ulusal ve uluslararası kamuoyunda geniş yankı bulmuştur.

Araştırma kapsamında Türkiye'de ve yurt dışında birçok müze ve ören yeri ziyaret edilerek mozaikler yerinde incelenmiştir. Ayrıca kültürel miras ve turizmle ilgili fuarlar (Heritage İstanbul, Doğu Akdeniz Uluslararası Turizm ve Seyahat Fuarı-EMITT), sempozyum katılımları ile SARAT- Türkiye'nin Arkeolojik Varlıklarının Korunması Projesi Sertifika Programı, araştırmayı besleyen diğer kaynaklar arasında yer almaktadır.

Tezin konusunu oluşturan Anadolu mozaik mirası, envanter şeklinde değil, coğrafyanın fiziki ve beşeri unsurlarıyla ilişkisi bağlamında incelenmiştir. Çalışmada, ele alınan konuyu destekleyen mozaik örneklerini içeren bir seçki oluşturulmuştur. Mozaiklerin kullanılan malzeme, teknik, işlenen konu, desen ve dağılış (coğrafi ve mimari mekâna göre, dönemsel olarak) bakımından çeşitli örneklerden oluşmasına özen gösterilmiştir. İncelenen mozaikler; anıt müze, ibadethane, mezar anıtı, ören yeri, çeşitli müze türleri ve yazılı kaynaklarda yer alıp hem sergilenmekte olan hem de sergilenmeyen eserlerden oluşmaktadır. Çalışmada yer verilen eserlerin bir kısmına ait fotoğraflar için çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır (akademik yayınlar, medya kaynakları, müze koleksiyonlarının dijital fotoğraf arşivleri). Adresi belirtilmeyen fotoğrafların tamamı kendi fotoğraf arşivimden alınmıştır.

Araştırmanın sınırlılıkları

Müzelerde envanteri yapılarak korunmakta olan mozaiklerin bir bölümü müze salonlarında teşhir edilirken, bir bölümü de gerekli onarım ve bakım işlemlerinin tamamlanmamış olması veya müzenin fiziksel koşullarının sergileme için yeterli olmaması gibi nedenlerle müze depolarında bulundurulmaktadır. Teşhiri yapılmayan mozaiklere ilişkin kazı raporları, bilimsel yayınlar, basında yer almış bilgilerden oluşan çeşitli yazılı ve görsel malzemelere yer verilmiştir. Günümüze gelememiş veya henüz gün ışığına çıkarılamamış eserlerle ilgili olarak; antik yazarların eserleri ve seyahatnamelerin işaret ettiği bilgilerden yararlanılmıştır. Arkeolojik kazı yapılamadan baraj suları altında kalmış olan mozaikler, yurt dışı müzelerde teşhirde olan ve depolardaki erişime açık olmayan mozaikler, ülkemizin mozaik varlığı bakımından ne denli zengin olduğunu ortaya koymaktadır.

Yukarıda açıklanan nedenlere bağlı olarak, eserlere erişimde engel teşkil eden çeşitli unsurlar, Anadolu mozaiklerine ilişkin bilinmezlikleri ortaya koymakta ve bizi bazı konularda genellemeler yapmaktan alıkoymaktadır. Bu bakımdan, gelecekte gün ışığına çıkarılacak her kültür varlığının ezber bozma olasılığı taşıdığı unutulmamalıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MOZAİK SANATI VE TARİHÇESİ

1.1. Mozaik Sanatı ve Özellikleri

"Mozaik" terimi, doğal veya işlenmiş küçük parçalardan oluşan maddelerin bir yüzey üzerine dizilmesiyle oluşturulan bezeme tekniğini ifade eder. Dilimize Fransızca'dan geçmiş olan bu sözcük Latince "*Musivum Opus*"a karşılık gelir. Kaynaklardaki "*musivum, musaicum, mosaicum, mosibum*" muhtemelen aynı kelimenin farklı telaffuz çeşitleridir (Parker, 1876: 2). Mozaik, diğer dillerde de Latince'den kaynağını alarak (İtalyanca *mosaico*, Fransızca *mosaiqe*, İngilizce *mosaic*) günümüzde söz konusu sanatın neredeyse bütün uygulamalarına verilen ortak bir isim halini almıştır. Antik kaynaklarda günümüzde olduğu gibi mozaik işlerini kapsayan ortak bir sözcüğün kullanılmadığını görürüz.[1]

M.S. 117-284 yılları arasını kapsayan, Roma imparatorlarına ait otuz biyografiden oluşan bilinen adı "**Scriptores Historiae Augustae**" olan eserde "*pictum de musivo*" olarak bu terime rastlanmaktadır. Mozaik işleyenlere de "*musivarius, musearius, museiarius"* gibi isimler verilmiştir.[2] Bu konudaki ilk yazılı kaynaklardan diğeri de Roma İmparatoru Diocletianus (284-305)'un 301 yılında yayınlattığı "Tavan Fiyatlar Fermanı"dır. Bu fermanda alacakları günlük ücretin yazıldığı meslek grupları arasında "*musivarii*" yani mozaik işçisi de yer alır.

---

[1] "*Musivum Opus*" (ya da *Opus Musivum*) Roma Dönemi'nde tüm mozaik tiplerini kapsayan ortak bir terim olarak kullanılmamıştır. Duvar, tonoz, kubbe mozaikleri "*Musivum Opus*" yerdeki döşeme mozaikler ise "*Opus Tessellatum*" veya "*Pavimentum*" diye adlandırılmıştır. Bazı kaynaklarda da cam ya da mineli, sırlı materyallerden oluşan işlerin mozaik olarak tanımlandığı görülür. Bkz. Mollett, J.,W.,1966, **An Illustrated Dictionary of Art and Archaeology**, American Archives of World Art., Inc.,s.218, New York.

[2] Duvar ve taban mozaiklerini yapanlar farklı adlarla anılmıştır. *Musivarius* duvar mozaiklerini yapanlara verilen isimdir.

Yunanca'da "*abakiskoi*", Latince'de "*abaculi*", "*tesserae*" ya da "*tesellae*", Farsca'da "rizesenk" ya da "rizenigâri" sözcükleri kullanılmıştır. (Ödekan, 1998: 1300) Bu bezeme tekniği Osmanlı Dönemi'nde "füseyfisa" (Devellioğlu, 1960: 325), Doğu Roma (Bizans) Dönemi'nde "*psifidata*" olarak adlandırılmıştır.

Mozaik uygulamalarına verilen ad yalnızca toplumun kullandığı dile göre değişiklik göstermemiş, uygulamanın yapıldığı yüzeye (zemin, duvar, tonoz, kubbe vb.) kullanılan malzemeye (pişmiş toprak, çakıl taşı, kesme taş, cam, çini vb.) malzemenin boyutu ile işleniş biçimine (küp, plaka şeklinde veya amorf) ve yapım tekniğine (harç içine gömme, kakma) göre de farklılaşmıştır.

Günümüzde antik mozaikler denildiğinde ilk akla gelen imaj, küp formunda küçültülerek dizilmiş olan, çeşitli renklerdeki doğal taş ve cam ile yapılmış dekorasyonlardır. Küçük küpler için Romalılar tarafından "*tesserae*"[3] veya "*tessella*" sözcüğü kullanılmıştır. Tabanda küçük küplerle oluşturulan döşemelere "*opus tessellatum*" (Kipfer, 2000: 407), zemin döşemelerini yapanlara da "*tessellarius*" denilmiştir (Dunbabin, 1999: 236). *Opus tessellatum*; Helenistik, Roma, Doğu Roma (Bizans) dönemlerinde en çok kullanılan tekniktir. M.Ö. 2. yy süresince (Helenistik Dönem) çeşitli taşlar ve mermer dışında renkli cam *tessera* ile birlikte uygulanmıştır.

Taşları büyük parçalardan oluşan mozaiklerin genel ismi "*opus sectile*" dir (Foto 1.4), (Foto 1.5). Antik dönem yazarlarından Vitruvius'un bir çeşit mimari kakmacılık olarak tanımladığı bu teknikte malzeme desene göre kesilir ve parçalar bazen hazırlanan çukur bölümlere kakma[4] tekniğiyle yapıştırılır. Tekniğin yapı

---

[3] Latince küp anlamına gelen "*tesserae*" çoğul olarak "*tesserae*" diye ifade edilir.

[4] Kakma (*intarsia*, *opus incertum*, *incrustation*) tekniğinde çukur bölüme desene uygun biçimde kesilen malzeme yapıştırılır ya da daha pratik bir şekilde çukur yerler cam hamuruyla doldurulur. Kakma tekniği mimarideki uygulamalar dışında dekoratif objelerin mozaik süslemelerinde kullanılmıştır.

duvarlarına figürlü olarak uygulandığı en eski örnekler Sümer ve Mısır figürlü olarak uygulandığı en eski örnekler Sümer ve Mısır uygarlıklarında görülmüştür[5]. Anadolu'da Urartular duvarlarda bu yöntemi kullanmışlardır. Bu tip mozaiklerin adeta moda haline gelmesi ve farklı geometrik kompozisyonlarla hemen her kilise tabanının plaka şeklinde kesilen renkli taşlarla dekore edilmesi ise Doğu Roma Dönemi'nde karşımıza çıkan bir özelliktir. Taşların ince plakalar şeklinde desene göre kesilmesi ile ortaya çıkarılan geometrik kompozisyonlar, geniş yüzeylerin kaplanmasında daha elverişli olmuştur. Bazı uygulamalarda küçük küp şeklinde taşların da kullanılması geometrik desen çeşidini artırmıştır. Mozaiğin geometrik desenlerle yalnızca bezeme amaçlı kullanıldığı yerlerde yörenin taşlarındaki renk ve doku, ortaya çıkan işlerin her birinin kendine özgü nitelikler kazanmasını sağlamıştır.

Ekip çalışmasına dayalı iş gücü ve yoğun emek gerektiren mozaik uygulamaları belirli bir şablona göre yüzeyin kaplanması yöntemiyle yapıldığında, taş ustalarının üstesinden gelemeyeceği kadar zor değildir. Ancak gerçek bir sanat yapıtı olarak görülen, ince işçilik gerektiren uygulamalarda bunu yapanlar yani "mozaik sanatçıları"[6] atölyelerinde bir hikaye anlatacakları mozaiklerin figürlerini bütün detaylarıyla işleyip sonra yardımcılarıyla parçaları yerinde birleştirmişlerdir. Bu uygulama "İndirekt metod" olarak adlandırılır. Taşlarla yapılan resimde istenen ayrıntıların verilebilmesi için hazırlanan küplerin boyutu iyice küçülmüş (2-3 mm'ye kadar), bu da yeni bir tekniği ortaya çıkarmıştır. "*Opus vermicilatum*" denilen teknik (Foto 1.1) özellikle Helenistik Dönem'de çok kullanılmış, mozaiğin resim sanatı açısından üstün örnekleri en çok bu dönemde üretilmiştir.

[5] Eserlerinde yarı değerli taşlardan ve bu taşları taklit eden camlardan da yararlanmışlardır.

[6] Mozaik sanatçılarından bazılarının adları mozaik yazıtları, mezar kitabeleri ve antik yazarların eserleri yoluyla günümüze ulaşmıştır. Bu sanatçılardan Bergamalı Sosus'a, Romalı asker, devlet adamı ve doğa tarihi yazarı Plinius'un (M.S. 23-79) "**Naturalis Historia**" adlı eserinde, onun mozaik döşemesinin en üst seviyesi olarak örnek verdiği eserini anlatırken değinir.

Foto 1.1. "İskender Mozaiği".

Kaynak: https://www.museoarcheologiconapoli.it/en/room-and-sections-of-the-exhibition/mosaics/ (15.04.2021)

Dünyanın en tanınmış mozaik eserlerinden biri olan "İskender Mozaiği"ne konu olan savaş[7] Anadolu coğrafyasında yaşanmıştır. 1831 yılında Pompeii'de bulunan ve bir M.Ö. 3. yy Helenistik Dönem resminin kopyası olduğu düşünülen mozaik, Napoli Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

[7] Araştırmacıların çoğu mozaikte işlenen savaş sahnesinin İskender ile Pers kralı III.Darius arasındaki *İssos* Savaşı olduğu konusunda birleşirler. M.Ö. 333'te yaşanan savaş ismini günümüzde Kinet Höyük (Hatay/Dörtyol) olarak tahmin edilen bir yerleşmeden (*İssos*) alan savaşın mekânı ve nehir yatağı günümüzde kesin belirlenmiş değildir, çünkü geçen 23 yüzyılda coğrafyada en büyük değişim nehir yatakları ve deltalarda olmuştur. Bkz. Suna Doğaner, "Büyük İskender: Coğrafyacı bir Savaşçı Kral: Alexander the Great: Warrior King as a Geographer" **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı: 48, s.19-58, 2007, İstanbul.

Foto 1.2. "Avlanan Amazon Kraliçeleri Mozaiği"nden ayrıntı. M.S. 5.-6. yy'a tarihlenmekte olan mozaik, Şanlıurfa Haleplibahçe Mozaik Müzesi'nde Amazonlar Villası'nda buluntu yerinde (in situ) sergilenmektedir.

Kaynak: (Önal, 2017: 99).

Mozaiği oluşturan temel birim olan tesseraları küçültmek, etkileyici bir eser ortaya çıkarmak için tek başına yeterli değildir. Göze hoş gelen akıcı bir kompozisyon oluşturmak için renk tonlamalarına ihtiyaç vardır (Foto 1.2). Anadolu her ne kadar doğal taş, çeşitli renk ve desenlerde mermer yataklarına sahip olsa da mozaiklerde camın kullanılması renk yelpazesini genişletmiş, bu da mozaik sanatının gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Taşa kıyasla daha kırılgan olması nedeniyle cam daha çok iç mekânlarda duvar, tavan ve tonoz gibi yapı unsurlarında tercih edilmiştir. Hem renk alternatifleriyle hem de duvara açılı bir biçimde yerleştirilip yüksek bir yansıma

etkisi oluşturmasıyla camlar, M.Ö. 3. yy'dan itibaren mozaik tekniğiyle yapılan mimari süslemelerin vazgeçilmez bir parçası olmuştur.

Mozaikte cam kullanımı Helenistik Dönem'de görülse de camın Anadolu'da daha önce bilindiğine dair kanıtlar vardır. Hititler'in baskenti Boğazköy'de (Çorum) cam yapımı için gerekli malzemelerin Hitit dil özellikleriyle anlatıldığı iki ayrı tablet bulunmuştur (Yağcı, 1993: 68). Yine Anadolu kıyılarındaki cam ticareti ile ilgili olarak Uluburun batığından (Antalya'da Kaş açıkları) çıkarılan buluntular arasındaki çok sayıda cam külçe de önemli bir kanıt oluşturur (Pulak, 1994: 225).

Mozaikte cam kullanımı yalnızca metal oksitlerle renklendirilmiş camlarla sınırlı kalmamıştır. "Sandviç tekniği" denilen yöntem kullanılarak altın ve gümüş cam mozaikler elde edilmiştir. Bu yöntemde, ince ve kalın iki cam tabakası arasına yerleştirilen altın veya gümüş, kalın tabaka sıva içinde kalacak şekilde gömülür (yansıma oranını azaltmak için de tam tersi yapılır). Özellikle Doğu Roma Dönemi'nde, cam üretiminin önemli bir bölümünü mozaik için üretilen altın ve gümüş kaplanmış camlar oluşturmuştur. Küçük yaldızlı küpler dini yapılarda kullanılarak yeni bir işlev kazanmış, gücü ve ihtişamı inanç üzerinden sergilemenin araçlarından biri olmuştur (Foto 1.3).

Foto 1.3. Metropolitan Müzesi (New York/ABD) koleksiyonundaki M.S. 6-15. yy cam *tessera* örnekleri.

Kaynak: https://images.metmuseum.org/CDRImages/md/original/2016_11_1_50_MED_s01.jpg (24.02.2021)

Foto 1.4. Gölhisar Ovası'na hâkim konumuyla *Kibyra* Antik Kenti (Burdur) *odeion* yapısı ve "Medusa Mozaiği".

Kaynak: https://www.millyet.com.tr/tatil/kibyra-antik-kenti-burdur-ilinde-nerede- giriş-ucreti-tarihçesi-ve-ozellikleri-6314947 (16.12.2020)

Foto 1.5. "Medusa Mozaiği"nden ayrıntı. Mitolojik figürün renkli mermer plakalardan yapılmış olan (*opus sectile*) benzersiz bir yorumu.

Kaynak: https://mobile.twitter.com/celal1964/status/842424985360703488/photo/1 (16.12.2020)

Mozaik yapımında esas olan, malzemenin bir harç içine yerleştirilmesidir. Mozaikleri bağlayıcı harç olarak kullanılan maddeler ilk örneklerden günümüze dönemin teknolojik gelişmeleri, uygulamanın yapıldığı yüzeyin iç mekânda mı yoksa açık alanda mı olduğu gibi birçok etkene bağlı olarak farklılaşmıştır. Tarihte mozaik malzemelerini bağlayıcı olarak killi çamur, alçı harcı[8], kireç harcı, çimento gibi çeşitli harçlar kullanılmıştır.[9] Harçlarda kullanılan karışım oranları da bölgenin iklimi, bölgenin kayaç ve toprak tipleri gibi özelliklerden etkilenmiştir. Çeşitli inorganik ve organik maddeler farklı amaçlarla (harcı macun gibi daha kıvamlı hale getirmek, harcın dayanıklılığını artımak, çabuk sertleşmesini sağlama vb.) sıva ve harç karışımlarına eklenmiştir. Bu maddelerden bazıları kesik süt, hayvan tutkalı, kan, incir sütü, keten tohumu yağı (Blagrove, 1888: 12) ve yumurta akıdır. Bir mozaik döşemenin binlerce yıl öncesinden günümüze gelebilmesinde etkili pek çok faktör olsa da mozaiklerin uzun ömürlü olmasındaki temel neden kullanılan harcın özelliğidir. Birçok örnekte tesseraların ve harcın defalarca yenilendiği görülmüştür. Bazen de eski mozaik döşeme sökülmeden veya tamir edilmeden üzerine yenisinin kaplandığı görülmüştür [10] (Foto 1.6).

Foto 1.6. Mozaik döşemede farklı evreler. *Rhodiapolis* Antik Kenti (Kumluca/Antalya).

Kaynak: https://www.arkist.com/?portfolio=rhodiapolis (19.03.2021)

---

[8] SelçukluTürkleri mozaik çini süslemelerinde en çok alçı harcı kullanmıştır.

[9] Bu konuda en iyi örnek Anadolu'da yüzyıllardır bilinen "Horasan harcı"dır. Temel bileşeni kireç, öğütülmüş pişmiş kil (tuğla, kiremit vb.) ve sudur. Uygulama şekline göre bu karışıma agrera (kum, kiremit, taş kırıkları, deniz kabukları, küller vb.), çeşitli lifler (saman, keçi kılı, vb.) eklenmiştir.

Harç katmanlarının sayısı ve kalınlığı mozaiğin uygulandığı mekâna göre değişiklik gösterir. Örneğin taban mozaikleri genellikle çok katmanlı olarak inşa edilirken, bazıları yerli kaya üzerinde sadece ince bir taban sıvasının üzerine yerleştirilmiştir[11]. Roma İmparatorluğu, mozaik sanatını benimseyip mimarinin vazgeçilmez unsurlarından biri haline getirerek mozaiklerin hem geniş bir coğrafyaya yayılmasında hem de teknik açıdan gelişmesinde etkili olmuştur. Taban mozaiklerinin harç katmanları, toprak profilinde görüldüğü gibi yüzeyden derine doğru malzeme boyutunun irileştiği bir tabakalanma gösterir. Romalı mimar-mühendis Vitruvius (M.Ö. 1. yy), "**De Architectura** (Mimarlık Üzerine)" adlı eserinde üç katmandan oluşan bazı mozaik döşemelerin yapılışını ayrıntılı bir biçimde tarif etmiştir. Vezüv Yanardağı'nın eteklerindeki arazilerde bulunan volkanik tozların[12], sönmüş kireç ve agrera[13] karışımına eklendiğinde suyla temas eden yüzeylerde dahi nasıl sağlam yapılar oluşturduğunu anlatmıştır.

---

[10] Mozaikler üzerinde yapılan değişikliklere verilebilecek en ilginç örneklerden biri kuşkusuz Ayasofya mozaiklerinden "İmparatoriçe Zoe Mozaiği"dir (11. yy'ın ilk yarısı). Zoe, üç evilik yapmış ve eşleri bu sayede Doğu Roma tahtına oturmuştur (III. Romanos, IV. Mikhail ve IX. Konstantinos). Eş değişince mozaik de değişmiş, imparator figürünün başı ve tacı son eş IX. Konstantinos'a aitken birinci eşe ait vücut değiştirilmemiştir. Buraya kadar kesin olan bilgilerden başka yüzün kaç kez değiştiği, tarihlendirme ve diğer değişiklikler hakkında çok farklı görüşler vardır. (Ayrıntılı bilgi için bkz.Yavuz Erdihan, "Ayasofya'da Bulunan Zoe ve Komnenos Mozaikleri: Resimsel Düzenleme ve Konu Üzerine Karşılaştırmalı bir İnceleme", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı, 2010, s.43-65.

[11] Gaziantep ili Nizip ilçesi Kavunlu (yeni adı Belkıs) köyü sınırları içindeki Belkıs Ören Yeri'nde 1992 yılında tespit edilen mozaikte, horasan harcının düzeltilmiş yerli kaya üzerine serildiği, ince harçlı mozaiğin bu nedenle kaçakçılarca çıkarılamadığı anlaşılmıştır. M.S. 2. yy başlarına tarihlenen mozaiğin yerinde korunmasına karar verilmiştir. Mozaikteki renkli taşların Fırat kenarında bugün dahi bulunduğu görülmüştür. Bkz. Rıfat Ergeç, "Belkıs/Zeugma Mozaik Kurtarma Kazısı", **IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri**, 26-29 Nisan, s.321-337, 1993, Marmaris.

[12] *Pozzolana* (puzolan) denilen bu volkanik toz, M.Ö. 3. yy sonlarında keşfedilmiştir. Geliştirilen bu hidrolik betondan mozaikler için hazırlanan tabanlarda da yararlanılmıştır. Ancak "Roma betonu" nun (*Opus caementicium*) Anadolu'da kullanıldığı yerler olsa da (Kilikya bölgesi, *Pompeipolis, Kyme,* Side), volkanik malzemenin bulunmadığı bölgelerde mozaik ya da diğer mimari uygulamalarda belirleyici temel faktör bölgenin yerel malzemeleri ve yapı gelenekleri olmuştur. Ayrıca Anadolu'da Roma'nın keşfinden çok önce Neolitik Dönem başlarında bileşimi bakımından beton olarak tanımlanabilecek yer döşemelerinin olduğu ve bu döşemelerin pişmiş kil, kireç, kum, çakıl ile birlikte puzolanik toprak da içerdikleri görülmüştür. Daha geniş bilgi için bkz. M.Süheyl Akman, "Yapı Malzemelerinin Tarihsel Gelişimi", **TMH-Türkiye Mühendislik Haberleri**, Sayı: 426, s.30-36, 2003 İstanbul.

[13] Beton üretiminde kullanılan kum, çakıl, kırma taş (mıcır), tuğla, kiremit kırığı gibi taneli malzemelerin genel adı.

1.2. Anadolu Mozaiklerinin Malzemeleri

Anadolu'nun tarihi coğrafyasında, mimari yapıların mozaiklerinde ana malzeme olarak; pişmiş kil çubuklar, akarsu ve deniz çakılları, doğal taşlar, cam, seramik, tuğla parçaları ve çini kullanılmıştır. Çağdaş mozaik sanatında ise dayanıklı her çeşit materyal mozaik malzemesi olarak kullanılabilmektedir. Modern tasarımlarda, işlevsel objeler ve sanatsal çalışmalar için kullanılabilecek malzeme çeşidi, mozaiğin yapılış amacı ve uygulama alanı kadar fazladır.

Yerkabuğunun ana malzemesi kayaçlar (ya da taşlar), oluşumlarında belirleyici olan, enerjisini yerin iç yapısından alan iç kuvvetler ile atmosfer kökenli dış kuvvetlerin yapıcı ve yıkıcı izlerinin tümünü yansıtan birer belge niteliğinde olduğu gibi, bir coğrafi mekânda uygarlıkların kültür izlerini de belgeler.

Anadolu yerleşme kültüründe erken evrelerden itibaren, dalga ve akarsuların etkisiyle mekanik ufalanmaya uğrayan, yassı veya yuvarlak olarak şekillenen çakılların sokak, ocak tabanı, işlik, mezar tabanı gibi yerlere özenle dizildiği görülür. Burada amacın süsleme yapmak değil, mekânı şekillendirirken doğal süreçlerle şekillenmiş, işçilik gerektirmeyen bir malzemeden pratik biçimde yararlanma olduğu açıktır. Süreç içinde bazı yerlerde çakıl taşlarının kesilerek kullanıldığı ya da taşlarla birlikte kullanılarak en eski yerleşmelerin çeşitli buluntularında görülen geometrik desenlerin zemin döşemesine dönüştüğü görülür. Ardından mozaiklerde fantastik yaratıkların figürleri, çakıl taşı ve kesilmiş taşların birlikte kullanıldığı bir düzenlemeyle karşımıza çıkar. Mozaiğin mimari dekorasyon aracı olmasının yanı sıra Antik Çağ resim sanatı kapsamında ele alınmasını sağlayan aşamada ise uzmanlaşma gerektiren bir üretim görülür. Taşların renk, doku, dayanıklılığına göre seçilerek, ortalama 1 cm'lik küçük küpler haline getirilmekle kalmayıp milimetrik boyutlarda küçültüldüğü görülür. Böylece ince işçilikli ve ayrıntılı mozaikler üretilerek, kültüre dair özelliklerin taşlar aracılığıyla kayıt altına alınması ve aktarılması süreci başlamış olur.

Mozaik üretimi için gereken malzeme genellikle yerleşimlerin çevresindeki yerel taş ocaklarından temin edilmiştir. Bu taş ocaklarından bazılarının asıl kullanım amacı kentlerin anıtsal yapıları için blok taş üretimi olmuş ve özellikle Anadolu'da Roma egemenliği döneminde *Ephesus* bu konuda başı çekmiştir. Doğal taşlar, Küçük Menderes Nehri'nin taşıdığı alüvyon birikimiyle liman olma işlevini yitirmiş ve günümüzde kıyıdan kilometrelerce uzakta bulunan kentin limanından ihraç edilen ürünler arasında yer almıştır. Bazı kazı alanlarının mozaik buluntuları için laboratuvar ortamında ayrıntılı taş analizlerinin yapılması, malzemenin hangi taş ocağına ait olduğunun kesin olarak tespit edilmesi için her zaman yeterli değildir. Bu duruma döşemedeki taş çeşitliliğinin fazla olması veya yakın çevrede taşın temin edilebileceği ocak sayısının fazlalılığı gibi nedenler etki etki edebilir.

Anadolu'nun taş ocağı olarak kullanılmış kayaçları hakkında bilgi veren birçok antik belge vardır. Antik kaynaklarda özellikle kalitesi, orjinal rengi ve dokusuyla yüksek ihracat kapasitesi olan bazı mermer ocaklarına değinilmiştir. Marmara Adası 'nın kuzeyindeki mermer ocakları, Afyon'da İscehisar (*Dokimeion*), Denizli'de *Hierapolis*, Aydın'da *Aphrodisias* (Karacasu), Muğla'da *Iassos* (Kıyıkışlacık), *Herakleia* (Kapıkırı), İzmir'de Belevi ocağı ve yeraltında olmasıyla diğerlerinden farklı bir özellik gösteren Kuşini (*Ephesos*) ocağı, Anadolu'daki antik taş ocakları arasında çok rağbet görmüş olan ocaklardan bazılarıdır (Bingöl, 2004), (Foto 1.7). Günümüzde arazi çalışmaları sırasında kayaçlar üzerindeki taşçı aletlerinin izlerinden yola çıkarak geçmişte taş ocağı olarak kullanıldığı tespit edilenlerle, bilinen antik taş ocaklarına yenileri eklenmektedir.

Kalkerin yani kireçtaşı ve dolomitlerin başkalaşımı sonucunda oluşan mermer, kolay işlenebilmesiyle yarı saydam (su mermeri), süt beyaz, damarlı, ince veya iri kristalli olarak farklı renk ve desen özellikleriyle süs eşyasından mimariye, heykelden mozaiğe geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur. Özellikle Anadolu mermeriyle tanışan Roma, yoğun bir taleple M.S. 1. yy'ın sonlarına doğru mermer ocaklarının işletmesini imparatorluk mülkiyetine alarak sürece işletmeci olarak dahil olmuş, yazıtlarla kontrolünü yapmış ve mermerin üretiminden, limana sevk edilmesine uzanan her aşamasını belgelendirmiştir.

Foto 1.7. Menteşe Yöresi'nin doğal kaynaklarından *Iassos* (Kıyıkışlacık) mermeri.

Kaynak: Yazar arşivi.

Anadolu'nun mermer kaynaklarının kullanımına ilişkin bazı bilgiler, *Prokonnesos* (Marmara Adası), *Dokimeion* (İscehisar), *Teos* (Sığacık/Seferihisar) gibi mermer ocaklarının yazıtları sayesinde elde edilebilmektedir. (Albustanlıoğlu, 2006) İmparator Augustus'la başlayan yaklaşık iki yüz yıl süren barış ve refah döneminde (*Pax Romana*) artan imar faaliyetlerine paralel olarak Anadolu'nun kaliteli mermer zenginliklerinin üretim oranında büyük bir artış meydana gelmiştir. Anadolu mermerlerine olan talebin yarattığı üretim artışı ve bunun sonuçlarına dair dönemin *Ephesos* valisi tarafından hazırlanan genelge önemli bir belgedir. Bu genelgede, mermerin limandan sadece sevk edilmeyip aynı zamanda işlem görmesine bağlı olarak limanın mermer tozuyla tıkanıp dolma tehlikesinin kabul edilemez olduğu ve alınan tedbirlere uymayanların cezalandırılacağı yazılmıştır (Bingöl, 2004: 123). Genel olarak antik limanların dolarak işlevini yitirmesinde, akarsuların taşıdığı alüvyon yükünün fazla olması, kıta sahanlığının geniş olması, kıyıda dalga, akıntı ve gelgit etkisinin az olması etkili olmuştur. Ancak *Ephesos*'a ilişkin bu yazılı kaynak, limanın dolması sürecinde beşeri faaliyetlerin de en az doğal süreçler kadar payı olduğunu, Anadolu'nun doğal kaynaklarının nasıl kullanıldığını belgelemesi açısından önem taşımaktadır.

Anadolu Yarımadası, son görünümünü 3. Jeolojik Zaman sonları ile 4. Jeolojik Zaman başlarında almıştır. Alp-Himalaya genç kıvrım kuşağında yer alan Anadolu arazisi, daha eski jeolojik devrelere ait yapılara da sahiptir. Ayrıca volkanizma ve

tektonik hareketlerin bölgesel etkileri de farklı kayaçların gelişmesinde belirleyici olmuştur. Bütün bu etmenler, Anadolu'nun kayaç çeşitliliğinin fazla olmasına neden olmuştur. Bu kayaçların bir kısmı mozaik için küçük küpler elde etmeye elverişli olmayan sert taşlar sınıfındaki katılaşım kayaçları, püskürük kayaçlar gibi isimlerle anılan; granit, diyorit, volkanik cam gibi mağmatik kökenli kayaçlardır. Tortulanma sonucunda oluşan kalker, dolomit, traverten gibi içinde sığ veya derin deniz çökellerine ait deniz canlılarının fosillerini içerebilen kayaçlar ile sıcaklık ve basınç etkisine maruz kalarak başkalaşıma uğrayan kayaçlardan özellikle mermer, yalnızca mozaikler için değil Anadolu'da kurulmuş medeniyetler tarafından çeşitli amaçlarla tanınıp kullanılmıştır.

Anıtkabir'in inşasında yararlanılmış olan, Antik Çağ'da *Paphlagonia* olarak anılan Batı Karadeniz'de, Karabük ili Eskipazar ilçesindeki traverten ocakları, Anadolu'nun en eski taş ocaklarından biridir. Bu traverten ocağının Eskipazar'ın 3 km batısında, kalıntıları Budaklar, Büyükyaylalar, Çaylı ve Beytarla köylerine yayılan *Hadrianoupolis* Antik Kenti mozaikleri için de kaynak sağladığı tespit edilmiştir (Foto 1.8), (Foto 1.9). Kazılarına 2003 yılında başlanan kentin hamam, kilise ve villa yapılarındaki mozaikler, taşların özelliği kadar işledikleri konuları bakımından da dikkate değerdir. "Nuh'un Gemisi" konusunu işleyen Kilise A yapısı olarak adlandırılan yapı kalıntısında fil, karaca, geyik, kuş, benekli tavuk, kaplan, tavus kuşu ve grifondan oluşan çeşitli hayvan figürleri yer alırken, Kilise B olarak adlandırılan yapıda M.S. 6. yy başlarına tarihlendirilen "Cennet Nehirleri" konulu bir döşeme bulunmuştur. Tevrat'ta adı geçen dört nehri temsilen yapılmış figürlerin yer aldığı nehir kişileştirmesi yapılan mozaik örnekleri Ürdün, Filistin, Libya ve Yunanistan' da da bulunmaktadır (Patacı, Öz ve Laflı, 2012: 167). Dönemin inanç kültürü mozaiklerin uygulandığı yapı türü ve mozaikte anlatılan konu yönünden benzerlikleri beraberinde getirse de, kullanılan yöreye özgü taşlar ve mozaik ustasının yorumu doğrultusunda özgün eserler ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan söz konusu antik kentin mozaikleri dönemin örneklerinden kolayca ayrılır. Ayrıca çekim unsuru niteliğindeki aynı doğal kaynak, çağa göre değişen teknolojik koşullar ve kullanım şekilleriyle, geçmişte olduğu gibi önemini sürdürmekte ve günümüzde de kullanılmaktadır.

Foto 1.5. Eskipazar sarı traverten ocağı.

Kaynak: https//:mobile.twitter.com/eskipazarbel/status/1210083320471703553

Foto 1.6. *Hadrianoupolis* (Eskipazar) mozaiklerindeki figürlerden biri olan "grifon".

Kaynak: https://www.sirtcantam.com.tr/hadrianoupolis-antik-kentinde-kazi-calismalari-basladi/

Kayaçların litolojik özelliklerine uygun olarak kullanımları hem mimari yapılar hem de bezemeleri mozaikler için büyük önem taşır. Kullanılan malzeme bol gözenekli, mekanik ufalanmaya veya kimyasal çözünmeye yatkın bir yapıdaysa

büyük emek ile üretilen mozaiğin ömrü kısalacaktır. Sert volkanik kayaçlar ise küçük küplerin kesilmesinde elverişsiz olacaktır. Tarihteki uygulamalara baktığımızda doğal kaynaklardan bilinçli bir şekilde yararlanıldığını görülür. Mozaik denilince akla ilk gelen teknik olan taşların küp şeklinde kesildiği döşemelerden (*opus tessellatum*) farklı olarak taşların plakalar şeklinde kesilip döşendiği *opus sectile* adı verilen teknikte büyük taş parçalarının kullanılması hem sert yapıdaki mağmatik kayaçlardan yararlanma olanağı sağlamış, hem de geniş yüzeyler daha pratik bir şekilde kaplanmıştır. Bezemelerdeki etkileyici görüntü, taşların doğal dokusu ve renkleri ile sağlanmıştır.

Akçaabat (Trabzon) Hagios Mikhael Kilisesi'nin döşemesi, mozaik döşemenin plaka şeklinde geniş kesimli taşlardan oluştuğu ve aradaki boşlukların da yine geometrik kesilmiş küçük taşlarla tamamlandığı döşeme tipine *(opus sectile*) verilebilecek çok sayıda örnek arasında, yerel malzemelerin niteliği bakımından özgün bir örnek oluşturur. Ev olarak kullanılan bu yapının döşemesinde ana malzeme olarak kullanılan gözeneksiz kırmızı kalker ile damarsız siyah kalker, turuncu traverten, beyaz dolomit, çağla yeşili taştan oluşan yörenin renkli taşlarının kompozisyonu mozaiği benzerlerinden farklı kılmıştır. İstanbul, İznik ve Trabzon Ayasofyası, Orhan Gazi Türbesi (Bursa), İmralı Adası Metamorphosis Kilisesi (İstanbul), Demre Aya Nikola Kilisesi (Antalya) bu döşeme tipinin görüldüğü önemli örnekler arasındadır (Demiriz, 2002).

Tektonik hareketler, volkanizma, 4. Jeolojik Zaman'ı karakterize eden buzul ve buzullar arası dönemlerde yaşanan iklim elemanlarında görülen değişiklikler ve karstlaşma, genç ve dinamik yapıdaki ülkemiz arazisini şekillendiren iç ve dış kuvvetlerden bazılarıdır. Bu etmenler, bir taraftan yeni kayaç tiplerini meydana getirirken, daha eski oluşumlu arazilerde değişikliğe neden olmuştur. Çeşitli mineral gruplarının oluşturduğu farklı fiziksel ve kimyasal özelliklere sahip kayaçlar, insanlara alternatif kullanım olanakları sunmuştur. Kayaçların yaklaşık % 75'ini oluşturan tortul taşlar başta olmak üzere mozaiklerde; kalker (kireçtaşı), dolomit, konglomera türleri (breş, puding), kumtaşı, volkanik tüf, volkanik doğal cam, serpantin, porfir, traverten, mermer, hatta yarı değerli taşlardan yararlanılmıştır.

Anıtsal yapılar, doğal taşlara gösterilen değerin, taşlara yüklenen anlam ve işlevin en önemli göstergesidir. İstanbul'un tarihi yarımadasındaki anıt eser Ayasofya, bu konuyu en iyi şekilde örnekler. Ayasofya, inşasında Anadolu'nun ve Akdeniz Havzası'ndaki farklı bölgelerin büyük ölçüde eski yapılardan getirilip devşirme malzeme olarak kullanılan doğal taşlarıyla dönemin siyasi, ekonomik gücü ve kültürel etkileşimini ortaya koyar. Gebze'nin Kutluca rudist fosilli kireçtaşı, Bilecik Vezirhan'dan tektonik breş (kireçtaşı), Çanakkale Ezine Çığrı Dağı'ndan kuvars monzonit, Muğla Milas Kıyıkışlacık'tan hematit şisti mermer, İzmir Sığacık'tan breşik mermer Ayasofya taban mozaiklerinde kullanılan başlıca malzemelerdir. Yapıda yerli kaynaklara ek olarak Yunanistan, Mısır, Tunus, Fransa'dan getirilen taşlar da kullanılmıştır (Angı, 2015: 48-50), (Foto 1.10).

Çevrelerindeki doğal kaynakları çok yönlü kullanarak yerleşim mekânlarını oluşturan toplumların bilinçli seçim ve uygulamalarını analiz etmek, kültür varlıklarının korunması için kaçınılmazdır. Gelişen teknolojik olanaklara rağmen bazı durumlarda yüzyılların bilgi ve deneyimlerine başvurmanın yararlı olacağını, zaman zaman kültür varlıklarının bakımı ve onarımında ortaya çıkan durumlar ortaya koymaktadır; tarihi bir yapıya iklim koşulları hesaba katılmadan eklenen taşların kısa sürede aşınması veya korunmaya çalışılan bir mozaik döşeme için uygulanan bağlayıcı harcın genleşerek mozaikte dağılma riski oluşturması gibi. Günümüzde kültür varlıklarının onarım sürecinde, üretilen harcın orjinal harca yakın olması için yapılacak analizler ile birlikte eserin yapıldığı dönemde kullanılan antik taş ocaklarının tespit edilebilmesi için coğrafyacıların da katıldığı arazi çalışmaları önem taşımaktadır.

Foto 1.10. Ayasofya'da Doğu Roma imparatorlarının taç giyme törenlerinin yapıldığı yerin (*omphalion*) taban mozaiğinden ayrıntılar.

Kaynak: Yazar arşivi.

1.3. Anadolu'da Mozaik Sanatının Tarihçesi

1.3.1. Yazılı Tarih Öncesinde Mozaikler

Temelde bir malzemenin küçük parçalarının harç içinde düzenlenmesi olan mozaik uygulamalarının kökeni tarih öncesi döneme kadar gider. *Terrazzo*[14] tarzı "çimento mozaiği", "dökme mozaik", "bezemesiz mozaik" gibi çeşitli isimlerle ifade edilen zemin döşemeleri, bugünkü arkeolojik veriler ışığında bilinen en eski zemin kaplama şekli ve mozaikte uygulanan en eski tekniktir. Bu özel tabanlar, Anadolu'da ilk olarak Neolitik (Yeni/Cilalı Taş) Çağ'ın ilk evresi olan ve yaklaşık M.Ö. 10.000-7500'e tarihlenen Çanak Çömleksiz Neolitik (Akeramik/Seramiksiz) Çağ'da görülür.

Yapımı zahmetli ve zor, o dönem ölçeğinde yüksek teknoloji ürünü sayılabilecek bu mozaik döşemeler, ilk önce Çayönü sonra Nevali Çori ve ardından da Göbeklitepe'de bulunmuştur. Söz konusu yerleşmeler Erken Neolitik Dönem'in Anadolu'daki en önemli temsilcileridir. Dökme mozaik zeminlere dönemin yerleşmelerinin yalnızca kült yapılarında rastlanmıştır. Baraj projeleri vesilesiyle 1963 yılında, İstanbul ve Chicago Üniversiteleri'nin birlikte yürüttüğü yüzey araştırmalarıyla başlayan sürecin sadece mozaik sanatı için değil, dünya uygarlık tarihi açısından ezber bozan köklü sonuçları olmuştur.

Göbeklitepe, Şanlıurfa İli Karaharabe (Örencik) Köyü sınırları içerisinde köye 2.5 km, il merkezine 15 km mesafede 770 m rakımlı bir kireçtaşı sırt üzerinde yer almaktadır[15]. M.Ö. 9000'e tarihlenen yapımı ustalık gerektiren "terrazzo" denilen dökme mozaik tabanlara[16], Göbeklitepe'de "T" şeklindeki anıtsal dikilitaşların oluşturduğu dairesel yapıların tabanlarında rastlanmıştır.

---

[14] Bu uygulamada küçük taş parçaları ile karıştırılmış sönmüş kireç harcının yerinde dökülmesi, sertleşmesinin ardından da cilalanıp parlatılmasıyla beton sertliğinde olan bir zemin elde edilir.

[15] Bkz. "Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri" için: www.tayproject.org.

[16] Diğerleri Taşlı Tepe, Sefer Tepe, Hamzan Tepe, Harbetsuvan Tepesi, Balıklıgöl Höyüğü (Yeni Mahalle), Kurt Tepesi ve Ayanlar Höyük.

Harita 1.1. *Terrazzo* tabanların bulunduğu bölümde adı geçen Erken Neolitik yerleşmeler.

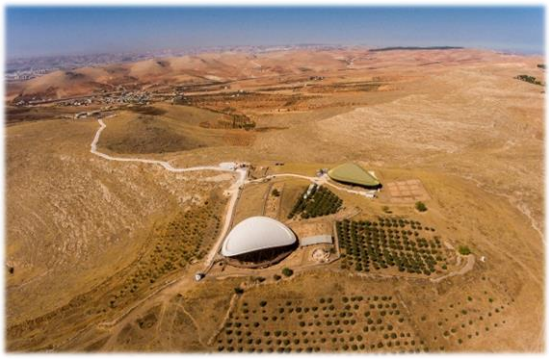
Göbeklitepe (Foto 1.11), (Foto 1.12) şimdilik ülkemizdeki Buzul Çağı'nın sonrasındaki evreye ait insanlığın ilk anıtsal mimari kalıntılarıdır. Tapınak yapısı dışında bir mesken tipine henüz rastlanmamıştır. Jeomanyetik araştırma verilerine göre yerin altında Göbeklitepe'dekinin benzeri birçok yapı tespit edilmiştir. Ayrıca bu yapılardan başka bölgede "T" şeklinde dikilitaşların olduğu çok sayıda yerleşimin olduğu bilinmektedir. 1997 yılında keşfedilen Göbeklitepe[17] büyüklüğündeki Karahan Tepe bunlardan biridir (Çelik, 2011).

[17] UNESCO'nun 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasını Korunması Sözleşmesi'ne göre belirlediği 1092 miras alanından 18'i ülkemizde bulunmaktadır. Göbeklitepe, 2018 yılında 18. Miras alanı olarak Dünya Miras Listesi'ne girmiştir (whc.unesco.org/en/list/1572).

Foto 1.11. Göbeklitepe kazı alanı.

Foto 1.12. Göbeklitepe'de 2018 yılında yapılan koruma çatıları.

Kaynak: 1.11. https://www.aa.tr/tr/turkiye/sanliurfada-gobeklitepe-yili-heyecani/1298721
1.12. https://www.shutterstock.com/ tr/image-image-photo/urfa-turkey-1373452376

Göbeklitepe kazı başkanı Klaus Schmidt, taş kırığı ve kireç harçla yapılan tabanların Göbeklitepe için Çayönü ve Nevali Çori'ye kıyasla olağan bir iş olduğuna dikkati çekmiş, Çayönü'ndeki tabanlarda öne çıkan özelliğin, üstünde beyaz çizgilerin olduğu kırmızı kireçten yapılması olduğunu belirtmiştir (Schmidt, 2006).

Günümüzden yaklaşık 12.000 yıl önce insanlar, ritüellerini gerçekleştirdikleri düşünülen özel yapıların zeminlerine uyguladıkları küçük taşlar ve sönmüş kireç karışımını düzleştirip boyayarak bir tür mozaik elde etmişlerdir. Bu özel tabanlara Anadolu'nun diğer coğrafi bölgelerinde de rastlanmaktadır. Bu yerleşmelere örnek olarak; Aşıklı Höyük (Gülağaç/Aksaray), Girmeler (Gebeler) Mağarası Önü (Seydikemer/Muğla), Ulucak Höyük (Kemalpaşa/İzmir), Bademağacı Höyük (Antalya) verilebilir (Harita 1.1).

Arkeolog Prof. Dr. Mehmet Özdoğan, Neolitik kültürün yayılımı ile ilgili olarak, göç eden çiftçilerin Anadolu'nun batısında kurdukları yeni yerleşimlerindeki taban kaplamalarını "sahte *terrazzo*" olarak nitelendirir. Teknik açıdan daha basit, işlev ve şekil yönünden benzer tipte bir uygulama yaparak taş kırıklarının olduğu kil ile sıkıştırılmış tabanları demir oksitle renklendirmişlerdir. Böylece, teknik açıdan olmasa da işlev ve şekil yönünden benzer tipte bir uygulama yapmışlardır (Özdoğan, 2016: 52).

Erken Neolitik Dönem yerleşmelerindeki *terrazzo* tabanlarda taşlar belirli bir desen oluşturacak şekilde dizilmese de küçük taşların kireç harçla bağlanması, özel yapılar için yapılmış olması gibi özellikler bildiğimiz mozaikleri de tanımlar. Kısaca teknik özellikler ve kullanım amacı göz önüne alındığında bu taban kaplamasının bir tür mozaik olarak değerlendirilmesi olağandır (Foto 1.13).

Neolitik Dönem yerleşmelerinin kuruluş yeri seçimi ve meskenlerinin inşasında etkili olan doğal bileşenler arasında akarsuların rolü büyüktür. Son Buzul Çağı'nın ardından akarsu havzalarında biriken çakıl depoları, yapı tabanları için doğanın şekillendirip sunduğu hazır malzeme kaynağı olmuştur. Çakıl taşlarının, bazı yerlerde çömlek kırıklarıyla birlikte dizilip kil ile sıvanması yoluyla yapılara taban oluşturulmuştur. Anadolu'nun Neolitik yerleşmeleri hakkındaki verilerin sağlanmasında en büyük etken, baraj projeleri nedeniyle arkeolojik kazıların yapılması olmuştur.

Foto 1.13. Çayönü Tepesi'nden Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait *terrazzo* taban parçası İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü bünyesinde 2019 yılında yılında açılan müzede sergilenmektedir.

Kaynak: Yazar arşivi.

1.3.2. Helenizm Öncesi Dönem

Mozaikler ister kronolojik bir düzene göre, isterse kullanılan malzemeye göre sıralansın, her kategori için en erken örneklere Anadolu topraklarında rastlamak mümkündür. Örneğin, Güney Mezopotamya'da en eski Sümer kentlerinden biri olan Uruk[18] (günümüzde Bağdat ile Basra arasındaki Tel-el Varka), duvar mozaiklerinin öncülü kabul edilen, pişmiş topraktan (terra kota) yapılmış konik çivilerle bezenmiş olan duvarların ilk örneklerinin görüldüğü yerdir. Bu tür bir mozaik uygulaması iklim ve arazi yapısının yerleşme kültürüne olan etkisini açıkça yansıtmaktadır. Kent yaşamının ilk kez ortaya çıktığı, kil tabletler üzerinde yazının ilk kez kullanıldığı bu toprakların ulaşım ve ticaret ağı içindeki Hassek Höyük'te de duvarları pişmiş topraktan koni biçimindeki çivilerle bezenmiş panolar bulunmuştur. Coğrafi terim olarak bilinen tepelerden farklı olarak, yerleşimlerin kültür katlarıyla topraktan oluşan bir "tepe kent" (Akurgal, 2003: 25) olan Hassek Höyük'te bulunanlar, Uruk'takiler gibi siyah-beyaz veya kırmızıya boyanmış olarak değil, doğal kil rengindedir (Foto 1.14), (Foto 1.15).

Kerpiç duvarlara yapılmış olan, boğa figürlerinin olduğu çivi mozaik uygulamasıyla, yapı hem dış etkenlere karşı korunmuş, hem de olasılıkla özel bir işlevi bulunan yapı süslenmiştir. Fırat'ın eski kollarından birinin kıyısındaki Uruk yerleşme modeline göre kurulmuş bu ilk Tunç Çağı yerleşmesinin (Behm-Blancke, 1981:103) Güney Mezopotamya ile arasındaki ticari ve kültürel etkileşimin boyutlarını, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun elverişli coğrafi konumu ve kaynaklarıyla komşu bölgelere yaptığı katkıyı yapılacak çalışmalar ortaya koyacaktır (Erkanal, 1998: 1219). Kültürel akışa yön tayin etmek veya köken bulmak için arkeolojik veriler yeterli olmasa da, yapılan uygulamaların her bölgenin kendine özgü doğal kaynaklarına göre şekillendiği ve bu bakımdan özgün bir nitelik taşıdığı söylenebilir.

---

[18] Sümer tarihinin MÖ 4000-3100 yılları arasındaki devresi, dönemin gelişmelerini en iyi yansıtan kent olan Uruk'tan dolayı "Uruk Dönemi" olarak adlandırılır. Dönemin sonları (M.Ö. 3100 yılları), insanlık tarihi açısından bir dönüm noktası olan, Mezopotamya'da uygarlığın doğduğu dönemdir.

Foto 1.14. Hassek Höyük'te parçalanmış olarak bulunmuş olan "çivi mozaik" panonun replikasının yapımı.

Kaynak: https://deskgram.net/explore/tags/archaeologymuseums

Foto 1.15. Sümer kenti Uruk kazı alanından "çivi mozaik".

Kaynak: https://oi.uchicago.edu/gallery/archeological-site-photographs-mesopotamia-uruk #uruk09.png

Şanlıurfa ili Siverek ilçesi Yukarı Tillakin köyü yakınlarındaki Hassek Höyük, mozaik örnekleriyle olduğu kadar Anadolu'daki kentleşme sürecinin ilk evrelerinin

izlenmesi açısından da öncü yerleşmeler arasındadır. Geçmişte yangın ve yıkıcı bir depremle yerleşmenin kesintiye uğradığı Hassek Höyük, 1987 yılından itibaren Atatürk Barajı'nın suları altındadır (Helwing, 1999).

Atatürk'ün emriyle 1930'lu yıllarda kazılara başlanan yerlerden biri olan Pazarlı (Çorum)'daki Frig dönemi katmanlarında da iki mozaik döşemeye rastlanmıştır. Kozluca Köyü (Mecitözü/Çorum), Gordion (Polatlı/Ankara), Hacınebi Tepesi (Birecik/Şanlıurfa), ülkemizde toprak çivilere rastlanan diğer yerleşimlerdir. *Gordion*'da kazılar sırasında çivi şeklindeki pişmiş toprak ile yapılmış bir döşeme kalıntısına rastlanmamıştır. Bulunan yalnızca pişmiş kilden çivilerdir. Pazarlı'da 1938 yılı çalışmalarında rastlanan örnek ise, Maarif Vekaleti Antikite ve Müzeler Direktörü Dr. Hamit Koşay tarafından şöyle anlatılmıştır:

> "…Frikya devrinin ikinci mimari katında ve çivi şeklinde (stiftmozaik) mozayiklerle süslü iki döşemeye rasgelindi. Bu mozayıklar Uruk IV.de olduğu gibi duvar sathında olmayıp muhakkak bir zemin döşemesidir. Bu mozaik zemin başları kürevi maktaları, dairevi veya kısmen murabba ve azami 7 santim uzunluğunda siyah ve krem renkte pişmiş toprak çivilerle mukavim bir balçık üzerine hendesi bir tezyinat üslubiyle, yanyana dizilmek suretiyle yapılmıştır…" (Koşay, 1939: 8).

Taşların henüz küp şeklinde işlenmeden kullanıldığı erken dönemlerin en önemli mozaik malzemesi çakıl taşları olmuştur. Anadolu'da yerleşen insanlar için temel yapı malzemesi kerpiç olmakla birlikte çakıl taşlarından çok çeşitli şekillerde yararlanmışlardır. Anadolu kronojisinde Tunç Çağı'na karşılık gelen yaklaşık olarak M.Ö.3000'li yılların yerleşim evrelerinde insanlar, yapıların çevresine su izolasyonu sağlamak, taban kaplamalarına temel oluşturmak, yerleşmelerini çevreleyen duvarlar örmek şeklindeki inşa faaliyetleri için doğadan işlenmiş olarak temin ettikleri bu taşlardan yararlanmış ve yerleşme içinde; anayol, sokaklar ve açık alanlara, ocaklarının ve mezar odalarının tabanlarına çakıl taşlarını özenle seçerek dizmişlerdir. Tarih öncesi dönemlerde insanlar doğal aşınım süreçleri ile şekillenmiş taşlardan çeşitli amaçlarla yararlanmışlardır. Bu bölümde, taşların yaşam içindeki pratik faydasına yönelik kullanımı yanında, dekoratif amaçlı da kullanıldığına işaret eden örnekler verilmiştir.

Kültürlerin coğrafi mekândan yararlanmaya yönelik seçimlerini ait oldukları çağın gereksinimleri ve teknolojik gelişmeleri etkilese de, bu konuda belirleyici temel etken fiziki çevre koşullarıdır. Böylece coğrafi koşulların sunduğu avantajlar değişmediği sürece binlerce yıl önce insanların tesadüfen değil, bilinçli bir şekilde seçip yerleştikleri mekânların bugün de seçildiği görülür. Örneğin, İzmir'e içme suyu sağlamak amacıyla yapılan Tahtalı Barajı dolum sahasında yer alan Bakla Tepe bu sayede bulunmuştur. Bakla Tepe'de Geç Tunç Çağı'na (M.Ö. 2400-1900) tarihlenen mezar odasının tabanının çakıl taşlarıyla döşenmiş olduğu ve beyaz renkte olanların kullanılmasına özen gösterildiği tespit edilmiştir (Erkanal ve Özkan: 1998). Yerleşim bugün bile İzmir'in tarım ürünleri ihtiyacının büyük bölümünü tek başına karşılayan Cumaovası'na hâkim konumdadır.

Anadolu'da bazıları baraj projeleri vesilesiyle yapılan yüzey araştırmaları sonucunda bulunmuş olan, çok sayıda kültür katmanının oluşturduğu höyüklerin yaklaşık M.Ö. 3000'e tarihlenen evrelerinden itibaren desensiz çakıl taşı döşemelere rastlanmıştır. Höyükler bakımından son derece zengin olan Anadolu'nun çakıl taşı tabanlara rastlanan bazı buluntu yerleri; Aşıklı Höyük (Aksaray), Salat Höyük (Diyarbakır), Oluz Höyük (Amasya), Tepecik Höyük (Aydın),Yumuktepe Höyüğü (Mersin), Limantepe (İzmir) olarak verilebilir.

Anadolu'da çakıl taşlarının özel yapılarda dekoratif amaçlı kullanımına, bugünkü arkeolojik veriler doğrultusunda verilebilecek ilk örneklerden biri Uşaklı Höyük'tür. Çok katmanlı yerleşim alanında 2008 yılından itibaren yapılan kazılarda çokgen, renkli çakıl taşlarından oluşan geometrik desenli mozaiğe rastlanmıştır. Uşaklı Höyük'ün coğrafi konumu, yerşekilleri ve buluntuları ışığında Hititler'in kutsal kenti *Zippalanta* olduğu, bir bölümü açığa çıkarılan mozaiğin de kentin tapınağına ait olduğu değerlendirilmiştir (Foto 1.16). Çivi yazılı tabletlerde Fırtına Tanrısı ibadet merkezi olan kentin Hitit başkentine 2-3 günlük yürüme mesafesinde olduğu bilgisi ile adı geçen dağın, araziye hâkim konumdaki Kerkenes Dağı'nın konumuyla uyumlu olduğu tespit edilmiştir (Mazzoni, D'Agostino ve Orsi: 2010). Anadolu'da Hititlerin egemen olduğu döneme ait bir Geç Tunç Çağı yapısının çakıltaşı döşemesi, anıtsal niteliği olan yapılardaki mozaiklerin günümüzdeki bulgular ışığında

dünyadaki en eski örneği olarak tanımlanmıştır. Anadolu'nun konumu ve fiziki coğrafyasının sağladığı olanaklar göz önüne alındığında uygarlık tarihindeki birçok alanda kaynak oluşturması şaşırtıcı değildir. Sistemli arkeolojik kazıların, incelenen dönem ve bölge bakımından daha geniş bir yelpazede yapılmasıyla sağlanacak yeni veriler ve bunların disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınması, Anadolu'nun kendine özgü nitelikleriyle uygarlık tarihine olan etkilerini birçok yönüyle ortaya koyacaktır.

Foto 1.16. Uşaklı Höyük'ten çakıl taşı döşeme örneği.

Kaynak: https://arkeonews.com/etiket/usakli-hoyuk-kazı-tarihcesi

Anadolu'nun çakıl taşı mozaik buluntularından biri de Ziyaret Tepe'ye aittir. Ilısu baraj projesi kapsamında yapılan yüzey araştırmalarından sonra 2001 yılında kazılara başlanan Ziyaret Tepe'de, saray olduğu kesinleşen yapının avlusunda, geometrik motifli çakıl taşlarından oluşan döşemeye rastlanmıştır (Foto 1.17). Mozaiklerin bazıları siyah beyaz çakıl taşlarından yapılmıştır ve dama deseni şeklindedir. Dama desenli döşeme Tille Höyük'te[19] de bulunmuştur (Foto 1.18). Anadolu'nun güneydoğusundaki çok katmanlı yerleşimlerin yer aldığı Yukarı Dicle Havzası;

[19] Adıyaman ili Kahta ilçesinde Geldibuldu Köyü'nde yer alan Tille Höyük, günümüzde Karakaya Barajı'nın suları altındadır.

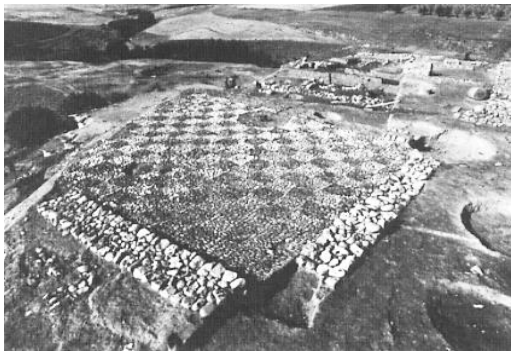
ulaşım, maden, su kaynakları ve verimli toprakları ile Orta Asur Krallığı'nın (M.Ö. 1500-1000) kuzeye doğru genişleme alanı olmuştur. Ziyaret Tepe, Diyarbakır ili, Bismil ilçesi Tepe Köy'de Dicle Nehri'nin güney kıyısında 500 m. rakımda yer alır. Bu yerleşmenin Asur çivi yazılı tabletlerinde eyalet merkezi olarak adı geçen Tuşhan şehri olduğu görüşü hâkimdir. M.Ö. 3. bin yıldan itibaren kesintisiz yerleşildiği saptanan Ziyaret Tepe'nin anıtsal mimarlık yapılarının görüldüğü yerleşim evreleri Orta ve Yeni Asur Dönemleri'dir. Asur Krallığı (M.Ö. 1000-612), M.Ö.1.bin yıldan itibaren Mezopotamya'da rakipsiz bir krallık ve imparatorluk konumuna yükselmiştir (Köroğlu, 2012: 151). Asur yapılarının karakteristik özelliği olan çakıl taşı döşemelere Üçtepe Höyük ve Karkamış'ın Asur yapı evlerinde de rastlanmıştır (Foto 19).

Foto 1.17. Ziyaret Tepe'de bulunan çakıl taşı mozaik döşeme.

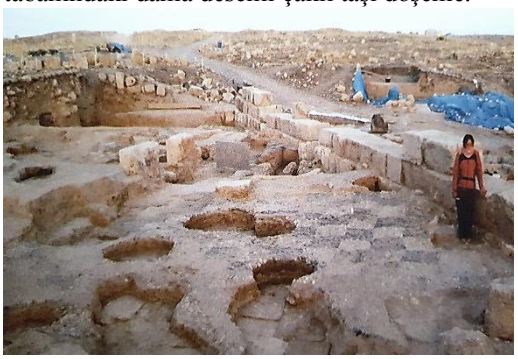
Kaynak: https://wwww.the guardian.com/science/2018/feb/07/archaeolo gists-discovered-an-ancient-assyrian-city-only-to-lose-it-again (03.03.2019)

Foto 1.18. Tille Höyük dama desenli çakıl taşı döşeme.

Kaynak: (Blaylock, 2009:136).

Foto 1.19. Karkamış'ta saray kalıntısı tabanındaki dama desenli çakıl taşı döşeme.

Kaynak: (Marchetti, 2015: 49).

Yassıhöyük, dekoratif çakıl taşı mozaik döşemelerin en eski örneklerini barındıran tarihsel yerleşimlerin başında gelir. Ankara'nın Polatlı ilçesi sınırlarında, Sakarya (antik *Sangarios*) Nehri'nin doğusunda 700 m rakımlı bu höyükteki (tepe kent) yerleşme kalıntıları ilk kez 1893'te Berlin-Bağdat tren yolu inşası sırasında farkedilmiş ve yerleşimin Frig Uygarlığı (M.Ö. 750-300)'nın başkenti *Gordion* olduğu tespit edilmiştir. Makedonyalı Büyük İskender, 334/333 kış dönemini *Gordion*'da geçirmiş, ilkbaharda güneye doğru ilerleyişini sürdürmüştür (Mansel, 1999: 439). Asur çivi yazılı tabletlerinde de adı geçen kral Midas döneminde bütün Orta ve Güneydoğu Anadolu'ya hâkim olmuş Balkan kökenli bir topluluk olan Frigler, özellikle geometrik desenleri sıklıkla kullandıkları mobilyaları, kumaşları ve çengelli iğneleriyle (fibula) tanınırlar.

En eskisi M.Ö. 9.-8. yy'a tarihlenen beyaz koyu kırmızı ve koyu mavi çakıllardan oluşan *Gordion* mozaiklerinin görüntüsü, desenin önceden çizimi yapılmadan oluşturulduğu izlenimini verir ve geometrik motifleriyle bir kilimi andırır (Foto 1.20), (Foto 1.21). Frigler bu motifleri tekstil ürünleri, ahşap eşyaları ve seramiklerinde de kullanmışlardır.

Foto 1.20. Gordion'da M.Ö. 6.yy'a ait mozaik.

Foto 1.21. Gordion'da çakıl taşı panolar.

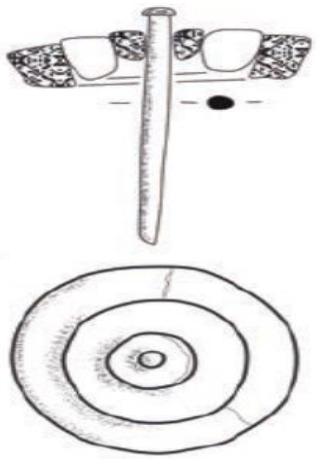
Kaynak: 1.20. (Rose: 2017:163).
1.21. https://tarihtenfotoğraflar.blogspot.com/2018/04/gordion-muzesi.html?m=1

Yerleşimlerin geliştiği bölgelerin doğal kaynak çeşidi, mozaik sanatına özgün örnekler kazandırmıştır. Kuruluşu M.Ö. 9. yy ortalarına kadar giden Urartu uygarlığına ait yapıların mozaik uygulamaları, bu durumu göz önüne sermektedir. Özellikle Urartu Krallığı'nın ikinci başkenti olmuş Toprakkale ve Ayanis Kalesi

(Van) kazılarında bulunan mozaik uygulamalarına Anadolu'da henüz başka bir yerde rastlanmamıştır. Bu süslemeler, tapınak duvarlarına oyulan boşluklara uygun figürlerin kakma usulü yerleştirilmesi ve bronz çivilerle iç içe geçmiş taş halkaların taşların uygulanması ile üretilmiş mozaiklerdir (Şekil 1.1), (Foto 1.22). Ayrıca kent merkezine 16 km mesafede bir volkan konisinde kurulmuş Altıntepe Kalesi (Erzincan)'nde yer alan havuzun tabanındaki kil ve tuz karışımı çamur içine yerleştirilmiş renkli çakıl taşları, yine Urartu yapımı bir başka mozaik döşeme örneği sunar (Karaosmanoğlu ve Korucu, 2015: 37-40).

Anadolu coğrafyasında volkanik arazinin en geniş yer kapladığı bölge Doğu Anadolu'dur. Bölgenin sert yapıdaki volkanik taşlarını ustalıkla değerlendiren Urartular; oyma, kakma, kazıma, bronz çivilerin kullanımı gibi çeşitli yöntemlerle tapınak ve saraylarını süsleyerek yerleştikleri coğrafyanın olanaklarını değerlendirmeyi bilmiştir. Kolay şekillendirilen kalker (kireçtaşı) ile birlikte andezit, bazalt gibi sert volkanik taşları da çeşitli formlarda işleyerek kaya mimarlığında ince işçilik örnekleri ortaya koymuşlardır. 2016 yılı Ayanis Kalesi kazılarında bulunan 3mx3m boyutlarındaki devasa su mermerinden platform, üzerine kazınan fantastik ögeler, köşelerinde ve alt kenarlarındaki mozaik süslemelerle kazı başkanı tarafından sıra dışı bir eser ve şaşırtıcı bir bulgu olarak değerlendirilmiştir (www.aktuelarkeoloji.com.tr).

Şekil 1.1. Bronz çivili mozaik uygulama.

Kaynak: (Işıklı, 2014: 135).

Foto 1.22. Halka formunda taşlarla uygulanmış kakma mozaik uygulaması.

Kaynak: (Işıklı, 2014: 135).

1.3.3. Helenistik Dönem Mozaikleri

Helenistik Dönem (M.Ö. 330-30) mozaik sanatının gelişimi açısından adeta bir dönüm noktasıdır. Mozaik yapımında taşın küp şeklinde (*tessera*) işlenmesi ve tasarımlarda cam küpçüklerin kullanılması bu dönemde görülmeye başlar. Figürlü mozaiklerin yapılması, tarihsel konuların işlenmesi, *tessera* boyutunun küçülüp renk kullanımının artmasıyla ayrıntıların verilebildiği mozaiklerin ışık, gölge, üç boyut etkisi gibi efektlerle sıradan bir döşeme veya bezeme ögesi olmaktan uzaklaşması böylece Antik Çağ resim sanatının gösterişli örneklerinin sunulması, tespit edilen örneklerden hareketle yine bu dönemde görülür. Helenistik Dönem mozaiklerinin dikkat çeken bir başka özelliği, mozaikteki ana konunun döşemenin ortasında bir pano (*emblema*) içinde işlenmesidir.

Çakıl taşları ilk evrelerde mozaikler için ana malzeme olmayı sürdürmüştür. Hatta Anadolu'nun bilinen en eski figürlü mozaik döşemeleri arasında çakıl taşlarıyla yapılmış olan örnekler de bulunmaktatır. *Assos* Antik Kenti (Çanakkale), ülkemizde Erken Helenistik Dönem mozaiklerinin en önemli bir temsilcilerinden biridir. Antik kentte, 1881-83 yıllarında Amerikan Arkeoloji Enstitüsü adına kazılar yapılmış, üç farklı yapı kalıntısında çakıl taşı mozaik örnekleri bulunmuştur. *Athena* Tapınağı'nda bulunmuş olan M.Ö. 4. yy'ın ikinci çeyreğine tarihlenen mozaikte ana sahnede çakıl taşları, diğer kısımlarda çokgen (*polygonal*) siyah ve beyaz mermer kullanılmıştır. İkinci örnek bir kamu binası olduğu düşünülen yapıda bulunan "Grifonlu Mozaik"tir. M.Ö. 3. yy ikinci yarısı veya M.Ö. 2. yy başlarına tarihlenen bu mozaik, koyu yeşil, açık gri, zeytin yeşili, sarı,açık mavimsi ve beyazımsı renklerle tasarlanmış ayrıca kuş başlı grifonun gagası ile aslan başlı grifonun dilinde parlak kırmızı yeşim taşı kullanılmıştır. Üçüncü ve en önemli örnek "*Nike* betimlemeli mozaik"tir. 4.70 x 2.35 ölçülerinde, zengin mitolojik konu ve figürlerin üç ayrı panele işlendiği mozaik, M.Ö.5.-3. yy mozaikleri arasında tekil bir örnektir (Arslan ve Bakan, 2012: 6). Kazı ekibi tarafından Amerika'ya götürülmeye çalışılan mozaik, çıkan yasal engellerle *Assos* limanında bırakılmış ve ardından kaybolmuştur. Mozaiğin bazı parçaları Çanakkale Arkeoloji Müzesi'ndedir.

Helenistik Dönem'in çakıl taşlarıyla üretilmiş olan mitolojik figürlerin işlendiği mozaikleri, dönemin deniz ticaretinin geliştiği refah düzeyi yüksek olan kentler arasındaki ekonomik ve kültürel etkileşimin belgeleridir. (Foto 1.23), (Foto 1.24), (Foto 1.25), (Foto 1.26) Bu konuda Sinop (*Sinope*) önemli veriler sunmaktadır. Kent merkezinde Balatlar Kilisesi yakınında 2017 yılında yapılan kazılarda figürlü çakıl taşı döşemeler bulunmuştur (Kaba ve Vural, 2018: 455).

Foto 1.23. Sinop çakıl taşı mozaik örneği.

Kaynak: (İdil, 1989).

Foto 1.24. *Kyme* (İzmir) çakıl taşı mozaik.

Kaynak: (Kaba ve Vural, 2018: 463).

Foto 1.25. Rodos çakıl taşı mozaik örneği.

Foto 1.26. Pella (Makedonya) çakıl taşı mozaik.

Kaynak:1.25.https://www.flickriver.com/photos/2843376@N07/tags/mosaic/(16.12.2020)
1.26. https://tr.pinterest.com/pin/178807047681055520/

Aslan gövdeli kartal kanatlarıyla güç ve koruyucu özellikler atfedilen fantastik varlık grifonun Anadolu'da mozaik üzerindeki betimlerine ilk olarak *Erythrai* ve *Assos*'ta rastlanmıştır. Ancak grifonun Anadolu uygarlıkları ile yakın coğrafyaların (Mısır, Mezopotamya, İran, Girit, Karadeniz'in kuzeyi vb.) diğer sanat eserlerindeki

ve mimarideki tasvirleri çok daha eski tarihlidir. Bu bilgiyi doğrulayan fiziksel kanıtlardan birine Yukarı Fırat Havzası'ndaki "Keban Baraj Projesi" (1965-1975) yapılan kurtarma kazılarında ulaşılmıştır. Norşuntepe'de (Elazığ), Herodot'un (M.Ö. 8. yy) kültürlerine ayrıntılarıyla değindiği İskitler'in at gömme geleneğini ve sanat anlayışlarını gösteren at iskeletleri bulunmuştur. At koşum takımları aksamlarından iki tunç kayış bağlantı parçasının grifon başı şeklinde olduğu görülmüştür. (San, 2000: 9) Dünyadaki en eski düğümlü halı olarak bilinen Sibirya'da Pazırık Kurganı'nda bulunmuş, "Türk Düğümü" olarak bilinen "Gördes Düğümü" ile yapılmış olan "Pazırık Halısı"ndaki (M.Ö. 5-4. yy) figürler arasında grifon da yer almaktadır. Anadolu'nun mozaik mirası, sanatta çeşitli uygulama alanları bulduğuna ilişkin hakkında çok sayıda bulgu olan grifonun coğrafi ve tarihsel dönemlerdeki yayılımını izlemek açısından, ilk figürlü mozaiklerden itibaren önemli bir veri kaynağıdır.

Küp şeklinde kesme taşların kullanılması, mozaik sanatında standart bir uygulamaya dönüşmeden önce taşlar çokgenler şeklinde üretilmiş, bazen de *Assos* örneğinde olduğu gibi çakıl taşlarıyla birlikte kullanılmıştır. Anadolu'da bu tip Helenistik Dönem mozaiklerine rastlanan antik yerleşmelere örnek olarak *Pergamon* (Bergama), *Troia* (Çanakkale), *Aphrodisias, Priene* (Aydın), *Eyrthrai, Klazomenai* (İzmir) verilebilir (Işıklıkaya, 2010: 15).

Helenistik Dönem mozaikleri hakkında sahip olunan bilgilerin önemli bir bölümünün kaynağı, bazıları duvar resminden mozaiğe uyarlandığı düşünülen Roma Dönemi'nde yapılmış olan kopyalardır. Bunlardan özellikle Bergamalı Sosos'un eserlerinden biri olan "Güvercinler" adlı mozaik, antik çağ mozaik sanatının başyapıtı olarak nitelendirilir. Sosos'un ismi antik çağ yazarları sayesinde öğrenilirken, dönemin sanatçılarından Hephaistion'un ismi Bergama saray mozaiklerinde adının yazılı olması ile bilinir. Mozaiklerdeki yazıtlar tarihlendirme için önemlidir ancak bu örnekte, yeteneği ve emeği taşlarla kalıcı olmuş bir mozaik ustası veya sanatçısının bilinmesini de sağlamıştır. Bu konu mozaikler hakkında bilinmezliklerin fazla olduğu bir kısımdır. Sanatsal unsurlar taşımayan standart uygulamalar ekip çalışmasına dayalı kölelerin de dahil olduğu bir işgücüyle

uygulanabilirken, ince işçilik ve yetenek gerektiren işler yerinde üretim değil atölye çalışması gerektirir. Anadolu'nun sanatçı imzası taşıyan mozaikleri arasındaki saray mozaikleri, Berlin'de yer alan "Pergamon Museum"da sergilenmekte olan antik kente ait eserler arasındadır.

Bergama (*Pergamon*)[20] Bakırçay Havzası'nda, arızalı topoğrafyadaki araziye hakim konumuyla tarih öncesi dönemlerden beri yerleşim için tercih edilmiş, aynı durum Helenistik Dönem'in öne çıkan merkezleri arasında olmasında da belirleyici olmuştur. Dolayısıyla dönemi mozaikleriyle de temsil eder. Aralarındaki ticari, siyasi ve kültürel etkileşimin doğal bir sonucu olarak Helenistik Dönem mozaikleri ile öne çıkan diğer kentler; *Assos* (Çanakkale), *Erythrai*, *Teos* (İzmir) ve Tarsus (Mersin)'dir. Geç Helenistik Dönem mozaikleri de *Samosata*, *Arsameia* (Şanlıurfa), *Letoon*, *Halikarnassos* (Muğla) antik yerleşimlerinin buluntuları ile örneklenebilir.

[20] *Pergamon*, Bakırçay vadisine hakim konumuyla İskender'in erken ölümünün ardından generalleri arasındaki kıyasıya mücadelelerinin sonunda kurulan Helenistik krallıklardan biri olmuştur. Stratejik konumuna bağlı olarak askeri üs merkezi yapılmış, devletin hazinesi buraya taşınmıştır. Ayrıca bilim, güzel sanatlar, tıp gibi alanlardaki öncülüğünü daha sonra da sürdürerek, kralın bir vasiyetname ile krallığı ve devletin hazinesini Roma'ya bıraktığını bildirmesiyle M.Ö. 133'te Roma'nın Anadolu topraklarında kurduğu ilk eyalet olan Asya eyaletinin (*Provincia Asia*) merkezi olmuştur.

1.3.4. Roma Dönemi Mozaikleri

Mozaik eserlerin en fazla yaygınlaştığı zaman dilimi Roma Dönemi olmuştur. Son Helenistik krallığı tarih sahnesinden sildikten sonra Akdeniz dünyasının en büyük gücü haline gelen, M.Ö. 27'den itibaren imparatorluğa dönüşen Roma (Tekin, 1995: 115), özellikle imparatorluğun altın çağını yaşadığı dönemlerde Helenistik sarayların mozaik ve fresklerinin kopyalarını villalara, imparatorluğun gücünün bir temsili olarak kamu binalarına, büyük hamam komplekslerinin çeşitli binalarına uygulamıştır. Anadolu'da küçük yerleşimlerdeki hamamların dahi mozaiklerle süslenmiş olması imparatorluğun izlediği politikanın bir göstergesidir. M.S. 1. yy'dan itibaren mozaiklerin giderek yaygınlaştığı, duvar mozaiklerinin artmaya başladığı, günlük yaşama dair konuların öne çıktığı görülür.

Roma'nın, egemenlik kurduğu topraklardaki anlayışı ve uygulamaları, mozaikleri eskiden olduğu gibi kaliteli bir işçilikle üretilen anıtsal yapıların bezeme tekniği olmaktan uzaklaştırmıştır. Mozaik uygulanan mekânların çeşitlenmesi, yani özel yapıların dışında da mozaiklere rastlanması, ekonomik koşullardaki değişikliklerin etkisiyle Geç Roma Dönemi'nde mozaiklerde kullanılan taşların daha büyük boyutlu[21] olması, bu yargıyı destekleyecek söz konusu döneme dair öne çıkan özelliklerdir.

Roma Dönemi'nde eyaletlerdeki kültürel unsurların etkisiyle oldukça özgün mozaikler ortaya çıkmıştır ancak yine de imparatorluğun farklı coğrafyalarında aynı konu ve desenlerin sürekli işlenmiş olması mozaiklerin yapımında gezici sanatçılar veya ustalar aracılığıyla birtakım desen kitaplarının şablon olarak kullanılmış olabileceğini düşündürür.

---

[21] Yukarıda sözü edilen büyük boyutlu taşların kullanımı işçiliğin kabalaşması ile ilgilidir. Bunun dışında bir mozaikte fonda figüre nazaran daha büyük kesilmiş taşların kullanılması, özellikle portrelerde ifadeyi güçlendiren bir etki yapar.

Roma Dönemi mozaiklerinin en iyi örnekleri Roma sanatının klasik dönemi olan M.S. 2.-3. yy görülür. Ülkemizde örnekleri coğrafi konum üstünlükleri nedeniyle sürekli yerleşim alanı olmuş birçok yerde karşımıza çıkar. M.S. 2. yy mozaiklerinin ilk örnekleri genel bir adlandırmayla "Antakya mozaikleri" diye anılan Hatay ilinde Antakya, Defne, Samandağ ilçelerinde bulunmuştur. Bu mozaiklerin bir bölümü Hatay Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

Efes (İzmir) antik yerleşimi, Anadolu topraklarında Roma'nın erken dönemlerine ait izler taşıyan antik kentlerin başında gelir. *Ephesos* (Efes)'te, Roma'nın Anadolu'da kurduğu ilk eyalete başkentlik etmiş, Antik Çağ'ın en önemli liman kentlerinden biri olarak Roma'da ilk dönemlerinin geleneği olan ve İtalya dışında fazla yaygınlaşmamış olan siyah-beyaz mozaik döşeme örnekleri bulunmuştur. Bu mozaikler kültür turizmine kazandırılmıştır. Efes Antik Kenti merkezindeki duvarlarını fresklerin tabanlarını mozaiklerin süslediği "Yamaç Evler" günümüzde müze olarak hizmet vermektedir.

Tarsus (Mersin), Roma'nın Anadolu'da kurduğu ikinci eyalete başkentlik etmiş olan önemli bir yerleşme olarak ülkemizde M.S. 2. yy'a tarihlenen bir çok mozaiğe sahiptir. Tarsus'ta gün ışığına çıkarılan mozaiklerden "Güneş saati betimli mozaik", diğerlerinden daha da önceye (M.S. 1.-2. yy'a) tarihlendirilir.

Ülkemizde yapımı M.S. 2.-3. yy'lara kadar giden mozaiklerin bulunduğu yerler arasında, Anadolu'nun güneydoğusunda Orta Fırat Havzası'nda yer alan antik yerleşimler arasındaki *Zeugma* ve *Edessa* antik kentleri, günümüze kadar elde edilen bilgiler ışığında Roma Dönemi mozaiklerinin en fazla bulunduğu kentlerdir. Kentlerin stratejik noktalardaki kuruluş yerleri, statülerini ve bu durumun yaratmış olduğu sonuçlar üzerindeki ana etkendir. *Zeugma* Antik Kenti (Gaziantep), İskender'in generallerinden biri tarafından Fırat'ın doğu ve batı kıyısına karşılıklı kurulan iki kentten biridir. Nehrin batı kıyısında, ana geçiş noktası konumundaki askeri bir yerleşmedir. *Zeugma* M.Ö. 64'te Roma'ya dahil olarak bu kimliğini sürdürmüş, hatta sadece bir askeri karargah kenti olmayıp mimari açıdan Roma için

doğudaki güçlere[22] karşı bir propaganda ve prestij kenti niteliği taşımıştır (Görkay, 2017: 156). Komutanlar, idareciler, varlıklı tüccarlara ait villalara döşenmiş Fırat'a nazır, nehrin renkli taşlarıyla yapılmış mozaikler, bu askeri yerleşkenin bir zamanlar sergilediği ihtişamın günümüze kalan izleridir. Günümüzde Birecik Barajı suları altında kalan kentin zengin mozaik mirasının önemli bir bölümü Gaziantep Mozaik Müzesi'nde sergilenmektedir.

Anadolu'da fiziki coğrafya şartların sunduğu olanaklarla stratejik bakımdan öne çıkan çok katmanlı yerleşim alanları, Roma İmparatorluğu için de önemli merkezler olmuştur. Bu yerleşimler arasında özellikle öne çıkanlar, Zeugma gibi Roma lejyonlarının konuşlandığı, imparatorluğun doğu sınırını korumak üzere seçilmiş kentlerdir. Bu kentler, kuzeyden güneye doğru *Satala* (Kelkit/Gümüşhane), *Melitene* (Malatya), *Samosata* (Samsat/Adıyaman) ve Zeugma (Gaziantep) olarak sıralanır. Söz konusu antik kentlerin her birinde çeşitli arkeolojik buluntularla birlikte mozaiklere de rastlanmıştır.

Fırat'ın doğusunda yer alan *Edessa* (Şanlıurfa) antik kenti mozaikleri, çevresindeki Roma'ya bağlanmış olan diğer kentlere göre, özellikle kentin mezar yapılarındaki M.S. 2.-4. yy'a tarihlenen mozaikleri göz önüne alındığında, yerel unsurları en fazla barındıran mozaikler olarak çok özel bir yere sahiptir. Büyük bir kısmı kaçırılmış olan mozaiklerden biri kaya mezarının tabanındaki buluntu yerinde (in situ) korunurken, *Edessa* mezar mozaiklerinin bir kısmı yurt içi ve yurt dışı müzelerde, birkaçı da Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'ndedir (Önal, 2017: 18).

Anadolu'da M.S. 2.-3. yy'lara tarihlenen mozaiklerin bulunduğu diğer antik diğer yerleşmelere *Attaleia, Syedra* (Antalya), *Orthasia* (Aydın), *Aiegai, Olba* (Mersin), *Samosata* (Adıyaman) da örnek oluşturur (Foto 1.27), (Foto 1.28).

[22] Roma'nın doğudaki en büyük düşmanı kendilerini Persler'in varisi olarak gören Partlardı.

Foto 1.27. 2010 yılında sahil yolu genişletilirken gün ışığına çıkan *Aiegai* Antik Kenti mozaiği.

Kaynak: https://wowturkey.com/viewtopic.php?p=3826640 (01.04.2021)

Foto 1.28. "Yumurtalık Mozaiği" (M.S. 3. yy başları). Kültür turizmine kazandırılan mozaik, Adana Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

Kaynak: https://a.a.com.tr/tr/pg/foto-galeri/asirlik-fabrikadaki-eserlere-ziyaretci-ilgisi/0 (01.03.2021)

1.3.5. Doğu Roma (Bizans) Mozaikleri

İlk örneklerinden beri anıtsal mimarinin bezeme tekniği olarak karşımıza çıkan ve antik dönemin sivil yapılarında da görülen mozaikler, M.S. 313 yılından itibaren Hristiyanlığın imparatorluğun içinde serbest bir din olarak kabulüyle birlikte sayısı hızla artan kiliselerde uygulanmaya başlamıştır. Dinin mesajını resim diliyle anlatma anlayışı dini yapıların iç dekorasyonunu belirleyen en önemli unsur olmuş, böylece ayak basılan yerlere geometrik motifli plaka şeklinde kesilmiş mozaik döşemeler yapılırken, duvarlar figürlü mozaik, fresk ve ikonalarla süslenmiştir. Mozaik ve fresklerin yapılışı ile ilgili kuralların ayrıntılarıyla yazıldığı, kilise dekorasyonuna dair bilgilerin yer aldığı bir tür "rehber kitap" özelliğindeki el yazmaları kullanılmış, figürler bu kurallara sadık kalınarak yapılmıştır. Doğu Roma'da erken evrelerde, üslup farkıyla beraber Antik Çağ geleneklerinin devamı niteliğindeki figürlü taban mozaiklerinin yerini zamanla anıtsal dini yapıların duvar, kubbe gibi düşey yapı unsurlarına yapılan altın varaklı ve renkli cam küpler almıştır.

M.S. 4. yy başlarında Hristiyanlığın devletin resmi dini haline dönüşmesi, sanatın diğer alanlarında olduğu gibi mozaik sanatı için de köklü değişimlerin başlangıcı olmuştur. Hristiyanlığın doğuşundan yaklaşık 300 yıl sonra antik çağın yapılarının kiliseye dönüştürülmesiyle başlayan yeni süreç, çok sayıda yeni kilisenin yapılmasıyla sürmüştür. Geç Roma-Erken Bizans olarak tanımlanan dönemde özellikle M.S. 4. yy'ın ikinci yarısından başlayarak sadece şehirlerde değil, küçük yerleşimlerde de sayısız kilise yapılmıştır (Koch, 2007: 36). Bu nedenle Anadolu'da her döneme ait mozaikler, hem farklı bölgelerde hem de aynı yapının farklı dönemleri hatta uygarlıkları temsil eden katmanlarında karşımıza çıkarak son derece yaygın ve zengin bir kültür varlığı ortaya koymaktadır.

Germanicia antik kenti (Kahramanmaraş), Anadolu'da mozaik sanatının özellikle M.S. 4-5. yy'daki gelişiminin izlenebileceği çok önemli bir antik yerleşim alanıdır. Kuruluşu M.S. 1. yy olan ancak en parlak günlerini M.S. 3.-5. yy'larda yaşamış olan kentin ilk mozaiği, bir kaçak kazı ihbarıyla 2007 yılında ortaya çıkmıştır.

Kahramanmaraş merkezde, antik yerleşim kalıntılarının yayıldığı dört mahallede yapılan kamulaştırma işlemleri, kurtarma kazıları ve bilimsel araştırmalar sonucunda, ilgili sit alanının antik kaynaklardan Kahramanmaraş il sınırları içinde olduğu bilinen ancak bugüne kadar yeri tam olarak tespit edilememiş olan *Germanicia* kenti olduğu 2009 yılında kesinlik kazanmıştır. Kentin mozaikleri, sanatsal üstünlükleriyle birlikte Hristiyanlığın yayılması ve artık mitolojik konuların yerini günlük yaşamdan seçilen konulara bırakmasıyla, daha sonraki yüzyıllarda mozaik sanatı adına çok köklü sonuçları olacak değişimlerin ilk işaretlerini veren eserlerdir.

Anadolu'da Doğu Roma[23] Dönemi'nin Erken Hristiyanlık olarak adlandırılan devresinde yapılan mozaik örnekleri oldukça fazladır. Bu örneklerde betimlenen figürlerin daha çok Hristiyanlıkla ilgili sembolik anlamlar taşımaya başladığı, mitolojik temaların bırakıldığı ya da bir kısmının adapte edilerek kullanılmaya devam edildiği görülse de bu genellemenin dışında kalan örnekler mevcuttur. Hatta tek tanrılı inancı yoğun olarak yaşayan yerlerde dahi tema olarak mitolojik kahramanları işleyen mozaiklere rastlanmıştır. Şanlıurfa il merkezinde bulunan "Haleplibahçe Mozaikleri" bu duruma önemli bir örnek oluşturur (Karabulut, Önal ve Dervişoğlu, 2011). "Haleplibahçe Kentsel Tasarım Projesi" kapsamındaki 2006 yılı çalışmaları sırasında rastlanan mozaiklerin en önemlileri olan Amazon kraliçelerini avlanırken betimleyen mozaikler ile Truva Savaşı kahramanlarından Aşil (*Akhilleus*)'in hayatını konu alan mozaikler, Anadolu'da Antik Çağ'ın kahramanlarına gösterilen ilginin M.S. 5.-6. yy'larda da sürdüğünü göstermektedir.

Uygulamaları yüzyıllara yayılan bir sanata ilişkin özelliklerin, her dönem için kesintiye veya değişikliğe uğramadan sürmesi düşünülemez. Bu durum mozaikler için de geçerlidir; imparatorlukta devlet ve kilise birlikteliğiyle 6. ve 7. yy'larda giderek yayılan tasvir geleneği, 8. ve 9. yy'larda iki kez yaşanan ikona kırıcı

[23] Roma İmparatorluğu M.S. 395 yılında Doğu ve Batı Roma olarak ikiye ayrılmış, bu tarihten 1453'e kadar yaşayan Doğu Roma için batıda modern tarihçiler tarafından "Bizans" ismi kullanılmıştır.

hareketlerle (İkonoklazma Dönemi 726-842)[24] hasar görmüş, özellikle ilkinde başta Ayasofya mozaikleri olmak üzere figürlü tasvirler tamamen yok edilmiştir.[25] Tasvir yasağının kalkmasıyla işlenenecek konuların kilise içindeki konumlarını belirleyen yeni kurallarla birlikte, Hristiyanlığı anlatmanın aracı olarak kullanılan gösterişli mozaikler ve freskler üretilmeye devam edilmiştir (Foto 1.29).

Foto 1.29. Ayasofya mozaiklerinden "Sunu Mozaiği" (M.S. 10. yy). Sağda İmparator Konstantinos İstanbul'u temsil eden maketi tutarken, solda ise İmparator Justinianos Ayasofya maketi tutmaktadır.

Kaynak: Yazar arşivi.

---

[24] İkonalar, genellikle ahşaptan yapılan resimli levhalardır. Tasvir ettikleri kişi ve konular Hristiyanlıkla ilgili olduğundan bu resimlere kutsallık atfedilmiştir. İkonalara tapınılmasının dışında bu ibadet nesnelerinin savaşlarda ordunun önünde taşındığı dönemler dahi olmuştur. Mozaik tekniğinin kullanıldığı taşınabilir ikonalar da üretilmiştir. En erken örneklerden biri İstanbul Rum Patrikhanesi'ndedir (11. yy ortaları). Tarihe "İkonoklast Dönem" olarak geçen hareketin ilki III.Leon tarafından 726'da, ilki kadar yıkıcı olaylara neden olmayan İkinci İkonolazma Dönemi de V.Leon tarafından 815 yılında başlatılmıştır. Bu dönemlerdeki karışıklıklar (Arap istilaları, ekonomik sorunlar, sosyal sıkıntılar vb.) birçok sanatçının göç etmesiyle sanat üslubunun da Batı'ya taşınmasında etkili olmuştur. İmparatoriçe Theodora, 843 yılında tasvir yasağına son vermiştir.

[25] Tasvirin yasaklandığı dönemin yıkıcı etkilerinin en fazla görüldüğü yer olan imparatorluk başkenti İstanbul'da, ikonoklazma dönemi öncesinden günümüze gelebilen İncil kaynaklı tek tasvir "Mabet'e Takdim" adlı mozaik parçasıdır. Bu mozaik, Vezneciler'de yer alan, 4. yy. Roma hamamı üzerine yapılmış bir Doğu Roma kilisesinden camiye Fatih döneminde çevrilmiş olan Kalenderhane Camii (Kilise Camii) kazılarında ortaya çıkarılmıştır. M.S. 6. yy'a tarihlenen mozaik pano, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir (Foto 1.30).

Foto 1.30. Kalenderhane Camii mozaiğinden (M.S. 6. yy sonları) ayrıntılar.

Kaynak: Yazar arşivi.

Dönemin günümüze ulaşamamış mozaikli yapılarından bazıları yazılı kaynaklardan öğrenilebilir. Bizanslı yazar Nikholaos Mesarites'in anlattıkları, hem mozaik sanatı için hem de 12. yy'da Selçuklu kültürü ve sanatının Doğu Roma'daki etkilerine ilişkin önemli veriler sunar. Mesarites, Büyük Saray Kompleksi içinde imparatorluk taht salonunun hemen yakınında inşa edilmiş olan müstakil binanın oymalarının eşsiz bir güzellik sergilediğini, oymaların gerisindeki boşlukların Türk figürlerinin işlendiği gökkuşağı gibi renkli ve altın yaldızlı mozaiklerle süslendiğini, ayrıca binanın bir Türk usta tarafından yapıldığını yazmıştır.[26]

14. yy gezginlerinden İbn Battuta, 28 yıl süren gezilerinin bir ay altı günlük diliminde İstanbul'da kalmış, mozaiklerin manastır mimarisinin temel malzemesi olduğunu belirterek saray mozaiklerinin tarifini yapmış, ayrıca şehirde halkın çoğunun rahipler, keşişler ve münzevilerden oluştuğunu yadırgayarak anlatmıştır.

---

[26] Yazar Türk ustanın Aksukhos'un akrabası olduğunu da belirtmiştir. Ioannes Aksukhos, Bizans'ta Komnenos Hanadanlığı döneminde 32 yıl boyunca Doğu ve Batı Bizans ordularına başkumandanlık yapmış bir Selçuklu Türküdür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Prof. Dr. Işın Demirkent, "Komnenos Hanedanının Büyük Başkumandanı: Türk Asıllı Ioannes Aksukhos", **Bizans Tarihi Yazıları: Makaleler-Bildiriler-İncelemeler**, Dünya Kitapları 405, Tarih 4, Birinci Basım, Ekim 2005, s.47-62.

15. yy başında Kastilya Kralı'nın (günümüzde İspanya) Timur'a gönderdiği heyette yer alan elçi Ruy Gonzales de Clavijo, mevsim şartları nedeniyle kışı geçirmek üzere beş ay zorunlu olarak kaldığı İstanbul'a dair izlenimlerini aktarırken, kent hakkındaki notlarında günümüze ulaşamamış önemli kiliselerin mozaiklerine de yer vermiştir.[27]

Zeyrek Kilise Camii (Pantokrator Manastırı Kilisesi), Antik Çağ mozaiklerinde yaygın olarak görülen mitolojik figürleri ile dikkat çeken bir eserdir (Foto 1.31), (Foto 1.32). M.S. 12. yy'ın ilk yarısı ortalarında yapıldığı kesin olarak bilinen kilisenin kakma tekniğiyle yapılmış olan mozaiği, çürüyen ahşap tabanın çökmesiyle 1953 yılında ortaya çıkmış, restorasyon sonrasında mozaiklerin üzeri kapatılmıştır (Demiriz, 2002: 47). Tarihi yapının mitolojik figürler bulunan döşemesi, antik süsleme geleneklerinin zaman içindeki seyrinin izlenmesi ve mekânda değerlendirilmesinde belge niteliği taşır. Camide yapılan son restorasyonda mozaik döşeme, üzerine cam zemin uygulanarak halı ile örtülmüştür.

Foto 1.31. Zeyrek Kilise Camii döşemesi.

Kaynak: www.fatihhaber.com/molla-zeyrek-camii-restorasyonu-bitti/2392

Foto 1.32. Zeyrek Kilise Camii döşemesinden ayrıntı (kıvrımlı dallar arasında grifon ve tavşan figürleri).

Kaynak: (Demiriz, 2002: 51).

[27] Ortaçağ'ın en büyük gezgini İbn Battuta'nın yaygın adı "Rıhle" olan, çevirisini A.Sait Aykut'un yaptığı eseri için bkz. Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci: **İbn Battuta Seyahatnamesi I**, Çev.A.Sait Aykut, Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi, 1.Cilt, s.507-516, 2004, İstanbul; Clavijo Seyahatnamesi için bkz. **Anadolu Orta Asya ve Timur: Timur Nezdine Gönderilen İspanyol Sefiri Clavijo'nun Seyahat ve Sefaret İzlenimleri**, Çev. Ömer Rıza Doğrul, 1. Baskı, Ses Yayınları, 1993 İstanbul.

Hristiyan sanatı olarak şekillenen Doğu Roma mozaik sanatı, uzun bir tarihsel döneme ve geniş bir coğrafyaya yayılması sonucunda, Erken, Orta ve Geç Doğu Roma evrelerinde mozaik uygulamaları açısından önemli değişiklikler göstermektedir. Ancak, genel bir bakışla Doğu Roma mozaiklerini simgeleyen mozaikler, altın varaklı ve renkli cam küplerle üretilmiş olan dini yapıların düşey yüzeylerindeki mozaiklerdir. Bu mozaikler erken evrelerden itibaren üretilmiş olsa da ülkemizdeki örnekleri az sayıdadır. Bu bakımdan, Mardin'in Midyat ilçesindeki Mor Gabriel (Deyru'l Umur) Manastırı, Süryaniler ve dünya kültür mirası için olduğu gibi mozaik sanatı açısından da önemli bir yere sahiptir. Ana kilisedeki mozaikler, önemli erken evre eserleridir.

Dördüncü Haçlı Seferi (1204) ile imparatorluğun dağılması, İstanbul'un Latin istilasıyla yağmalanmasının ardından İznik'e çekilen ve oradan temsil edilmesi süreçlerini yaşayan Doğu Roma, 1261'de İstanbul'un geri alınmasından 1453'teki fethine kadar olan son devrinde siyasi açıdan güçsüz olsa da kültür ve sanat bakımından tam tersi bir durum sergiler. Özellikle İstanbul'da antik geleneklere ve zevklere güçlü bir yönelim görülür. Rönesans hareketi olarak değerlendirilen bu son devrin özelliğini Kariye, Fethiye ve Kilise cami mozaik ve freskleri açıkça yansıtır. Doğu Roma Sanatı 13.-14. yy'larda, Batı'da az sonraları doğup yayılacak olan büyük sanat hareketine paralel bir gelişmenin ilk adımını atmış olur (Eyice, 1963: 95).

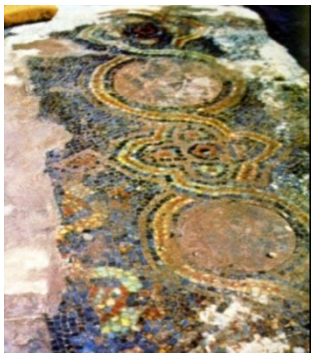
1.3.6. Anadolu Selçuklu Mozaik Çinileri

Mozaik çini (veya çini mozaik) bezemeler, Selçuklu Türklerinin Anadolu sanatına katkısıdır. Mozaik çini tekniği ile yapıların hem iç hem de dış cepheleri, desene göre kesilerek uygulanan turkuaz, yardımcı renk olarak mor, siyah, kobalt mavi çini parçalarıyla bezenmiştir. Erken örneklerde turkuaz hakimken, geç örneklerde mor ve özellikle kobalt mavisinin fazlalaştığı dikkati çeker. İslâm dünyasında çini mozaik bezemeli mihrablarla ilk kez Anadolu Selçuklularında karşılaşılır (Öney, 1987: 46).

Mozaik çini tekniği, desene göre kesilmiş malzemeyi harç içine yerleştirme ve kesilen çini parçalarını taş veya alçı yüzeye kakma gibi farklı şekillerde uygulanmıştır. Ayrıca bazı uygulamalarda desenin bazı kısımlarına sır kazıma yapılarak mozaik görüntüsü elde edilmesi yöntemi "sahte çini mozaik" olarak adlandırılmıştır.

Diyarbakır İçkalesinde, 1961-62 yıllarında 13. yy başlarında inşa edilmiş olan Artuklu Sarayı kalıntıları arasında fıskiyeli, renkli taş ve cam küplerden oluşan gösterişli bir havuz ortaya çıkarılmıştır. Türk mimarisinde ilk defa burada görülen geometrik motifli mozaik döşemede karşılıklı balık ve ördek motiflerine de yer verilmiştir (Aslanapa, 1989: 192). Evliya Çelebi'nin de 1655 yılında Diyarbakır'ı ziyareti sırasında görüp eserinde yer verdiği bu mozaik, Selçukluların Anadolu sanatına getirdiği bir yenilik olan çini mozaik tekniğinden farklı olarak Antik Çağ'ın mozaik örnekleri tarzında tasarlanmıştır (Foto 1.33), (Foto 1.34).

Foto 1.33. Artuklu Sarayı havuzundan ayrıntı.

Kaynak: https://islamansiklopedisi.org.tr/divanhane

Foto 1.34. Artuklu Sarayı'na ait havuz.

Kaynak: (Aslanapa, 1989: 192).

Mozaik çini uygulamalarının ilk örnekleri tuğla ve sırlı tuğla ile oluşturulmuştur. Sırlı tuğla, geniş yüzeyleri kaplamada daha kolay bir işçilikle uygulanabilmesiyle, Selçuklu mimarisinde minare, kemer, tonoz, eyvan, kubbe, kubbe geçişlerinde ve duvarlarda sırsız tuğla örgü arasında büyük geometrik desenlerin oluşturulmasında kullanılmıştır (Foto 1.37). Çini ile genellikle yapıların içi süslenirken, cami, mescit, ve medrese minarelerinde daha dayanıklı olan sırlı tuğla tercih edilmiştir (Öney, 1992: 94). İnşa tarihinin 1129 olduğu tahmin edilen Siirt Ulu Camii minaresi,

Anadolu'nun ilk çini mozaikli minaresi olarak bilinmektedir (Foto 35), (Foto 36). Alaaddin Cami (Konya), yekpare denebilecek ölçüde sık ve muntazam işçiliği ile Anadolu'da çini mozaik işçiliğinin bilinen ilk anıtsal örneği olarak görülür (Arık, 2007: 35). İlk örnekler olarak sunulan yapılar, günümüze gelebilmiş örnekler için geçerlidir. Tarihi kaynaklar incelendiğinde aynı dönemde yapılmış hatta yapılış tarihi çok daha eskiye giden örneklerle karşılaşılabilir. Anadolu'da 12. ve 13. yy'larda mimaride iç ve dış mekânlarda sırsız, sırlı tuğla ve çini ile üretilen mozaik uygulamaları yaygın olarak görülmektedir. Anadolu'da özellikle 13. yy sonunda çini mozaik tekniğindeki gelişmelere Moğol istilasından kaçıp İran'dan gelen çini ustalarının da katkısı olduğu belirtilir. Anadolu Selçuklularının mozaik çinileri Osmanlı Dönemi'nde 15. yy'ın son çeyreğine kadar sürmüştür (Aslanapa, 1989: 192).

Foto 1.35. Siirt Ulu Camii minaresi (12. yy başları).

Kaynak: https://turna.com/blog/siirt-gezilecek-yerler

Foto 1.36. Siirt Ulu Camii minaresinin restorasyonun ardından görünümü.

Kaynak: http://www.siirt.gov.tr/ulu-camii#gallery-2

Selçuklu sanatında dinamik, etkileşime açık üretim süreci özgün çalışmalar ortaya çıkarmıştır. Afyonkarahisar ili Çay ilçesi girişindeki cami olarak kullanılan Çay Medresesi bu konuya çok önemli bir örnektir. Medresenin mihrabında orijini Doğu Roma (Bizans) dekorlarına dayanan bir motif bulunmaktadır. Aynı motif, medresenin bitişiğindeki çeşmenin taşında da görülmektedir. Mozaik ustası

çevresindeki yapılarda sık rastladığı motife Allah, Ali yazılı sekiz köşeli yıldız şeklinde bağlantılar ekleyip yeniden yorumlayarak yapı yüzeyine uyarlamıştır. Kapının üzerindeki yazıdan yapının Oğulbey isimli bir sanatkâra yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Yetkin, 1965: 77-87). Selçuklu Türklerinin, kökleri Orta Asya'ya uzanan semboller, mitolojik figürlerle Anadolu'nun yerel geleneklerini İslâm düşüncesiyle harmanlayıp hayata geçirdikleri sentezin izlerine, sanatın birçok dalında rastlanır. Zahmetli bir uygulama olan ve ustalık gerektiren mozaik çini uygulamaları, bu sentezin anıtsal mimarideki örneğidir.

Foto 1.37. Ali Tusi Türbesi (Tokat) pencere alınlığındaki yazı ve süslemeler.

Kaynak: Yazar arşivi.

1.3.7. Beylikler ve Osmanlı Dönemi Mozaikleri

Beylikler ve Erken Osmanlı Devri olarak anılan 14.-15. yy'lara yayılan yaklaşık iki yüzyıllık sürede dönemin siyasi ve ekonomik koşulları etkisiyle çini üretimi kısıtlı olmuştur. Ancak yine de 15. yy'da itibaren çini üretimini merkezi haline gelen İznik ile birlikte Kütahya, Bursa, İstanbul'da da üretilen çinilerle özgün eserler ortaya konmuştur. Beylikler Dönemi'nin Selçuklu geleneğini sürdüren çini mozaik süslemelerine örnek olarak; 1301 tarihli Beyşehir Eşrefoğlu Camii, Beyşehir Eşrefoğlu Türbesi, 14. yy Karaarslan Mescidi, 14. yy Tahir ile Zühre Mescidi, 1421

Hasbey Darülhuffazı (Konya); 1302 Ermenek Ulu Camii, 1382 Hatuniye Medresesi, 14.yy Yollarbaşı (eski adı İlisra) Köyü Ulu Camii (Karaman); 1373 Selçuk İsa Bey Camii, 1312 tarihli Birgi Aydınoğlu Mehmed Bey Türbesi ve Birgi Ulu Camii (İzmir) verilebilir. (Gök Gürhan, 2007: 206) Ayrıca Adana'da 16. yy'a ait Ramazanoğlu Camii'nde bulunan çini mozaik pano (Yetkin, 1965: 91), hem Osmanlı egemenliğine diğer beyliklerden daha geç katılan bir beylik olarak mozaik çini tekniğinin geç dönem örneklerinden birini sunması, hem de mozaik çini uygulamalarına 15. yy'da katılan ve "renkli sır tekniği"ne geçiş sağlayan sarı, yeşil, beyaz (Yetkin, 1965: 85) renkte çinilerin kullanılması bakımından dikkate değerdir.

Erken Osmanlı Dönemi'nde çini mozaik süslemelerin kullanıldığı yapılar; İznik Yeşil Cami (Foto 1.38), Yeşil Cami, Yeşil Medrese, Yeşil Türbe, Muradiye Cami (Foto 1.39), Selçuk Hatun Cami (Bursa), Şah Melek Cami, Yıldırım Cami (Edirne) ile birlikte İstanbul'da Mahmut Paşa Türbesi ve Çinili Köşk'tür (Karasu, 2015: 180). Daha sonraki dönemlerde ortadan kalkacak olan mimarideki mozaik uygulamalarının son örneklerinde mozaikteki derz aralıklarının azaldığı, daha büyük boyutlu kesilen çini parçalarının daha farklı renk ve desenlerle üretildiği gözlenmektedir. Anadolu Selçuklularının oluşturduğu Türk-islâm sentezinin ürünlerinden biri olan, mimaride sırlı tuğla ve çini ile yapılan mozaik uygulamalarının yerini 15. yy'dan sonra çinide farklı teknikler alır.

Foto 1.38. İznik Yeşil Camii.

Kaynak: Yazar arşivi.

Foto 1.39. Muradiye Camii (Bursa) cephesindeki mozaik çini tekniğinde yapılmış pencere alınlığı (15. yy).

Kaynak: Yazar arşivi.

19. yy'da Osmanlı'da konak, köşk tipi büyük meskenlerin bahçelerinde çakıl mozaik zemin döşemelerinin yaygınlaştığı görülür. "İzmir Konutları" buna iyi bir örnek oluşturur. 19. yy ilk çeyreğinden başlayarak 20. yy'a kadar olan dönemde yapılmış dokuz yapıya ait bahçelerde yer alan mozaikler, Antik Çağ'ın geometrik ve bitkisel motifli tasarımlarını andırmaktadır (Uçar, 2013).

Osmanlı Dönemi'nde yapılan sınırlı sayıdaki mozaik uygulamaları arasında gösterilebilecek iki mozaik, özellikle tarihe ışık tutan hikayeleri bakımından dikkat çekicidir. Sultan Abdülmecid'e ait tuğranın mozaiği bunlardan biridir. Tuğranın mozaiği Ayasofya'nın 1847-49 tarihlerindeki onarımları sırasında dökülen altın varaklı orjinal tesseralarla, mimar Fossati'nin İtalya'dan getirttiği sanatçı Lanzoni tarafından yapılmıştır[28] (Foto 1.40). Diğer mozaik, hem mimari özelliği hem de yapılmasına vesile olan konu ve gelişmeler açısından önem taşıyan "Alman Çeşmesi"[29] olarak bilinen yapının mozaik süslemeleridir. İstanbul'da Sultanahmet meydanında bulunan çeşmenin mozaik süslemeleri arasında dikkati en çok çeken, altın yaldızlı tesseralar ve renkli madalyonların birlikte işlendiği kubbe iç yüzüne yapılan mozaiklerdir (Foto 1.41)

---

[28] Sanat tarihçisi Prof.Dr.Semavi Eyice, Topkapı Sarayı Müzesi deposunda ters çevrilmiş yuvarlak mermer bir panonun arkasındaki imzayı farkederek, çevrilen panodaki tuğranın yıllar önce Ayasofya onarımlarında görevlendirilen mimar Fossati'nin, İsviçre'de korunan arşivindeki raporda yazan mozaik olduğunu ortaya çıkarır ve sergilenmesini sağlar. Resmi ilk kez 1986 yılında S. Eyice tarafından yayımlanan mozaik, Ayasofya'da iç galeride (iç narteks) "imparator kapısı"na geçilen kısım olan ana kapının olduğu ilk galerinin (dış narteks) duvarında sergilenmektedir.

Foto 1.40. "Sultan Abdülmecit Tuğrası Mozaiği"..

Kaynak: Kaynak: Yazar arşivi.

Foto 1.41. Alman Çeşmesi ve mozaik süslemelerinden ayrıntılar

Kaynak: Yazar arşivi.

---

[29] Çeşme, Alman İmparatoru Kaiser II.Wilhelm'in İstanbul'lu 1898'deki ikinci ziyaretinin hatırası olarak Sultan II.Abdülhamit'e hediyesidir. Kaiser, bu ziyaretinde İstanbul-Bağdat Demiryolu inşası imtiyazının Alman firmalarına verilmesinin sözünü almıştır.

1.3.8. Cumhuriyet Döneminde Mozaik Sanatı

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dönemin siyasi, ekonomik şartları ve yönelimleri doğrultusunda Batı'daki gelişmelere paralel olarak kentsel mekân tasarımında mimari ve sanat ilişkisini kuran anlayış, etkisini ülkemizde de göstermiştir. Mozaik sanatının mimari ile olan köklü ilişkisi, çağın gelişmeleri doğrultusunda yeniden gündeme gelmiş ve derin köklerinden aldığı birikimle çağdaş kent tasarımına yönelik yatırımlardan payını almış, mimariye kimlik kazandırmada etkili rolünü yeniden üstlenmiştir.

İstanbul'un Beşiktaş ilçesindeki 4. Levent mozaikleri, Cumhuriyet Dönemi'nde sanatın kamusal alanla buluştuğu ilk büyük projedir.[30] 1957 yılından itibaren bina cephelerine dönemin sanatçılarına ait mozaik panolar yerleştirilmiştir. Mozaik panolar göçün tetiklediği rant amaçlı anlayışın kurbanı olmuş, mantolama, reklâm afişi, klima ünitesi gibi uygulamalarla örtülüp delinerek çeşitli yollardan tahribata uğramış, kısacası sahipsiz kalmıştır. Beşiktaş Belediyesi'nin 2012 yılında başlattığı "Aradığımız Parça Sizde Olabilir" adlı proje ile kaderine terk edilmiş eserlerin ortaya çıkarılması için çalışmalar yürütülmüştür (Foto 1.42).

İstanbul Manifaturacılar Çarşısı **(**İMÇ),[31] kentsel mekânın biçimlenmesinde zamanının anlayışını yansıtan yapılardan biridir. Çarşı, Fatih ilçesinde Bozdoğan Su Kemeri ile Unkapanı arasında, Atatürk Bulvarı boyunca uzanan 45.000 m^2'lik bir alanda, tarihi dokuyla uyumlu mimarisi ve yapı için tasarlanmış eserleriyle modern bir açık hava müzesi olarak nitelendirilebilir (www.imc.org.tr).

---

[30] Yapımı 1947- 1960 yılları arasında tamamlanan projede 20 duvar panosu tasarlayan sanatçılar: Nurullah Berk, Sabri Berkel, Ferruh Başağa, Ercüment Kalmık ile Bedri Rahmi Eyüboğlu ve Eren Eyüboğlu çiftidir.

[31] Mimari projesi 1957 yılında ilan edilen yarışma ile belirlenen çarşı için eser üretecek sanatçılar da davetli bir yarışma ile seçilmiştir. Açılışı 1967 yılında yapılan çarşıda eserleri bulunan sanatçılar: Bedri Rahmi Eyüboğlu, Eren Eyüboğlu ve Nedim Günsür (mozaik pano); Füreya Koral ve Sadi Diren (seramik pano); Kuzgun Acar (duvar heykeli), Teoman Germaner (duvar rölyefi), Yavuz Görey (dekoratif havuz, çeşme)'dir.

Mekân tasarımlarında mimarlık ve sanat birlikteliğinin tercih edildiği uygulamalarda mozaik ile birlikte seramik, rölyef, duvar resmi, heykel, fresk gibi sanatın farklı dallarından yararlanılmıştır. Dönemin mozaik eserler veren ressamları için duvar mozaikleri üretiminde kullanılan cam malzemenin temini, Avrupa'dan ithal edilen camlarla sağlanmıştır. 1954 yılında Türkiye'de ilk cam mozaik üreten fabrikanın açılması, renkler sınırlı olsa da mozaik sanatı için büyük bir ihtiyacı gidermiştir.[32] Bu dönemde, sanat ve mimariyi bütünleştiren akım ve sanatçıların etkilendiği sanat akımları Batı kaynaklı olsa da yapıların iç ve dış mekanlarını süsleyen eserlerin tasarımlarında kaynağı Anadolu kültürü olan stilize motifler uygulanmıştır (Foto 1.43), (Foto 44).

Foto 1.42. 4. Levent (İstanbul) mozaik kurtarma çalışmaları.

Kaynak: http://www.besiktas.bel.tr/Files/File/mozaik_brosur.pdf (16.03.2019)

[32] Türkiye'de üretilen ilk cam mozaiklerin asıl işlevi, ülkemizde hızlanan kırdan kente göçle artan apartmanlaşma sürecinde yıllarca tercih edilen dış cephe kaplamalarında kullanılması olmuş, cam mozaikler üretici firmanın adıyla "Betebe" olarak adlandırılmıştır. Günümüzde birçok firma yapı sektöründe geniş bir kullanım alanına yönelik cam mozaikleri çeşitli renk ve ölçülerde üretmektedir.

Foto 1.43. Ercüment Kalmık'ın (1909-1971) stilize Anadolu motiflerinden oluşan eseri.

Kaynak: https://mobile.twitter.com/HikayesiUn/status/1308745522723917824/photo/2

Foto 1.44. Eren Eyüboğlu'nun (1907-1988) göç eden yörükleri konu alan panosu (IMÇ 1.Blok) ve mozaikten ayrıntı.

Kaynak: Yazar arşivi.

2000'li yıllar mozaik sanatının ülkemizdeki seyri açısından dönüm noktası olmuştur. Mozaikler, çağın gelişmeleri ve sanat anlayışı içinde hayatın her alanında yerini almıştır. Kent içinde kamu veya özel sektör sponsorluğunda, sosyal projeler veya bireysel girişimlerle kentlerde; parklar, metro istasyonları, resmi kurumlara ait binalardan oluşan çeşitli mekânlarda mozaik uygulamalarına yer verilmektedir.

Mozaik sanatının tarihteki uygulamalarında, bazı yerlerde mozaik sanatçısı veya zanaatkarın etkisiyle standart uygulamalardan farklı eserler görülse de, üretimler egemen güç eliyle, belirli kalıplar içinde, özel yapılar için tasarlanmıştır. Dini kuralların sanat üzerindeki etkisi göz önüne alındığında bu durumun en belirgin olduğu dönem Ortaçağ'dır. Sanatta patron kavramı günümüzde tarihsel dönemlerde olduğu gibi değildir. Bu durum mozaiği mimarinin sınırlarından çıkararak özgürleştirmiştir. Uygun doğal taş ve cama ulaşmanın maliyeti yüksek olsa da, projeye göre kullanılabilecek her tip malzeme ile bu durum üretim için engel olmaktan çıkmaktadır. UNESCO'nun Dünya Miras Alanı ilan ettiği, İspanyol mimar Antoni Gaudi'nin günümüzden yaklaşık yüz yıl önce tasarladığı "Park Güell" (Barselona), atık malzemelerden (kırık seramik ve cam parçaları) oluşan bir tasarımı ile dünyada olduğu gibi ülkemizde de çağdaş mozaik sanatının gelişiminde esin kaynağı olmuştur.

Mozaikte parçadan bütüne ulaşırken kullanılan tekniklerin çeşitliliği, desene, malzeme yapısı ve kullanılan yüzeye göre kolay veya büyük ustalık gerektirecek şekilde seçeneklerin geniş bir yelpaze sunması, birçok kişiyi sanatın yalnızca izleyicisi olmaktan çıkarmıştır. Bir akarsu havzasını besleyen çeşitli su kaynakları gibi bütün gelişmeler mozaik sanatını beslemiştir. Kamu ve özel sektör yatırımları, çağdaş müzecilik anlayışındaki gelişmeler, basının ilgisi, ücretsiz kurslar ve müze ziyaretlerinin kültür turları, okul gezileri kapsamında artmasının kültürel miras bilincinin uyanmasında katkısı olmuştur. Sanat eserlerinin popülerleşmesi, moda haline gelerek her alanda uygulanması bazen yadırgansa da bu durum kültürel miras konusunda farkındalığın artmasını sağlamıştır. Ayrıca mozaik uygulamalarının gelişen teknoloji, dönemin ihtiyaçları ve estetik anlayışı doğrultusunda birçok meslek grubunun dahil olduğu ticari amaçlı üretimini de teşvik etmiştir.

Foto 1.45. Caferiye Tekkesi (Fatih/İstanbul).

Kaynak: Yazar arşivi.

Dayanıklı, uzun ömürlü ve etkileyici mozaikler günlük yaşamda kullanılan bir işlevsel obje, sergilenmek üzere tasarlanan bir pano, lüks bir konuta bezeme, bir cam mozaik firmasının deseni bilgisayarda çizilen bir havuz mozaiği, bir sanatçının kamu binasının duvarını süsleyen eseri, bir yapıya ekip çalışmasıyla üretilmiş dış cephe projesi[33] (Foto 1.45) gibi kent kültürü içinde her alanda yer bulmaktadır. Mozaik, insan- mekân ilişkisinde çağın koşullarına göre şekillenerek, tarihte olduğu gibi güçlü bir ifade aracı olmayı sürdüren, dinamik bir sanat dalıdır.

[33] Ayasofya'nın batısında bulunan Caferiye Tekkesi ilk inşa kitabesi 1527-28 tarihli olup, 19. sonunda Mimar Kemaleddin'e yeniden inşa ettirilmiş, 2009 yılında da Türk Kültürü Hizmet Vakfı (TKHV) tarafından restore ettirilmiştir. 2015 yılında, aralarında yer aldığım Türk Kültürü Hizmet Vakfı (TKHV) sanatçı ekibi tarafından yapılan "İstanbul Bir Masal"- Mozaik Cephe Projesi ile son görünümünü almıştır. http://www.envanter.gov.te/anit/index/detay/49697 (19.12.2020).

İKİNCİ BÖLÜM
MOZAİKLERİN COĞRAFİ AÇIDAN YORUMLANMASI

2.1. Mozaiklerin Coğrafyada Belge Değeri

Mozaik sanatının gelişimiyle birlikte coğrafi unsur olan çakıl taşları, çeşitli tipte kayaçlar ve camlar, insan ve mekân arasındaki etkileşimi çeşitli açılardan belgeleyen kültürel nesnelere dönüşmüştür. Mozaikler, sanatsal değerlerinin yanı sıra çoğunlukla bulundukları yapıdan günümüze gelebilen tek unsur olarak mekândaki yerleşim kültürünün belgesi oldukları gibi konularıyla da bulunduğu coğrafyanın fiziki ve beşeri özelliklerine dair bilgiler aktaran birer belge niteliğindedir. Bu bölüm için seçilen mozaik eserler:

- Günümüzde bir yörenin tanıtıcı ürününe antik mozaikte rastlanması ile mekânda coğrafi şartlar doğrultusunda şekillenen kültürün sürekliliğinin belgelenmesi (Orta Karadeniz Bölümü'nden Amasya; Akdeniz Bölgesi'nden Göller Yöresi'ndeki Beyşehir Yunuslar Köyü ve Adana Bölümü'nden Osmaniye Kadirli'de bulunan mozaikler),
- Coğrafyaya yabancı bir canlı türünün mozaikteki betiminden yola çıkarak mekânda önemli bir tarihsel olgunun belgelenmesi (Biga Yöresi'nde Bergama Antik Kenti'nden İskender Papağanı Mozaiği),
- Coğrafyada nesli tükenmiş ve tehdit altındaki türlerin belgelenmesi (Anadolu Parsı, turna ve deniz kaplumbaları ile ilgili mozaik örnekleri),
- Coğrafyaya özgü endemik ve relik bir türün belgelenmesi (Kaunos Antik Kenti'ndeki mozaikte betimlenmiş Anadolu Sığla Ağacı yaprağı),
- Bir zamanlar yerleşme dokusunun vazgeçilmez unsuru olmuş bir yapı tipinin belgelenmesi (İstanbul'da Büyük Saray Mozaikleri Müzesi'nde sergilenmekte olan mozaikte su değirmeni betimi),

konularına örnek oluşturan kültür varlıkları olarak değerlendirilmiştir. Anadolu'da doğal kaynakların çeşitliliği ve yerleşimin köklü geçmişi göz önüne alındığında, mevcut eserlere ek olarak arkeolojik kazıların gün ışığına çıkaracağı yeni

mozaiklerin, bulunduğu coğrafya için farklı belgeler oluşturması sürpriz olmayacaktır.

Yeryüzü şekilleri ve iklim elemanlarında belirgin bir değişiklik oluşmadığı sürece coğrafyada kültürün sürekliliği mozaikler üzerinden izlenebilir. Geçmişte aynı doğal ortamı yerleşim alanı olarak kullanmış olan insanlar farklı dil ve inanç özelliklerine sahip olsalar da kültürlerini besleyen fiziki çevre koşulları aynı olduğu için bazı özelliklerin "coğrafyanın kültürü" olarak değişmeden binlerce yıl öncesinden günümüze uzanan sürekliliği gözlenebilir.

"Amasya Elma Ağacı Mozaiği" bu konuda önemli bir örnek oluşturur. 2013 yılında Amasya Müzesi ve Hitit Üniversitesi'nin birlikte yürüttüğü Amasya ili Merkez ilçesine bağlı Yavru Köyü Küpderesi mevkiinde yapılan kurtarma kazısında rastlanan bu mozaikte, dikdörtgen bordürün ortasında yer alan 64 cm çapındaki madalyonun içerisinde bir elma ağacı ile üç keklik figürünün betimlendiği görülmüştür (Foto 2.1), (Foto 2.2) ve (Foto 2.3). Ölçüleri 4.97 x 4.15 m olan mozaiğin, elma ağacı betimi dışındaki geometrik ve bitkisel motifleri, aynı dönemde yapılmış farklı bölgelerden örneklerle benzerlik göstermektedir ve yaygın olarak kullanılmış motiflerdir (Keskin, 2017). Sembolik anlamları yanında Amasya ile özdeşleşmiş elma ve yine yörede görülen kırmızı bacaklı keklik türünün yöreye özgü türler olarak yansıtılması, yaklaşık 2000 yıllık bu mozaiği dönemin sanat anlayışının standart bir uygulaması olmaktan çıkarıp, Amasya'ya özgü bir tür olarak bilinen misket elmasının menşe adı ile coğrafi işaret[1] tescili alması[2] sürecinde en önemli belge olmuştur.

---

[1] Coğrafi işaretlerin korunması ile ilgili ilk düzenleme, 27.06.1995 tarihli ve 22326 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 555 sayılı KHK'dır. Bu kararname ülkemizin Gümrük Birliği'ne üyeliği sürecinde Avrupa Birliği'ne uyum çerçevesinde hukuki alt yapıyı hazırlamış, 2017 yılında yürürlüğe giren "Sınai Mülkiyet Kanunu" ise coğrafi işaretlere kanun nezdinde koruma getirmiştir. Bu tarihten sonra süreç hız kazanmıştır ve coğrafi işaret tescil sayısında yıldan yıla belirgin bir artış görülmektedir.

555 sayılı KHK'nın 3 üncü maddesinde coğrafi işaret; "belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibariyle kökenin bulunduğu bir yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş bir ürünü gösteren işaret" şeklinde tanımlanmıştır. Coğrafi işaretler "Menşe adı" ve "Mahreç işareti" olmak üzere iki şekilde tescil edilmektedir. Menşe adı için ürünün üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerinin tamamının coğrafi sınırları belirlenen alanda gerçekleşmesi; mahreç işareti için ise bu özelliklerden en

Foto 2. 1. "Amasya Elma Ağacı Mozaiği".

Kaynak: https://www.tarimtv.gov.tr/tr/video-detay/amasya-da-elma-2000-yasinda-10581

Foto 2.3. "Amasya Elma Ağacı Mozaiği"nin bulunduğu kazı alanı.

Foto 2.2. Bir zamanlar dini bir yapının (şapel) zeminini süslemiş olan, 2020 yılında Amasya Arkeoloji Müzesi teşhir salonundaki yerini alan mozaik.

Kaynak: 2.2. https://www.sondakika.com/haber/haber-amasya-da-tarihi-mozaik-bulundu-4792053/
2.3.https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/1800-yillik-elma-mozaigi-sergileniyor-1752878

az birinin belirlenen alanda gerçekleşmesi gerekir. Ayrıca ülkemiz içeriğinde coğrafi işaretlere ilişkin hüküm bulunan bazı serbest ticaret anlaşmalarına taraftır. (Ulusal Coğrafi İşaret Strateji Belgesi ve Eylem Planı, 2015-2018) Dünyada coğrafi işaret alan 10.000 kadar ürünün yalnızca yaklaşık yüzde 10'luk bir kısmı gelişmekte olan ülkelere ait, büyük kısmı Avrupa ülkelerine aittir. Avrupa'da ise İtalya, Fransa ve İspanya ilk sıralarda yer alan ülkelerdir (https://www.origin-gi.com).

[2] Bu coğrafi işaret, 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanununun Geçici 1 inci Maddesi uyarınca Mülga 555 ayılı Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname kapsamında 08.01.2016 tarihinden itibaren korunmak üzere 14.03.2019 tarihinde tescil edilmiştir. Bkz. 2019/49 Sayılı Resmi Coğrafi İşaret ve Geleneksel Ürün Adı Bülteni.

Kültürel mirasın korunmasında Amasya örneğinde olduğu gibi basın aracılığıyla konunun popüler hale gelmesinin, bu konuda farkındalığın sağlanması veya artırılmasındaki payı büyüktür. "Elma Ağacı Mozaiği" bulunduğu müzede konuya ilgi duyan az sayıdaki ziyaretçiyi bekleyen herhangi bir eski uygarlık kalıntısı olmaktan çıkarak kültürel miras algısına yeni bir boyut katmış, eser farklı bir işlev kazanmıştır.

Tarih boyunca ticaret yol güzergâhlarının kesişim alanı olan Göller Yöresi'nde, coğrafi şartların sağladığı olanakların geçmişi ve bugünü buluşturduğu bir mozaik gün ışığına çıkarılmıştır. *Pappa*[3] antik kenti kalıntılarının yer aldığı Konya ilinin Beyşehir ilçesi'ne yaklaşık 30 km mesafedeki Yunuslar Köyü'nde bir yonca tarlasında mozaiğe rastlanmıştır. 2015 yılında kaçak kazı ihbarı üzerine yapılan kazı çalışmaları sırasında bulunan kültür varlığının, Doğu Roma'nın erken döneminde villa olduğu düşünülen yapının zemin döşemesi olduğu tespit edilmiştir. Mozaik, canlı renklerle çok renkli olarak tasarlanmış yazıtlı bir döşemedir. Ana konusu bir avcı ve aslan avı sahnesinden oluşan ve bu figürlere turp, kabak, nar, fındık, fıstık gibi birçok tarım ürününün eşlik ettiği mozaiğin kazı başkanı ve ekibi için en dikkat çekici yanı ceviz betimi olmuş ve günümüzde Yunuslar'da her evin bahçesinde ceviz ağacı bulunduğuna kazı raporunda işaret edilmiştir (Benli ve Gürdal, 2017: 418).

Yüksek adaptasyon yeteneği olan, ülkemizde hem yabani hem de kültüre alınmış türleriyle geniş yetişme alanı bulan ceviz, Göller Yöresi'nin tanıtıcı ürünlerindendir. Göller Yöresi yerleşmelerinden Burdur'un, yöreye özgü ceviz ve sert buğdaydan elde edilen irmikle yapılan meşhur tatlısı, 2009 yılında Burdur Ticaret ve Sanayi Odası

---

[3] *Pappa*/*Tiberiopolis*, Antik çağda *Psidia* olarak anılan Göller Yöresi'ndeki antik yerleşimlerden biridir. Ege, Akdeniz ile İç Anadolu Bölgesi arasında hem iklim hem de ulaşım bakımından bir geçiş özelliği gösteren bu saha daima önemini korumuş, elverişli coğrafi yapısıyla binlerce yıldan beri kesintisiz yerleşim alanı olmuştur. *Pappa*, günümüzdeki adıyla Yunuslar; Kral Yolu, İmparator Yolu, ve Roma Yolu olarak bilinen "*Via Sebaste*" nin bir kolu üzerindedir. Ayrıca yazılı kaynaklar ile arazi çalışmalarının ortaya koyduğu verilerin örtüşmesi sonucunda Yunuslar'daki Bağırsak (Barsak) Boğazı, Selçuklu-Doğu Roma (Bizans) arasındaki Miryokefalon (*Myriokephalon*) Savaşı'nın (17 Eylül 1176) yapıldığı yer olduğu belirlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan Eskikurt, "Ortaçağ Kroniklerine Göre 17 Eylül 1176 Myriokephalon Zaferi (Bağırsak Boğazı-Konya), **Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, Sayı:7, 2018, s. 74-98.

tarafından "Burdur Ceviz Ezmesi" mahreç işaretiyle tescil ettirilerek, coğrafi işaretli ürünler arasında yerini almıştır (06.02.2009 tarih ve 27133 sayılı Resmi Gazete). Beyşehir de son yıllarda ceviz üretiminde atılım yapmıştır ancak ülke genelinde ceviz ile ilgili ekonomik verilere bakıldığında ithalatın oldukça yüksek olduğunu görülür.

Farklı kültür dönemlerine tanıklık etmiş Göller Yöresi'nin coğrafi özellikleri mozaik sanatının gelişimine katkı sağlamış, aynı zamanda yörenin coğrafi özelliklerine ait unsurlar mozaikler üzerinden günümüze yansımıştır. Cevizin kültürümüzdeki yeri ve bu durumun kültür mirasımız için önemi kuşkusuz burada değinilen bilgilerle sınırlı değildir.[4] Yunuslar Köyü mozaiğinde olduğu gibi sanat eserleri aracılığıyla kültürün çeşitli yönleriyle ele alınması, doğal ve beşeri unsurların birbirinden ayrı düşünülemeyeceği konusunda farkındalığın artırılması ve bu yolla mekâna ait kültürel belleğin korunup geleceğe aktarılmasına katkı sağlayacaktır.

Mozaiklerin ve diğer sanat yapıtlarının çeşitli bilim dalları tarafından farklı yaklaşımlarla değerlendirilmesinin önemi büyüktür. Nüfusun hızla metropollere aktığı, teknolojik ilerlemelerin sayısız faydalar sağlarken öte yandan tektipleşmeye de yol açtığı günümüz dünyasındaki koşullar, yöresel farkları daha çekici hale getirmektedir. Yöreye özgü kültürün gelecek nesillere aktarılması, değerlerin uluslararası alanda da tanınır olması, bu yolla üretimin teşvik edilmesi, turizm yatırımlarının yapılması, göçün yönünün tersine çevrilmesi gibi olumlu gelişmelerin sağlanması konunun doğası gereği farklı disiplinlerin yapacağı katkılarla mümkün olabilir.

[4] Coğrafi konumunun sağladığı olanaklarla turizmin birçok kolunun kapsamına dahil olan yörenin en önemli kültür varlıklarının başında mozaik çini mihraplı, ceviz ağacından minberiyle Beyşehir Eşrefoğlu Camii gelir. Bu yapı, ilk örnekleri Orta Asya'da görülen ahşap direkli camilerin Anadolu'daki en önemli temsilcisidir. Türk mimarlık tarihinin yaşı 700 yılı aşan bu üstün eseri, 15 Nisan 2011 yılından itibaren UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi'ndedir.

Coğrafi şartlara göre şekillenen tarım kültüründeki sürekliliği belgeleyen mozaiklerden biri Adana Bölümü'nün Osmaniye ili Kadirli ilçesinde gün ışığına çıkmıştır. Mozaiklerin ilk bölümü 2015 yılında Kadirli'nin merkez mahallelerinden Dere Mahallesi'ndeki bir arsada, konut inşaatı başlamadan önce yapılan müze sondaj çalışmaları sırasında bulunmuştur. Geçmişte *Flaviopolis* Antik Kenti'nin merkezi olmuş, 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescilli olan alanda hamam ve villa kalıntılarına ulaşılmış, mozaiklerin yerinde korunması ve buluntu yerinin kent içinde bir açık hava müzesi niteliğinde kültür turizmine kazandırılması hedeflenmiştir.

Osmaniye Müze Müdürlüğü tarafından yürütülen kazılarda ortaya çıkan taban mozaikleri kaplan, boğa, aslan gibi hayvanların betimlenmesi, mitolojik konuların ve mevsimler konusunun işlenmesiyle figüratif açıdan zengindir. Kadirli mozaiklerinin ait olduğu dönem (M.S. 1.-2. yy), mitolojik konu ve figürler açısından Anadolu mozaik repertuarına önemli katkıları olmuştur. Mozaiklerin bu bölüm için katkısı ise Türkiye turp üretiminin merkezi olan Kadirli'de yaklaşık 2000 yıl önce yapılmış olan mozaikteki turp betimidir (Foto 2.4), (Foto 2.5). Kadirli kırmızı turp üretiminin yüzde 70-80'ini karşılamaktadır ve "Kadirli Turpu" 04.09.2020 tarihinde Kadirli Ticaret Borsası tarafından tescil ettirilerek, yöreye özgü ürün olarak korunmak üzere Türkiye'nin coğrafi işaretli ürünleri arasına katılmıştır (www.ci.gov.tr).

Foto 2.4. Savrun Çayı (Kadirli/Osmaniye) üzerinde set oluşturularak yapılan turp yıkama havuzları.

Kaynak: https://www.hurriyet.com.tr/lezizz/galeri-salatalarin-lezzeti-turpta-hasat-zamani-sofraya-gelmeden-once-boyle-hazirlaniyorlar-41070245

Foto 2.5. Kadirli'nin simgesi turp betiminin bulunduğu taban mozaiği ve mozaikten ayrıntı. Turp dışında dikkati çeken üzüm ve keklik, Anadolu'da geniş bir dağılışı olan ve mozaikler üzerinde de sıkça rastlanan figürlerdir.

Kaynak: https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/binlerce-yillik-mozaikte-turp-figuru-/1357691 (25.01.2021)

Laodikeia Antik Kenti mozaiğindeki çiçek motifi, tarihimizde bir devre adını veren ve Hollanda ekonomisi ve turizmine büyük katkı sağlayan laleyi gündeme taşımıştır. Denizli'nin 6 km kuzeyinde, Eskihisar, Goncalı ve Bozburun köyleri sınırlarında yer alan *Laodikeia* (Laodikya) Antik Kenti'ndeki 2010 yılı çalışmaları sırasında, Laodikya Kilise'si kalıntılarında rastlanan mozaikteki çiçek motifinin (Foto 2.6), kazı başkanı tarafından lale olduğu açıklanmıştır. Hollanda'nın simgesi olmuş fakat 1570 yılında Anadolu'dan Hollanda'ya götürüldüğü bilinen (Baytop, 2004: 16) lalenin Anadolu'da yaklaşık 1700 yıl önceki varlığını belgeleyen tasvirine basının ilgisi de oldukça fazla olmuştur. Lale motifi kentteki kabartmalarda da görülmektedir. Kabartmalarda ayrıca Denizli'nin sembolü olan iki horoz figürü, dövüşen ve yarışmada kazananı simgeleyen palmiye yaprağı ile iki horoz figürü,

hörgüçlü boğa, leylek, tatlı su balığı gibi ekosistemin birçok canlı türü yer almaktadır. Denizli'nin simgesi tekstille ilgili dokuma tezgâhı ağırlıkları, yün kumaş parçaları ve boya atölyesi antik yerleşimin diğer önemli buluntuları arasındadır. Çürüksu, Gökpınar Çayı ve Gümüşçay arasında yer alan antik yerleşim, Anadolu'nun iç kesimlerini batı ve güney kıyılarına bağlayan stratejik konumuyla Büyük Menderes Havzası'nda kurulmuş çok sayıda kentten biridir. Tarihinde sürekli yıkıcı depremlere maruz kalıp yeniden yapılandırılan kentte iki tiyatronun olması da bu durumla açıklanır. Özellikle M.S. 7. yy'da yaşadığı son büyük deprem, yerinin değiştirilmesinde başlıca etken olmuştur. Buna rağmen kent konumuna ve doğal kaynaklarına bağlı olarak önemini korumuştur (http://laodikeia.pau.edu.tr).

Kültür turizmi kapsamında antik kentlere yapılan ziyaretler, kültürel miras bilincini geliştirmesi yanında, ülkemizde yerleşimler için daima güncelliğini koruyan tektonik deprem riskini de hatırlatır. 15 Nisan 2013'ten itibaren UNESCO Geçici Kültür Mirası Listesi'nde olan antik kent, bölgenin depremselliğinin kronolojik olarak izlenebileceği yaşayan bir arkeoloji parkıdır (Şimşek, 2013).

Foto 2.6. Laodikya'da lale motifi.

Kaynak: https://www.haberekspres.com.tr/m/ege/lalenin-anadolu-bitkisi-olduğu-tescillendi-h35801.html

Laodikya Antik Kenti günümüzde Erken Hristiyanlık Dönemi'nin İncil'de adı geçen ve buna bağlı olarak hac kilisesi olmuş "Yedi Kilise"sinden birine sahip olan, inanç turizmi açısından taşıdığı önemle diğer antik yerleşimler arasında öne çıkan bir ören yeridir.[5]

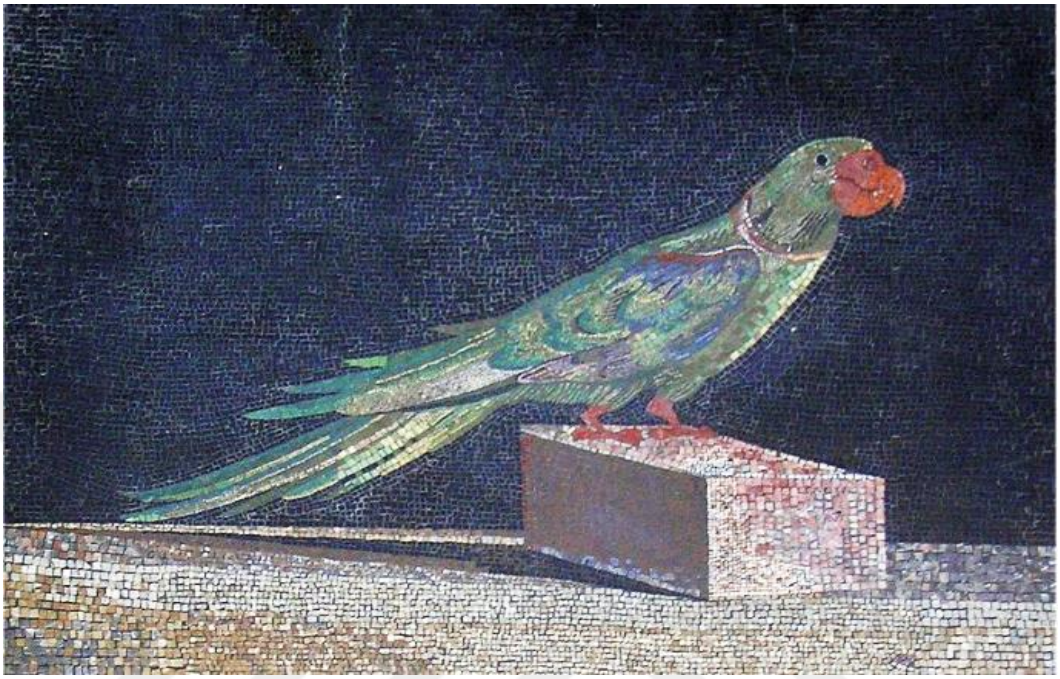
[5] Ören yerinin bir başka ayrıcalığı ülkemizde ilk kez kurumsal, 12 ay süren ve geniş katılımlı bir çalışmanın, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Denizli Büyükşehir Belediyesi arasında 2008 yılında yapılan protokolün ardından başlamasıdır. Bu protokol kapsamında 2200 m^2 'lik laboratuvar, kütüphane, konferans salonu, arşiv, revir gibi birçok üniteyi içine alan modern bir kazı evi yapılmıştır.

Mozaikler üzerinde betimlenen hayvan türleri; sembolik anlamları dışında dünyada yaygın olarak görülen evcil veya yabani türler, nesli tükenmiş veya tehlikede olan türler, belirli bölgelere özgü veya farklı coğrafyalara ait türler olarak incelenebilir. Örneğin göç etmeyen, coğrafyaya yabancı olan bir türün eser üzerindeki betimi, eserin üretildiği dönemin tarihi coğrafyası ile ilgili çeşitli olasılıkları akla getirir;

- Mozaiğin üretildiği dönemde dünyanın önemli ticaret yolları; farklı coğrafi bölgeler arasındaki kara ve deniz ticaretine dayalı etkileşim,
- Eserin gezici zanaatkârlar ve rehber kitaplar yoluyla üretilmiş olabileceği,
- Diplomatik ilişkilerle kentin yöneticilerine ve ileri gelenlerine hediye olarak gelmiş olması veya,
- Tarihte yayılma politikası doğrultusunda farklı coğrafyalara yapılan askeri seferler; Makedonyalı Büyük İskender'in Hindistan Seferi gibi.

Bergama'da, İskender Papağanı (*Psittacula eupatria*) adı verilen tropikal kuş türünün yaklaşık 2200 yıl önce Anadolu'da bilindiğini belgeleyen bir mozaik bulunmuştur. 1886 yılında Bergama Akropolü'ndeki Saray V yapısının Sunak Odası'nda bulunmuş olan (Kawerau ve Wiegand, 1930), (Foto 2.7) "Papağan Mozaiği", tahrip olmuş taban mozaiğine ait panellerden biridir (Foto 2.8). Mozaik, milimetrik taşların kullanıldığı ince işçiliği ve resimsel ögelerin kullanılmasıyla, Helenistik Dönem'de mozaik sanatının ulaştığı aşamayı göstermesi bakımından önemli olduğu kadar tropikal bir türün tanıtıcı özelliklerinin taşlarla resmedilmesiyle tarihsel bir olguyu da ortaya koymaktadır. Bergama, Batı Anadolu'da coğrafi konumu sayesinde sürekli yerleşim alanı olmuştur. Bu nedenle Helenistik Dönem'in de en önemli kentlerinden biri olarak çağın ticaretine konu olan canlı-cansız çeşitli nesnelerle tanışması olağandır. Mozaikteki İskender Papağanı olarak anılan papağan türü, olasılıkla anavatanı Güney Asya'dan kafes kuşu olarak getirilmiş ve Bergama saraylarında evcil hayvan olarak beslenmiştir. Kaynaklarda papağanın adının kaynağı olarak, Hint kralı Kandeke'nin Büyük İskender'e bu tür kuşlardan hediye etmesi gösterilmektedir (Üstüner, 2002 : 56).

Foto 2.7. Bergama'dan mozaik sanatındaki gelişime dair güzel bir örnek (M.Ö. 2. yy). Bu eser Berlin'deki "Pergamon Museum"da sergileniyor.

Kaynak: https://commons.m.wikimedia.org/wiki/File:Bird_Pergamon_P7150030.JPG

Foto 2.8. Papağan Mozaiği'nin yer aldığı "Saray V Sunak Odası" taban mozaiği.

Kaynak: https://www.pomm-restaurierung.de/papageienmosaik-restaurierung.html

Doğal yaşam alanlarını tehdit eden çok sayıda nedene bağlı olarak gününüzde birçok hayvan türünün nesli tamamen tükenmiş veya tükenmek üzeredir. Mozaikler, bu türlerden bazılarının Anadolu'daki varlığına ilişkin birer belge niteliğindedir. Bir zamanlar Anadolu yaban hayatının bir parçası olmuş türlerden Asya aslanı, Anadolu kaplanı (*Panthera Tigris*), Anadolu parsı (*Panthera Pardus*)[6], Asya fili, Yaban eşeği gibi türler mozaikler üzerinde görülebilmektedir (Foto 2.9), (Foto 2.10) ve (Foto 2.11).

Pars, yeryüzünün farklı iklim bölgelerinde yaşayabilen, sayısı yüzyıllar içinde giderek azalan, günümüzde hakkında farklı şehirlerde zaman zaman görüldüğüne dair haberler yapılan bir türdür. Anadolu yaban hayatının bir parçası olarak çok erken dönemlerden itibaren duvar resmi, heykelcik, lahit gibi çeşitli buluntularda görülmektedir. Leopar olarak da bilinen parsın doğum ile arasında simgesel bir ilişki kurulduğunu gösteren betimlere mağara resimlerinde, ilk yerleşimlerdeki buluntularda rastlanır. Özellikle Neolitik Dönem yerleşmelerinden Çatalhöyük ve Hacılar'da, ana tanrıça ile bütünleşmiş betimlemeleri, parsın taşıdığı önemi göstermektedir (Ateş, 2001: 103,104).

Roma toplumsal yaşamının bir parçası olan gladyatör dövüşleri ve yırtıcı hayvanlarla ilgili gösteriler için Anadolu'nun da yer aldığı farklı coğrafyalardan getirilen hayvanlar arenalarda vahşice katledilmiş, halkın izlediği bu gösteriler uzun süre propaganda aracı olarak kullanılmış ve Roma hâkimiyetinde olan bölgelerin yaban hayatına verdiği zarar sonucunda pars, aslan gibi memeliler Anadolu'da ve Kuzey Afrika'da bazı bölgelerde tükenme noktasına gelerek varlıkları daha o dönemde sorgulanmaya başlamıştır.

---

[6] Anadolu parsına M.Ö. 51-50'de bir yıl süreyle Kilikya eyaleti valisi olarak görev yapan Çiçero'ya (*Marcus Tullius Cicero*) ithafen "*Panthera pardus tulliana*" adı verilmiştir. Devlet adamının günümüze ulaşan mektuplarının bazı bölümlerinde, parsın o dönemdeki varlığını belgeleyen bilgilere rastlanır. Kendisinden gösteriler için ısrarla Pars göndermesi istenmiştir. Anadolu'da Parsın çok bol bulunduğunu belgeleyen mektuplar hakkında bkz. Erendiz Özbayoğlu, "Cicero'nun Panter Avına İlişkin Birkaç Cilicia Mektubu", **Olba I**, 1998, s.131-138.

Tasvirleri mozaik döşemelerde de karşımıza çıkan Anadolu Parsı, günümüzde tükendiği görüşü hâkim olsa da hala yaşadığına inanan araştırmacılar tarafından izi sürülen bir türdür.

Foto 2.9. Anadolu Parsı. Kemalpaşa'da (İzmir) 2012 yılında çıkarılan villa kompleksinin (M.S. 4. yy) taban mozaiklerindeki figürlerden biridir.

Foto 2.10. Asya Fili ve Anadolu Kaplanı. Worcester Sanat Müzesi (ABD) koleksiyonunda yer alan, 1930'lu yıllarda yapılan Antakya kazılarından bir mozaik.

Kaynak: 2.9.https://www.cumhuriyet.com.tr/Archive/2/5/37845resource/DCCF6301-6403-4B7B-9284-491CA3F44294_9035388.jpg (30.10.2018)
2.10. https://users.stlcc.edu/mfuller/antiochMosaicsOther.html (29.05.2019)

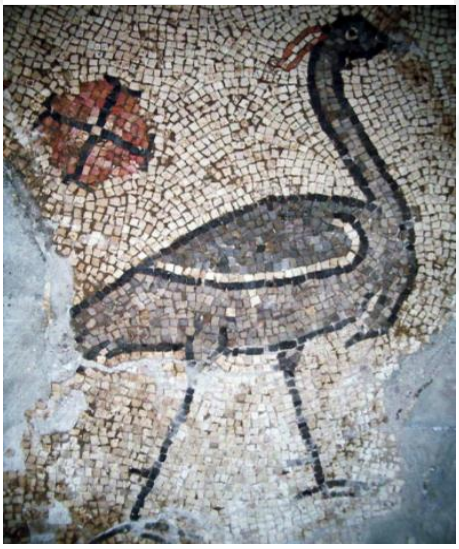
Foto 2.11. M.S. 6. yy başlarına tarihlenen Antakya "Av Mozaiği"nden bir sahne. Mozaik, ABD'de Worcester Sanat Müzesi koleksiyonunda yer alıyor.

Kaynak: https://commons.m.wikimedia.org/wiki/File:Mosaics,_Worcester_Art_Museum_-_IMG_7444.JPG

Turna, mozaiklerde betimlenen kuş türleri arasında, Anadolu'da bir coğrafi mekânda doğadaki fiziki unsurların kültürel unsurlarla etkileşimini ortaya koyan, göçmen kuşlar arasında ülkemizde yalnızca göç sırasında konaklamayıp aynı zamanda kuluçkaya yatan ve kışlayan, Anadolu kültüründe tarih öncesi çağlardan itibaren özel yeri olan bir türdür. Göbeklitepe'de "T" şeklindeki taş bloklar üzerindeki figürler arasında turna da vardır. Çatalhöyük'te turna kemiğinden yapılmış alet bulunmuştur. Turna, söylencelerde ve Antik Çağ'ın ilk yazılı kaynaklarında yer almıştır (Foto 2.12), (Foto 2.13) ve (Foto 2.14).

Foto 2.12. *Perre* Antik Kenti (Adıyaman) mozaiğindeki turna betimi.

Kaynak: (Salman, 2007).

Foto 2.13. İncirli Köyü (Kırıkhan/Hatay) mozaiklerindeki turnalar.

Kaynak: (Çelik, 2013: 3)

Ailesi Yunanistan'a Batı Anadolu'dan göç etmiş olan Hesiodos, bu toprakların tarım kültüründen izler taşıyan günümüzden yaklaşık 2800 yıl önce yazdığı şiirinde turnaya şöyle değinir:

"İşe koyulmadan turnanın sesini bekle:
Bulutların ardından gelsin yılki çığlığı,
Ekin zamanı o haber verir,
Yağmurlu kış günleri onunla başlar.
Turnalar öttü mü gökte,
Öküzü olmayanın yüreği sızlar." (Hesiodos, 448-453)
…

Turnalar, Anadolu coğrafyasının geleneksel tarım kültürü ile bütünleşmiştir. Sazlık sınırında bulunan buğday ve yulaf tarlalarının turna çiftlerinin beslenme ve üreme alanı olduğu belirlenmiştir. Mevsim döngülerini haber veren yolculukları, dansları, zarif görünümleriyle insanların coğrafi mekânla olan ilişkileri ve kültürel üretimlerinde tarihin her döneminde esin kaynağı olmuştur. Turna bazı yörelerde kutsal kabul edilmiş ve avlanması yasaklanmıştır. İsmi çocuklara, dağ, göl ve yerleşimlere verilmiştir. Sanatta, edebiyatta, geleneklerde kültüre dair birçok unsurda yerini almıştır. Günümüzde turna, yaban hayatı tehdit eden birçok etkene bağlı olarak nesli tehdit altında olan türler arasındadır.

Dünyadaki on beş turna türünden ikisi turna (*Grus grus*) ve telli turna (*Anthropoides virgo*) Anadolu'da görülmektedir. Ülkemizde "Anadolu Dağ Turnası" olarak bilinen turna ise turna alttürü olarak bilim dünyasına tanıtılmıştır. Alttür, üreme döneminde Orta ve Doğu Anadolu'da gözlenebilirken telli turnaların Anadolu topraklarını üreme alanı olarak seçmediği son yıllarda yapılan çalışmalarla belgelenmiştir. Anadolu, kuşların farklı göç rotaları güzergâhındaki bir mola yeri olmakla kalmayıp önemli bir kışlama ve yuvalama alanı konumundadır. Ancak arazi kullanımında yapılan hatalarla turna türlerinin kuraklığa karşı dayanıklı olanı telli turnaların 2004 yılından beri üreme kaydının alınamamış olması son derece üzücüdür (Akarsu, 2019).

Foto 2.14. Telli Turna. İzmir ili Kemalpaşa ilçesinde, 2013 yılında sanayi bölgesindeki bir inşaat sırasında bulunmuş kırsal villa mozaiklerinden ayrıntı.

Kaynak: (Tok, Talaman ve Atıcı: 2013).

Deniz kaplumbağaları da mozaik mirasımız üzerinden izini sürebileceğimiz türler arasındadır. Mersin ili Erdemli ilçesine bağlı bir belde olan Kızkalesi'in iç kale alanındaki Doğu Roma Dönemi yapı kalıntıları arasında tabanı kaplumbağa, yavru kaplumbağa ve kuş gibi çeşitli hayvan figürlerinin yer aldığı mozaikle kaplı bir alan yer almaktadır. *Korykos* Antik Kenti sınırları içindeki, beldeye adını veren adacık üzerindeki Kızkalesi (Foto 2.15), kıyıya en yakın mesafesi 400 m. olan, sekiz kuleden oluşan ön savunma kalesi niteliğindedir (Gürkan ve Ünlü, 2002: 74).

Deniz kaplumbağalarının dünyada bilinen yedi türünden ikisinin en önemli yuvalama alanları ülkemizin güney kıyılarıdır. Bilinen en eski fosili 150 milyon yıllık olan bu canlılardan kıyılarımızda görülen ve nesli tükenme tehtidi altındaki canlılar arasında yer alan İribaş Deniz Kaplumbağası (*Caretta Caretta*) ile Yeşil Deniz Kaplumbağası (*Chelonia Mydas*), ulusal ve uluslararası sözleşmelerle koruma altındadır. İribaş türü Deniz kaplumbağaları arasında tek otçul tür olan Yeşil Deniz Kaplumbağaları Akdeniz popülasyonunun en önemli yuvalama ve kışlama kıyıları ülkemizin Mersin, Adana ve Hatay kumsallarıdır.

Kızkalesi mozaikleri, üzerindeki kaplumbağa betimleriyle (Foto 2.16) coğrafyanın ve sanat arasındaki ilişkiyi göz önüne seren özgün bir çalışmadır. İnsanlar tarih boyunca yaşadıkları fiziki mekândan esinlenerek sanatsal imgeler oluşturmuş, gözlemlediği nesneleri eserlerine aktarmıştır. Bu aktarımın küp şeklindeki taşlarla yapılması zor olsa da, coğrafyanın sunduğu uzun ömürlü malzeme sayesinde zanaatkarın yorumu günümüze kadar gelebilmiştir. Nesli tehdit altında olan bir canlı türünü belgeleyen mozaiğin arkeolojik bulgu olarak bilimsel yayınlarla sınırlı kalmayıp kültür turizmine kazandırılması ve eğitim amaçlı değerlendirilmesi, coğrafyanın fiziki ve kültürel unsurları ile ilgili farkındalığın geliştirilmesi, miras değerlerin korunarak gelecek nesillere aktarılabilmesi için önem taşımaktadır.

F**oto 2.15.** Silifke-Erdemli (Mersin) kıyıları arasındaki tarihi ada Kızkalesi.

Kaynak: https://www.shutterstock.com/tr/image-photo/panoramic-view-onto-courtyard-medieval-fortress-1690408651(25.01.2021)

Foto 2.16. Kızkalesi avlusundaki yapı kompleksinin günümüze gelebilen taban döşemelerinden biri üzerindeki kuş ve kaplumbağa betimleri.

Kaynak: https://www.shutterstock.com/tr/image-photo/early-medieval-mosaics-on-floor-courtyard-1688771341 (17.01.2021)

Mozaiklerde özellikle Roma'nın yayılma politikaları sonucunda Anadolu dışında Akdeniz Havzası'nda geniş bir alanda görülen standart desenler yanında, üretildiği yerin coğrafi özelliklerini yansıtan unsurlara da rastlanır. Anadolu sığla ağacı (*Liquidambar orientalis*), ülkemiz florasını zenginleştiren endemik ve relik bir ağaç olarak, *Kaunos* Antik Kenti'nde bir mozaikte betimlenen yapraklarıyla bu konuya değerli bir katkı oluşturmaktadır[7] (Foto 2.17), (Foto 2.18).

Anadolu sığla ağacı 3. Jeolojik Zaman (Tersiyer) kökenli, dünyadaki yayılışı Kuzey Yarımküre'de Doğu Asya, Anadolu, Kuzey ve Orta Amerika'da beş türden oluşan kesintili bir dağılış ile sınırlanmış, Anadolu'da taban suyu yüksek korunaklı arazi yapısı ve nemli-sıcak iklim koşullarının etkisiyle güneybatısında doğal yetişme alanı bulmuş, yaprak döken bir ağaçtır (Şekil 2.1), (Foto 2.19). Arazideki konumuna göre ova, taban ve dağ günlüğü olarak da anılan Anadolu sığla ağacının gövdesinden elde edilen balsam (sığla yağı), tedavi amaçlı ve aroması için kullanılmak üzere Antik Çağ ticaretinin önemli bir ürünü olmuştur. Günümüzde ise ağacın yetişme alanı başta yerleşme baskısıyla arazi kullanım şekline bağlı olarak daralmış, sığla yağı üretiminde de ağaçların azalması dışında ürünün dış piyasadaki rekabet şartları, sentetik ürünlerin artması gibi birçok nedene bağlı olarak büyük bir gerileme olmuştur (Günal, 1994).

Anadolu'ya özgü bir ağaç olarak ait olduğu toprakların söylenceleri, ekonomisi, sanatı vb. kültüründeki yeri ve önemi tartışmasız olan sığla ağacının yaşam alanı gitgide daralarak "saf sığla ormanı" alanı 503 hektara kadar gerilemiştir (Orman Atlası, 2013: 63). Günümüzde sığla ormanlarının korunmasına yönelik çeşitli çalışmalar yürülmektedir: Kargı Köyü Sığla Ormanı Tabiatı Koruma Alanı'nın (Bucak/Burdur) turistik ziyaretlere kapalı olup yalnızca bilimsel ve eğitim amaçlı kullanılması, Ortaca-Dalaman Sığla Ormanları Doğal Sit Alanı, Kesin Korunacak

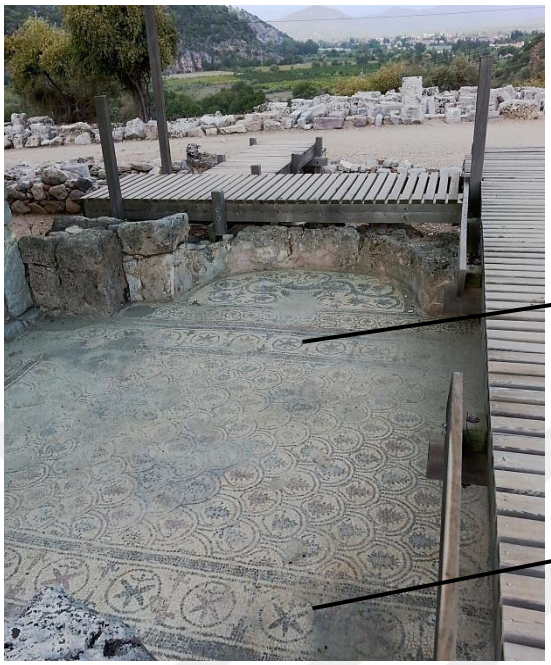
[7] Anadolu Sığla Ağacı'nın taşlarla betimlenen yaprakları konusunda uzman görüşü alınan Marmara Üniversitesi Fiziki Coğrafya Anabilim Dalı Başkanı Sayın Prof. Dr. Nurten Günal'a çok teşekkür ederim.

Hassas Alan olarak tescil ve ilan edilmesi (24.04.2020 tarih ve 31108 sayılı Resmi Gazete), yeni ağaçlandırma sahalarının oluşturulması, bilimsel ve sanatsal projeler, sığla varlığının korunması için yapılan başlıca çalışmalar arasındadır.

Türkçede Günlük ağacı veya Amber ağacı da denilen Anadolu sığla ağacından yararlanma şekillerinden biri de ağacın kabuklarının yakılmasıyla elde edilen buhurdur. Yayılan hoş koku sayesinde havanın temizlenmesi ve her türlü kötülükten arındırılması amaçlanmış, buhur geleneği yüklenen farklı anlamlar ve uygulamaya şekline getirilen farklı kurallarla çeşitli inanç sistemleri tarafından benimsenerek yaşatılmıştır. Örneğin Hristiyanlıkta Pagan geleneği olarak görülerek karşı çıkılan buhur (tütsü) yakma M.S. 4. yy'dan itibaren ibadet mekanlarında dinsel törenlerde görülen bir uygulama olmuş, 9. yy ortalarından sonra da kural haline gelmiştir (Köroğlu, 2015).

Kaunos'ta sığla yaprağı betimi görülen mozaik, bir dini mekânın (şapel) taban döşemesidir. Mozaiklerde konu ve desenlerin mekânla uyumlu olmasına özen gösterilmiştir. Denizleri ve depremleri temsil eden mitolojik figür *Poseidon*'un suyla ilgili yapıların (hamam, villa avlusundaki havuz taban vb.) mozaiklerinde görülmesi veya yıkıcı tektonik depremlere maruz kalan kentlerin yapılarında yer alması gibi. Muğla ili Köyceğiz ilçesindeki Kaunos Ören Yeri'nin "Kubbeli Kilise-Güney Şapel Mozaiği", ibadet mekânının döşemesi olarak Anadolu sığla ağacından olasılıkla mekânda buhur yakılarak yararlanılması, mozaikte desen ile mekân uyumunu göz önüne sermektedir. Öte yandan Anadolu'nun güneybatısına özgü, en geniş yayılış gösterdiği yörelerden biri Köyceğiz olan bir türün mozaikte yer almasıyla, coğrafi unsurların sanat ile olan ilişkisini ortaya koymaktadır.

Foto 2.17. *Kaunos* Ören Yeri.

Kaynak: Yazar arşivi.

Foto 2.18. Mozaikte Anadolu Sığla Ağacı yaprakları.

Kaynak: Yazar arşivi.

Şekil 2.1. Anadolu Sığla Ağacı (*Liquidambar Orientalis*): a) görünüm b) erkek ve dişi çiçekli sap c) meyveli sap.

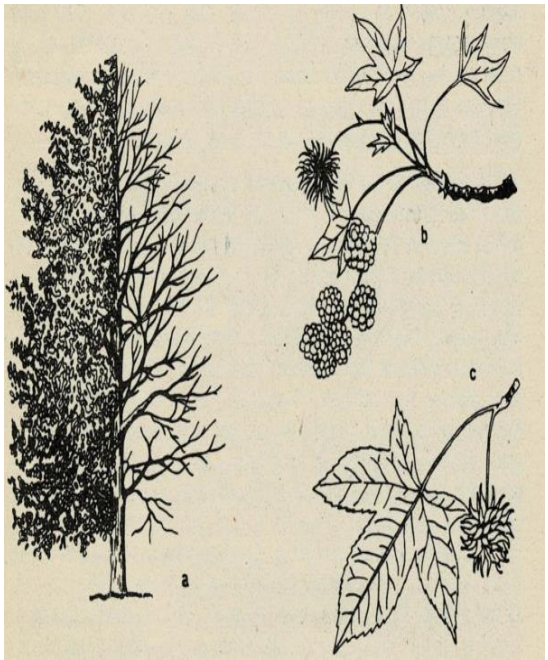

Foto 2.19. Anadolu Sığla Ağacı'nın sonbahar mevsimindeki görünümü.

Kaynak: Şekil 2.1. (Günal, 1994).
Foto 2.19. https://www.shutterstock.com/tr/image-photo/autumnliquidambar-sweetgum-marmaris-780982771 (29-01.2021)

Bir zamanlar bu topraklarda bulunduğundan yalnızca Antik Çağ yazılı kaynakları yoluyla haberdar olduğumuz bazı yapıların görsel kanıtları mozaikler üzerindedir. Bu yapılardan biri, inşa tarzında yörenin coğrafi koşullarının belirleyici olduğu su değirmenleridir. Engebeli topoğrafyasıyla akarsuların yatak eğimleri ve akış hızlarının fazla olduğu Anadolu'nun arazi yapısı, insanlığın en önemli buluşlarından olan su çarkının dönmesi ve su değirmenlerinin inşa edilmesi için elverişli şartlara sahiptir.

İnsanlığın ilk teknolojik ürünlerinden biri olan su değirmenlerinin Anadolu'daki varlığına dair ilk yazılı kanıt, Amasyalı coğrafyacı Strabon'dan (M.Ö. 65 - M.S. 23) gelir. Stabon ünlü eseri *Geographika*'da, *Paryadros* Dağları'nın (Canik Dağları) hemen eteklerinde kurulmuş *Kabeira*'da bir saray, bir su değirmeni, hayvanat bahçeleri, av sahaları ve madenler olduğunu aktarır (Strabon, XII. 3: 30). Adı geçen kent, günümüzde Tokat iline bağlı ilçe Niksar'ın yaklaşık 2000 yıl önceki ismidir.

Anadolu'nun su değirmenleriyle ilgili ilk görsel kanıt (Foto 2.20) ise İstanbul'da Büyük Saray Mozaikleri Müzesi eserlerinden biri üzerinde yer alan su değirmeni betimidir (M.S. 5. yy).[8]

[8] Mozaikte görülen, üç farklı türü bulunan yatay milli su değirmenidir. "Yatay milli" ve "düşey milli" olarak iki tip su çarkı vardır. Yatay milli çarkların daha önce icat edildiği kabul edilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Atilla Bir, M.Şinasi Acar, Mustafa Kaçar, **Anadolu'nun Değirmenleri**, Yem Yayın, 2012, İstanbul.

Foto 2.20. Mozaikte su değirmeni betimi. Büyük Saray Mozaikleri Müzesi (İstanbul).

Kaynak: Yazar arşivi.

2.2. Mozaiklerde Coğrafi Unsurlar

Mozaik döşemeler, uygulandıkları dönemlerde mimariye tamamlayıcı bir süsleme oluşturmakla birlikte kültüre dair maddi ve manevi birçok özelliği temsil etmek üzere tasarlanmış, ilk örneklerinden günümüze anıtsal yapılardan başlayarak en çok otorite ve gücü sergilemenin aracı olarak kullanılmıştır. Bir mekânda gelişen kültürün yüzyıllar boyunca süregelen fiziki ve beşeri çevre şartlarının etkileşimi ile ortaya çıktığı göz önüne alındığında, üretildiği kültürün aynası olan mozaiklerde coğrafi unsurların tamamı doğrudan ve dolaylı olarak izlenebilir.

Dünya'nın günlük ve yıllık hareketi, mevsim döngüleri,[9] yerel saat kavramı, harita bilgisi gibi konuların toplumun yaşam kültüründeki yeri ile kültürün şekillendiği iklim kuşağına bağlı olarak dört mevsimin belirgin olarak görülmesinin tarım, mutfak, giyim kültürü, inanç değerleri üzerindeki etkilerini değerlendirme konusunda mozaikler çok önemli veriler sunar. Anadolu'nun matematik konumuna bağlı olarak bulunduğu iklim kuşağının belirleyici olduğu özelliklerin yanı sıra yükselti, dağların uzanış doğrultusu nedeniyle denizel etkilerin kısa mesafede kesintiye uğraması gibi özel konum şartlarına bağlı olarak görülen farklı iklim tiplerinin etkilediği bitki ve hayvan topluluklarının dağılışındaki çeşitlilik, mozaiklerde işlenen desenler üzerinden günümüze aktarılır.

---

[9] Yeryüzünde Buzul Çağı'nın sona ermesi, tarım devrimi olarak adlandırılan gelişmelerin ortaya çıkmasıyla Orta Kuşak'ın güneyinde dört mevsimi belirgin olarak yaşayan toplumlar için mevsim döngüleri, yerleşik yaşamı düzenleyen başlıca etken olmuştur. Özellikle Fırat ve Dicle nehirlerinin hayat verdiği, kuzeyde Güneydoğu Toroslar'ın eteğinden güneyde Basra Körfezi'ne doğru uzanan Mezopotamya'da birçok bilim dalı gibi gök biliminin de temelleri atılmış, oluşan bilgi birikiminin ilk yazılı kayıtları günümüzden binlerce yıl önce çivi yazılı kil tabletlerde Sümerler tarafından oluşturulmuştur. İlk yazılı kayıtların M.Ö. 3. bin yıla kadar gittiği gök bilimi Mezopotamya ve Mısır başta olmak üzere ilk uygarlıklardan günümüze kültürler arası etkileşimlerle ilerlemiştir.

Mozaiklerde, fiziki coğrafya unsurlarının birçoğu Antik Çağ inanç sistemi içinde kişileştirilmiş olarak karşımıza çıkar. İnsan suretinde mozaiğe işlenmiş bu figürler bazı örneklerde yerkürenin "iç kuvvetler"i volkanizma ve depremlerini temsil ederken, bazı yerlerde mozaiğin yapıldığı bölgenin özelliğine uygun olarak Anadolu'nun dağları, denizleri, akarsuları, hâkim rüzgârları ve yerel rüzgârlarını simgeler.

Coğrafyanın kültürel kökenlerini yansıtan söylenceler de mozaikler üzerinde izlenebilir. Söylenceler, coğrafi şartların elverişli olduğu bölgeleri seçen, tarım devrimiyle birlikte yaşadığı mekâna farklı bir gözle baksa da kutsalı fiziki çevre koşullarında görmeyi sürdürmüş olan toplumların, avcı kültür dönemlerinden başlayarak duygu ve düşünce dünyalarına dair bütün özellikleri aktarmalarında en önemli araç olmuştur. Zamanın ve mekânın sınırlarını aşan söylenceler dillerde yaşamakla beraber yazılı kaynaklarla, yazının icadından önce ve sonra sembollerle sanat ürünleri aracılığıyla günümüze kadar ulaşmıştır. Mozaikler de söylencelerin aktarımına taşlar aracılığıyla katkı yapan kültürel miras kaynaklarıdır.

Anadolu'nun zengin mozaik mirası, hem kendi topraklarının ürettiği hem de komşu coğrafyalardan göç etmiş kolektif bilgi birikiminin simgesel anlatımını sunan adeta bir kültür hazinesidir.[10]

---

[10] Eski uygarlıklarda gök bilimi inanç sistemlerinden bağımsız olarak gelişmemiştir. Gök cisimlerinin periyodik hareketleri, yeryüzünün fiziki ve beşeri fenomenlerinin tamamına ilişkin kehanetlerde bulunmak için incelenmiştir. Yüzleşilen başta doğum ve ölüm gerçeklikleri ile mevsim döngüleri, atmosferik olaylar, volkanizma, depremler gibi maruz kalınan kaçınılmaz doğa olayları anlamlandırılırken gündönümü ve ekinoks tarihleri, Güneş ve Ay tutulmaları, Ay'ın evreleri, gezegenler, takımyıldızların konumu ile ilgili gözlemler belirleyici olmuştur. Zaman ve madde kişileştirilmiş, doğanın insan biçiminde (antromorfik) düşünülmüş güçlerine binlerce yıl tapınılmıştır. Bunlardan bazıları tanrı listesinin başında yer almış, örneğin Sümerlerde çok sayıda tanrı arasından gök, hava, su tanrısı ile büyük ana tanrıçanın ayrıcalıklı konuma sahip olduğu M.Ö. 2500'e ait çivi yazılı tabletlerden öğrenilmiştir. M.Ö. 3000'lerde de gök tanrısının en güçlü figür olduğu ortaya çıkmıştır. Bkz. Samuel Noah Kramer, **Tarih Sümerde Başlar: Yazılı Tarihteki Otuzdokuz İlk**, Çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İkinci Basım, Aralık 2002, s.119-120.

Anadolu coğrafyasının yerleşmeleri, farklı kültür evrelerinden oluşan çok katmanlı yerleşim yapısının en güzel örneklerini sunar. Aynı mekânda yaşamış farklı toplulukların birbirinden nasıl etkilendiği çeşitli tipte buluntular aracılığıyla anlaşıldığı gibi mozaikler üzerinden de tespit edilebilir.

Herhangi bir konunun işlenmediği, yalnızca geometrik desenlerden oluşan mozaikler üzerinden de coğrafyanın yerleşme kültürü, yol ağları, ticari ve ekonomik gücü hakkında değerlendirmeler yapılabilir. Farklı coğrafi bölgelerin mozaiklerinde ortak desenlerin tespit edilmesi, aralarındaki kültürel etkileşimi yorumlamak için ipuçları verir. Birçok yerde yapıdan geriye taban döşemesi dışında hiçbir şey kalmamıştır. Özellikle Antik Çağ yazılı kaynaklarında adı geçmeyen bir yer ise bu durumda mozaiğin yorumlanması daha da önem kazanır.

Mozaik yapımının zahmetli ve masraflı olduğu, ekip çalışması gerektirdiği ve özel yapıların dekorasyonunda kullanıldığı göz önüne alındığında, mozaik döşemenin bulunduğu yerin yerleşim için tercih edilmesinde su kaynakları, verimli topraklar, ticaret yolları, hac yolu, askeri açıdan stratejik bir nokta gibi mutlaka coğrafi açıdan avantajlı bir konumda olduğu düşünülebilir.

Bir mozaik döşeme bulunduğunda neden burada diye sorulması, buluntunun coğrafi açıdan yorumlanmasının ilk adımıdır. Ardından kullanılan taşların özellikleri, mozaik üzerindeki figürlerin, işlenen konunun coğrafyanın fiziki ve beşeri unsurlarıyla ilişkisinin analizi yapılarak bir mekândaki insan-doğa etkileşiminin izleri sürülmeye devam edilebilir. Mozaiklerin dünyadaki mozaik örnekleriyle karşılaştırılması, birbirinden görece uzak mesafedeki bölgelerin askeri, siyasi, ticari, ekonomik, kültürel bakımdan etkileşimi ve yayılımının boyutlarını ortaya koyar. Bu değerlendirmelerle aynı topraklarda izleri bulunan farklı kültürlerin benimseyip uyarladığı kültürel ögelerin, aslında coğrafyanın kültürü olduğu anlaşılır. Mirasçısı olduğumuz kültürün bir bütün olduğunun anlaşılmasına katkı sağlar.

2.2.1. Mozaiklerde Mevsimler

Mevsim döngülerinin tarım toplumlarındaki hayati önemi mozaiklere de yansımış ve mevsimler toplumun yaşamı, düzenin işleyişi konusundaki önemi ile orantılı olarak mozaiklerde farklı tasarım ve içeriklerle anlatılmıştır. Mozaiklerde mevsimler konusu özellikle Roma Dönemi mozaiklerinde en çok işlenen konulardan biri olmuştur. Roma İmparatorluğu'nun egemenliğindeki farklı coğrafi bölgelerde de bazı küçük farklılıklarla, Anadolu mozaiklerinde olduğu gibi sıkça uygulanmıştır. Mozaiklerde mevsimlerin anlatımı doğadaki diğer fiziki çevre unsurları için olduğu gibi insan biçiminde somutlaştırılması yoluyla yapılmış, kişileştirme (personifikasyon) yapılan kadın, erkek ve çocuk figürleri çoğunlukla mevsimlerle özdeşleşen mitolojik tanrılar olmuştur[11]. Buna ek olarak mevsim betimlerine eşlik eden mevsimlere uygun tarım ürünleri, bitkiler ve hayvanlar da önemli mevsim belirteçleri olarak kompozisyonu tamamlamıştır.[12]

Dünyadaki tanınmış müzelerin seçkin eserleri arasındaki Anadolu mozaiklerinden bazıları üzerinde mevsimleri konu alan sahneler de yer almaktadır (Foto 2.22), (Foto 2.23). Ayrıca bu başlık için seçilen Güney Marmara'dan "Zodyak Kuşaklı Mozaik" (Foto 2.21) ile Orta Fırat Havzası'ndan "Demeter Mozaiği" (Foto 2.24) dışında ana konusu mevsimler olan, ya da ana konuyu çevreleyen bordürün köşelerinde mevsim sembollerinin işlendiği birçok taban mozaiği bulunmuştur. Bu kültür varlıklarının bazılarına son yıllarda yapılan arkeolojik kazılarda rastlanmıştır, dolayısıyla henüz turizme kazandırılmamışlardır.

---

[11] Doğada ölçüyü ve düzeni temsil eden *Hora*'lar bu mitolojik figürler arasındadır. *Hora* Latince saat anlamına gelir. Adalet tanrıçası *Themis*'in kızları olarak görülmüş olan *Hora*'lar, mevsimlerin ve zamanın üç tanrıçası olarak ellerinde çiçek ya da yemişle canlandırılmışlardır. Helenistik Dönem'de sayıları artarak dört mevsime karşılık dört *Hora* olmuştur. (Bkz. Bedrettin Cömert, **Mitoloji ve İkonografi**, Sanat/02, Ayraç Yayınevi, 1999, Ankara, s.44). Diğer önemli figür *Dionysos*'tur, nitelikleri arasında en önemlisi doğa tanrısı olarak anılarak özellikle insanların yaşamına en çok etki eden bitkileri simgelemesidir.

[12] Mozaiklerde mevsim kişileştirmeleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. George M. A. Hanfmann, **The Season Sarcophagus in Dumbarton Oaks**: Dumbarton Oaks Studies, Cambridge, 1951.

Bu bölümün ilk örneği "Zodyak Kuşaklı Mozaik", mimarinin bir parçası olan dekoratif bir döşeme olmasının veya bir yılın mevsimleri ve gündönümlerinin semboller aracılığıyla tasvir edilmesinin ötesinde Antik Çağ'ın çok tanrılı inanç sistemi ve gizem kültlerinin bilgisini de sunar.

"Zodyak Kuşaklı Mozaik", Bursa'nın merkezinde konumlanan *Prusia Ad Olympum*[13] antik kentinin güney kesiminde, Molla Gürani Mahallesi'nde, 2003-2004'te sondaj kazısı sırasında bulunmuştur. Mozaikte yerkürenin Güneş çevresinde izlediği yol, panonun ortasında Güneş'i simgeleyen bir figür çevresinde her biri 30°'lik 12 eşit parçaya bölünmüş ve bu parçalara takımyıldız sembolleri günümüzde de kullanılan semboller ve sıralamayla işlenmiştir. Boyutu 6.50 x 4.50 cm olan bu mozaiğin köşelerine de dört mevsimi simgeleyen figürler yerleştirilmiştir. Mozaikte burçların bazıları hayvan sembolleri yerine mitolojik figürlerle simgelenmiştir. Örneğin, Başak takımyıldızı döneminin özellikleriyle uyumlu olarak bereket tanrıçası Demeter ile kişileştirilmiştir. Kısmen tahrip olmuş mozaiğin yaz ve kış mevsimlerini temsil eden figürleri rahatça seçilebilmektedir. Yaz mevsimi kadın büstü, buğday demeti ve orak ile temsil edilirken, kış mevsimi için elinde alevli bir meşale olan başı örtülü kadın büstü işlenmiştir. Zodyak Kuşaklı Mozaik'te merkezdeki Güneş Tanrısı betimi, stili, mitolojik burç sembolleri Hristiyanlık öncesi döneme aittir. Mevsim figürlerinin saç stili ise M.S. 2. yy sonu ve 3. yy başına ait özelliklerdir. Mozaiğin döşendiği yapının türü kesinleşmemiştir, sinagog veya hamam yapısı olabileceği hakkında görüşler sunulmuştur. Kazılarını Bursa Müze Müdürlüğü'nün yürüttüğü kent içinde özel mülkiyete ait parselde bulunan Zodyak Kuşaklı Mozaik'in ortasındaki "Güneş Tanrısı"[14] figürü kaçak kazı sonucu çalınmıştır. Kalan parçalar 2009 yılında Bursa Arkeoloji Müzesi'ne götürülmüştür (Okçu, 2009: 50).

---

[13] Antik kentin bulunduğu dört mahalleden oluşan mevkii günümüzde "Hisariçi" adıyla bilinmektedir. Arkeolojik bulgular kentin ilk kuruluş tarihini çok daha eskiye götürse de kente ismini veren Bitinya (*Bithynia*) krallarından I.*Prusias*'tır. Kent M.Ö. 74 yılında Roma yönetimine geçmiştir. *Strabon, Prusias*'ın Roma'ya karşı savaşan büyük komutan Hannibal'ı içtenlikle kabul ettiğini yazar (Bkz. Strabon: **Geographica**, Çev. Adnan Pekman, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları**,** Antik Kaynaklar Dizisi, Cilt.17, 1987, İstanbul, s.56). Kartacalı Hannibal'ın hayatını kaybettiği yer olan Gebze'de Atatürk'ün isteği üzerine yapılmış anıt mezar bulunmaktadır.

Foto 2.21. "Zodyak Kuşaklı Mozaik"te yaz ve kış mevsimi kişileştirmeleri, takımyıldız sembolleri ve mozaiğin merkezinde yer alan kazı alanından çalınmış olan "Güneş Tanrısı" figürü.

Kaynak: (Çıtakoğlu, 2006).

---

[14] Mozaik döşemenin 90 cm'lik merkezi kısmını oluşturan çalınan bölümü "Mitras Mozaiği" olarak da adlandırılmaktadır. Mitraizm (Mithraism), kökeni Hindistan'a dayanan İran'da gelişen Roma'ya askerlerin arasında yayılarak geçen ardından Hristiyanlığın en büyük rakibi haline gelen ve yaklaşık 3500 yıllık geçmişi olan bir inanç sistemidir. Anadolu'daki varlığı ile ilgili en eski yazılı kaynaklara Hitit çivi yazılı metinlerinde rastlansa da bir gizem dini olan Mitraizm hakkında yazılı kaynaklardan değil, tapınaklardan, sembol ve figürlerden, sanat eserleri yoluyla bilgi sahibi olunabilir. Yerel inançlarla birleşmesi, Kibele, *Perseus, Apollon, Cronos, Helios* gibi Anadolu'nun tapınım gören yerli ilahlarıyla özdeşleşmesi yayılmasında etkili olmuştur. Mitra tapınımında bulunan yedi derece yedi gezegenle simgelenmiş, Güneş ise seçtiği kişilere egemenliğin erdemlerini veren bir kraliyet yıldızı olarak görülmüştür (Bkz. Franz Cumont, **The Mysteries of Mithra**, Chicago: The Open Court Publishing Company, 1903, s.122.). Yüzyıllara yayılan çeşitli süreçlerden sonra Helenistik Dönem'de gelişimini tamamlamış, bu dönemde Anadolu'daki krallar "*Mithradates*" ünvanını kullanmıştır. Mitra Roma'da güneş tanrısı Sol ile birleşerek "*Sol İnvictus* (Yenilmez Güneş)" olarak anılmıştır. İmparator Aurelian M.S. 3. yy'da, kış gündönümünden sonra Güneş'in doğumuna adanan 25 Aralık gününü kış gündönümünün ve güneş tanrısının doğum gününü kutladıkları bayram olarak ilan etmiş, Hristiyanlık öncesi Roma'nın resmi dini konumuna gelmiştir. Ancak devletin resmi dini Hristiyanlık olduktan sonra görülen uygulamaların, köklenmiş bu gizem dininden hemen vazgeçilmediğini göstermesi farklı görüşlerce tartışılmıştır. Konstantin'in 321'de Pazar (Sunday) gününü güneşe saygı günü ilan etmesi, o gün bütün dükkânların ve mahkemelerin kapatılması kararını alması, basılan paralarda başında yedi köşeli taç ile Güneş Tanrısı sembolünün yer alması, yaptığı ilk dini uygulamanın Apollon Tapınağı'nı ziyaret etmek olması, bu yorumlara neden olan uygulamalarından bazılarıdır. Bkz. Yunus Kaymaz, "Büyük Constantinus'un Hristiyanlığı Meselesi", Sakarya Üniversitesi **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2014, Cilt:16, Sayı:29, s.213-235. Hamza Üzüm, "Mitra Her Yerde: Mitra Senkretizmi: Mitra'nın Greko-Romen İlahlarıyla Özdeşleştirilmesi", Iğdır Üniversitesi **Sosyal Bilimler Dergisi**, 2016, Sayı:10, s.33-65.

Foto 2.22. Louvre Müzesi (Fransa) koleksiyonundaki Antakya mozaiklerinde ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinin kişileştirmeleri.

Kaynak: https://users.stlcc.edu/mfuller/antiochMosaicsOther.html (03.08.2019)

Foto 2.23. Princeton Üniversitesi Sanat Müzesi (ABD) koleksiyonunda yer alan Antakya mozaiklerindeki mevsim kişileştirmeleri (M.S. 2. yy ortaları).

Kaynak: https://artmuseum.princeton.edu/collections/objects/29536-29588-29508-29470 (27.03.2019)

"Demeter Mozaiği" mevsimlerin sembolik anlatımını konu alan mozaikler arasındadır. Mozaik ustalarının Fırat Nehri'nin taşlarıyla yaptığı mozaik, Gaziantep Mozaik Müzesi'nde sergilenmektedir. Bir kısmı Birecik Baraj Gölü'nün suları altında kalan Zeugma Antik Kenti'nin M.S. 2.-3. yy'a tarihlenen mozaikleri arasındaki bu eser (Foto 2.24), Fırat Nehri'nin hayat verdiği bereketli topraklarda Anadolu'nun köklü ana tanrıça inanışının Anadolu coğrafyasındaki dağılışını ve sürekliliğini göstermesi bakımından da önemlidir.

Foto 2.24. Demeter Mozaiği.

Kaynak: Yazar arşivi.

"Demeter Mozaiği"ndeki sekiz köşesi bulunan dörtgenler, portreyi çevreleyen sekizgen çerçeve, sekiz balta, sekiz aylık üretim ve bolluk dönemi ile ilişkilendirilebilir. *Nikomedia*'daki (İzmit) günümüze ulaşamayan Demeter Tapınağı'nın sekiz sütunlu yapısı da kentin sikkeleri üzerinde dikkati çeker.

Mozaiğin konusuyla uyumlu tasarımı dikkat çekicidir. Antik kentin 2000 yılı kurtarma kazısında bir Roma villasının koridorunda birbiriyle bağlantılı iki sığ havuz ortaya çıkarılmıştır. Bu havuz zeminlerinden birinde üç ayrı panelde Fırat nehir

tanrısı (*Euphrates*), genç nehir tanrısı ve su perisini tasvir eden mozaikler yer alır. Havuzdaki suyun, Fırat'ı ve onu besleyen kaynakları simgeleyen havuzdan geçerek mevsimlerin, tarımın, bolluk ve bereketin tanrıçası Demeter'in betimlendiği havuza ulaşması sağlanmıştır.

Mevsim döngüsünün açıklandığı söylence, toprak, tarım tanrıçası gibi adlarla bilinen Demeter ile ilgili söylencelerin en önemlisidir. Buna göre, kızının ekinlerin son hasat döneminden başlayarak kış süresince yeraltı tanrısının yanında kalmak zorunda olduğu devre Demeter'in hüzünlü dönemi olarak görülerek, doğanın kışın ölmesi bu şekilde açıklanmıştır. İlkbaharla birlikte doğadaki canlanmanın doğurganlık ve bereket sağlayan tanrıça onuruna düzenlenen bayramlarla kutlanması, tarım toplumlarında görülen ortak bir özellik olarak kökeni Mezopotamya'da Sümerler'e kadar uzanan bir gelenektir.

Demeter ile ilgili ilk yazılı kaynaklar, sözlü geleneği yazıya aktaran antik yazarlar Homeros (M.Ö. 9. ya da 8. yy) ve Hesiodos'a (M.Ö. 8. yy) ait eserlerdir. İlkçağ ozanı Hesiodos'un eseri "**İşler ve Günler**" den:

> "...Toprağın Zeus'una, ak yüzlü Demeter'e dua et
> Olgun dolgun etsin kutsal başağı…(Hesiodos, 465)
>
> …Orion yıldızları gözüktü mü
> Irgatlarına söyle rüzgârlı bir yerde
> Yuvarlak bir harman üstüne
> Yığsınlar Demeter'in kutsal buğdayını,
> Sonra da ölçeklerle doldursunlar küplere…" (Hesiodos, 600)

Arkeolojik bulgulardan Anadolu'da birçok yerde Demeter kutsal alanları tespit edilmiştir; *Kaunos, Knidos, Iasos* (Muğla), *Aigeai* (Adana), *Priene* (Aydın) *Blaundus, Sardis (*Manisa), *Erythrai Pergamon, Perperene* (İzmir), *Apollonia ad Rhyndacum* (Bursa) bugüne kadar saptanan kült alanlarının başlıca örnekleri olarak verilebilir. Ayrıca *Nikomedia*'nın (İzmit) limanı ve körfezini koruyan baş tanrıçası

olarak tanımlanmıştır. Kentin sikkelerindeki kült resimleri ve tapınak tasvirleri ile kentte bulunan sunu yazıtları bunu belgeleyen nümismatik ve epigrafik kaynaklardır. Tanrıçanın vasıflarını simgeleyen başlıca ürünler buğday başağı, haşhaş, çeşitli çiçekler ve nar olarak karşımıza çıkar. Çiçekler ilkbaharı, başak ise yazı temsil eder. Turna tanrıçanın simgesidir, domuz da kurban edilen hayvanı. Meşale ise kış mevsiminin söylence diliyle anlatımı olan, yılın üçte birinde yer altında kalan kızını arayışını simgeler.[15]

Anadolu'da coğrafi şartların sunduğu çeşitlilik birçok konuda olduğu gibi mozaiklerde de karşımıza çıkar ve yapılan her arkeolojik kazının özgün eserlerin çıkarılmasındaki önemini ortaya koyar. "Aylar Mozaiği" bu konuda son yıllarda gün ışığına çıkan en önemli kültür varlıkları arasındadır. Söz konusu mozaiğe Akdeniz Bölgesi Adana Bölümü'nde, Hatay ili Erzin ilçesi Ovalık Kilikya kentlerinden *Epiphaneia*'nın sütunlu caddesinin güney galerisinin tabanında, Roma Dönemi kullanım evresinde rastlanmıştır. Antik kentte ana arter konumundaki genişliği 14 m'yi bulan sütunlu caddede, 2019 yılına kadar, madalyonlar içinde ayları temsil eden

---

[15] Antik Çağ'da Anadolu coğrafyasında yaşayan toplumlarda, sonbaharda ölen doğanın ilkbaharda yeniden canlanması ana tanrıça ile ilişkilendirilmiş, ilkbaharın gelişi gece gündüz sürelerinin eşitlendiği dönemde düzenlenen şenliklerle kutlanmıştır. Anadolu'da binlerce yıl tapınım gören ana tanrıça kültü geniş bir coğrafyaya yayılmış, değişik adlarla anılıp niteliklerinde bazı farklar görülse de çeşitli devirlere ait arkeolojik bulguların ortaya koyduğu üzere, ana tanrıça kültü süreklilik göstermiştir. Anadolu'da ana tanrıça tapınımına dair en belirgin özelliklerden biri ormanlık, dağlık alanlarda bulunan kült merkezleridir (Murat Dağı, Sipil Dağı, İda Dağı vb.). Yüksek dağlar, tepeler tanrıçanın yurdu olarak görülmüş ve tarih öncesi dönemlere uzanan bu yüksek alanlar yerel adlarıyla antik yazarların eserlerinde de yer almıştır. M.Ö. 5. yy yazarlarından *Euripides*'in eserlerinde *Kybele* ismi "Dağ Tanrıçası", "Büyük Ana" unvanları ile birlikte geçerken, yazarın "*Helene*" adlı eserinde tanrıça Demeter "Dağ Tanrıçası" unvanı ile birlikteTanrılar Anası olarak sunulmuştur. Bkz. Ömer Çapar, "Roma Tarihinde *Magna Mater (Kybele)* Tapınımı", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi**, 1978, Cilt:29, Sayı:1-4, s.185.

Göller Yöresi'nde Sultan Dağları eteklerindeki Aksu Çayı vadisinde derin bir kanyon içindeki Zindan Mağarası, başta ana tanrıça *Kybele/Meter*'e adanmış olan kutsal alan, aralarında Demeter'in de bulunduğu birçok tanrının kült alanı konumundadır. Sultan Dağları eteklerindeki *Antiokheia*'nın (Yalvaç/Isparta) Karakuyu Tepesi'ndeki Men Kutsal Alanı'nda eski Anadolu tanrısı Ay Tanrısı Men ve Anadolu Ana Tanrıçası dışında aralarında Demeter'in de olduğu çok sayıda tanrının kült merkezi olduğu görülür. Çok eski devirlere ait bu kutsal alanlar, coğrafi konumları nedeniyle sürekli iskân edilen yerleşmelerin inanç merkezi olmayı sürdürmüştür. Dönem dönem farklı toplulukların nüfuz alanı haline gelse de, Antik Çağ'ın çok tanrılı inanç sistemi içinde Anadolu'nun yerel tanrıları kültürel etkileşim sürecinde kimi yerde yeni sıfatlar eklenerek (Matar, Meter, Mater / Anne) ya da sıfatları birden fazla tanrıça arasında paylaşılarak saygı görmüştür. İnancı doğayla bütünleşmiş tarım toplumunun binlerce yıl söylencelerle aktardığı bu kültürün aynı coğrafyaya gelip yerleşen çeşitli topluluklar tarafından benimsenirken birtakım değişikliklere uğraması ya da farklı coğrafyalara göç ederken değişmesi doğal bir sonuçtur.

birer figürün bulunduğu, yazıtlı toplam beş mozaik panel ortaya çıkarılmıştır. Yüzyıllarca toprak altında üzerinde harç tabakası olduğu halde bulunan mozaik döşeme, yıpratıcı doğal süreçlerin yanı sıra bulunduğu mekânın tarihsel süreçte geçirdiği farklı kullanım evrelerinde tahribata uğramış olsa da, bazı panellerde Geç Antik Çağ'ın bilgisi günümüze ulaşabilmektedir. Örneğin; yazıtlarından dönemin takvimine göre aralık ayının ve yay burcunun ifade edildiği anlaşılan bir panelde, zeytin ağacına dayanmış merdiven üzerinde elinde çubuk olan erkek figürü ile yere düşen zeytin taneleri tasvir edilmiştir (Pamir ve Yastı: 2019). Zeytin hasadı günümüzde ekim, kasım ve aralık aylarında yapılmaktadır. Akdeniz İklimi'nin tanıtıcı maki formasyonuna ait türlerden yabani zeytin (delice), kültür bitkisi olarak uygarlık tarihinde erken dönemlerinden beri yerini almış, bu durum beslenme, ticaret, inanç kültürü ve sanat gibi birçok alana yansımıştır.

Anadolu'da antik yerleşimlerde kent merkezinde sütunlu caddeler yaygındır ancak tabanlarının mozaiklerle süslenmesi sıkça karşılaşılan bir özellik değildir. Ayrıca ekonomisi tarıma dayalı bir toplumda kamusal bir mekânda aylara göre öne çıkan faaliyetlerin işlenmesi, aylara karşılık gelen burcun yazılması, mozaik üzerindeki yazıtlarda kentin adının geçmesi[16] söz konusu kültür varlığının bugüne kadar elde edilen bulgular ışığında öne çıkan özellikleridir. *Epiphaneia* Antik Kenti mozaikleri henüz turizme kazandırılmamıştır, kentte arkeolojik kazılar sürmektedir.

Antik mozaiklerde dört mevsimi sembolize eden figürlere sıkça rastlansa da mevsimlerin aylarla birlikte ve ayların öne çıkan faaliyetleriyle anlatıldığı mozaik örnekleri fazla değildir. Sousse Arkeoloji Müzesi (Tunus) koleksiyonunda bulunan M.S. 3. yy'a ait "Takvim Mozaiği" konuyla ilgili dünyanın tanınmış antik mozaiklerindendir.

[16] *Epiphaneia* kenti araştırmacılar tarafından antik yazarların eserlerinde verilen yerleşmeler arasındaki mesafelere dayanarak lokalize edilmeye çalışılmış, yakın mesafedeki meşhur *İssos* kenti ile karıştırıldığı da olmuştur. Anadolu'yu karış karış dolaşan araştırmacılardan W. M. Ramsay (1851-1939), İngiliz Kraliyet Coğrafya Topluluğu (Royal Geographical Society) yardımıyla gerçekleştirdiği ayrıntılı araştırmalarında *Epiphaneia*'ya bulunduğu yer tespit edilmemiş bir Kilikya kenti olarak değinirken kuruluş yeri konusunda tahmin bildiren yazarların görüşlerine de katılmıştır. (Bkz. Prof. W. M. Ramsay, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, Çev. Mihri Pektaş, İstanbul, 1960, Milli Eğitim Basımevi, s.430). Bu bakımdan kentin adının mozaikteki yazıtta ve sikkelerde geçmesi önem taşımaktadır.

2.2.2. Mozaiklerde Yerleşme Unsurları

Mozaik döşemelerin bulunduğu yerleşmelerin yapı kalıntıları Anadolu'nun yerleşme sürecinin incelenmesinde önemli veriler sunarken mozaiklerde işlenen yapı tipleri kırsal ve kentsel yerleşmelerdeki yapıların yapıldığı döneme ait görünümlerini yansıtarak ve günümüze ulaşamamış bazı yapılar hakkında bilgi vermesi bakımından önemli bir görsel kaynak oluşturur. Mekânın geçmişte sahip olduğu kültürel coğrafi görünüm hakkında fikir edinilmesi bu konudaki bakış açısını zenginleştirir. Döneminin zenginliğini, lüksünü ve estetik anlayışını yansıtan sanat eserleri yoluyla yerleşimin gelişmesine etki eden coğrafi şartlardan hangilerinin ortadan kalktığı incelenebilir. Bir kısmı yurt dışındaki müze ve koleksiyonlarda olan Anadolu'nun yapı betimli mozaiklerinde görülen yapılar arasında villa, hamam, saray, kent maketi, köprü, sur, su deposu, kuyu, havuz, tapınak, kilise, su değirmeni, güneş saati, tiyatro dekoru olarak sıralanabilecek çeşitli yapılar ve mimari yapılara ait unsurlar yer alır. Yapı betimleri bulunan mozaiklerin birçoğunda yapılar eşlik eden diğer unsurlarla birlikte değerlendirildiğinde yapıldıkları döneme ait yerleşme kültürünü daha iyi ortaya koyar.

Mozaiklerde görülen yapı tipleri arasında yer alan güneş saatleri [17], antik Anadolu coğrafyasında yerel saat kavramının kent yaşamı ve mimarisindeki yerini yansıtır. Zamanın ölçümünde Güneş'e göre konumun ve çeşitli doğa olaylarının belirleyici olduğu, zamanın henüz mekanik güçle çalışan saatlerle ölçülmediği, yerleşimlerde ortak olarak kullanılan standart bir saatin belirlenmediği zamanların bilgisini sunar.

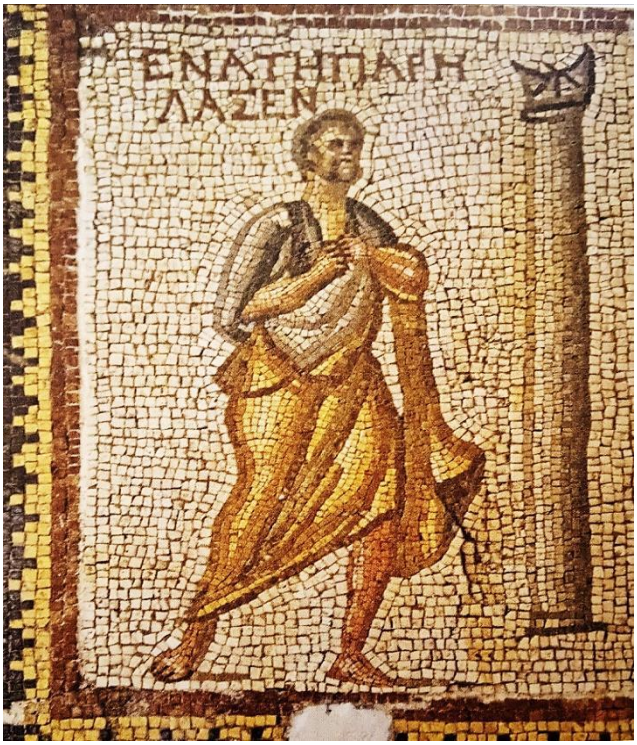
---

[17] Güneş saatleri çubuk, mil, kolon veya dikilitaş gibi gölge oluşturacak bir araç ile gölgenin üzerine düşeceği kadrandan saati gösteren aletlerdir. Güneş'in doğuşu ile batışı arasında geçen sürenin saat olarak birimlere ayrılmasında temel ölçüt gölge uzunlukları ve yönleri olmuştur. Dünya'nın günlük hareketiyle güneş ışınlarının gün içinde yeryüzüne farklı açılarla düşmesine bağlı olarak değişen gölge uzunluğu ve yönünün izlendiği güneş saatleri, gök biliminin gelişimine paralel olarak tasarlanmış farklı türleri ile binlerce yıl kullanılmıştır. Gölgenin üzerinde izlendiği kadran tipine göre yatay, dikey, dairesel, konik tipleri bulunan güneş saatlerinin gelişmiş tipleri gölge uzunluğunun yıllık değişimine göre gündönümü ve ekinoks tarihlerinin ölçümünü mümkün kılmış, bu özellik takvim belirlemede astronomik düzenek olarak da kullanılmıştır. Doğru bir düzenek tasarlamak için hesaplamalarda, bulunulan enlem derecesi belirleyici olmuştur. Zamanı ölçme konusunda kapalı alanlarda, havanın kapalı olduğu zamanlarda ve gece ise zamanı ölçme konusunda su saati, mum saati, kum saati gibi alternatif ölçüm yöntemleri kullanılmıştır. Anadolu'da antik kent merkezlerinde bir sütun üzerinde, kamu yapılarının dış cephelerinde ve Antik Çağ'ın önemli kutsal merkezlerinde yer alan güneş saatlerinden günümüze ulaşabilen çok sayıda örnek vardır.

Mozaik örneklerinde güneş saatleri ve eşlik eden figürler, günlük yaşamda güneş saatinin önemini vurgulayacak şekilde ve döşemedeki diğer panellerle konu bütünlüğü içinde tasvir edilmiştir.

Ülkemizde güneş saati betimlerinin ilk örneklerine, 1935 yılında Princeton Üniversitesi tarafından yapılan Hatay ili Defne (Harbiye) ilçesindeki kazılarda ortaya çıkarılan mozaikler arasında rastlanmıştır. Biri kısmen tahrip olmuş güneş saati betimli iki mozaik panel, Hatay Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Antik *Daphne* kentinde bir evin şölen salonuna ait olan ve M.S. 3.- 4. yy'a tarihlenen döşemenin parçalarından biri olan mozaikte bir sütun üzerine yerleştirilmiş güneş saati, Anadolu'da antik kentlerde örneğine en sık rastlanan ve M.Ö. 3. yy'da geliştirilen küresel veya konik kadranlı güneş saati tipindedir (Foto 2.25). Mozaikteki yazıttan saatin dönemin ifade şekli ile "dokuzuncu saat" olduğu anlaşılmıştır. Bu saat, Roma'da hamam saatinin sonu ve ardından yemek saatinin başlayacağı zaman dilimiydi (Salman, 2009: 85).

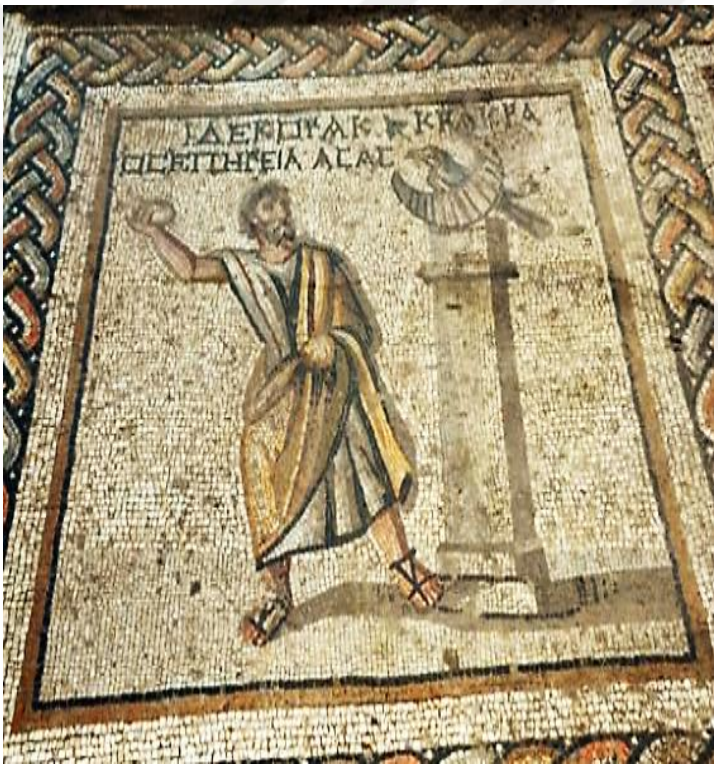
Foto 2.25. Güneş saati betimi (Defne/Harbiye).

Kaynak: (Konuşan Mozaikler, 2011: 90).

Anadolu'da bir diğer güneş saati[18] betimli mozaiğe Tarsus'ta Eski Ömerli Mahallesi'nde yapılan kapalı semt pazarı temel hafriyatında rastlanmıştır. 2012-2013 yıllarında Tarsus Müzesi kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan, M.Ö. 1-2. yy'a tarihlendirilen 8 m x 9.30 m boyutlarındaki Roma Dönemi mozaiğinin bir saray, hamam veya villaya ait olabileceği belirtilmiştir. Söz konusu mozaik çok katmanlı yerleşim dokusu barındıran bir alanda, Tarsus (*Kydnos*) Çayı'nın batı kıyısında bulunan anıtsal sarnıç yapısının çevresindeki yapı kalıntılarında ortaya çıkarılan mozaik panellerden biridir (Foto 2.26).

Foto 2.26. "Güneş saati Mozaiği" (Tarsus).

Kaynak: https://www.cnnturk.com/2012/kultur.sanat/diger/11/21/tarsusta.roma.donemine.ait.mozaik.bulundu/685467.0/index.html (24.03.2019)

[18] Anadolu'da günlük yaşamı düzenlemede güneş saatlerinden yararlanma, Antik Çağ'dan başlayarak Osmanlı Dönemi'nin sonlarına kadar sürmüştür. Ülkemizde Güneş'e göre konumun belirleyici olduğu yerel saat yerine, alafranga ya da vasati saat denilen "Uluslararası saat"in kabul edilmesi 1913-1914 yılları arasıdır. Ancak resmi işlerle ilgisi bulunmayan halkın bu yeni saat biriminden haberi bile yoktu. Yeni saat biriminin yaygınlaşması, günün 24 saate bölünmesi hakkındaki 26 Aralık 1925 gün ve 697 sayılı kanun ile olmuştur. Bkz. Neşet Çağatay, "Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 22, Sayı:1, Nisan 1978, s.113.

"Kelenderis Mozaiği", Anadolu'nun yapı betimleri bulunan mozaikleri arasında özel bir yere sahiptir. 1987 yılında başlanan Kelenderis Limanı kazılarının 1992 yılı kazı döneminde bulunan mozaikte, antik kente ait limanın M.S. 5. yy sonları veya 6. yy başlarına ait olduğu düşünülen tasviri yer alır. Bir antik limanın, kıyısındaki kent yapıları ve limana yanaşmakta olan bir yük gemisine eşlik eden yelkenli ile birlikte konu edildiği, günümüze çok iyi korunmuş olarak gelen mozaik, ülkemizde bu konuda günümüze kadar bulunmuş tek örnek olup aynı zamanda dünyanın sayılı mozaik örnekleri arasındadır. Mozaiğin yaklaşık 9 metrekarelik liman betimi dışında kalan kısmı geometrik desenlidir ve çok odalı bir yapının koridor bölümüne ait olduğu tespit edilmiştir (Foto 2.27), (Zoroğlu, 1993).

Foto 2.27. "Kelenderis Mozaiği" (Aydıncık/Mersin) Lotus çiçeği tomurcuklarıyla çevrelenmiş liman manzarası ve mozaikten ayrıntı.

Kaynak: https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/bir-kent/kelenderis-mozaigi (08.02.2021)

Toroslar'ın kıyı çizgisine yakın uzandığı antik yerleşimde, liman art bölgesinde arazi yapısının engebeli olması, günümüz şartlarından farklı olarak antik dönemde yerleşimleri karadan gelebilecek tehditlere karşı korunaklı hale getirmesiyle bir avantajdı. Doğu Akdeniz'deki korsanlık faaliyetlerine bağlı olarak Roma Dönemi'nde önem kazanmasıyla birlikte inşa faaliyetleri artmış olan kentin mozaiğinde, bir Roma kenti için tipik olan yapılar görülmektedir. Hamam bu konuda en çok dikkat çeken yapılardan biridir. Ayrıca hamam, kıyı boyunca dizilmiş yapılar arasında günümüze kalıntılarına ulaşılabilmesi ve konumunun mozaikteki yerine yakın olması (Zoroğlu, 1993: 195) nedeniyle, mozaiğin herhangi bir liman kenti değil, Kelenderis'i betimlediğine dair güçlü bir gösterge olmuştur.

Kelenderis Antik Kenti'nin bulunduğu yer, Antik Çağ'da Kilikya olarak adlandırılan Alanya'dan İskenderun'a kadar uzanan bölgenin, Taşeli Platosu'nu kapsayan Dağlık Kilikya bölümünün kıyı kesimidir. Tarihsel süreçte sürekli iskân edildiği tespit edilen söz konusu kıyı yerleşimi, günümüzde Mersin ilinin Aydıncık (Gilindire) ilçesidir.

Topoğrafik yapı tarımsal faaliyetleri sınırlandırmış olsa da doğal limanı, Kıbrıs'a yakınlığı, tarih boyunca başta gemi yapımı için vazgeçilmez bir kaynak olan sedir ormanları, Anadolu'nun iç bölgelerini Akdeniz'e bağlaması olarak sıralanabilecek başlıca coğrafi özellikleri, yörenin daima iskân görmesini sağlamıştır. "Kelenderis Mozaiği", kentin ana limanına ortalama 100 metre mesafede, farklı yerleşim evrelerini kapsayan yaklaşık 4 m kalınlıktaki dolgu alanından Geç Antik Çağ olarak adlandırılan yerleşim evresinde bulunmuştur (Zoroğlu, 2014: 216). Kıyıya yakın ve paralel uzanan Toros Dağları'nın kuzey rüzgârlarına karşı korunaklı kıldığı liman ve koyların, tarihte Doğu Akdeniz ticareti için önemi büyük olmuştur. Öte yandan arazi yapısı tarihte korsanlık faaliyetleri için de elverişli şartlar sunmuş ve böylece "Kilikya Korsanları" yöre tarihinde yüzyıllarca varlık göstermiştir. Bütün bu özellikler mozaiğe kentin tarihi coğrafyasıyla bütünleşen bir ayrıcalık kazandırmaktadır. Mozaikte limana bir yük gemisinin yanaşmakta olması, limanın ve deniz ticaretinin kent için taşıdığı önemi göstermesiyle birlikte mozaiğin yapıldığı

M.S. 5- 6. yy'larda Doğu Akdeniz'de artmış olan ticaret hacmi, trafiği ve ekonomik hareketlilikle de uyumlu bir tablo sergilemektedir.

Kültürel miras kaynaklarının yanı sıra korunması gereken doğal miras değerlerine sahip olan Aydıncık, ülkemizin en önemli karst bölgelerinden Orta Toroslar'ın kıyı kesimindeki konumuyla mağara oluşumları bakımından da dikkati çeker. Turizme kazandırılan Gilindire (Aynalıgöl) Mağarası dışında yörede çok fazla tatlısu çıkışları olan denizaltı mağarası bulunmaktadır ve bu karstik oluşumlar nesli tehdit altındaki türlerden Akdeniz foku (*Monachus monachus*) için doğal yaşam alanıdır.

Yerleşme unsurlarının bulunduğu mozaiklerin önemli bir örneği de "Yakto Mozaiği"dir (Foto 2.28). Taban mozaiğinin, dikdörtgen ana panosunu çevreleyen bordür kısmında, *Antiokheia* (Antakya)[19] ve *Daphne* (Defne) antik yerleşimlerinin M.S. 5. yy ortalarındaki sivil, ticari ve kamu yapıları, kentte yaşayanların günlük yaşam aktivitelerini içeren sahnelerle birlikte tasvir edilmiştir (Foto 2.29). Mozaikteki yapı ve çeşitli mimari unsurların günümüze ulaşmamış olmasında; yörenin elverişli coğrafi özelliklerine bağlı olarak sürekli iskân edilmesi, işgaller yaşaması, tektonik depremlerin[20] yıkıcı etkilerinin fazla olduğu, jeolojik açıdan genç bir yapıda olması gibi çeşitli etmenler rol oynamıştır. Anadolu'daki antik yerleşimlerin birçoğunda olduğu gibi Antakya ve çevresi de özellikle M.S. 6. yy'da yaşanan yıkıcı depremlerin ardından canlılığını yitirmiştir. Hatay ili Defne (Harbiye) ilçesinde 1932 yılında bulunan Yakto Kompleksi adı verilen bir Roma villasının zemin döşemesi olan, dönemin mimari özelliklerini kent yaşamından kesitlerle birlikte yansıtan bu mozaik, Hatay Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

[19] Antakya Roma hâkimiyeti sürecinde M.Ö. 64 yılında Suriye Eyaleti'nin başkenti, imparatorluğun Roma ve İskenderiye'den sonra 3. büyük şehri olmuştur.

[20] Hatay Grabeni (çöküntü alanı), tektonik yapısı Doğu Anadolu ve Ölüdeniz Fay Zonu ile Kıbrıs Yayı'nın etkisiyle şekillenmiş birinci derece deprem bölgesidir. Yörede tarihte kayıt altına alınmış ilk depremi M.Ö. 148 yılı olmak üzere çok sayıda yıkıcı deprem meydana gelmiştir. Söz konusu mozaiğin yapıldığı dönem olarak düşünülen M.S. 5. yy ortalarında 458 depremi yaşanmıştır. Mozaiğin bu depremden sonra yapılmış olduğu mozaiğin tarihlendirilmesinde öne sürülen görüşler arasındadır. Daha sonraki büyük depremler 526 ve 528 yıllarında yaşanmıştır. Bu depremler Antioch (Antakya), *Seleukia Pieria* (Samandağ) ve *Daphne* (Defne) yerleşimleri için dönüm noktası olmuş, özellikle 526 depremi, festival dönemine rastlaması ve akşam insanların kapalı mekânlarda olduğu bir saatte meydana gelmesiyle en fazla can ve mal kaybına yol açan deprem olarak kayıtlara geçmiştir.

Foto 2.28. "Yakto Mozaiği" (Hatay Arkeoloji Müzesi).

Kaynak: https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/hatay/gezilecekyer/arkeoloji-muzesi149365

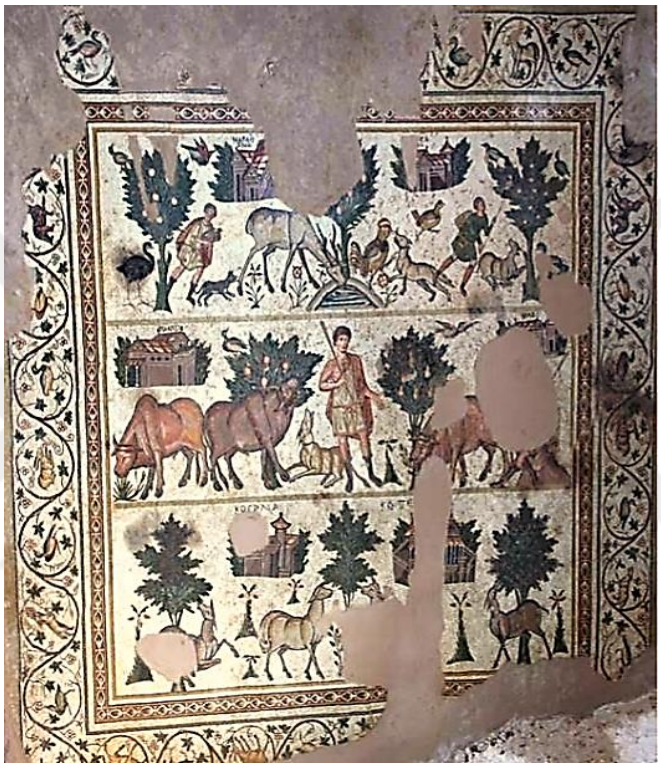
Foto 2.29. Yakto Mozaiği'nin bordüründeki yapı betimleri.

Kaynak: https://pbase.com/dosseman/yaktoborder&page=2 (18.03.2019)

Bazı mozaikler kırsal yaşamı yapıları, yabani ve evcil hayvanları, meyve ağaçları ve çeşitli bitkileriyle bir bütün olarak yansıtır. Kahramanmaraş'ta bulunan "Yaşam Mozaiği" bu konuda en iyi örneklerden biridir (Foto 2.30).

Foto 2.30. *Germanicia* Antik kenti (Kahramanmaraş)
"Yaşam Mozaiği" ve mozaikte yer alan villa betimleri.

Kaynak: (Ersoy, 2014)

Foto 2.31. "Mevsimler Mozaiği" ve mozaikten ayrıntı.

Kaynak: https://www.flickr.com/photos/11061732@N07/9225251161/ (19.03.2019)

Yerleşme unsurlarına Anadolu'nun yurt dışına götürülmüş kültür hazineleri arasındaki mozaik eserlerde de rastlanmaktadır. Louvre Müzesi (Fransa) koleksiyonunda yer alan Antakya mozaiklerinden "Mevsimler Mozaiği" söz konusu eserlerden biridir (Foto 2.31).

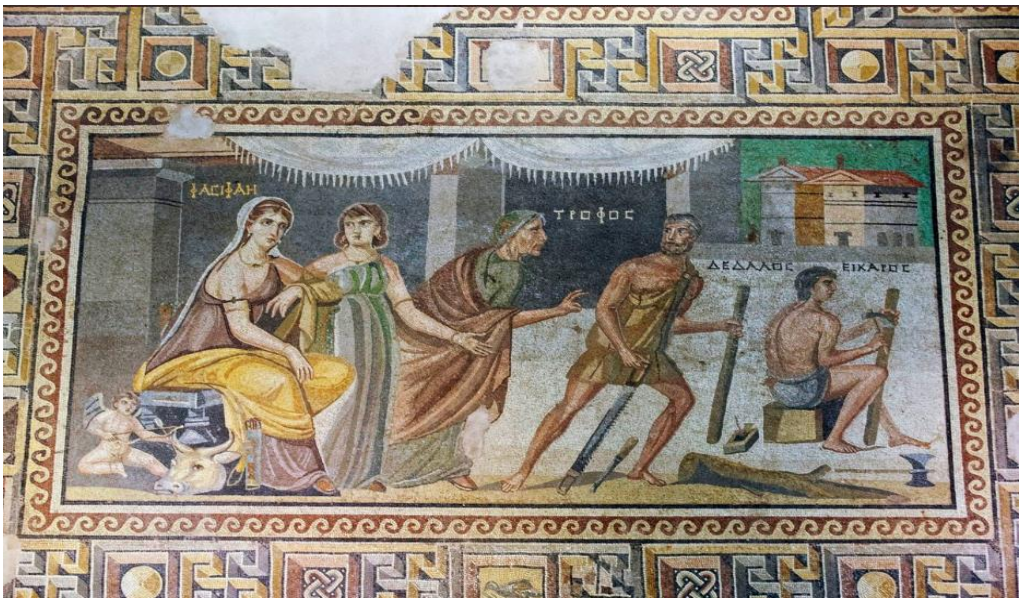
Mozaiklerdeki yapıların bir kısmı, Antik Çağ tiyatro oyunlarından alıntıların olduğu tiyatro dekorları, mitolojik bir konunun aktarımını yaparken mimari unsurların da kullanıldığı kompozisyonlar olarak karşımıza çıkar (Foto 2.32), (Foto 2.33).

Foto 2.32. *Zeugma* Antik Kenti 1999 yılı çalışmalarında gün ışığına çıkarılan "*Pasiphae* ve *Daidalos* Mozaiği".

Kaynak: https://mobile.twitter.com/archaeologyart/status/1125067975868977154/photo/1 (02.04.2021)

Foto 2.33. Bir mitolojik öykünün sahnelenmesini işleyen mozaiğin sağ üst köşesindeki yapılar saray olarak değerlendirilmiştir.

Kaynak: http://mobile.twitter.com/archaeologyart/status/1125067975868977154/photo/2(02.4.2021)

Foto 2.34. Kariye mozaiklerinden sahneler.

Kaynak: Yazar arşivi.

"Kariye Mozaikleri", mozaiklerde yerleşme unsurlarına rastlanan eserler arasında ayrı bir yere sahiptir. Tarihsel süreçte yapıların düşey unsurlarından geriye çoğunlukla hiçbir şey kalmadığı için, değerlendirilen mozaik mirasının tamamına yakını taban mozaiklerinden oluşmaktadır. Doğu Roma'nın geç dönemine ait bu mimarlık anıtında; kubbe merkezi ve dilimleri, tonozlar, duvarlar, özetle iç cephede düz ve kavisli düşey yüzeyler çok yoğun bir şekilde gösterişli mozaiklerle kaplanmıştır. Mozaikleri oluşturan küçük küplerin fonda altın varaklı camlardan oluştuğu 14. yy'a ait bu mozaiklerde anlatılan dini konular, resimsel bir etkiyle perspektif kurallarına uygun olarak işlenmiştir. Birçok ayrıntı içeren mozaiklerde çok sayıda mimari yapının betimlendiği dikkat çekmektedir (Foto 2.34).

2.2.3. Mozaiklerde Anadolu Fauna ve Florası

Mozaikler üzerinde Anadolu biocoğrafyasının yaban hayatına ait türler arasında, soyu tükenen veya günümüzde yaşamını hala sürdürmekte olan çok sayıda hayvan (fauna) ve bitki (flora) türüne rastlamak mümkündür. Mozaikler üzerindeki hayvan türleri; günlük yaşamdan kesitler sunan sahnelerde doğadaki davranışlarını yansıtan hareketleriyle, inanç konulu mozaiklerde sembolik anlamlarıyla ve av sahnelerinin işlendiği mozaiklerde yapıldığı döneme ve mekânın özelliğine göre farklı şekillerde tasvir edilmişlerdir. Bitkiler de mozaiğin yapılış amacına göre zengin kullanım alanı bulmuştur. Mozaiklerde betimlenen bitkiler; tarım kültürüne alınmış türler, coğrafi mekânın doğal bitki örtüsü olarak ağaç türleri, çalılar, çeşitli otlar, çiçeklerle veya mozaikte ana konuyu çevreleyen bordürde stilize edilmiş bir şekilde karşımıza çıkar. Eskiçağ toplumlarının ekonomik ve sosyal yaşamlarında doğal koşulların belirleyici olduğu göz önüne alındığında, hemen her mozaikte ana konu veya işlenen konuya tamamlayıcı olarak unsur bitki ve hayvanlara yer verilmiştir.

Temelde Anadolu biocoğrafyasında görülen canlı türleri mozaiğe aktarılmış olsa da bu canlılar bölgesel ve dönemsel olarak farklı tasarımlarla karşımıza çıkar. Mozaik buluntular göz önüne alındığında, komşu coğrafi bölgeler arasındaki siyasi ve ticari nedenlerle oluşan kültürel yayılma, inanç kültürünün etkisi, aynı coğrafyada devralınan daha daha önceki kültür evrelerinden kalan izler, fauna ve floranın nasıl bir kompoziyonla tasvir edilecekleri konusunda belirleyici olmuş başlıca etkenler olarak sıralanabilir.

2.2.3.1. Mozaiklerde Anadolu Faunası

Mozaiklerde faunayı yansıtan canlılar yoluyla, eserlerin üretildikleri dönem, yer aldıkları coğrafi mekân ve mimari yapının özelliğine göre geçmişten günümüze çok yönlü bilgi aktarımı gerçekleşir. Mozaiklerde hayvan türlerine ait betimlemeler; doğal yaşamı anlatan sahnelerde, mevsimleri konu alan sahnelerde mevsim belirteçleri olarak, bazı eserlerde de dönemin inanç kültürü doğrultusunda fantastik unsurlarla birlikte yer almış olsa da tasvir edilenlerin insanların doğada gördükleri

canlılar olması, bir bölgedeki türlerin varlığına ilişkin önemli veriler sunar. Tasvir edilen canlılar bölgenin yerel türleri olduğu kadar orijini başka bir kıta olup çeşitli nedenlerle geniş bir coğrafya yayılmış türlerden de oluşur. Böylece bir bölgenin tür zenginliği günümüzde yaşamını sürdüren, nesli tehdit altında, nesli tükenmiş canlılarıyla birlikte göz önüne serilirken, bölgeye sonradan getirilmiş türler de görülür. Coğrafyaya yabancı bir hayvan türünün mozaikte yer alması yerleşimin etkileşim içinde olduğu yerleri, dönemin tarihi coğrafyasında öne çıkan kara ve deniz yollarını, birçok araştırmacının değindiği gibi gezici ustalar ve desen kitaplarının etkisini akla getirir.

Anadolu'nun farklı coğrafi bölgelerinde bulunan mozaikler üzerinde aynı hayvan türlerine rastlanması türün geniş bir yayılım alanı olduğunu gösterebileceği gibi yerleşimler arasındaki ulaşım bağlantısını ve kültürel etkileşimi de ortaya koyar. Örneğin keklik, Anadolu'nun yarı kurak ve kurak iklim özellikleri ve arızalı topoğrafik şartlarına uyumuyla, Anadolu faunasının yaygın görülen bir türü olarak, eti ve yumurtası için avlanmanın ötesinde Anadolu kültüründe çok önemli bir yere sahiptir. Keklik, günümüzde nesli tehdit altındaki türler arasındadır ve çeşitli illerde yer alan çok sayıda üretim istasyonunda yetiştirilerek doğaya salınmaktadır. Mekânda kültürün sürekliliği bağlamında kekliğe mozaikler üzerinde de rastlanması doğaldır. Keklik mozaiklerde başta tombul gövdesi ve çizgilerinden oluşan tipik tanıtıcı özellikleriyle kolayca fark edilen, yalnızca betimlenmekle kalmayıp avlandığı mevsime göre mozaiklerde yaz mevsiminin belirteci olarak sembolik anlatımın da aracı olmuştur (Şahin, 2004: 24). Ayrıca kekliğin yaygın bir dağılış göstermesi ve hem av hayvanı hem de evcil olarak yemek kültüründe yer almasıyla betimlemelerinin farklı bölgelerin mozaiklerinde görülmesi olağandır. "Elma Ağacı Mozaiği" (Amasya), "A Kilisesi Mozaikleri" (Eskipazar/Karabük) "Mevsimler Mozaiği" (Kadirli/Osmaniye), "Zodyak Kuşaklı Mozaik" (Bursa), "*Metropolis* Resepsiyon Salonu Mozaikleri" (İzmir), "Kırsal Villa Mozaikleri" (Kemalpaşa/İzmir), "Üç Güzeller Mozaiği" (Narlıkuyu/Mersin), "Yeniyurt A Kilisesi Mozaikleri" (Dörtyol/Hatay), "Artemis Mozaiği" (Erzin/Hatay), "Tepecik Köyü Taban Mozaiği" (Gürün/Sivas), "Yaşam Mozaiği" (Kahramanmaraş), "Amazonlar Mozaiği" (Şanlıurfa), (Foto 2.35) keklik betimi bulunan mozaiklerden bazılarıdır.

Foto 2.35. "Amazonlar Mozaiği"nden ayrıntı. Bir kaya üzerindeki keklik ve elma ağacı.

Kaynak: https://www.shutterstock.com/trimage-photo/mosaics-sanliurfa-region-turkey-amazon-women-1264767079 (01.02.2021)

Mozaiklerde karşımıza çıkan hayvan tasvirlerinin dağılışında bölgelere göre ve yapı tiplerine göre farklar görülür. Örneğin akarsu ve deniz kıyısındaki yerleşimlerde bulunan mozaiklerde, suyla ilgili mekân olarak hamamlarda, villa tipi özel konutların dekoratif sığ havuz tabanlarında çeşitli balık türleri ile diğer deniz canlıları karşımıza çıkar (Foto 2.36), (Foto 2.37). Çok sayıda deniz ve tatlı su canlısının sular ile ilgili mitolojik tanrılar ve mitolojik deniz yaratıkları eşliğinde tasvir edildiği *Zeugma* mozaikleri bu özelliği en iyi yansıtan mozaikler arasındadır.

Foto 2.36. Çukurova'ya hâkim konumdaki Anavarza Kalesi ve "Balıklı Mozaik". M.S. 3. yy'a ait Anavarza Antik Kenti mozaiği, Dilekkaya Köyü'nde (Kozan/Adana) 1960 yılında, bir evin temel kazısı sırasında gün ışığına çıkmıştır.

Kaynak: (Budde, 1972: 87).

Foto 2.37. Adana Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmekte olan "Balıklı Mozaik".

Kaynak: https://mobile.twitter.com/tarih_sanat/status/1183476980362240001/photo/3 (01.03.2021)

Deniz temalı mozaiklerde mitolojik unsurlarla birlikte betimlenmiş olan, denizlerimizdeki varlığını günümüzde de sürdüren türler kolayca seçilebilmektedir. Söz konusu deniz canlıları yunus, kalamar, levrek, çipura olarak sıralanabilir.

Antik Çağ'da hayvan türlerinin çeşitli balıklar ve av kuşlarından oluştuğu mozaikler yapıların yemek salonlarını süslemiştir. İzmir'in Torbalı ilçesinde, Küçük Menderes Ovası'na hâkim bir tepede kurulmuş *Metropolis* Antik Kenti'nde ziyafet salonu olarak kullanıldığı düşünülen M.S. 2. yy'a ait "Resepsiyon Salonu Mozaikleri" balık (çipura, sazan, kefal) ve kuş (yabani güvercin, keklik, sülün) türlerinden oluşan figürleriyle böyle bir mozaiktir (Yıldırım, 2016).

Anadolu'da Antik Çağ inanç sistemleri doğrultusunda çeşitli hayvanlar doğa tanrı ve tanrıçalarının sembolü olarak kabul edilmiştir. Çeşitli sanat eserlerinde olduğu gibi mozaikler üzerinde de doğa tanrı ve tanrıçaları kutsal kabul edilen hayvanları ile birlikte betimlenmiştir. Bazı mozaiklerde de kişileştirilen tanrı ve tanrıçalar sembol hayvanlarının yanı sıra doğada temsil ettiği unsurlara uygun olarak yaban hayatı içindeki çok sayıda hayvan türü ile birlikte betimlenmiştir. Bu konuda *Poseidon* ve *Tethys* konulu mozaikler çok sayıda deniz canlısının, *Artemis* ve *Orpheus* konulu mozaikler ise çeşitli kara canlılarının bir arada görülebileceği kültür varlıklarıdır.

Hatay'ın Erzin ilçesinde, *İssos* Antik Kenti kalıntılarında 2006 yılında ortaya çıkarılan "*Artemis* Mozaiği"nde, haşhaş, elma, nar, armut gibi motiflerle 22 çeşit hayvan (geyik, pars, kaplan, fil, ayı, zürafa, zebra, impala, pelikan, papağan, keklik, ördek, tavus kuşu, tavşan, yılan, sığır, tilki, koç, horoz, keçi, köpek ve farklı bir kuş türünün tanrıça *Artemis* ile birlikte betimlendiği, M.S. 3-4.yy'a tarihlendirilen bir mozaiktir. Mozaik döşeme, duvarlarında Erzin çevresinde yaygın bulunan bazalt taşların da kullanıldığı bir hamam mozaiğidir ve döşeme çiftlik evinin altına doğru devam ettiği için tamamı ortaya çıkarılamamıştır (Çelik, 2007).

Çok sayıda hayvan türünün birlikte betimlendiği mozaikler arasında yer alan *Orpheus*'u konu alan eserlerde mitolojik ozanın çalgısıyla büyülediği hayvanlar yaban hayatı içinde av ve avcı konumundaki çeşitli türlerden oluşur (Foto 2.38).

Kültür turizmine kazandırılan Orpheus mozaikleri Antalya, Şanlıurfa, Hatay, Adana ve Konuralp (Düzce) müzelerinde görülebilir. Milet Antik Kenti *Orpheus* mozaiği ise Berlin Pergamon Müzesi'ndedir.

Dini bir yapıda sembol değeri taşıdıkları için tasvirlerinde her zaman gerçekçi yaklaşım benimsenmese de, cennet tasviri konulu mozaiklerde ve kutsal metinlerde geçen "Nuh'un Gemisi"ne ithafen çok sayıda hayvan türünün bir arada betimlendiği mozaikler yapılmıştır. Bu mozaiklere Adana'da "*Misis* Mozaiği" (Foto 2.39), Hatay Kırıkhan'daki İncirli Köyü mozaikleri, Karabük ili Eskipazar ilçesi sınırlarında yer alan antik kent *Paphlagonia Hadrianoupolis*'i kilise mozaikleri örnek verilebilir. M.S. 4. yy sonundan 6. yy başına kadar olan süreçte, çok tanrılı dönemlerde işlenmiş figürlerin Yahudi ve Hristiyan inançlarıyla harmanlanıp yeniden yorumlandığı konuların işlendiği döşemeler dini yapılarda sıkça görülür.

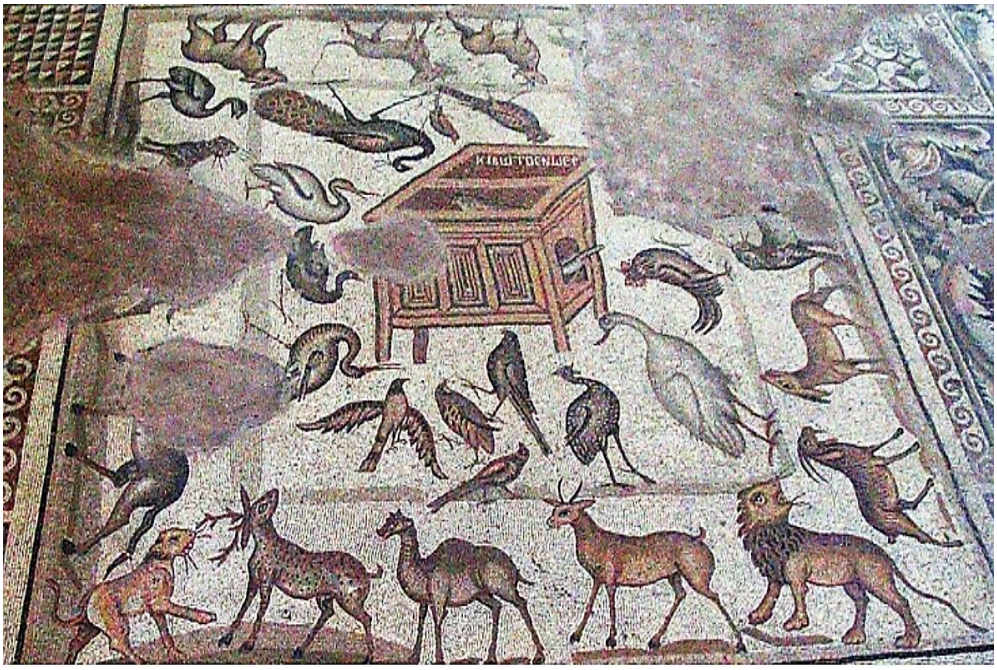
Konusunu mitolojik unsurlardan veya kutsal kitaplardan alan mozaikler dışında günlük yaşamdan kesitler sunan ve av sahnelerini işleyen mozaikler üzerinde de bir bölgenin faunasını oluşturan çok sayıda canlı türü izlenebilir. *Germanicia* Antik Kenti (Kahramanmaraş) "Yaşam Mozaiği" günlük yaşamdan kesitlerle, "Yakto Mozaiği" (Hatay) av sahneleriyle, Büyük Saray Mozaikleri (İstanbul) ise hem günlük yaşam faaliyetlerinden kesitler içeren sahneler hem de av sahnelerini işleyen sahnelerle, bu konuya örnek oluşturan kültür turizmine kazandırılmış olan eserlerdir.

Foto 2.38. Dallas Müzesi'nden iadesi sağlanan "*Orpheus* Mozaiği" (Şanlıurfa).

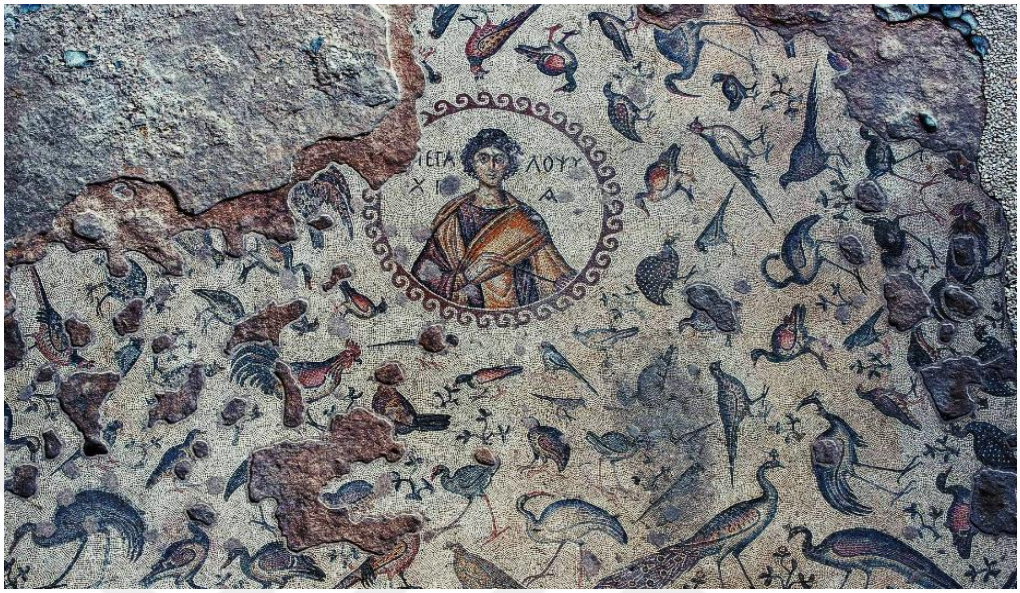
Kaynak: https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/orpheus-mozaigi-turkiyeye-donuyor/302039

Foto 2.39. M.S. 4. yy'a ait bir bazilikanın tabanındaki "*Misis* Mozaiği" (Adana).

Kaynak: https://www.arkeolojikhaber.com/haber-adana-misis-mozaik-muzesi-1270/

Foto 2.40. "Kuşlu Mozaik (*Megalopsychia* Evi Mozaiği)". Hatay Necmi Afsuroğlu Arkeoloji Müzesi.

Kaynak:https://mobile.twitter.com/arkeolojidnyasi/status/1292183141050986497/photo/1) (29.03.2021)

Mozaiklerin bazıları eserin yapıldığı dönem ve yapılış amacı ne olursa olsun coğrafi konumundan kaynaklanan özellikleri yansıtmaktadır. Hatay'da gün ışığına çıkarılan "Kuşlu Mozaik" çok sayıda kuş türünün ince işçilikle betimlendiği özgün bir eserdir ve yörenin Afrika ile Asya ve Avrupa kıtaları arasındaki en önemli kuş göç rotaları üzerindeki ayrıcalıklı konumunu, sulak alanlar bakımından önemini açıkça ortaya koymaktadır. Antakya merkezinde otel inşaatı sırasında rastlanan söz konusu eser, gün ışığına çıkan diğer mozaikler, farklı kültür katmanlarından elde edilen çeşitli arkeolojik bulgular ile birlikte yerinde korunarak "müze otel" konseptiyle 2019 yılında kültür turizmine kazandırılmıştır (Foto 2.40).

"Kuşlu Mozaik", yörenin kuş türleri açısından çok önemli bir belge niteliğindedir. Hatay çevresi sulak alanları ve yaban hayatı günümüze kadar olan süreçte büyük kayıp vermiştir. Özellikle 1950'li yıllardan itibaren Amik Gölü'nün kurutulması yörenin fiziki, beşeri ve ekonomik özelliklerinde ortaya çıkan hasarlar dizisinde milat oluşturmuş, Amik Havzası su rejiminin bozulması ile birlikte Asi Nehri ve kolları, yer altı suları, iklim elemanları, toprak yapısı, doğal bitki örtüsündeki bozulmalar beraberinde yeni sorunları getirmiştir.

2.2.3.2. Mozaiklerde Anadolu Florası

Bitkiler, insanların taşlarla yalnızca geometrik desenler oluşturmayı bırakıp taşları yaşamlarına ilişkin bir ifade aracı olarak değerlendirmeye başladıkları erken dönemlerden itibaren mozaiklerde yerini almıştır. Mozaiklerde çoğunlukla asma, sarmaşık, defne yaprağı, akantus ve lotus bitkilerinin çeşitli formlarından oluşan stilize edilmiş motifleri şeklinde ve genellikle döşemelerin bordür süslemeleri olarak karşımıza çıkan bitkiler, yalın uygulamalarından ışık ve gölge efektleriyle boyut kazandırılan farklı yorumlarıyla bölgesel ve dönemsel olarak gelişimini sürdürmüştür. Bitki motifleri, dönemin sanat anlayışına uygun olarak çok erken tarihlerin dokumaları, duvar resimleri, vazo resimleri, mimari süslemelerinde uygulanmış, bir kısmı da ahşap, hasır gibi dayanıksız malzemeler üzerinde bulunduğu için günümüze gelememiştir. Bu motiflerin çok azı yalnızca mozaiğe özgü olsa da motifler taşların boyutu, rengi, dokusu, işçiliği ile uygulandığı yöre ve yapıdaki konumuyla aynı motifin mozaikteki yorumu çok farklı olmuştur. Bitkisel motifler, farklı tonlarda taşlarla gölgelendirme yapılarak üç boyutlu izlenimi verilen oldukça zengin kompozisyonlarla, mozaik sanatındaki ilk görkemli örneklerini Helenistik Dönem'de vermiş, zaman içinde yüklenen yeni anlamlarla yüzyıllarca kullanılmıştır. Bir yapıda süsleme unsuru olarak yalnızca bitkisel desenlerin kullanıldığı mozaikler olduğu gibi işlenen sahne doğrultusunda insan, hayvan ve bitki figürlerinin bir arada yer aldığı mozaik tipleri üretilmiştir. Mozaiklerin tasarımları konu ve desenlerin mekânla uyumu gözetilerek yapılmıştır. Böylece yapıldıkları dönemin estetik anlayışı ile birlikte doğal ve beşeri unsurlar çeşitli yönleriyle günümüze yansımıştır. Bitkiler; av sahneli mozaiklerde yabani türler, kırsal yaşamı anlatan mozaiklerde kültür bitkileri, mevsimleri konu alan mozaiklerde yetişme dönemine uygun olarak diğer mevsim belirteçleriyle eşleştirilen ürünler, dönemin inanç yapısına göre mitolojik konuları işleyen mozaikler ile cennet çağrışımlı mozaiklerde olduğu gibi sembolik anlamlarıyla yer alan türler şeklinde geniş bir yelpazede karşımıza çıkar.

Anadolu florasını en iyi yansıtan mozaikler, kırsal yaşamı günlük yaşamdan kesitler sunarak aktaran, kültüre alınmış bitkilerin, beslenen hayvanların ve çiftçilerin

yer aldığı eserlerdir. Büyük Saray Mozaikleri (İstanbul) ve *Germanicia* mozaikleri (Kahramanmaraş) bugüne kadar ortaya çıkarılmış eserler arasında bu özelliği en iyi yansıtan kültür varlıklarıdır. Bitkilerin stilize edilerek kullanıldığı ya da bitkilerin yalnızca yaprak, dal ve meyvelerine süsleme ögesi olarak yer verilen tasarımlardan farklı olarak bu eserlerde coğrafyanın ağaç türlerini görmek mümkündür.

Bazı bitki türlerine çeşitli sanat eserlerinde ve mozaiklerde daha sık rastlanması, fiziki coğrafya şartlarının kültüre yön veren etkisine kanıt niteliğindedir. Asma yaprakları ve üzüm, defne, zeytin, nar bu açıdan öne çıkan bitkilerdir. Bu bitkiler, Anadolu'nun tarım kültüründeki köklü geçmişinden başlayarak söylencelerden maddi kültür unsurlarına aktarılmıştır.

Foto 2.41. Worcester Sanat Müzesi (ABD) koleksiyonunda yer alan Antakya Mozaiği (M.S. 6. yy)

Kaynak: http://users.stlcc.edu/mfuller/antiochMosaicsWorchester4.html (23.05.2019)

Anadolu florasının binlerce yıl önce kültüre alınmış tanıtıcı türlerinden asma, sanat eserleri için de vazgeçilmez bir kaynak olmuş, tarihte her dönemde bağcılık kültürünün önemini gösteren birçok kaya resmi, heykel, lahit, mimaride cephe süslemesi, seramik, mozaik gibi çeşitli tipte sanatsal üretimlerde yer almıştır. Anadolu'da birçok çeşidi bulunan asma, mozaiklerde ana konu içinde bazen de bordür motifi olarak dalı, filizi ve üzüm salkımları ile birlikte yaygın olarak kullanılmıştır (Foto 2.41).

Anadolu'da mevsim değişimlerinin etkisi ve bağcılık kültürü *Dionysos* kültünü konu alan mozaikler üzerinden incelenebilir. Asma yaprakları, dalları ve üzüm salkımları Batı'ya Anadolu'dan yayılan mitolojik tanrı *Dionysos*'un kültünü anlatan sanat eserlerinde en önemli sembol olmuştur. Bu konuda 2008 yılında, Kadıoğlu Köyü'nde (Çaycuma/Zonguldak) bir evin bahçesinde rastlanan ve tarihlendirmesi M.S. 3. yy olarak yapılan (Mercan ve Göçen, 2011: 139) taban mozaikleri Batı Karadeniz'den çok önemli bir örnek oluşturmaktadır (Foto 2.42), (Foto 2.43).

Dionysos kültüne karşı olan Trakya kralı *Lykurgos*'un ölümsüzlük anlamına gelen nektarın kişileştirmesi olan *Ambrosia*'ya saldırısı, asma dalı ve yapraklarından oluşan bir kompozisyonla işlenmiştir. Anadolu kökenli *Dionysos* kültünün Batı'ya yayılışı ile ilgili olarak, *Lykurgos*'un saldırısıyla asmaya dönüşen *Ambrosia* sahnesinin işlendiği mozaikler bulunmaktadır. Söz konusu mozaiklerden biri M.Ö. 2. yy sonlarına aittir ve Delos Arkeoloji Müzesi'nde (Yunanistan) sergilenmektedir. Aynı konuyu benzer bir kompozisyonla işleyen, M.Ö. 1. yy'a tarihlenen diğer eser *Herculaneum*'da bulunmuştur ve Napoli Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde (İtalya) sergilenmektedir. "Kadıoğlu Mozaikleri"nin koruma çatısıyla yerinde sergilenerek korunması ve kültür turizmine kazandırılması hedeflenmiştir. Mitolojik sahnelerin yanı sıra geometrik desenlerden ve çok sayıda av sahnesinden oluşan, bir çiftlik evine ait olduğu değerlendirilen, zengin konu içeriği ve ince işçiliği ile yüksek sanatsal değere sahip mozaikler henüz ziyarete açılmamıştır.

Foto 2.42. "*Lykurgos* ve *Ambrosia* Mozaiği".

Foto 2.43. "Lykurgos ve Ambrosia Mozaiği"nden ayrıntı.

Kaynak: 2.42.https://ozenliforum.com/archive/index.php/thread-3475.html
2.43 https://www.arkeolojikhaber.com/haber-kadioğlu-koyu-mozaikleri-24920

Coğrafyanın doğal kaynakları söylencelere esin kaynağı olmuştur. Anadolu kökenli mitolojik tanrı *Apollon* hakkındaki söylencelerden biri defne ağacıyla ilgilidir. *Daphne*'nin *Apollon*'dan kaçarken defne ağacına dönüşmesini anlatan söylence resim ve heykel sanatında çokça işlenen bir konu olmuştur (Foto 2.44).

Foto 2. 44. "*Apollon* ve *Daphne* Mozaiği" (M.S. 3.yy sonları). 1930'lu yıllardaki Antakya kazıları sırasında bulunmuştur. Eser Princeton Üniversitesi Sanat Müzesi koleksiyonundadır.

Kaynak: https://artmuseum.princeton.edu/collections/objects/29457 (01.02.2021)

Akdeniz iklim bölgelerinin tanıtıcı bitki topluluğu olan maki formasyonunun en iyi bilinen türlerinden olan defne ağacı yaprakları, dalları bazen de bütünüyle mozaiklerde sıkça kullanılmıştır.

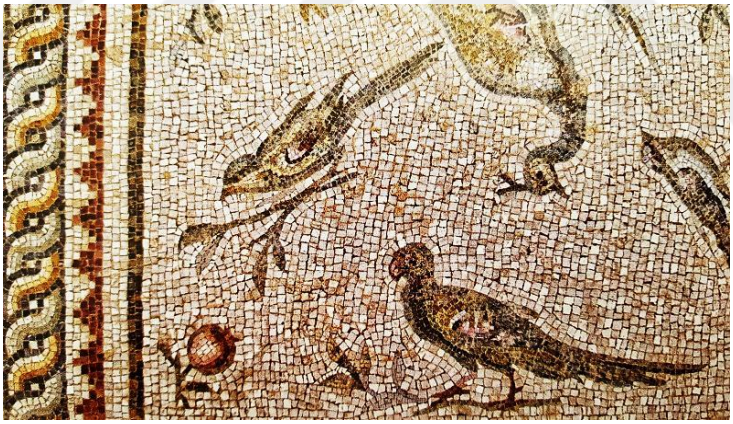
Nar, mozaikler üzerinde en çok karşımıza çıkan bitkilerden biridir. Bereket sembolü olarak, kutsallık atfedilen bitkiler arasında yer alan nar, uygarlık tarihinde hem sözlü hem de yazılı kültür ve sanatta güçlü bir sembol olarak daima önemli yer tutmuştur. Nar, mozaikler üzerinde de yapıldığı dönemin inanç kültürüne göre taşıdığı sembolik anlam doğrultusunda bazen ağacı bazen de yalnızca meyvesiyle sıkça betimlenmiştir (Foto 2.45), (Foto 2.46).

Foto 2.45. Nar ağacı. "Yaşam Mozaiği"nden ayrıntı.

Kaynak: https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/bir-kent/germanicia-mozaikleri

Foto 2.46. "Kuşlar ve Rozet Mozaiği"nden ayrıntı ve nar betimi. Hatay Arkeoloji Müzesi.

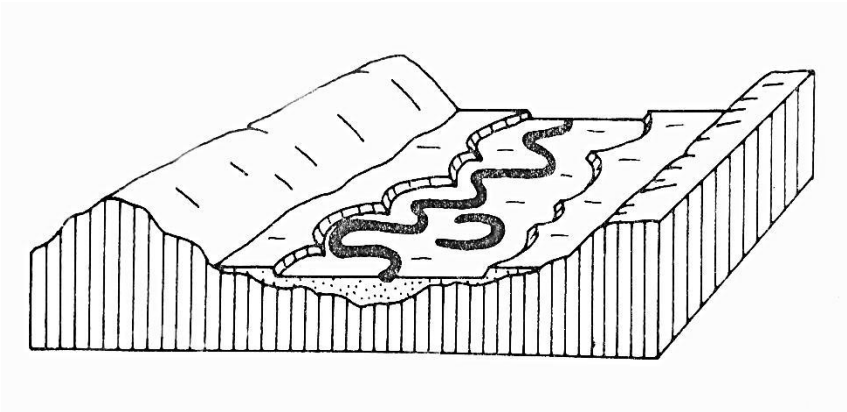
Kaynak: (Konuşan Mozaikler, 2011, 91).

2.2.4. Mozaiklerde Menderes Motifi

Menderes, akarsuların yatak eğimlerinin azaldığı yerlerde sağa ve sola kıvrımlar yaparak, yana aşındırma yapması sonucu oluşturduğu büklümlerin, arazinin jeomorfolojik yapısında meydana getirdiği dikkat çekici bir yeryüzü şeklidir (Şekil 2.2). Ana esin kaynağı ve rehberi doğa olan insanların ilk sanatsal yaratılarından itibaren motif olarak kullandığı menderes; mağara resimleri, taş kaplar, takılar, seramikler, heykeller, lahitler, kandiller, sikkeler, dokumalar, mimaride friz, sütun gibi yapı unsurlarında ve mozaiklerde kullanılmıştır. Kullanım alanı kadar çeşitleri de fazla olan menderes motifi, gelişim göstermesi ve farklı tiplerinin ortaya çıkmasına bağlı olarak uygulandığı yapıların ve eserlerin tarihlendirilmesinde yararlanmak için elverişlidir. Menderes antik kaynaklarda kıvrım anlamındaki "*maiandros*" sözcüğüyle karşımıza çıkar.[21] Strabon bu durumu şöyle anlatır:

> "Maiandros, Orgas adında bir ırmakla daha birleştikten sonra düz bir ülkeden yumuşak ve ağır bir akıntıyla geçer ve ileride genişleyerek Phrygia içerisinden bir süre aktıktan sonra, Maiandros Ovası denen yerde Karia'yla ve Lydia arasındaki sınırı meydana getirir. Buradaki akıntısı o kadar kıvrımlıdır ki bu derece kıvrımlı olan her şeye Maiandros'lamak adı verilir." (Strabon, XIII: 83)

Şekil 2.2. Alüvyal vadi tabanında menderesler çizen akarsu ve alüvyal taraçalar.

Kaynak: (Hoşgören, 1993: 157).

---

[21] *Maiandros* : Menderes Irmağı'nın adının yerli Anadolu dili olan Luwi dilinden gelme öz biçiminin Hellen ağzına uydurulmuş biçimi. Anadolu ana tanrıçası Ma, Ma-Adra yani Madra, Ma'nın erkeği. Ma-(A)dra yerine Maia-(A)ndros. Hellen dilinde Maia'nın erkeği. Maia, Hellen destan inancında Ma'nın büründüğü kimliklerden biridir. Bkz. Bilge Umar, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar: Türkiye'nin Tarihsel Coğrafyası ve Tarihsel Adları Üzerine Alfabetik Bir İnceleme**, İnkılap Kitabevi,1993, İstanbul, s.536.

Foto 2.47. *Latmos* kaya resimlerinde yer alan menderes motifi.

Kaynak: https://docplayer.biz.tr/5819695-Latmos-daglari-besparmak-daglari-benzersiz-bir-dogal-kultur-alani-kaybolmanin-esiginde.html

Büyük Menderes Nehri'nin alüvyonlarıyla dolan Antik Çağ'ın *Latmos* Körfezi (günümüzdeki Bafa Gölü) kenarındaki Beşparmak (*Latmos*) dağlarında, M.Ö. 6000'lere tarihlendirilen çok sayıda kaya resmi bulunmaktadır. Bu kaya resimleri arasında menderes motifinin varlığı dikkat çekmektedir (Foto 2.47).

Anadolu mozaiklerinde menderes motifi, mozaik sanatındaki gelişimin erken evrelerinden itibaren karşımıza çıkmaktadır. Günümüze kadar elde edilen bulgulara göre taşların henüz küp biçiminde kesilmediği, malzeme olarak çakıl taşlarının kullanıldığı Frigler'in başşehri *Gordion*'un en eskisi M.Ö. 9-8. yy'a tarihlendirilen mozaikleri arasındaki M.Ö. 6. yy'a ait bir yapı kalıntısının zemin mozaiği, bir Anadolu kilimi gibi bütünüyle menderes motifinden oluşmaktadır.

İlki çakıl mozaik olan menderes örneğinin ardından menderes motifli mozaiklere ikinci örnek olarak *Assos*'ta 2014 yılı çalışmaları sırasında bulunan M.Ö. 3. yy'a ait mozaik verilebilir. Eğitim amaçlı kullanılan bir yapının zeminini oluşturan mozaik, düzensiz kesimli çokgen (*polygonal*) taşlardan oluşmasıyla küp (*tessera*) şeklinde taş kullanımının standart bir uygulamaya dönüşmeden önceki geçiş evresini temsil etmesi bakımından önemlidir (Arslan v.d., 2015: 349).

Foto 2.48. "*Orpheus* Mozaiği". Büyük Menderes Nehri'nin taşıdığı alüvyonlarla liman işlevini yitirip denizden uzaklaşan Milet (*Milethos*)'ta yer alan bir villanın yemek salonundaki taban mozaiği, Berlin'de Pergamon Müzesi'nde sergileniyor.

Kaynak: https://upload.wikimedia.org/wikipeia/commons/3/33/Pergamon_Museum_2017_016.jpg https://commons.m.wikimedia.org/wiki/User:Mike_Peel

Batı Anadolu'nun en büyük nehri Büyük Menderes, büklümler çizerek aktığı çöküntü oluğunda, eski ve yeni mecrası boyunca gözlenebilecek jeomorfolojik oluşumlarla birlikte son 25 asırda taşıdığı alüvyonlarla ovanın denize yaklaşık olarak 20 km (Darkot, 1938: 48) kadar ilerlemesine neden olurken, aynı zamanda bu toprakların kültürünü de şekillendirmiş ve geometrik süsleme motiflerinden biri olan menderes (*meander*) için esin kaynağı olmuştur. Menderes motifinin ilk örnekleri doğadaki orijinal formuna yakın biçimde "U", "T" ve ters "L" şeklinde, oldukça yalın tasarlanmış şeritler halinde karşımıza çıkar. Menderes motifinin orijinal şekli çerçeve olarak kullanılmaya devam ederken, bir taraftan motifler zamanla gelişerek oldukça ayrıntılı kompozisyonlar tasarlanmıştır. Menderesin kolları arasına yerleştirilen bitkisel, hayvansal figürler veya portrelerden oluşan doldurma motifleri, üç boyut etkisi verilen perspektif menderes, menderesi oluşturan kolların örgü bantlardan oluştuğu mozaikler, bu gelişmiş kompozisyonlara örnek olarak verilebilir. Bu tasarımlar, Anadolu toprakları dışında başta İtalya olmak üzere Avrupa, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da da kullanılmıştır. Bergama, ülkemizde mozaiklerde

menderesin düz formlarından üç boyutlu formlarına kadar M.Ö. 3. ve 2.yy örneklerinin bulunduğu bir antik yerleşmedir.

Antakya, zengin mozaik mirasıyla menderes motifinin gelişimin incelenmesi açısından önemli veriler sunar. Kentte, ilki 1930'lu yıllara giden kazılardan itibaren farklı dönemleri temsil eden yüzlerce mozaik arasında menderes motifleri de bulunan çok sayıda mozaik döşeme bulunur. Bu mozaiklere örnek olarak, Hatay Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmekte olan, menderesin yalın bir bordür süsü olarak kullanıldığı, mitolojik bir konunun kış mevsimini simgeleyen bir figürle birlikte anlatıldığı "*Narkissos* Mozaiği" (M.S. 2. yy) ile menderesin yine yalın bir formunun dairesel çerçeve olarak işlendiği "*Epikosmesis* (Müzeyyen)" adlı M.S. 5. yy portre mozaiği verilebilir. Antakya'da M.S. 5. yy'da menderes motifinin yerine göre hem basit hem gelişmiş tiplerinin kullanıldığını gösteren bir mozaik örneği de, kazı komitesinin beraberinde ABD'ye götürdüğü buluntulardan biridir. Eserdeki menderes motifinin örgü bantlardan oluşan kareleri arasına, kadın ve erkek başlarının dolgu olarak yerleştirilmesi, menderesin gelişmiş bir örneğini oluşturur. 1930'lu yılların kazı dönemlerine ait bu mozaik, restore edilerek Princeton Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde duvar panosu olarak 2013 yılından itibaren sergilenmeye başlamıştır.

Orta Fırat Bölümü, desenler yoluyla kent ilişkileri ve etkileşimlerinin incelenmesi bakımından önemli mozaik örnekleri sunar. Fırat Havzası'nın orta çığırını kapsayan bu bölüm, Anadolu'nun kentleşme süreci boyunca iskân görmüş olup doğuda İran, Hindistan ve Çin'e uzanan yollarıyla ticari ve askeri açıdan daima önemini korumuştur. Fırat Nehri'nin doğu ve batı kıyıları ile nehrin kolları boyunca birçok kent kurulmuştur. Bu antik yerleşimlerin ancak bir kısmı bilinen mozaiklerinde menderes motiflerine rastlanmaktadır; *Samosata* (Samsat), *Perre* (Pirun), Besni, *Arsemeia* ve *Zeugma*, söz konusu motifin çeşitli tiplerinin görüldüğü başlıca antik kentlerdir. Menderes motifinin dağılışı ve gelişiminin incelenmesinde, öne çıkan yukarıdaki örneklere ek olarak, mozaiklerinde menderes motifleri görülen birçok antik yerleşim bulunmaktadır; *Antandros, Sobesos, Hadrianoupolis, Misis, Apamea, Xanthos, Phaselis, Antiochia ad Cragum, Ephesos, Milethos* (Foto 2.48) antik kentlerinin mozaik mirası da konuya örnek oluşturur.

2.2.5. Mozaiklerde İnanç Kültürü

Mozaikler, Anadolu'nun tarihi coğrafyasında birçok konuda olduğu gibi inanç kültürünün izlerini de belgeler. İnsanlar inanç mekânlarını oluştururken çok erken dönemlerden beri doğal taşlardan mozaik tekniğini kullanarak yararlanmışlardır. Kazılarda ele geçen bulgulara göre, kayaçlar küçük küpler haline getirilmeden önce akarsu ve deniz çakılları özenle seçilip dizilerek mozaik oluşturulmuştur. Daha sonraki aşamada taşlar, pratik bir mekân tasarlama aracı olmanın ötesine geçerek, döneminin sanat anlayışına uygun şekilde kültüre dair birçok unsuru sembolize eden bir araca dönüşmüştür. Antik Çağ kültürünün çok tanrılı inanç sistemi içinde mimaride geniş bir kullanım alanı bulan mozaik uygulamaları, Hristiyanlığın doğuşundan yaklaşık 300 yıl sonra resmiyet kazanarak anıtsal yapıların kiliselere dönüşmesi ve Hristiyanlığın mekânsal kimlik kazanmasıyla büyük bir değişime uğramıştır. İslamiyetin etkisi ile resimsel ögeler yerine geometrik desenlerin üretildiği mozaik çini tekniği ise yapıların iç yüzeyleriyle sınırlı kalmayıp dış mekânda da hâkimiyet kazanmıştır.

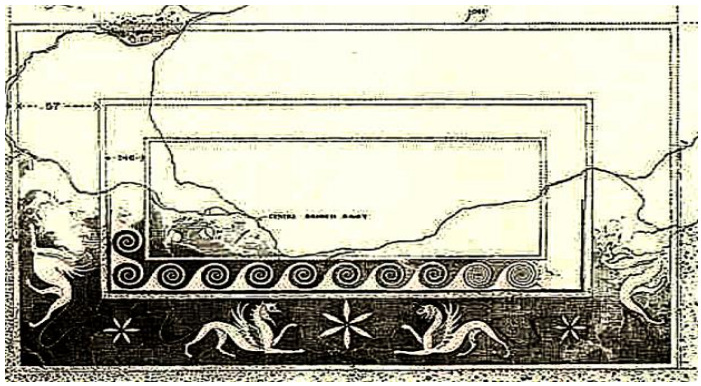
Anadolu'da her aşaması gözlenebilen, her dönemde özel yapıların bezeme ögesi olarak üretilmiş olan mozaiklerde teknik, konu ve mekâna göre oluşan değişimin en önemli nedeni, toplumun inanç kültüründe oluşan değişimdir. Mozaiklerin mermer ve kireçtaşı yerine cam, yarı değerli taşlar, altın, gümüş gibi değerli metallerle üretilmesi, yapının tabanı yerine duvar, kubbe gibi düşey yüzeylerine yerleştirilmesi ile seçilen konu ve desenlerdeki özellikleri belirleyen ana unsur, toplumun inanç yapısı olmuştur.

Mozaik uygulamaları tarihsel süreçte malzeme, teknik, mekân konusunda değişimler gösterse de bazı sembolik unsurların farklı inanç sistemlerine ait yapıtlarda sanat yoluyla aktarımı sürmüştür. Kökeni binlerce yıl öncesine uzanan mitolojik figür "grifon" bu konuyu en iyi biçimde örnekler. Tasvirleri sikkeler, anıtsal mimari yapılar, mühürler, vazolar, mücevherler ve halılarda olduğu gibi mozaik sanatında da uygulanan grifon, Anadolu'da mozaiklerin çakıl taşlarıyla

yapıldığı, küçük taşlarla ilk figürlü bezemelerin yapıldığı dönemden itibaren görülmektedir. Grifonlardaki ikonografik çeşitlilik ve tasvirlerine geniş bir zaman aralığında rastlanması, farklı kültür bölgeleri etkileşimi ile birlikte ona atfedilen özelliklerin önemini sürdürdüğünü gösterir. Çanakkale ili Ayvacık ilçesinde *Assos* antik kentinden M.Ö. 3-2. yy'lara tarihlenen çakıl taşı mozaik (Arslan ve Bakan, 2012: 4), (Foto 2.49), İzmir ili Çeşme ilçesi *Erythrai* antik kenti kalıntılarından M.Ö. 2. yy'a tarihlendirilen "Köy İçi Mozaiği" (Akurgal, 2003: 320) Karabük ili Eskipazar ilçesindeki *Paphlagonia Hadrianoupolis* antik kenti kalıntılarından M.S. 6. yy'ın ilk yarısına tarihlendirilen A Kilisesi zemini (Patacı, 2011: 12), İstanbul'da 6. yy'ın ilk yarısından Büyük Saray Mozaikleri (Eraslan, 2014: 446), 12. yy ilk yarısından Zeyrek Kilise Camii (Pantokrator Manastırı Kilisesi), (Demiriz, 2002: 51) ve 13. yy sonlarındaki onarım sırasında yapıldığı değerlendirilen İmrahor İlyas Bey Camii[22] döşemesi (Studios Bazilikası), (Demiriz, 2002: 65), mozaiklerinde grifon betimine rastlanan farklı dönemlere ait mekânlardır.

[22] İmrahor İlyas Bey Camii (Studios Bazilikası), inşa yılı M.S. 450 olan, bu dönemden ayakta kalan İstanbul'un en eski dini yapısı ve tek bazilika örneğidir. İkona kırıcılık, Latin işgali, depremler, yangın gibi yıpratıcı çok sayıda olayın ardından yaklaşık yüz yıldır üst örtüsü çökmüş ve harap durumda olan yapının düşey yüzeylerine ait mozaikler yok olmuş, geriye yapıya 11. yy ikinci yarısında eklendiği değerlendirilen plaka mozaik (*opus sectile*) döşeme kalmıştır. Mozaiğin örgü kuşaklarından oluşan geometrik tasarımında sarı mermer, kırmızı ve yeşil porfir, serpantin breşi, Marmara mermeri, Gülümbe kireçtaşı ve damgalı tuğladan oluşan renkli malzemeler kullanılmıştır. Roma'da yapının niteliğine uygun şekilde özenle seçilen doğal taşlar Anadolu'nun kaynaklarına ek olarak Akdeniz Havzası'ndaki çeşitli taş ocaklarından deniz yoluyla getirilmiş, ekonominin bozulduğu dönemlerde de terk edilmiş yapılardan temin edilen taşlar devşirme olarak kullanılmıştır. Dönemin malzemeye erişim olanakları mozaiğin tasarımına etki eden faktörlerden biridir. İstanbul'un Yedikule semtindeki 5. yy'a ait yapı hem manastır hem de cami olarak işlev gördüğü evrelerde, ibadet mekânı olduğu kadar el yazması eserlerin üretildiği bir merkez olmuştur. Maruz kaldığı yıpratıcı bütün etkenlere rağmen yapıdan geriye kalan mozaik döşeme, Anadolu mozaik repertuarını zenginleştiren, dönemine ışık tutan eşsiz bir belgedir. İmrahor İlyas Bey Camii günümüzde ziyarete kapalıdır. (Bkz. Esra Kudde, Zeynep Ahunbay, İstanbul İmrahor İlyas Bey Camii-Studios Bazilikası Orta Bizans Dönemi Opus Sectile Döşemesinin Belgelenmesi ve Korunması için Öneriler, **Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi**, Sayı: 17, 2016, s. 36-61).

Foto 2.49. *Assos*'tan aslan ve kartal başlı grifonlar (M.Ö. 3-2. yy).

Kaynak: (Clarke, v.d., 1902: 119).

Özel yapıları mozaiklerle bezeme geleneği toplumun Hristiyanlığı benimsemesiyle de sürmüştür. Özellikle devletin Hristiyanlığın devletin resmi dini ilan edilmesinin ardından kiliseye dönüştürülen yapılar ve yeni dini yapıların inşasıyla yeni anlamlar yüklenen mozaikler, kültürel aktarım aracı olmaya devam etmiştir. Anadolu inanç kültüründe öteden beri kutsal alanlar olarak kabul edilen bazı kayalıklar ve mağaralar, ilk yüzyıllarda dini yapılara sahip olmayan Hristiyanlar tarafından da ibadet mekânı olarak kullanılmıştır[23] ve bazılarında eski geleneklere uygun şekilde mozaikler bulunmaktadır.

Anadolu'da yeni bir inanç sisteminin yine aynı coğrafi alanı kullandığına ve inanç mekânlarını oluşturanların eski gelenekleri terk etmediklerine tanıklık edilir. Çakıl taşı ve pişmiş toprakla yapılmış mozaik kalıntılarına rastlanan "İnarası Mağarası" bu duruma tipik bir örnek teşkil eder. Burdur'da *Keraie* ve *Kremna* antik yerleşimleri arasında konumlanan mağara, Prehistorik dönemde yerleşim görmüştür. Tapınak kalıntılarına rastlanan kutsal alanın Anadolu'da mağara ve kaya tapınakları şeklinde ana tanrıça kültünün izlerini barındıran birçok benzeri vardır.

[23] İlk Hristiyanlarca ibadethane işlevi gören mağaraların büyük rolü, Hristiyanlığın yasak olduğu dönemde ihtiyaç duyulan güvenli ortamı sağlamasıdır. M.S. 3. yy'da ibadet mekânı olarak evler kullanılmış, M.S. 4. yy başlarında Hristiyanlığın serbest bir din haline gelmesiyle "Constantinus Sonrası Dönem" de sayısız kilise yapısı ortaya çıkmıştır.

İnarası Mağarası, ana tanrıçanın evi sayılan mağaralardan biri olarak farklı uygarlıklar tarafından da kutsal alan olarak kullanılmıştır. 2009 yılında tescil edilen "İnarası Mağarası Kutsal Alanı"nda bulunan ana kaya üzerine ince bir harçla yapılmış olan mozaik, kaçak kazılarla tahrip edilmiştir. Küçük sarkıt ve dikitlerin olduğu doğal mağaranın içi genişletilerek ibadet alanı olarak kullanılmıştır (Ekinci ve Zenger, 2017).

Coğrafyamızda inanç kültürüyle ilişkili çok sayıda mağara arasında müze olarak inanç turizmine kazandırılan ve mozaik örnekleri bulunan mağara kiliseleri arasında Batı Karadeniz ve Doğu Akdeniz'den iki önemli örnek bulunmaktadır; "Cehennemağzı Mağaraları", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından "inanç turizmi" kapsamında değerlendirilmesi uygun görülen mağaralardan biridir. Zonguldak ili Ereğli ilçesinde yer alan mağaralar, volkano-karstik kayalardan tüfler içinde gelişip insanlar tarafından genişletilmiştir (Karakuzulu, 2002: 230). Dört mağaradan ilki Kilise Mağarası olarak adlandırılmıştır. Tek salondan oluşan mağaranın tabanına bitkisel ve geometrik desenli bir taban mozaiği bulunmaktadır. Mağaraların Hristiyanlığın ilk yüzyıllarındaki işlevi göz önüne alındığında "müze mağara" içindeki tahrip olmuş mozaiğin, Anadolu mozaikleri içinde Batı Karadeniz'den bir Erken Hristiyanlık Dönemi kalıntısı olduğu söylenebilir. Hristiyanlığın yasak olduğu dönemlerde Ayazma Deresi (Liman Başı Deresi) vadisi içindeki mağaralar Hristiyanlığın ilk dönemlerinde korunak, su sarnıcı ve ibadet yeri olarak kullanılmıştır. Ereğli'deki mağaraların inanç kültürü açısından önemi kilise yapısı ve taban mozaikleri ile sınırlı değildir. Doğal limana sahip olması ile Karadeniz'in doğal limanların gelişimine elverişsiz kıyı yapısı içinde ayrıcalıklı konumu tarihte yerleşim için daima tercih edilen bir merkez olmasını sağlamıştır. Mitolojiye göre Ereğli (*Heraklea*) dünyanın merkezi olarak kabul edilmiştir. İlk çağın kehanet merkezlerindendir (Karakuzulu, 2002: 240-241).

Hatay ili Antakya ilçe merkezindeki St. Pierre Mağarası, müze işlevi kazanan mağara kiliselerinden biri olarak inanç turizmi açısından çok özel bir yere sahiptir. Habib-i Neccar Platosu'nun batı yamacında, oluşumunda suyun kireçtaşı üzerindeki etkisi kadar Antakya - Samandağ grabenini şekillendiren Antakya Fayı'na bağlı

yüksek eğim değerinin de belirleyici olduğu, karstik oluşumların devam ettiği bir mağaradır. Kudüs'te doğan Hristiyanlığın yayılması için seçilen Antakya'da, Hristiyanlığın ilk kilisesi olarak bilinen, hac yeri olarak kabul edilen St. Pierre Kilisesi'nin tabanında M.S. 4-5. yy'lara ait bir taban mozaiği bulunmaktadır.

Ortaçağ'da sanata yön veren en önemli olgu olarak dini anlayışın mozaik sanatı üzerindeki etkisini gösteren çok sayıda eser vardır. Doğu Roma'nın Antik Çağ'dan devralıp benimsediği ancak Hristiyanlığın devletin resmi dini olmasının ardından malzeme, konu, stil, mimariyle ilişkisi bakımından bambaşka özellikler kazanan dini yapılardaki mozaiklerin tamamı konuya örnek oluştursa da siyasal ve sosyo-ekonomik gelişmelerin ibadet mekânlarına yansımalarını değerlendirmek için İstanbul'un tarihi yapıları daha elverişlidir. Doğu Roma'ya başkentlik yapmış olan İstanbul, bu konudaki öncü konumuyla çeşitli evrelere ait mozaikleriyle zengin bir veri kaynağıdır. İstanbul'un tarihi yapılarındaki mozaiklerden günümüze ulaşabilenlerin bir kısmı kültür turizmine kazandırılmıştır. Ayasofya ve Kariye mozaikleri, tasvir yasağının sona ermesinin ardından Doğu Roma başkentinde siyaset ve dinin gücüyle mozaik sanatının Ortaçağ'da uğradığı dönüşümün en çarpıcı belgeleridir. Ayasofya ve Kariye anıt müzeleri 2020 yılında müze statüleri kaldırılarak cami olarak ibadete açılmıştır.

Dini yapıların bir kısmına ait eserler, yapının onarım ihtiyacı veya camiye çevrilmesiyle düşey yüzeylerdeki mozaiklerin sıva, taban döşemelerinin de halı ile örtülmesi nedeniyle görülememektedir. Ancak Bursa ili İznik ilçesindeki İznik Ayasofya Camii'nin giriş kapısı önünde yer alan, taşların plaka şeklinde kesilip döşendiği mozaik (*opus sectile*) döşemesi görülebilmektedir. (Foto 2.50) Yapının 1950'li yıllarda ortaya çıkarılan mozaik döşemesinin 1056 depreminin ardından, 11. yy'ın ikinci yarısında yapıldığı kabul edilir (Demiriz, 2002: 85,90). Bir Roma yapısı temeli üzerinde ilk olarak 5.- 6. yy'da inşa edildiği kabul edilen yapı yangın, deprem, savaşların dâhil olduğu çeşitli evrelerden geçmiştir. 2007 yılındaki restorasyonun ardından anıt müze olarak ziyarete açılan, 2011 yılında da camiye çevrilen[24] yapı tabanının bir bölümü halı ile kaplıdır. İznik, restorasyonu ve müzeden camiye

[24] Tarihi yapı ilk olarak 1331 yılında Orhan Gazi dönemindeki fethinin ardından Orhan Camii adıyla camiye çevrilmiştir.

dönüşmesi tartışmalara konu olan dünya mirası anıt eseri yanında başta ticaret yolları üzerindeki konumu olmak üzere, doğal ve kültürel birçok özelliğiyle çok katmanlı miras coğrafyaların başında gelmektedir. Burada çalışmanın konusu dahilinde yer verilen bilgiler, mozaikler ve inanç kültürü bakımından öne çıkan bazı özelliklerdir. Bu özelliklerden biri Hristiyanlığı şekillendiren konsillerin ilki (M.S. 325) ve tasvir yasağının ilk evresini sona erdiren, dini yapılarda mozaik ve fresklerden oluşan dini resimlerin yapımını serbest kılan 7. Konsil'in (M.S. 787) İznik'te toplanmasıdır. Yine mozaikler ve inanç kültürü bakımından İznik'i ayrıcalıklı kılan bir başka önemli özellik, İznik Yeşil Camii'nin (1378) bir erken Osmanlı eseri olarak mozaik çini ve sırlı tuğlalar ile Selçuklu geleneğini yansıtan minaresidir (Aslanapa, 1989: 322), (Texier, 2002: 181).

Foto 2.50. İznik Ayasofya Camii mozaik döşemesi.

Kaynak: Yazar arşivi.

Mozaik sanatının hem coğrafi yayılımının, hem de resmi ve özel yapı tiplerindeki kullanımının artmasında etkin rolü olan Roma İmparatorluğu'nda, Hristiyanlığın devletin resmi dini olmasının ardından kiliseye çevrilen yapı tipi ve sayısı çok fazladır. İmparatorluk sarayları ve özel saraylar, tapınaklar, hamamlar ve bazilikalar gibi birçok yapı kiliseye çevrilmiştir. Zaman içinde farklı fonksiyonlar kazanan bu

tip yapılar ve mozaikleri ile ilgili bilgiler çeşitli türde tarihi belgeler aracılığı ile bilinmektedir ve mozaiklerin bir kısmı sistemli kazılarla ve restorasyonlar sırasında ortaya çıkmaktadır. Ancak iskânın kesintiye uğramadığı tarihi kentlerde bilimsel kazı yapılmadan da altyapıya yönelik küçük bir müdahale veya mekânın kullanımına yönelik yeni tercihler, kentsel dokunun kültür katmanlarını ortaya çıkarmaktadır. Örneğin İstanbul Sultanahmet'te Doğu Roma'nın M.S. 5. yy'da inşa edilmiş olan iki özel sarayı, kentte yeni kamu yapılarının inşa çalışmalarında tespit edilmiştir. Bu saraylardan biri Antiokhos Sarayı'dır. Sarayın kabul salonu kiliseye çevrilmiştir. Kilise M.S. 7. yy'da Azize Euphemia kült merkezine dönüşmüştür. 1939 yılında cezaevi binası yıkımında tespit edilen yapının kalıntıları, günümüzde 1955-2012 yılları arasında hizmet veren İstanbul Adliyesi eski binasının otopark olarak kullanılan kısmındadır. Saray kalıntılarının bir kısmı üzerinde de Türk İslam Sanatları Müzesi (İbrahim Paşa Sarayı) bulunur. Kabul salonu kiliseye çevrilen Antiokhos Sarayı yakınında kalıntıları bulunan diğer saray Lausos Sarayı olarak adlandırılır. Günümüzde Lausos Saray kalıntılarının kabul salonu olan bölümünün üzerinde, Fatih Belediyesi'nin 2009 yılında etkinlik alanına dönüştürdüğü sahne yer almaktadır.

İnanç mekânlarına dönüşen tabanı mozaiklerle bezeli Roma anıtsal yapıları arasında, az sayıda örnekle Yahudi toplumunun dini yapıları olan sinagoglar da yer alır. Sinagog (havra) olarak kullanılan yapılardan biri Manisa ili Salihli ilçesindeki Sart Ören Yeri'ndedir. Kral Yolu'nun başlangıcı olan, Gediz Nehri'nin kolu Sart (*Paktalos*) Çayı'nın alüvyonlarından elde edilen altın zenginliğiyle bilinen Lidya Krallığı'nın başkenti *Sardes* Antik Kenti, önemini Roma hâkimiyeti döneminde de sürdürmüştür. 1962 yılında ortaya çıkarılan "Sardes Sinagogu" olarak anılan yapı, antik kentte Geç Roma Dönemi'ndeki hamam-*gymnasion* kompleksinin bir bölümüdür (Hanfmann, 1972).

Sart Ören Yeri'nin inanç turizmi için önemli kalıntılarından biri de Hristiyanlık için kutsal mekânlar olarak kabul edilen, yedi kilise olarak bilinen mekânlardan biri olan "Sart Kilisesi"dir. Her biri döneminin ticari, sosyal, politik merkezi konumundaki kentlerde bulunan yedi kilisenin tamamı Ege Bölgesi'ndedir.

İkonalar[25], mozaik sanatının inanç değerleriyle bütünleşmesinin hem teknik açıdan hem de esere yüklenen işlev bakımından farklı bir örneğini sunar. Üretimleri katı bir ikonografik program çerçevesinde taşların milimetrik ölçülerde kesilip kuyumcu aletleriyle çalışılmasıyla yapılan mikromozaik ikonalar, M.S. 9. yy'da tasvir yasağının sona ermesiyle birlikte en önemli ibadet nesneleri arasında yerini almıştır. Ortodoks Hristiyanlığın simgesi olan ve manastır, kilise, şapel gibi dini yapılarla birlikte, evlerde de özel bir yer ayrıldığı görülen ikonaların tarihte mucizevi güce sahip olduğuna inanıldığı için dini törenler için taşınmaları dışında savaşlarda ordunun önünde taşınıp, savaş gemilerinin direklerine asılmış, koruyucu oldukları düşünülerek kent surlarının üstüne, atölye, dükkân, anıtsal yapıların giriş kapılarına yerleştirilmişlerdir (Ötüken, 1997: 836). Çoğu yabancı müze koleksiyonlarının en kıymetli eserlerini oluşturan az sayıdaki eserden biri de mozaik ikonaların doğup yayıldığı merkez olan İstanbul'dadır. "Meryem ile Çocuk İsa" ikonası İstanbul'daki Ortodoks mezhebinin ruhani önderi olan Fener Rum Patrikhanesi'nin kutsal emanetleri arasındadır. 11. yy'dan günümüze gelebilmiş nadir bir sanat yapıtı olan mozaik ikona, Balıkesir ilinden getirilmiştir. Her türlü dinsel resmin yasaklandığı ikona kırıcılık (ikonoklazm) olarak bilinen dönemden sonra üretilmiş mikro mozaik "Meryem ile Çocuk İsa" ikonası dini ve tarihsel açıdan, resim sanatı açısından ve Anadolu mozaik repertuarına katkısı bakımından eşsiz bir eserdir (www.megarevma.net).

Ortaçağ'da dini ilkelerin sanata yön veren etkisiyle, Doğu Roma Dönemi mozaik sanatı kilisenin belirleyici olduğu katı ikonografik programın dışına çıkamamış, çağdaşı olan Anadolu Selçuklu sanatındaki mozaik uygulamaları da İslami kurallar doğrultusunda şekillenmiştir. Bununla birlikte, Anadolu Selçuklu Dönemi'nde derin köklere sahip kültür birikiminin dinamik, etkileşime açık üretim süreci özgün çalışmaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Afyonkarahisar ili Çay ilçesi girişindeki

[25] Çoğunlukla reçinesiz ahşap pano üzerine boya ile yapılan taşınabilir ikonaların, mermer üzerine cam, değerli taşlar, fildişi gibi malzemelerin kakma yoluyla uygulandığı eserler ile milimetrik boyuttaki taşların ahşap üzerine mozaik tekniğiyle işlenmiş olan örnekleri, nadir eserler arasındadır. İkonaların her biri, üretildikleri atölyelerin üslup özellikleri, yaptıran otorite ve yapılış amaçlarına uygun olarak farklı tarihsel dönemlere özgü özellikleri yansıtırlar.

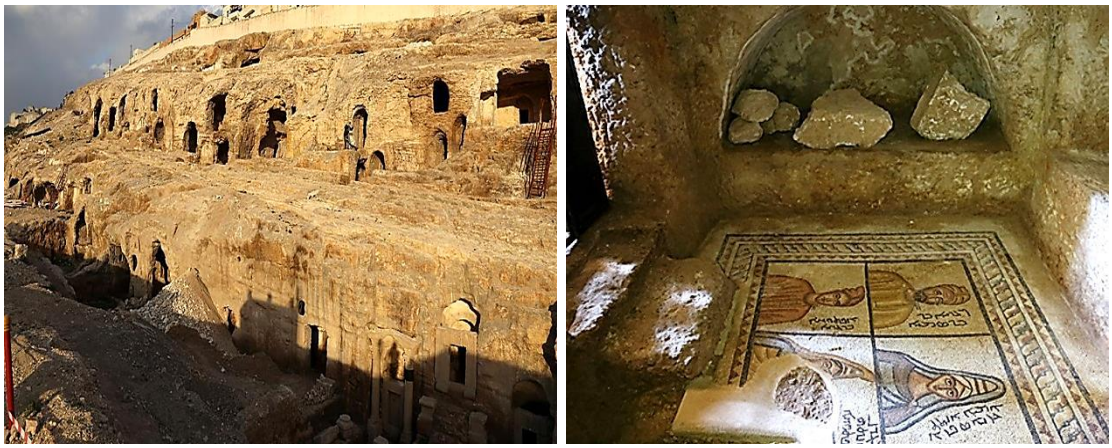
cami olarak kullanılan Çay Medresesi bu konuya çok önemli bir örnektir. Medresenin mihrabında orijini Doğu Roma (Bizans) dekorlarına dayanan bir motif bulunmaktadır. Aynı motif medresenin bitişiğindeki çeşmenin taşında da görülmektedir. Mozaik ustası çevresindeki yapılarda sık rastladığı motife Allah, Ali yazılı sekiz köşeli yıldız şeklinde bağlantılar ekleyip yeniden yorumlayarak yapı yüzeyine uyarlamıştır. Kapının üzerindeki yazıdan yapının Oğulbey isimli bir sanatkâra yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Yetkin, 1965: 77-87). Anadolu'da özellikle 12. ve 13. yy'larda mimaride iç ve dış mekânlarda yaygın olarak görülen sırsız, sırlı tuğla ve çini ile üretilmiş mozaik uygulamaları ile birlikte kökleri Orta Asya'ya uzanan semboller, mitolojik figürler, İslam düşüncesi ve Anadolu'nun yerel geleneklerini harmanlanmasıyla hayata geçmiş olan sentezin izlerine sanatın birçok dalında rastlanır. Zahmetli bir uygulama olan ve ustalık gerektiren mozaik çini uygulamaları bu sentezin anıtsal mimarideki örneğidir.

Toplumun inanç kültürünü yansıtan en önemli unsurlardan biri mezar kültürüdür. Mozaikler, Anadolu'nun kırsal ve kentsel yerleşimlerinin villa, kamu binaları, ibadethaneler gibi özel yapılarını süslemekle kalmayıp çeşitli bölgelerde ve dönemlerde mezar yapılarına da döşenmiştir. Ülkemizde mozaikler mezar yapıları üzerinde de diğer yapılarda olduğu gibi mekânsal ve dönemsel olarak yapıdaki konumu ve desen programlarıyla çeşitlilik göstermektedir. Mozaikli mezar yapısı çeşitleri; çakıl taşı mozaik tabanlı Tunç Çağı mezarları, figürlü mozaiklerin görüldüğü Helenistik Dönem ve Roma Dönemi antik yerleşimlerine ait anıtsal mezarlar, Tarih Öncesi Dönem'den beri kutsallığına dair inancın süreklilik gösterdiği mağaralar, kaya mezarları, Ortaçağ'da kiliselerde mezarların üzerini kaplayan adak mozaikleri şeklinde veya şehitlik (*martyrion*) olarak yapılmış mezar odaları ve Selçuklu Dönemi türbelerinin iç ve dış cephelerini, mezar sandukalarını kaplayan İslami kurallara uygun olarak bir süsleme ögesi olmanın ötesine geçmeden yapılan mozaik çini süslemelerden oluşan bezemeler şeklinde oldukça geniş bir yelpaze oluşturur.

Anadolu coğrafyasının köklü bir geleneği olarak karşımıza çıkan, jeomorfolojik özelliklerin etkisiyle ana kaya oyularak yapılan kaya mezarlarının bazılarında, mozaik döşemeler bulunmaktadır. Orta Fırat Bölümü antik yerleşimlerinden *Edessa,* ülkemizin her bölgesinde bulunan mozaikli kaya mezarları ile günümüze kadar elde edilen bulgulara göre edilen bulgulara göre konunun en önemli temsilcisi konumundadır. Şanlıurfa merkezindeki antik yerleşimin farklı mezarlıklarında bugüne kadar mitolojik konulu, geometrik desenli ve yerel özellikler sergileyen mozaikler bulunmuştur. Anadolu mozaik repertuarına çok önemli bir katkı sunan yerel özelliklerin görüldüğü mozaiklerde, aile bireylerinin portrelerinde giysilerini ve fiziksel özelliklerini yansıtan ayrıntılar yer almakta ve Süryanice yazıtlar bulunmaktadır. Yabancı araştırmacıların ilgisiyle belgelemesi erken tarihlerde başlayan bu kaya mezarlarına ait mozaiklerin büyük bölümü çalınmıştır. Bir kısmına ait bilgiler çizim, fotoğraf ve yazılı kaynaklardan elde edilebilmektedir. İngiliz Prof. J.B.Segal'in Şanlıurfa'ya 1950'li yıllardan itibaren yaptığı seyahatler sonucunda yayınladığı **Edessa "The Blessed City"** (1970) adlı kitabı, bu konuda temel başvuru kaynağı niteliğindedir.

Şanlıurfa merkezinde geniş bir alana yayılan antik *Edessa* yerleşiminin mezarlık (nekropol) alanları yoğun gecekondu istilası altındadır. 2012 yılından itibaren Kızılkoyun ve Kale Eteği Projeleri kapsamında kaya mezarlarının açık hava müzesi olarak turizme kazandırılması amacıyla kentsel dönüşüm çalışmaları başlatılmıştır.

Foto 2.51. Şanlıurfa Kale Eteği ve mozaikli kaya mezarı.

Kaynak:https//www.aa.com.tr/tr/turkiye/sanliurfanin-2-bin-yillik-kaya-mezarlari-turizme-acilacak/750814

Ortaya çıkan yeni mozaiklerin bir kısmının müzede, bir kısmının da yerinde sergilenmesi uygun görülmüştür (Foto 2.51). Şanlıurfa'daki mezar mozaiklerinde, işlenen konu ve figürler yoluyla farklı inançların yüzyıllarca bir arada yaşadığı, bölgenin Hristiyanlaşması sürecinde eski inançlarla ilgili kültlerin yaşatıldığı görülmektedir. Roma hâkimiyeti döneminde yönetici sınıf Helenistik Dönem geleneklerini sürdürürken, krallığın soylu sınıfına ait mezarlarda tamamen yerel özelliklerin mozaiklere yansıdığı görülmektedir.

Anadolu'da Roma Dönemi'ne ait çok sayıda mozaikli mezar odası tespit edilmiştir. Roma Dönemi, mozaik sanatının gerek coğrafi yayılımının gerekse mimaride kullanımının doruk noktasına ulaştığı bir dönemdir. Dolayısıyla mozaikler, bu dönemde farklı bölgelerdeki stratejik konuma sahip yerleşmelerin yüksek statü sembolü anıtsal mezar yapılarında da karşımıza çıkar. Mozaiklerin görüldüğü anıtsal mezarlar tonozlu mezar tipindedir. Anadolu'da kökeni M.Ö. 2000'li yıllara giden, Roma mimarisinde uygulamaları çok yaygın tonozun kullanıldığı mezar yapılarının bazılarında bulunan mozaiklere, törenler için önemli olan ön avlu veya mezar odası zemininde rastlanmaktadır. *Perge* (Foto 2.53), *Halikarnassos*, *Elaiussa Sebaste*, *Kelenderis* antik kentleri ile sürekli iskân alanı olan İznik de mozaikli mezar buluntusuna rastlanan yerleşimlerdendir (Foto 2.54).

Anadolu mozaiklerinin bazılarına, çok katmanlı yerleşmelerde mekânın mezarlık olarak kullanılan evrelerinde rastlanmıştır. Sinop merkezinde yoğun kentsel yerleşim dokusu içinde yer alan Balatlar Kilisesi olarak adlandırılan yapı topluluğu kalıntıları bu durumu en iyi şekilde temsil etmektedir. Mezar mozaiklerine rastlanan Geç Roma Dönemi'nde imparatorluk hamamı olan yapı topluluğunun M.S. 2-3. yy'dan 20. yy'ın ilk çeyreğine kadar manastır, tahıl ambarı, seramik ve cam atölyesi olarak kullanılması, mekânın yüzyıllar içinde kazandığı işlevlerden bazılarıdır (Köroğlu, 2019: 227). Elde edilen buluntular mekânın kullanımının M.Ö. 6. yy'a kadar uzandığını ortaya koymuştur. Hamamın bir bölümü mezarlığa çevrilmiş, varlıklı kişilere ait olduğu anlaşılan bu mezarların üzerine, bağışçılara ait adak yazıtlarının olduğu, M.S. 4-6. yy'larda yaygın kullanılan desenlerin uygulandığı mozaikler döşenmiştir (Köroğlu ve Tok, 2018), (Foto 2.52).

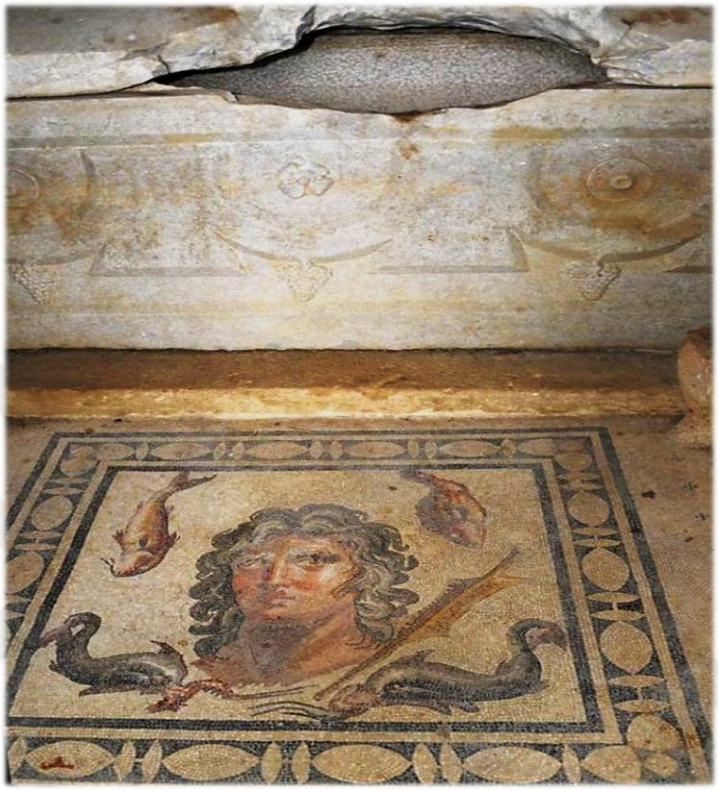
Sinop Yarımadası'nın ada ve anakaranın birleşimi (tombolo) ile şekillenen doğal liman özelliği tarihte erken dönemlerden itibaren çekim unsuru olmuş, bu durum özellikle Karadeniz kıyılarında doğal liman sayısının az olduğu göz önüne alındığında yarımadaya büyük bir ayrıcalık kazandırmıştır. Sinop ilimizde, coğrafi konumunun etkisiyle kurulmuş olan ticari ve kültürel bağları yansıtan çeşitli arkeolojik bulguların yanı sıra, figürlü çakıl taşı mozaiklerden başlayarak mozaik sanatındaki gelişimin farklı evrelerine de tanıklık edilmektedir. Sinop, arkeolojik kazı alanına ziyaretçi kabulüyle, 2010 yılından beri sürmekte olan Balatlar Yapı Topluluğu kazısının hedeflediği bilim ile turizmin buluşmasına model olmaktadır.

Foto 2.52. Balatlar Kilisesi'ndeki (Sinop) bir mezara ait adak mozaiği.

Kaynak: (Köroğlu, 2019: 233).

Foto 2.53. Perge'de anıtsal mezar odası tabanındaki "*Okeanos* Mozaiği" (M.S. 3. yy). Deniz ve akarsuların kişileştirmesi olan *Okeanos*, coğrafya bilgisinin artması ile büyük denizler ve Atlas Okyanusu için kullanılmaya başlamıştır (Erhat, 2006).

Kaynak:https://www.sondakika.com/haber/haber-antalya-2-bin-yillik-medusa-ve-okea nus-ozel-izinle-10619941/ (05.04.2021)

Foto 2.54. İznik'te (Bursa) bir zeytinlikte rastlanan lahit mezar üzerindeki mozaik

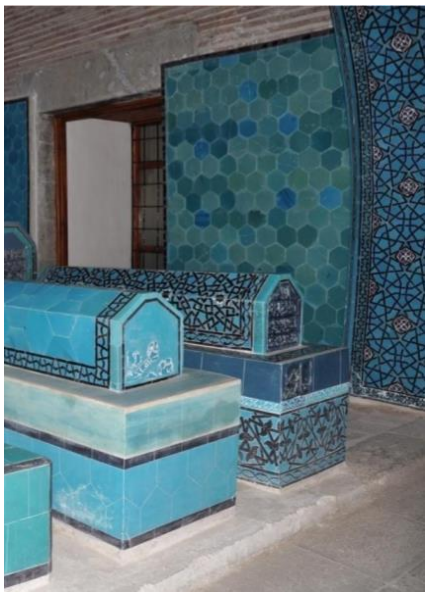

Kaynak: https://www.haberturk.com/1700-yillik-anne-kiz-lahdinin-sirri-cozuldu-2240647 (21.07.2019)

Anadolu'da mozaik sanatına Selçuklu Türklerinin katkısı olan "çini mozaik" veya "mozaik çini" tekniği, kamu yapıları ve camiler yanında, mezar anıtlarında da kullanılmıştır. 12. yy sonlarından Kemah'ta Mengücekoğlu Melik Gazi Türbesi, Sivas'ta I. Keykavus Türbesi, Niksar'da Kırkkızlar Türbesi, Isparta'da Atabey Mübarizeddin Ertokuş Türbesi, Tokat'ta Ebu'l Kasım bin Ali et Tusi Türbesi (Arık, 2007: 29-69), Akşehir'de Seyyid Mahmud Hayrani Türbesi, Konya Sahip Ata Türbesi ve Hasankeyf'te Zeynel Bey Türbesi Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki örneklerin bir kısmıdır.

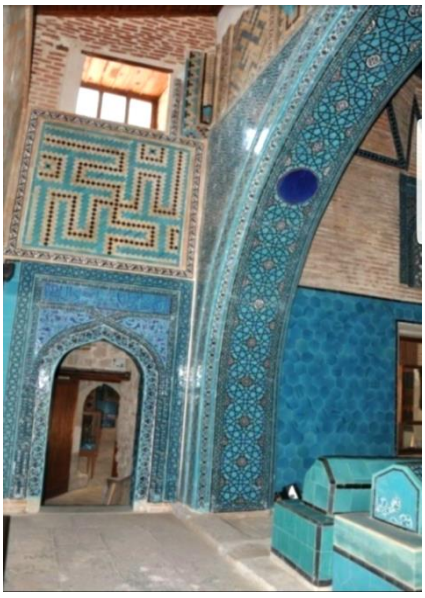
Konya Sahip Ata Türbesi, Anadolu'nun mezar anıtlarında görülen mozaik çini uygulamalarına en zengin örneklerden biridir. Türbede mozaikler iç mekân yüzeylerindeki yoğun kullanımın yanı sıra sandukalarda da uygulanmıştır (Foto 2.55), (Foto 2.56). Sandukaların yapılarda mozaik çini uygulamalarına en az rastlanan yerler (Ayduslu, 2012: 59) olduğu göz önüne alındığında, 13. yy'a ait olan bu eser, Anadolu mozaik mirasına önemli bir katkı sağlar. Türbe, Sahip Ata Külliyesi'nin cami, hanigâh, çifte hamam, çeşme ve dükkânlardan oluşan birimlerinden biridir. Külliyenin hanigâh (hankâh) ve türbe kısmı Sahip Ata Vakıf Müzesi olarak kültür turizmine kazandırılmıştır (www.vgm.gov.tr).

Foto 2.55. Sahip Ata Türbesi'nin sandukaları.

Kaynak: (Ayduslu, 2012:383).

Foto 2.56. Sahip Ata Türbesi (Konya).

Kaynak: (Ayduslu, 2012:376).

Zeynel Bey Türbesi, Anadolu'nun mozaiklerle bezenmiş en önemli mezar anıtlarından biridir. İnanç turizmi açısından büyük önem taşıyan yapı, Akkoyunlu Beyliği eserlerindendir. Batman ili Hasankeyf ilçesindeki 15. yy eseri olan Zeynel Bey Türbesi, mimari yapısı ve bezemeleriyle Anadolu'da eşsiz olan bir kültür mirasıdır. Türbe, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamındaki Ilısu Baraj Gölü dolum alanında yer alması nedeniyle 2017 yılında 2 km mesafeye taşınmıştır. (Foto 2.57), (Foto 2.58).

Foto 2.57. Zeynel Bey Türbesi (Batman).

Kaynak: https://www.ensonhaber.com/galeri/zeynel-bey-turbesi-yeni-yerine-tasiniyor#9 (02.04.2021)

Foto 2.58. Zeynel Bey Türbesi taşınırken.

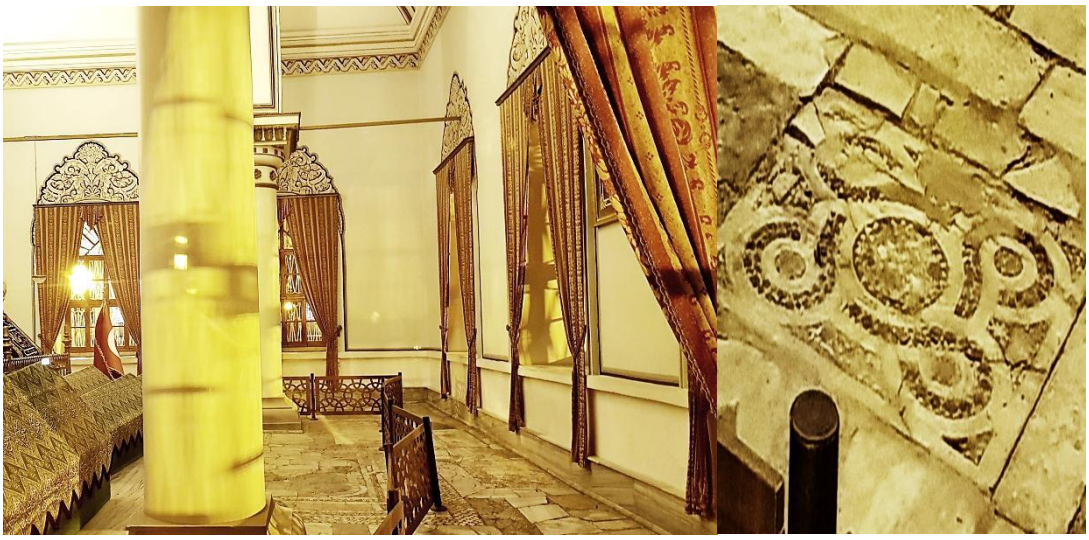

Kaynak: htpps://www.aa.com.tr/tr/kultursanat/tarihi-zeynel-bey-turbesi-yeni-yerine-tasindi/816886 (31.03.2021)

Mahmut Paşa Türbesi (1473-74) İstanbul'un fethinden sonra inşa edilen ilk vezir külliyesinin yapılarından biridir. İstanbul'da Eminönü'nde Mahmutpaşa semtinde yer alan, Fatih Sultan Mehmet devri yapısı olan söz konusu mezar anıtı, dış cephesinde motife göre kesilen renkli çini parçalarının küfeki taşına kakma yoluyla uygulandığı bezemeleriyle mozaik çini geleneğini sürdüren, döneminin İstanbul'daki tek örneğidir. Mahmut Paşa Türbesi, bu zahmetli tekniğin Osmanlı Dönemi'nde rastlanan ender örneklerinden biridir (Kuban, 2007: 189).

Coğrafi açıdan araziye hâkim konumdaki tepeler, geçmişte yerleşmelerin kuruluş yeri olarak tercih edilen başlıca doğal mekânlar arasında yer almıştır. Yeni fonksiyonlar kazanarak önemini günümüzde de sürdürmekte olan bu mekânlardan biri olan Bursa'nın Tophane semtindeki surlarla çevrili tepede, Osmanlı Devleti'nin kurucuları Osman ve Orhan Gazi'nin Doğu Roma manastır kompleksi üzerine inşa edilmiş olan türbeleri bulunmaktadır. Seyyahların verdiği bilgiler, gravürler türbelerin yapı kompleksinin hangi birimleri üzerinde inşa edildiğinin anlaşılmasında yetersiz kalmıştır. Ayrıca türbeler de 1855 yılında büyük bir depremle yıkılıp yeniden inşa edilmiştir. Ancak Orhan Gazi Türbesi'nin tabanındaki mozaik döşeme (Foto 2.59) kalıntısının levha şeklinde geniş kesilmiş taşlarla küçük taşların birlikte kullanıldığı örgülü kompozisyonu, benzer örneklerin de yardımıyla yapının işlevi ve yapıldığı döneme ışık tutan en önemli belge olmuştur (Eyice, 1962).

Foto 2.59. Orhan Gazi Türbesi'nin tabanındaki örgülü *opus sectile* döşemeden ayrıntı

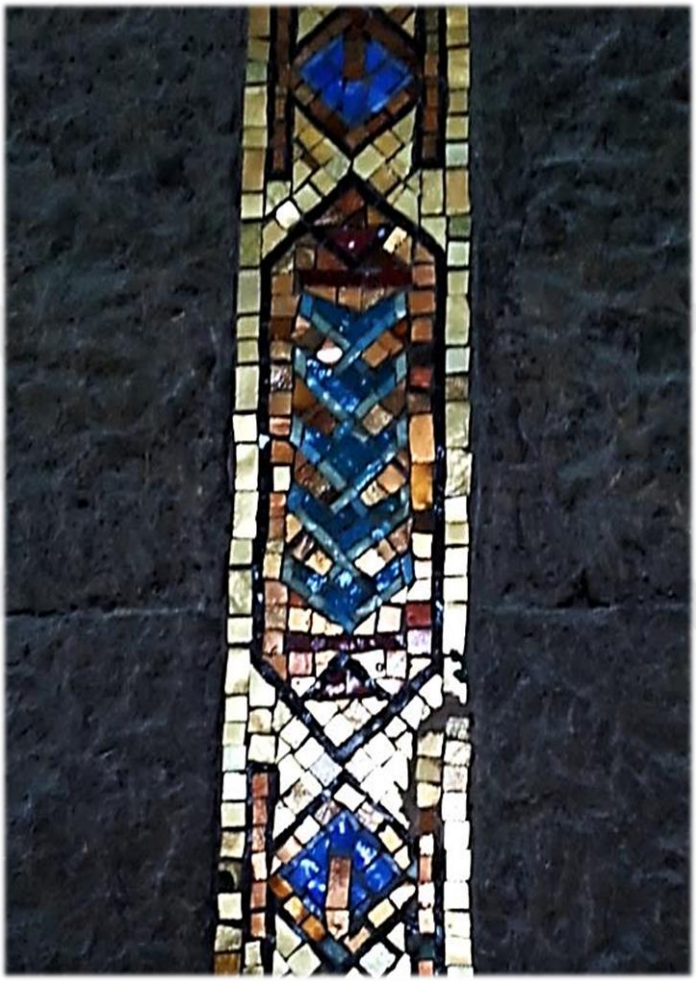
Kaynak: Yazar arşivi.

Tabanı mozaikli mezar anıtı Orhan Gazi Türbesi, Bursa'nın antik yerleşim dokusu "Hisar Bölgesi"nin bir bölümünü oluşturan Tophane Parkı içindedir. Tarihi park alanı, İstiklal Savaşı Şehitler Abidesi, Saat Kulesi, panaromik kent manzarası, çay bahçeleri ve çevresindeki diğer tarihi mekânlarla, inanç turizmi için olduğu dinamik kent yaşamı ve kültürel unsurların iç içe olduğu bir çekim noktasıdır.

Anadolu'da farklı tarihsel dönemlere ait anıt mezarlarda görülen mozaik bezemelere örnek olarak, Cumhuriyet Dönemi'nden çok önemli bir eser bulunmaktadır. Söz konusu yapı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün ebedi istirahatgahı Anıtkabir'dir. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki 15. ve 16. yy. kilim ve halılarından seçilmiş motiflerin birleştirilmesiyle oluşturulan kompozisyon, mozaik malzemelerinin temini ve uygulama işini üstlenen bir İtalyan firması tarafından 1952 yılından başlayarak uygulanmıştır (Foto 2.60). Mozaik süslemeler için kullanılan malzemeler altın, kırmızı ve yeşil smalt mozaiklerin farklı tonlarıdır. Mozaik uygulama; sekizgen mezar odası, lahdin bulunduğu nişin tavanı, Şeref Salonu'nda tavandaki kirişler, giriş tavanı, galerileri örten çapraz tonozlar ile kulelerin kapı ve pencere üstündeki basık kemerli alınlıklarda kullanılmış, mozaikler için derlenen sembolik anlamları olan motifler, mozaikler dışında yapının çeşitli mimari unsurlarına yapılan kalem işlerinde de kullanılmıştır (Çakmakoğlu Kuru, 2017).

Ankara'nın Çankaya ilçesinde, 750.000 m^2'lik bir alanda Barış Parkı ve Anıtkabir yapı topluluğunun inşa edildiği tepe, eski adı Rasattepe olan Anıttepe'dir. Ankara'lıların eskiden Beştepeler adını verdiği tepe aynı zamanda M.Ö. 8. yy'a uzanan Frig anıt mezarları olan tümülüslerin olduğu antik mezar alanıdır. Söz konusu mezarlar, Türklerin yığma tepelerden oluşan, tarihi ve coğrafi yayılımı çok daha eski devirlere inen "Kurgan kültürü" ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca yapılan kazılar sonucunda tümülüslerdeki arkeolojik buluntuların bir kısmının Anadolu'da M.Ö. 3. ve 2. bin yıldan beri bilinen tipleri yaşatması, yerli bir geleneğe bağlı kalındığını göstermiştir (Özgüç ve Akok, 1947).

Foto 2.60. Anıtkabir mozaiklerinden ayrıntı. Hayat ağacı motifi.

Kaynak: Yazar arşivi.

2.3. Anadolu Mozaiklerinin Dağılışı

Mozaiklerin dağılışı, yerleşimlerin önem kazanmasını sağlayan gelişmelerle paralellik gösterir. Yerine göre milimetrik boyutlara varan taşlardan oluşan bezemeler, bir mekânın önemine ve refah düzeyinin yüksek olduğuna işaret eder. Yerleşim için seçilen mekânın önemini ise öncelikle konum üstünlüğü belirler. Bu ayrıcalıklı durum, bir yerde iskânın sürekliliğini sağladığı gibi, dönemin siyasi gelişmelerine bağlı olarak yol ağlarının değişimiyle belirli bir zaman dilimi için de söz konusu olabilir. Bu nedenle mozaiklerin izini sürmek ve mozaiklerin dağılışını incelemek, disiplinler arası bir yaklaşımla Anadolu'nun tarihi coğrafyasını incelemektir (Gümüşçü, 2018). Geçmişten günümüze miras kalan kültür varlıkları kendi zamanının hikâyesini anlatır. Üretilmesine neden olan etkenleri bir bütün olarak gösterirken zamana yenik düşmesinin nedenlerini de ortaya çıkarır. Bir kültür varlığının dağılışına etki eden her olay veya olgu geniş bir yelpazede incelebilir. Buna göre; mozaiklerin mekânsal, bölgesel, zamanda, üretim tekniğine göre, yapıda ve turizmde mekânsal dağılışında öne çıkan unsurlar şöyle sıralanabilir:

Tablo 2.1. Mozaiklerin dağılışında öne çıkan unsurlar.

MOZAİKLERİN DAĞILIŞINDA ÖNE ÇIKAN UNSURLAR	
Mekânsal	• Kır-kent (liman kenti, kale kent vb.) • Tarihi yollar (ticari, askeri yollar, hac yolları) • Antik limanlar, nehir havzaları • Kutsal alanlar (kayalıklar, tepeler, mağaralar)
Bölgesel	• Fiziki bölgeler • Beşeri/kültürel bölgeler
Zamanda	• Kronolojik dağılış (tarihi devirler) • Ekonomik koşullar (savaş/bolluk) • Kültürel değişim (inanç) • Kültürel etkileşim ve yayılma • Doğal afetler

Yazılı kaynaklarda	• Henüz ortaya çıkarılmamış veya yok olmuş eserlerin belgelerde dağılışı
Üretim tekniğine göre	• Malzeme türü (pişmiş toprak, çakıl taşı, kesilmiş doğal taş, cam, sırlı tuğla, çini vb.) • Uygulama şekli (harç içine gömme, kakma) • Desen, konu
Yapıda	• İç - dış mekân • Zemin döşemesi, düşey yapı unsurlarında (duvar, kubbe, tonoz vb.) • Kamu yapıları – sivil yapılar • İbadethaneler, mezar yapıları
Turizmde mekânsal Dağılış	• Müzelerde, ören yerleri, açık hava müzeleri ve arkeoparklarda

Bir mekânda önemli yolların güzergâhı, kültürel yayılma ve etkileşim noktalarını göz önüne serer. Anadolu coğrafyası, Doğu ve Batı kültürleri arasındaki konumuyla daima dinamik bir kültürel etkileşim alanı olmuştur. Pers Kral Yolu, Makedonyalı İskender'in rotası, Roma Yolları, Doğu Roma'nın Hacı Yolları ile Anadolu Selçuklu Dönemi'nde İpek Yolu güzergâhı, Anadolu'da M.Ö. 5. yy'dan 14. yy başına kadar olan sürecin tarihi yolları arasındadır.

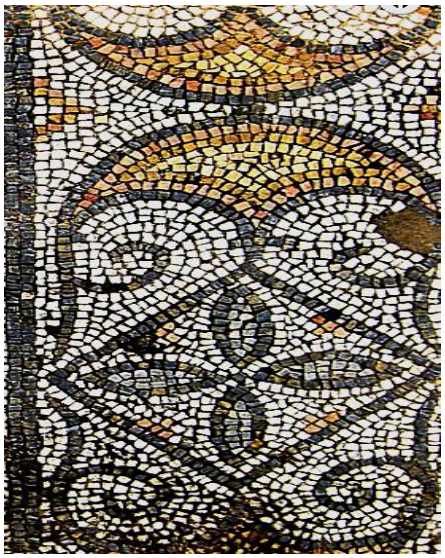
Roma İmparatorluğu, yol sistemleriyle etkileşimini güçlendirdiği büyük ve küçük yerleşimlerde mimariye de en az yollar kadar önem vermiştir. Propaganda aracı olarak kullandığı anıtsal mimariden beklenen etki, özellikle yapılar mozaik ve fresklerle tamamlandıktan sonra oluşmuştur. Bu nedenle, arkeolojik kazılarla döneminin küçük bir yerleşim alanına ait olduğu anlaşılan hamam kalıntısında gösterişli bir mozaik döşemeye rastlanması çok da şaşırtıcı olmaz. Roma'nın benimseyip devraldığı yapıları mozaiklerle bezeme geleneğini gücü ve zenginliği sergilemede bir araç olarak kullanması, mozaiklerin dağılışını belirleyen en önemli etkenlerden biridir.

Antik yazarların eserlerinde dönemin önemli yolları ve öne çıkan yerleşmeleri hakkında verdiği bilgiler, henüz arkeolojik kazı yapılmamış olan veya kazıların belirli bir döneme yönelik yapıldığı yerlerde bulunması muhtemel izler hakkında rehberlik eder. M.Ö. 5. yy'da antik dönemde *Karia* olarak anılan Anadolu'nun güneybatısındaki *Halikarnassos*'ta doğan Herodotos, eserinde bölge insanlarının savaşçı yönüne değinerek, savaş başlığının üzerine sorguç konulması ve kalkan üzerine işaretler kazınmasının gelenekleri arasında yer aldığını ayrıca kalkanı tutmak için kulp yapmayı icat ettiklerini ve Yunanlıların da bunları onlardan aldığını yazmıştır. (Herodotos, I: 171) *Karia* coğrafyası antik kentlerindeki mimari unsurlarda, çeşitli sanat eserlerinde ve mozaiklerde bu bilgiyi destekleyen motifler kullanılmıştır. Kalkan biçimli geometrik bezeme ögesi (pelta), kalkan tasviri ve gladyatörlerle ilgili konulara bölgenin antik yerleşimlerindeki buluntularda rastlanmıştır. *Aphrodisias* Antik Kenti bazilika mozaiklerindeki kalkan, balta, mızrak motifleri (Smith, 2019: 2), (Foto 2.61) ve (Foto 2.62) ile *Knidos* ve *Mylasa* antik yerleşimlerinin mozaiklerindeki kalkan biçimli bezeme motifleri örnek olarak verilebilir. Ayrıca *Orthasia* Antik Kenti buluntularından Aydın Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmekte olan gladyatör dövüşleri sahnesinin yer aldığı mozaik ile gladyatör mezarları ile tanınan *Stratonikeia* Antik Kenti konu ile ilgili diğer *Karia* yerleşimleri arasındadır.

Foto 2.61. Kalkan ve balta motifi.

Foto 2.62. Pelta motifi.

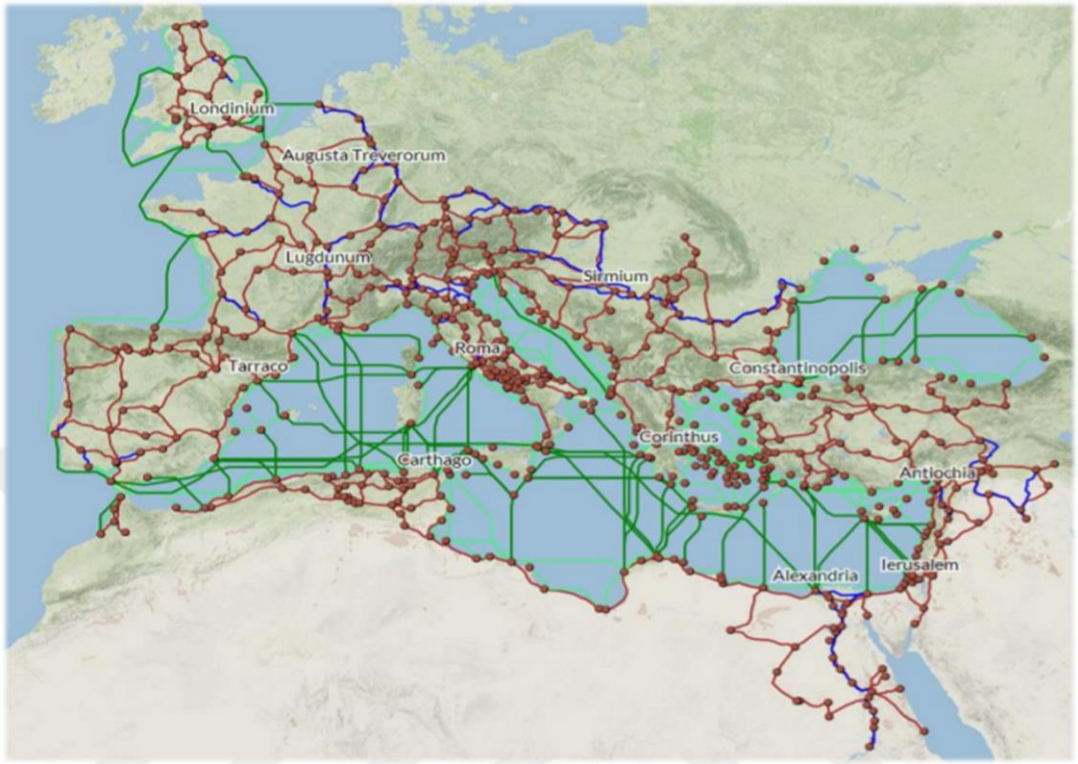
Kaynak: 2.61. (Smith, 2019:19).
2.62. https://aphrodisias.classics.ox.ac.uk/tr/tr-p_mosaics.html#prettyPhoto[gallery1]/0/

Ksenephon'un **Anabasis** adlı eseri, M.Ö. 5. yy sonlarında Batı Anadolu'da "Pers Kral Yolu'nun başlangıcı *Sardis*'ten itibaren Anadolu'nun öne çıkan yerleşimlerinin topoğrafik yapısı hakkında önemli bilgiler verir. *Colossae* (Denizli), *Keleinai/Apameia* (Afyonkarahisar), *Dana/Tyana* (Niğde), *Tarsos* (Mersin), *Issos* (Hatay) ve *Thapsakos*'u (Fırat kıyısında) büyük ve zengin şehirler olarak nitelendirir. Dönemin önemli kentleri arasındaki etkileşimi izlemek için yazılı kaynaklar yol haritası olabilir. Mozaik üzerinde işlenen bir konunun, desen programının veya motifin bölgesel dağılışı ile antik yol güzergâhlarının ilişkisi incelenebilir.

Bir coğrafi mekânda, arazideki ticari ve askeri açıdan güvenli olan yolların kültürel yayılma ve etkileşim noktalarını göz önüne sermesi konusunda Büyük İskender'in "Doğu Seferi"nde izlediği rota önemlidir. Mevcut yerleşimlerde M.Ö. 4. yy'dan itibaren öne çıkan kahramanlık kültünün dağılışını mozaikler üzerinde izlemek açısından önemlidir. Askeri birliklerin yerleştikleri kentler üzerindeki fiziksel ve kültürel etkileri, olayların doğal akışının değil bilinçli bir hareketin ürünüdür. Kentlere askeri birliklerin yerleştirilmesi, göç ve koloni kurma politikasının Anadolu'da Pers hâkimiyeti son bulduktan sonra Büyük İskender ve ardıllarının yerli kültür ve sanat eserleri üzerindeki etkilerini analiz etmek için Helenistik Dönem mozaiklerinin dağılışı incelenebilir. Büyük İskender'in kendisini özdeşleştirdiği mitolojik figür ve konulu mozaikler, Helenistik Dönem eserlerinin kopyalarını yapan, yeni uygulamalarla Helenistik gelenekleri sürdüren Roma Dönemi'nde de çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.

Anadolu'da Hristiyanlığın yayılması ile M.S. 4. yy'dan sonra "Hacı Yolu" nun önem kazanması, bu yol hattındaki yerleşim noktalarının ekonomik ve mimari gelişimi de beraberinde getirmiştir. Kalıntıları Ankara ili, Şereflikoçhisar ilçesi, Değirmenyolu (Parlasan) Köyü'ndeki *Parnassos* ve Karabük ili Eskipazar ilçesi Budaklar Köyü sınırlarındaki *Hadrianoupolis*, dönemin hac güzergâhındaki antik kentlerine İç Anadolu ve Batı Karadeniz'den örneklerdir. Kentlerin hac güzergâhında olması mozaiklerin işlediği konularda belirleyici olmuştur. Her iki kentin kilise kalıntılarında mozaiklerde geometrik süslemelerle sınırlı kalınmamış, dini konular ve cennet tasvirleri de işlenmiştir.

Harita 2.1. Roma yol ağları (https://orbis.stanford.edu).

Mozaiklerin dağılışında Roma İmparatorluğu'nun izlediği politikanın büyük etkisi olmuştur. Yol yapımı ve mimarideki uygulamalar mozaik sanatının hem yapı türleri hem de coğrafyadaki dağılışını belirlemiştir. Gezici ustalar ve rehber kitapların etkisiyle, ortak desen programına sahip sayısız mozaik uygulaması ortaya çıkmıştır. Av sahneleri, kişileştirmesi yapılan mevsimler konusu sıkça işlenmiş; menderes, örgü, dalga, sarmaşık, üç boyutlu küplerden oluşan geometrik ve bitkisel desenler geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Politik, askeri ve ekonomik şartlar doğrultusunda, ince işçilikli Helenistik Dönem kopyalarından başlayarak, geç dönemde *tessera* boyutunun 1 cm'yi aştığı kaba işçilik ürünü sayısız mozaik, kapalı ve açık alanlara uygulanmıştır. Bütün bu uygulamalar bilinçli olarak yapılan "Romalılaştırma" işleminin bir işareti olsa da mevcut buluntular ışığında, Anadolu mozaiklerindeki yerel unsurların, yöreye özgü renkli taşlarla birlikte işlenen konu bakımından da öne çıktığı eserler bulunmaktadır. Antik *Lykia*'nın en önemli kenti olan *Ksantos*'taki bir mozaik yazıtında, Troya Savaşı'na katılan *Lykia* askerlerinin kahramanlığını hatırlatan cümleler yazılıdır. Roma'nın karakteristik binası olan, politik, ekonomik

ve adli işlevleri olan bazilika yapısının mozaiğindeki yazıt, egemen gücün değişmesinin bazı yerlerde geçmişi unutmaya engel olmadığını göstermektedir (Des Courtils, 2003: 254).

Günümüzde Roma yol ağına ait ana rotaları dijital teknolojiden yararlanarak interaktif bir haritaya dönüştüren çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri M.S. 4. yy başına ait **Tabula Peutingeriana**'nın Ortaçağ'a ait bir kopyasının yeniden yapılandırılmasıyla oluşturulmuştur. Uygulamada, antik haritada gösterilen merkezler arasındaki nehir geçişleri ve dağ geçitleri gösterilmiş, haritadaki yerleşimlerin büyük bir kısmına coğrafi konum eklenmiştir. Harita, seçilen merkezler arasındaki en kısa rotayı yerleşimlerin eski adlarıyla göstermektedir (https://omnesviae.org/reconstruction/). İnteraktif haritaların biri de Stanford Üniversitesi'nin ORBIS projesidir. Uygulamada, seçilen iki merkez arasındaki en kısa rota için ayrıntılı ve esnek bir model ortaya konulmuştur. Buna göre; seçimler yol tipi, zaman ve maliyete yönelik alternatifler içermektedir. Örneğin, uygulama Efes'ten Zeugma'ya mayıs ayında hızlı askeri tempoda (60 km/gün) en kısa yolculuğu 1260 km'lik 15,5 gün olarak hesaplamaktadır (Harita 2.1).

Mozaikler ve tarihi yollar arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Zorlu topoğrafik şartlarda arazinin doğal koridorları ticaret kervanları, ordular, gezginler, zanaatkârlar için en kısa rotayı oluştururken, yerşekillerinin çeşitliliği mevsimlere göre çeşitli alternatifler sunmuştur. Tarihi yolların izlediği rotalar, ana hatlarıyla bilinse de tamamen aydınlığa kavuşmamıştır. Örneğin Roma yollarının izlediği rotaya ışık tutan miltaşları bazı yerlerde ele geçmemiştir. Bu nedenle ortaya çıkan arkeolojik kalıntılar yolların yönüne işaret edebilir. Özellikle başta tektonik depremlerin etkisiyle yapıların düşey unsurlarından geriye hiçbir şey kalmadığı durumlarda dahi toprak altında yüzyıllarca korunan taban mozaikleri, yerleşimin bir zamanlar taşıdığı önemi ve refah seviyesini gösteren belgelerdir. Böyle bulgular, yazılı kaynaklarda hakkında yeterli bilgi bulunmayan yerleşimler için daha da büyük önem arz eder.

Mozaiklerin dağılışında kara ulaşımı kadar su yolları da etkilidir. İç bölgelerin dış dünyaya açılan kapıları olan antik limanlar ve önemli akarsu havzalarının

yerleşimleri, refah düzeyinin yüksek olması nedeniyle sanatsal değeri yüksek olan mozaiklere rastlanması muhtemel coğrafi mekânlardır. Bu konumdaki yerleşimlerin sahip olduğu ticari olanaklarla kültürel etkileşime açık olmasının, sanat eserleri üzerinde de konu ve teknik özellikler bakımından etkisi vardır. Örneğin, Akdeniz Bölgesi antik limanlarının çevresindeki yerleşimlere ait mozaiklerde Afrika coğrafyası özelliklerine rastlanması gibi (Foto 2.63).

Foto 2.63. *Kelenderis* (Aydıncık/Mersin) "Agora Bazilikası Mozaikleri"nden ayrıntı. "Zenci Köle ve Zebra Mozaiği".

Kaynak: (Zoroğlu, 2020).

Anadolu'nun tarihi coğrafyasında tuzlu ve tatlısu canlı türlerini, suyun yerleşme ve kültürün şekillenmesindeki çok yönlü etkilerini değerlendirmek açısından önemli olan antik liman, önemli göl ve akarsu havzalarındaki antik yerleşimlerin sayısı çok fazladır. Bu özellikteki yerleşimlere ait mozaiklerde, tuzlu ve tatlısu canlılarının betimlendiği mitolojik konuların da işlendiği sahnelere rastlanması olasılığı fazladır. Ülkemizin çok katmanlı yerleşim yapısı göz önüne alındığında, sürekli iskân alanı olan yerlerde eserlerin birçoğuna yöre halkının inşa ve tarım faaliyetleri sırasında rastlanmaktadır. "Kadıoğlu Mozaikleri" bu konuya Batı Karadeniz Bölümü'nden önemli bir örnektir.

Kadıoğlu Köyü'ndeki (Çaycuma/ Zonguldak) mozaikli villa, Filyos (*Billion*) Çayı'nın ağız kısmındaki *Tios* Antik Kenti'nin batısında yer almaktadır. Mevsimlik ve sürekli akarsulardan oluşan çaya karışan kollar, yağış rejimi ve yer altı su havzası ile geniş bir beslenme alanı olan Filyos Çayı, Antik Çağ'da hem balıkçılık hem de su yolu ticaretinde önem taşımıştır. Taşıdığı alüvyonların biriktiği verimli ovalar tarım için, çevresindeki ormanlar da tekne yapımı için kaynak oluşturmuştur.

Karadeniz'e dökülen Filyos Çayı'nın aşağı çığırında, antik liman kenti *Tios*'un batısında gösterişli bir mozaiğin varlığı yörenin refah düzeyine işaret ederken, mozaikte işlenen konu, mekânın konumundan kaynaklanan özellikleri yansıtmaktadır (Foto 2.64). Mozaiklerin dağılışının çok yönlü değerlendirilmesinde, coğrafi mekânın etkisini ortaya koyan yeni bulgulara erişilmesi için arkeolojik kazıların yıl boyunca sürmesi ve bölgelere yayılımının artması büyük önem taşımaktadır.

Foto 2.64. "Kadıoğlu Mozaikleri"nden ayrıntı.

Kaynak: htpps://www.halkinsesi.com.tr/m/zonguldak/acin-artik-bu-mozaikleri-h50883.html (03.04.2021)

Bugüne kadar elde edilen bilgiler ışığında özel yapılara uygulanan mozaikler, hem coğrafi mekânın özelliğine hem de yapıldığı tarihsel döneme göre çeşitli mimari yapılarda dağılış gösterir. Buna göre; Anadolu'nun mozaikle bezenmiş yapıları çakıl mozaiklerden başlayarak taşların küp şeklinde veya plaka şeklinde kesildiği, sırlı tuğla ve çininin kullanıldığı kamusal ve özel yapılardan (saray, dini yapı, anıtsal mezar, çiftlik evi, yamaç ev, kale, sarnıç, kule) oluşan geniş bir yelpaze oluşturur.

Dijital teknolojiler; kültür varlıkları hakkında veri tabanı oluşturma, eserlere uzaktan erişim sağlama gibi özellikleriyle bilimsel çalışmalar ve kültürel açıdan önemlidir. Mozaiklerin dağılışını incelemek için dijital teknolojilerden yararlanma konusunda güncel bir örnek, dünyanın dört bir yanına dağılmış olan Antakya mozaikleridir. Antakya mozaiklerinin 1930'lu yıllarda başlayan yurt dışına çıkış öyküsünün günümüzdeki güncel durumunu takip etmek, tıpkı geçmişte olduğu gibi kültür hazinelerine ilgisi büyük olan yabancı üniversitelerden biri için proje konusu olmuştur. 2020 yılı ilkbahar döneminde ABD'de John Hopkins Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde başlatılan "Antakya Kurtarma Projesi (ARP)", Antakya mozaiklerinin dağılışını dijital araçlarla takip etmeyi hedeflemiştir. Söz konusu projede, ilgili mozaiklerin bulunduğu yerlerin enlem ve boylamlarının elektronik tabloya eklenerek müze konumunun haritalanması, ek olarak müze fotoğraflarının da konularak üniversite sistemi üzerinden yayınlanması amaçlanmıştır. Mozaiklerin el değiştirmeye devam etmesi, çevrimiçi koleksiyonlarda çok sayıda mozaik parçasının tek bir nesne olarak birleştirilmesi gibi mozaiklerin sayılması ile ilgili sorunsallar, akademisyenleri her bir müze koleksiyonunda kaç tane mozaik bulunduğu eklemekten alıkoymuştur (http://antiochrecoveryproject.org).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MOZAİKLERİN KORUNMASI VE TURİZM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Kaybolan Mozaik Mirası ve Mozaiklerin Korunması

Mozaikler, yapıldıkları dönemden başlayarak doğal süreçlerle ve kaynağı insanlar olan çeşitli etkilerle tahribata uğramıştır. Bazı yerlerde de arkeolojik varlıklara yönelik her dönemde karşılaşılan bir tehdit olan talan nedeniyle, mozaiğin konteksti içinde incelenmesiyle elde edilebilecek bilgi sonsuza kadar kaybedilmiştir.

Anadolu yarımadasında aktif fay sistemlerinin ürettiği tarihsel depremler, birçok antik yerleşimin mimari yapılarına zarar vermiş, özellikle bu yapıların ilk önce çöken düşey yapı unsurlarından duvarlara uygulanan mozaikler, günümüze ulaşamadan yok olmuştur. Arkeolojik kazılarla gün ışığına çıkan mozaikler eski mimari yapıların taban süslemeleridir. Mozaiklerin en yaygın biçimde kullanıldığı Roma mimarisinde taban mozaikleri dışında duvar, kubbe ve tonoz mozaikleri de yer almaktaydı. Ardından Hristiyanlığın kurumsallaşmasıyla figürlü mozaikler zemine değil, dinin öğretilerinin resim diliyle aktarılması şeklinde yeni bir işlev kazanarak farklı bir üslupla duvarlara işlenmişti. Ortaçağ'da Selçuklu Türkleri mozaiğin Anadolu mimarisindeki yerine yeni bir soluk getirmiş, mozaik tekniğini sırlı tuğla, taş ve çini ile birlikte Türk-İslâm sentezine uygun kompozisyonlarla cami, mescit, türbe, darüşşifa, kervansaray, medrese yapılarının neredeyse tüm düşey yüzeylerinde iç ve dış mekânlarda uygulamışlardı. Kazı alanlarında rastlanan dağılmış mozaiklerin taşları, başta seyahatnameler olmak üzere eski yazılı kaynaklarda adı geçen ancak günümüze ulaşamamış duvar mozaikleri ile bir zamanlar binaların diğer düşey yapı unsurlarında yer alan mozaiklerden kalan izlerdir.

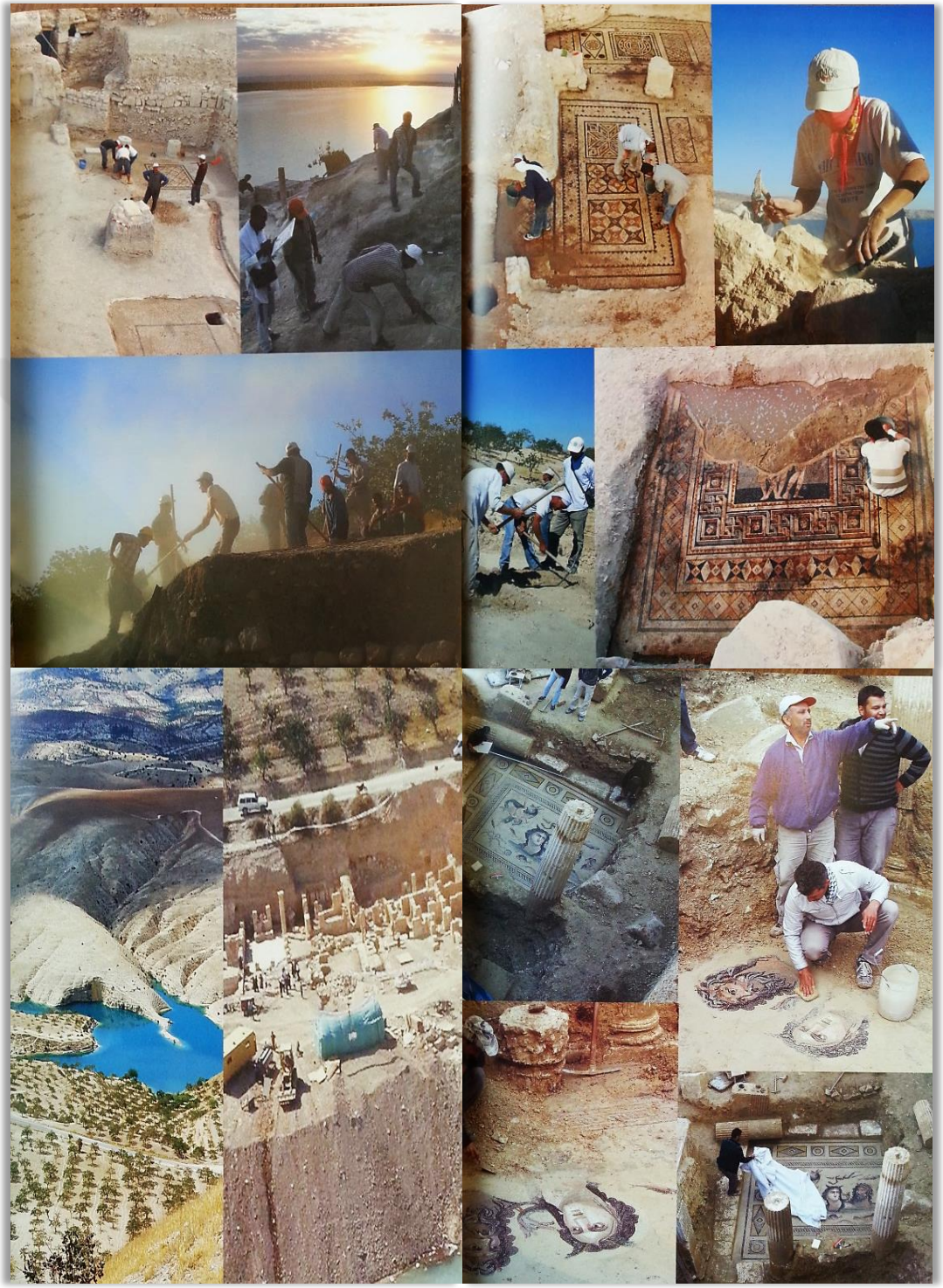
Mozaik mirasımızın yitirilmesinde etkili olan faktörlerin bir kısmı tarihsel süreç içerisindeki dini, ekonomik ve siyasi nedenlere dayanmaktadır. Yapılardaki mermer ve form verilmiş diğer taşların yeni yapılarda devşirme malzeme olarak kullanılması,

ekonominin bozulduğu dönemlerde çok başvurulan bir yöntem olmuştur. Hristiyanlığın devletin resmi dini olarak kabul edilmesinin ardından çok tanrılı dönem yapılarının kiliseye dönüştürülmesi, bazı dönemlerde tasvir yasağının getirilmesi (İkona Kırıcı Dönem), savaş ve yangın gibi diğer kasıtlı tahribatlar, yapıların tamamlayıcı unsurları mozaikler ile birlikte hasar görmesine veya tamamen ortadan kalkmasına neden olmuştur.

Doğanın dinamik süreçlerinin işleyişi sırasında oluşan kimyasal ve fiziksel değişimler, arazide uzun süre toprak altında kalan mozaiklerin bulunmadan önce kabarması, çatlaması veya tamamen dağılmasına neden olur. Mozaikleri oluşturan taşların dayanıklılığının farklı olması, kalıntıların eğimli bir arazide yer alması, yağışlar, taban suyu, bitki kökleri, yosunlar, topraktaki asit, tuz ve organik materyal oranının fazla olması, taş ve toprak katmanlarının yaptığı basınç, düşük sıcaklık ve don etkisiyle artan su hacminin basınç uygulaması, özellikle yüzeye yakın konumda olan kalıntılar için hayvanların zeminin gevşemesi yönünde yaptığı etki, taban mozaikleri için başlıca yıpratıcı etkenlerdir (Akıllı, 1989).

Afet niteliğinde aniden gelişen doğa olayları ve insanlar, diğer kültür varlıkları için olduğu gibi mozaikler için de önemli risk oluşturur. Dünyada bu konuda en yaygın görülen afetler su taşkınları ve sellerdir. İklim değişikliklerinin etkisi, tüm dünyada olduğu gibi ülkemiz için de afet boyutlarına varan doğa olaylarının yaşanması riskini artırmaktadır. Ayrıca ülkemizin aktif fay sistemlerinin üretebileceği yıkıcı tektonik depremler, fırtınalar, yangınlar ve toprak kaymaları mozaikler ve diğer arkeolojik varlıklara zarar verebilecek veya kültürel miras alanlarını tamamen yok edebilecek tehditlerdir.

Foto 3.1. Zeugma antik yerleşimi kurtarma kazıları.

Kaynak: (Görkay, 2016).

Kültürel mirasın zarar görmesine neden olan riskler, arazi koşullarındaki kadar olmasa da korundukları mekânlarda da mevcuttur. Bu nedenle müzelerde risk önleme ve azaltmaya yönelik acil durum planlamasının yapılması çok önemlidir. Öncelikle bütün müzelere ait envanter kayıtlarının güvenli bir ortamda yedeklenmesi, hatta kayıtların elektronik ortamda korunması birinci derecede önemlidir.[1] Ayrıca afet sırasında eserler için öncelik listesi hazırlanması, uygulamalı eğitimlerin yapılması ve bir afet müdahale ekibinin oluşturulması, bu konuda yapılması gereken çalışmalar arasındadır. Mozaikler acil durumlarda tahliyesi hızla yapılabilecek eserler grubunda değildir; koruma, müdahale veya kurtarmaya yönelik hazırlıkların tehdidin türüne göre planlanması gerekmektedir.

Yüzlerce ya da binlerce yıl toprak altında kaldıktan sonra çeşitli nedenlerle günümüz şartlarıyla buluşan mozaikler, maruz kaldığı yeni atmosferik koşullarla daha hassas hale gelir ve bu durumda acil koruma önlemlerinin uygulanması gerekir. Yapılan müdahalelerde, eserin bulunduğu mekânın bulunduğu iklim bölgesi ve çalışılan mevsim kadar Güneş'e göre konumunun (bakı faktörü), gün içinde değişen sıcaklık ve nem değerlerinin de göz önüne alınması gerekir. Mozaiklerin kazı çalışmaları sırasında da hasar görme riski vardır. Ortaya çıkarılan mozaiğin temizliği ve onarımı sırasında yapılan hatalar, kullanılan yanlış malzemeler, hem esere zarar verebilecek hem de aynı işlemin yeniden yapılması zaman kaybına yol açıp mali yükü artıracaktır. Kazıya ara verildiğinde arazide yerinde (in situ) koruma önlemlerinin yetersiz kalması, müze depolarına kaldırılmış veya sergilenmekte olan mozaiklerin ışık, sıcaklık ve nem bakımından elverişsiz fiziksel koşullara sahip olması olarak sıralanabilecek etkenler, kültür varlığını savunmasız halde bırakacak kısa veya uzun vadeli zararları olan risk faktörleridir. Mozaik gibi inorganik malzemelerin % 45'in altında nem oranı ve 18-21° C'de yani normal oda sıcaklığında muhafaza edilmesi gerekmektedir (Polat, 2002: 289). Bu nedenle mozaiklere etkin ve

[1] Dijital ortamda bulunan bilgilerin güvenli bir şekilde depolanması için geliştirilmiş bulut depolama servisleri alternatif bir koruma aracı olarak kullanılabilir.

önleyici koruma uygulamalarının yapılması gerekir. Koruma çalışmaları; olası risklerin hesaplanmasıyla kazıdan önce planlanması gereken eserin temizliği, üzerinin geçici olarak kapatılması, yerinden kaldırılması, taşınması gibi çeşitli müdahale aşamalarda oluşabilecek hasarlara karşı alınacak önlemleri içeren bilgi, deneyim ve özen isteyen oldukça kapsamlı bir süreçtir (Şener, 2012).

Foto 3.2. Birecik Baraj Gölü kıyısındaki Belkıs/Zeugma Antik Kenti'nde *Dionysos* ve *Danae* evleri koruma yapısı, araziden görünüm ve yörenin doğal taşları.

Kaynak: Yazar arşivi.

Yapıldığı dönemin ve o dönemi hazırlayan daha önceki zamanların mekândaki izleri olan mozaiklere yönelik güncel tehditlerin büyük bir kısmı insan kaynaklıdır. Nüfustaki hızlı artış, kentlere doğru yoğun göç ile birlikte hızlı kentleşme, arazi kullanımındaki tercihler, hidroelektrik projeleri (Foto 3.1) ve (Foto 3.2), tarım arazilerindeki faaliyetler, kitle turizminin etkileri, arkeolojik dönem ve eserlere yönelik tercihler ile eserlerin kasten tahribi, kaçak kazılarla mozaiklerin talan edilmesi, başlıca insan kaynaklı tehditlerdir.

Mozaiklerin talan edilmesi, kültür varlıklarının birçoğu için geçerli olan insan kaynaklı tehditler arasında, tarihten günümüze hem savaş hem de barış dönemlerinin bir sorunu hatta kültürel miras için küresel bir hastalıktır. Eski eserlere yönelik talebin arttığı özellikle 17. yy'dan itibaren Anadolu topraklarından götürülen sayısız eser arasında çok sayıda mozaik de vardır. Anadolu'nun mozaikleri ve diğer kültür varlıklarının yağmalanması yüzyıllara yayılan bir süreçtir. Bu süreç; 1500'lü yıllardan itibaren Vatikan'da Papalık'ın kendisini Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı olarak görmesi, Rönesans etkisiyle başlayan eski eserlere yüklenen anlam ve eserlere sahip olarak meşruiyet kazanma, güç ve prestij elde etme isteğinin Batı'da 1600'lü yıllardan itibaren aristokrasiye özgü bir moda olarak başlayıp sermaye sınıfına yayılması, giderek artan talep sonucunda bu eylemin 1800'lü yılların ortalarına gelindiğinde de artık yalnızca bu amaçla kurulan cemiyet ve vakıflar aracılığıyla değil, devletlerin finanse ettiği kazılarla sürmesi şeklinde ilerlemiştir. Bilinçli bir şekilde doğrudan veya dolaylı yollardan eski eser toplama konusunda başı çeken İngiltere'nin ardından Fransa, Avusturya, Hollanda, Danimarka gibi Avrupa ülkeleri seçkin eserlerden oluşan koleksiyonlar oluşturmak için adeta yarışa girmişlerdir. Sömürgecilik yarışında gecikmiş ve 1800'lü yılların ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarına yönelmiş Almanya,[2] yine eser toplama yarışında geç kalmış

[2] Bu gecikmenin yarattığı tavır Anadolu'da kazı yapan Alman ekiplerden yola çıkarak da anlaşılabilir. Örneğin, mezarı sonradan Bergama'ya taşınan Carl Humann bir arkeolog değildir. Anadolu'da Bergama ile birlikte çeşitli antik kent kazılarını yürüten Humann, inşaat mühendisi olarak bilimsel kazı disiplinine uygun hareket etmemiş, araziyi şantiye alanı gibi kullanmış ve yürüttüğü çalışmalarla topraklarımızdan binlerce ton eser Almanya'ya taşınmıştır.

olan ABD, işgal dönemlerinde Yunanistan ve Rusya tarafından da çok sayıda eser yurt dışına götürülmüştür. Batı'nın diplomasi konusundaki beceri ve deneyimlerine parçalanma sürecini yaşayan Osmanlı topraklarının savunmasızlığı, eski eserler konusunda dönemin bakış açısı, yurtseverlik ve kültürel miras bilinci gelişmemiş bürokratlar, kazı denetim memurları ve yöre halkının bu konudaki tutumu da eklenince küçük buluntuların yanı sıra tonlarca ağırlıktaki anıtsal yapıların dahi kıyılarımızdan savaş gemilerine yüklenerek götürülmesi zor olmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu amaçla görevlendirilmiş olan konsoloslar, kültür varlıklarının yurt dışına çıkarılmasında etkili rol oynamıştır (Yılmaz, 2015).

Kültürel miras için doğrudan veya dolaylı olarak risk oluşturan doğal süreçler ve insan kaynaklı etmenlerin çok fazla olması, öngörülebilir olanlar için dahi riski ortadan kaldırmanın bazı durumlarda olanaksızlığı, mozaiklerin ve diğer kültür varlıklarının korunması için yapılan çalışmaların, kültürel miras alanlarına ve eserlere yönelik tehditlerin gerisinde kalmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Bununla birlikte, kültürel miras kavramının ve koruma bilincinin gelişmesinde 1. ve 2. Dünya Savaşları'nın ardından, geç kalınmış olsa da çok önemli aşamalar kaydedilmiştir. Örneğin, arkeolojik eserlerin bir ülkenin kültürel mirası olduğu kadar tüm insanlığın ortak evrensel değeri olarak korunması fikri ilk defa 1970 UNESCO sözleşmesinde yer almıştır. 1972 sözleşmesinde doğa ve kültürel mirasın birbirinden ayrılamaz bir bütün olduğu vizyonu yer almıştır. 1992 Avrupa Konseyi'nin Valetta Sözleşmesi, bölgesel ve kentsel planlamanın arkeolojik mirası koruyacak şekilde yapılmasını konu almıştır. 1995 Uluslararası Özel Hukukun Birleştirilmesi Enstitüsü (UNIDROIT), çalınmış veya ait olduğu ülkeden yasa dışı yollarla götürülmüş kültürel eserlerin iadesi için ortak kurallar belirlemiştir. Zamanın ihtiyaçları, yeni çözümler üretmeye yönelik daha kapsayıcı düzenlemeleri ortaya çıkarmıştır. 2008 ICOMOS'un Ename Tüzüğü bu konudaki çalışmalara örnektir. Kültürel mirasın yorumlanması ve topluma sunulması konusunda belirlenen temel ilkeler doğrultusunda, arkeoparkların düzenlenmesi gibi miras alanlarına koruma sağlanırken, bilimsel çalışmalar hakkında bilgi aktarımı ve kültürel miras alanlarının toplumla bütünleşmesi gibi konularda yeni yaklaşımlar getirilmiştir.

Türkiye'de kültürel mirasın korunmasına yönelik olarak kullanılan kavramlar ve yasal düzenlemeler, uluslararası toplumdan bağımsız olarak düşünülemez. Ülkemiz bu konudaki anlaşmalara taraftır ve kültürel mirasın korunmasına yönelik oluşturulmuş uluslararası örgütlerin[3] Türkiye uzantıları tarafından temsil edilmektedir. Bu örgütler çeşitli konularda teknik destek vermektedir. Bu konuda ICOM'un yasadışı eser ticareti ile ilgili kırmızı listeler hazırlayıp paylaşması, güvenlik güçleri, uzmanlar ile kurumlar arasında bilgi paylaşım platformu ve veri bankası oluşturması ve kaçakçılığa karşı eserleri tanımlamak için hazırlanan standartlaşmış bir kayıt sistemi[4] olan Eser Kimliği (Object ID) önemli çalışmalardır.

Ülkemizde arkeolojik varlıkların korunmasına yönelik ilk yasal düzenlemeler, 19. yy'ın ikinci yarısından[5] itibaren yalnızca taşınır eserlere yönelik olarak başlayarak yeni ihtiyaçları karşılayacak düzenlemelerle gelişme göstererek ilerlemiştir. Mozaik mirasımızın korunması, mozaiğe özgü belgeleme, konservasyon ve restorasyon ile eserlerin değerlendirilmesine yönelik uygulamaların hangi gerçek ve tüzel kişiler tarafından nasıl yürütüleceği konusundaki mevzuatın temelini 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarının Koruma Kanunu oluşturur. 1983 yılında yürürlüğe giren kanun, ortaya çıkan ihtiyaçların karşılanmasına yönelik ilavelerle birlikte bugün de geçerlidir. Söz konusu kanun uyarınca "eski eser" ve "anıt" terimlerinin yerini kapsamı daha geniş bir ifade olan "taşınır ve taşınmaz kültürel varlıklar" ifadesi almıştır. Mozaikler, hem taşınmaz hem de taşınır kültürel varlıklar olarak nitelendirilir.

---

[3] UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü), ICOM (Uluslararası Müzeler Konseyi), ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi), ICCROM (Uluslararası Kültür Varlıklarının Korunması ve Restorasyonu Araştırma Merkezi), INTERPOL (Uluslararası Kriminal Polis Teşkilatı).

[4] ALR (Kayıp Eser Sicili), kayıp ve çalınmış sanat eserleri için oluşturulmuş dünyadaki en büyük özel veri tabanıdır.

[5] Eski eserlerin korunması konusundaki ilk uygulama 1869'da hazırlanan Asar-ı Atika Nizamnamesi'dir. (Eski Eserler Tüzüğü). 1874 ikinci nizamname, eserlerin üçte birinin kazı yapan yabancı ekip tarafından yurt dışına çıkarılabileceği maddesini içerir. 1884 üçüncü nizamname arkeolojik varlıkların devletin malı olduğu fikrinin ilk yasal düzenlemesidir.

Yüzey araştırmaları, sistematik kazılar, bir kaçak kazı ihbarı, inşaat, altyapı çalışmaları, baraj projeleri gibi nedenlerle yapılan acil kurtarma kazıları ve kültür varlığının ait olduğu topraklara iadesiyle birlikte eser sayısının yıldan yıla artması, mevcut eserlerle birlikte yeni eklenenlerin korunması, değerlendirilmesine yönelik çalışmaların kapsamı, süresi, maliyeti ve sürekliliğini etkilemektedir. Devletin arkeolojik varlıkların korunması ve değerlendirilmesine yönelik anayasal görevi ülkemizde en son 2003 yılında çıkan yasa ile "Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü" olarak adlandırılan Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesindeki kurum aracılığıyla yürütülmektedir. Uluslararası örgütlerin Türkiye şubeleri ve AFAD bu konuda çalışmalar yürüten diğer kurumlardır. Eserlerin korunması; uluslararası ve ulusal yasal düzenlemeler düzenlemeler, dönemin teknolojik gelişmeleri ve ekonomik şartları, bilimsel çalışmalar, görsel ve yazılı basının desteği, toplumsal bilincin ortak hareketi ile sürdürülebilecek uzun soluklu bir süreçtir.

Belgeleme, bütün arkeolojik eserler için olduğu gibi mozaikler için de yapılması gereken en önemli çalışmadır. Yazılı, grafik ve fotoğrafik belgelemenin yapılması, eserle ilgili daha sonra yapılacak her türlü çalışmaya temel oluşturur. Ayrıca kültür varlığı zarar gördüğünde veya tamamen kaybedildiğinde elimizde kalan tek kaynak olacaktır. Anadolu mozaiklerinin birçoğu kayıt altına alınamadan yağmalanmıştır. Bu bakımdan eserlere ait kayıtların 1997 yılında geliştirilen "Eser Kimliği (Object ID)" standartlarına göre yapılması kaçırılan eserlerin Interpol, Dünya Gümrük Örgütü ve ilgili diğer kurumlar tarafından izlerinin sürülmesine olanak sağlar.

Türkiye'nin zengin mozaik mirasının envanterini oluşturarak coğrafi dağılım ve tarihsel dönemler doğrultusunda topraklarımızdaki bütün mozaikleri kapsayan sistematik bir dokümantasyonun yapılması yönünde bazı ön çalışmalar ve girişimler olsa da bu bilimsel çabaların T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, uluslararası kurumlar ve mali destek sağlayacak diğer kuruluşların desteğiyle bir proje kapsamında resmiyet kazanması 2004 yılında gerçekleşmiştir. Ülkemizin mozaik varlığının sistemli bir şekilde kayıt altına alınarak korunması ve tanıtılması yönünde çok önemli bir işlevi olan "Türkiye Mozaikleri Korpusu Projesi"[6] nin hayata geçmesine vesile olan en önemli etken hiç kuşkusuz Güneydoğu

Anadolu Kalkınma Projesi (GAP) kapsamındaki Fırat Nehri Havzası hidroelektrik projelerinden Birecik Barajı'nın inşası sırasında yapılan kurtarma kazılarında ortaya çıkarılan Zeugma mozaikleri olmuştur.

Bir korpus dizini niteliğindeki yayınların hazırlanmasını ve yayınlanmasını organize etmek, Türkiye mozaiklerinin araştırılması ve korunması ile ilgili ulusal ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapmak üzere 2006 yılında Uludağ Üniversitesi bünyesinde Uludağ Üniversitesi Mozaik Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (UMAM) kurulmuştur. Aynı zamanda Uluslararası Mozaik Birliği'nin (AIEMA) Türkiye temsilcisi olan merkez tarafından 2008 yılından başlayarak her yıl JMR (Journal of Mosaic Research) adlı uluslararası bir dergi yayınlanmaktadır.

Dijital teknolojiler, günümüzde kültür varlıkları için belgeleme ve koruma konusunda çeşitli olanaklar sunmaktadır. Koruma sağlarken veri standardizasyonu, bilgiyi doğru etiketleme ve depolama dijital ortamda verinin kolay bulunması açısından çok önemlidir. Farklı yerlerde depolanan çok sayıda dijital kopyanın oluşturulması, başta ilke olarak orjinal yerinde korunup sergilenmesi gereken veya ulaşılması zor olan yerlerde olan eserlere uzaktan erişim sağlama projeleri ile koruma sağlanması uygun bir koruma yöntemi olarak değerlendirilebilir. Bu yöntem, özellikle arazide oldukça geniş bir alana yayılabilen mozaik taban döşemeleri için kullanılmalıdır. Günümüzde farklı teknolojilerden kültür varlıklarına yönelik çok yönlü olarak yararlanılmaktadır. Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS), fotogrametrik yöntemler, uydu arkeolojisi ile izleme, havadan lazerle topoğrafyayı belgeleme (LİDAR) çok detaylı görselleştirme ile mikrotopoğrafik araştırmalar yapılmasını sağlayan bilgi sistemlerinin kullanımı, kültür varlıklarının belgelenmesi, onarımı, korunması ve sergilenmesine uzanan süreçte etkili olan araçlar arasındadır.

---

[6] Projede, mozaiklerin coğrafi dağılımında **Tabula Imperii Byzantini**'de gösterilen coğrafi sınırlar esas alınmış, tarihi sınırlar ise M.Ö. 7. yy'dan Geç Antik Çağ'a kadar üretilmiş mozaikler olarak belirlenmiştir. Geometrik mozaiklerin tanımlanmasında iki ciltten oluşan **Lé Decor Geometrique de la Mosaique Romaine** model alınmıştır. Bkz. Mustafa Şahin, "Türkiye'nin Mozaik Envanteri Projesi", **İDOL**, Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi, Yıl:6, Sayı:20, Ocak-Şubat-Mart 2004, s.3-6.

Mozaiklerin korunması ve değerlendirilmesinde uygulanan eserlerin yerinde (in situ) korunması ilkesi, farklı müze konseptleriyle kültür varlıklarının topluma kazandırılmasını sağlamaktadır. İstanbul'un tarihi yarımadasında, Büyük Saray Bölgesi içindeki Eresin Crown Hotel bu konuda örnektir. Eminönü ilçesi Cankurtaran Mahallesi Küçükayasofya Caddesi'ndeki eski otele ait hafriyatın kaldırılması ile 1994 yılında başlayan çalışmalar sırasında ortaya çıkan, M.Ö. 2-3. yy'a ait mezar buluntularının da olduğu taş, seramik ve camdan oluşan çeşitli türde arkeolojik bulgular, Eresin Crown Hotel sahiplerine zimmetlenmiş ve 2001 yılından itibaren yerinde korunarak sergilenmeye başlamıştır. Söz konusu buluntulardan biri M.S.5-6. yy'lara tarihlendirilen geometrik desenli bir balık figürünün de yer aldığı mozaiktir. Mozaik döşeme parçası otelin giriş katında, su ile ilgili yapı kalıntısının (maksem) bitişiğindeki "Mozaik Restaurant" ta cam zemin altında sergilenmektedir (Gökçay ve Asal, 2009), (Foto 3.3).

Foto 3.3. Küçük Ayasofya Camii ile Nakilbent Camii arasındaki Eresin Crown Hotel, Mozaik Restaurant ve mozaikte yer alan balık figürü.

Kaynak: Yazar arşivi.

"Zeytinburnu Mozaikleri", kültürel mirasın kent arkeolojisi kapsamında topluma kazandırılması bakımından güncel bir örnektir. İstanbul'da bir dönem Zeytinburnu Belediyesi olarak hizmet veren, Osmanlı Dönemi'nde askeri hastane olarak yapılmış olan tarihi yapı, 2016-2018'deki restorasyonun ardından kültür merkezine dönüştürülerek 2019 yılında ziyarete açılmıştır. Tarihi binanın tabanında bulunan ve yapı dışında devam eden mozaik döşemenin bir kısmı cam zemin uygulamasıyla korumaya alınmış, mekânın müze olarak değerlendirilmesine karar verilmiştir. Çok katmanlı mekânın ve mozaiklerin tanıtımı 22 Ekim 2020'de düzenlenen sempozyum ile gerçekleştirilmiştir. Zeytinburnu Mozaikleri; İstanbul'un "sur dışı" kesimine ait bir yerleşim kalıntısı olması, bağlamından koparılmadan yerinde korunup sergilenmesi, kültür mirasının işlev kazanması ve geleceğe aktarılması konularında önemli bir örnek teşkil etmiştir (Foto 3.4).

Foto 3.4. Kazlıçeşme Kültür Merkezi olarak faaliyet gösteren tarihi yapı, cam zemin uygulaması ve taban mozaiğinden ayrıntı.

Kaynak: Yazar arşivi.

Bodrum Amerikan Hastanesi bahçesinde bulunan Geç Roma Dönemi mozaikleri, "müze hastane" konseptiyle 2019 yılında kültür turizmine kazandırılmıştır. Muğla'nın Bodrum ilçesindeki *Halicarnassos* Antik Kenti mozaikleri, 6 bölümden oluşan cam zemin kaplamasının altından 24 saat süreyle izlenebilmektedir. Mozaikler, özgün ortamında korunurken bir yandan da işlev kazanarak toplumla buluşturulan miras değerleri arasında yerini almıştır (Foto 3.5), (Foto 3.6).

Foto 3.5. Bodrum'da hastane bahçesinde gün ışığına çıkarılan taban mozaiklerinden ayrıntı.

Kaynak:https://mobile.twitter.com/arkeolojidnyasi/ status /1332762116785397760/photo/1 (01.04.2021)

Foto 3.6. Bodrum'da "müze hastane"de korunan ve sergilenen taban mozaiklerinin bir bölümü.

Kaynak: https://www.bodrumania.com/dunyanin-ilk-muze-hastanesi-bodrumda-acildi/amerikan- hastanesi-bodrum-tarihi-eserler-mozaikler-4/ (01.04.2021)

3.2. Müzelerde Mozaikler

Mozaikler, hem taşınmaz hem de taşınabilir eser statüsündeki kültür varlıkları olarak çok farklı mekânlarda korunup sergilenmektedirler. Aralarında Anadolu eserlerinin de bulunduğu birçok mozaik çeşitli ülkelerde devlet müzeleri, üniversitelere ait mekânlar ve özel koleksiyonlarda bağlamından koparılmış bir nesne olarak yer almaktadır. Özellikle dünyanın ünlü müzelerinde kültür endüstrisinin bir parçası olan mozaik eserler, diğer kültür varlıklarıyla birlikte her yıl milyonlarca kişi tarafından ziyaret edilerek bulunduğu ülke için büyük bir gelir kaynağı olmaktadır. Louvre Müzesi (Fransa),[7] New York Metropolitan Müzesi (ABD), Vatikan Müzeleri (Vatikan), British Müzesi (Foto 3.8), (Foto 3.9), (Foto 3.10) ile Victoria ve Albert Müzesi (İngiltere) dünyanın en çok ziyaret edilen müzeleri arasında ilk sıralarda olan, mozaik koleksiyonları açısından da zengin müzelerdir.

Dünyada kültür turizmine kazandırılmış olan mozaik mirasının büyük bir bölümü eser kaynağı ülkelerdeki müzelerde karşımıza çıkar. Özellikle mozaiğin ait olduğu mimari yapıda (dini yapılar, mezar anıtları) ve sit alanlarında korunup (Foto 3.11), (Foto 3.12) toplumla buluştuğu eserler, turizmin yalnızca ekonomik yönü ile değil mekânsal etkilerinin incelenmesi açısından da model oluşturur. Dünyada mozaikleriyle öne çıkan müzeler; Bardo Müzesi, Sousse Müzesi ve El Jem Müzesi (Tunus), Napoli Ulusal Arkeoloji Müzesi, Roma'da Borghese Galerisi (İtalya), Ulusal Arkeoloji Müzesi (Madrid/İspanya) olarak sıralanabilir.

[7] 2019 yılında 9 milyondan fazla olan Louvre Müzesi'nin ziyaretçi sayısı, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından pandemi ilan edilen 2020 yılında % 72 oranında azalmış olsa da, müze dünyanın en çok ziyaret edilen müzesi unvanını korumuştur.(https://www.theartnewspaper.com/analysis/visitor-figures-2020-top-100-art-museums).

Somut kültürel miras kaynağı mozaikler gibi çağdaş mozaikler de turizm için çekim kaynağıdır. Evrim geçiren geleneksel mozaik sanatı, doğa ve mimari ile ilişkisinde farklı projelerle kentsel yerleşim dokusu içinde parklar, metro istasyonları, sahiller gibi kamusal alanlarda toplumla buluşarak kent ekonomisine, kültürel ve sosyal yaşamına katkı sağlamaktadır. Çağdaş mozaik sanatının öncüsü Park Güell (Barselona/İspanya), New York metro istasyonları (ABD), Mozaik Parkı ve Seramik Müzesi (Jinzhou/Çin), Hanoi şehri duvar mozaikleri (Vietnam), Chartres şehri mozaikleri (Fransa) ve Copacabana sahili (Rio de Janeiro/Brezilya), bu konuda dikkat çeken örneklerdir (Foto 3.7).

Foto 3.7. Copacabana sahilinin yaklaşık 4 km boyunca uzanmakta olan 1970'li yıllarda yapılan mozaikli yolları, dalgaların esin kaynağı olduğu desenleriyle, mozaik sanatının kamusal alandaki en önemli örneklerinden biridir (Tasarım Bruno Burle Marx).

Kaynak: https://www.lopes.com.br/blog/cultura/descubra-o-bairro-de-copacabana-e-apaixone-se/ (14.05.2021)

Foto 3.8. Sümer kraliyet mezarında bulunmuş "Ur Standardı" (M.Ö. 2600) sahnelerinden ayrıntı.

Kaynak: https://www.flickr.com/photos/33057724@N04/8141611380 (06.05.2021)

British Müzesi, mozaik sanatının uygarlık tarihinde hangi malzemelerle ve ne amaçla kullanıldığına ilişkin veriler sunan zengin bir koleksiyona sahiptir. Ahşap kutu üzerine lapis lazuli, kırmızı kireçtaşı, deniz kabuğu ile savaş ve barış sahnelerinin kakma usulü işlendiği Ur kenti mozaiği (günümüz Irak'ı) mozaik sanatının uzak geçmişinden bilgi aktaran son derece önemli bir eserdir. (Foto 3.8) Ayrıca müzedeki Meksika'nın yerli kültürlerine (*Mixtec-Aztec*) ait usta zanaatkarlarca olasılıkla dini ritüellerde kullanılmak üzere üretilmiş olan insan kafatasları, kurban bıçağı gibi ana malzemesi turkuaz olan mozaikli nesneler (15-16. yy), doğal taşlara verilen değer ve mozaik sanatının kültürdeki yeri açısından öne çıkan eserlerdir (Foto 3.9) , (Foto 3.10).

Foto 3.9. Meksika'dan sedir ağacının üzerine turkuazla mozaiklenmiş çift başlı yılan. (15.-16. yy)

Foto 3.10. Meksika'dan sapı mozaikle kaplı çakmaktaşı kurban bıçağı Mozaikte çeşitli deniz kabukları, malakit ve turkuaz kullanılmıştır.

Kaynak: 3.9. https://www.britishmuseum.org/collection/object/E_Am1894-634 (17.04.2021)
3.10. https://www.britishmuseum.org/collection/object/E_Am-St-399 (17.04.2021)

Foto 3.11. "Neptün Mozaiği" Italica Antik Kenti (Sevilla/İspanya).

Kaynak: https://www.inspain.org/en/sevilla/santiponce/italica (18.04.2021)

Foto 3.12. Aziz Stephen Kilisesi'nin taban mozaiğinin bordüründe, bölgedeki kentlerin betimleri yer almaktadır (M.S. 8. yy). Yapının bulunduğu Umm er Rasas (Ürdün), UNESCO Dünya Miras Listesi'ndedir.

Kaynak: https://universes.art/en/art-destinations/jordan/umm-er-rasas/st.stephen-complex/photo-tour7st-stephen-church-08 (18.04.2021)

Yapıldığı döneme ışık tutan belge niteliğinde olan mozaiklerden yansıyan bilgileri sağlıklı değerlendirebilmek için, mozaiklerin tarihi coğrafya içindeki yerini ortaya koymak gerekir. Mozaik sanatının gerek mimari yapı türlerinde kullanımının artması, gerekse geniş bir coğrafyaya dağılışındaki en büyük rol kuşkusuz Roma İmparatorluğu'na aittir. Mozaik sanatıyla tanışan, teknik olarak geliştiren ve propaganda aracı olarak kullanan Roma, ele geçirdiği topraklarda kamu yapıları ve özel konutlardan oluşan binlerce yapıyı mozaiklerle donatmış, böylece mozaik sanatı geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu nedenle dünyanın tanınmış mozaiklerinin çoğu Roma Dönemi arkeolojik bulgularıdır. Bu başlık altında turizmde önemli yeri olan Roma Dönemi mozaiklerinden Ravenna, *Pompeii*, *Herculaneum* (İtalya), Madaba, Petra (Ürdün) tarihsel yerleşimlerindeki eserlere yer verilmiştir.

Ravenna; Batı Roma başkentliği, Ostrogot Krallığı ve Doğu Roma eyalet merkezliği dönemlerinin izlerini taşır. İtalya'nın Emilia Romagna bölgesindeki Ravenna, coğrafi konumunun sağladığı olanaklarla şekillenen siyasi tarihini yansıtan mimarlık anıtlarıyla ünlüdür. Roma'nın önemli ticari ve askeri limanı olan kentin antik limanı Classe, İtalya'nın en önemli nehri Po'nun alüvyon yükü nedeniyle dolmuştur. Ravenna'nın Adriyatik Denizi'yle bağlantısı günümüzde bir kanal (Candiano Kanalı) ile sağlanmaktadır.

Ravenna mozaikleri Doğu ve Batı sanat anlayışının harmanlandığı, kentin tarihi coğrafyasından günümüze kalan izlerdir. Ravenna kenti, M.S. 5 ve 6. yy'a ait Erken Hristiyanlık Dönemi eserleriyle UNESCO Dünya Miras Listesi'nde yer almaktadır. M.S. 8. yy'a kadar Doğu Roma'nın İtalya'daki merkezi olan Ravenna'nın Dünya Mirası mozaikli anıt eserleri; Ariani Vaftizhanesi, Galla Placidia Anıt Mezarı, Neoniano Vaftizhanesi, Başpiskoposluk Şapeli, Sant'Apollianare Nuovo Bazilikası, Sant'Apollianare in Classe Bazilikası, Teodorik Anıt Mezarı ve San Vitale Bazilikası'dır.

Coğrafi şartların doğanın dinamik işleyişi ile birlikte değişikliğe uğraması, bazı yerlerde yerleşimlerin sonunu getirmiştir. Volkanizmanın aktif olduğu arazilerde madenler, verimli topraklar, sıcak su kaynakları insanlar için tarih boyunca çekim alanı olurken öte yandan yerleşimlerin tarihten silinmesine de neden olmuştur.

Pompeii ve *Herculaneum*, Vezüv Yanardağı'nın M.S. 79'daki faaliyetinin ardından volkandan çıkan zehirli gaz ve piroklastik malzeme ile hayatın durduğu antik yerleşimlerdir. İtalya'nın Campania bölgesinde Napoli yakınlarındaki antik yerleşimler *Pompeii* ile Vezüv Yanardağı eteklerinde konumlanan *Herculaneum*'un, arkeolojik kazılarla kısmen ortaya çıkarılan kamu ve sivil yapılarının mozaik ve freskleri, orijinal yerinde (in situ) izlenebilmektedir. (Foto 3.13) Eserlerin önemli bir bölümü Napoli Ulusal Arkeoloji Müzesi'ndedir. Müzedeki eserlerin arasında en tanınmış olan "İskender Mozaiği"dir. Bu arkeolojik sit alanlarına bazı mozaiklerin replikaları yerleştirilmiştir.

Foto 3.13. *Pompeii*'de tabanı siyah-beyaz mozaikli, duvarları freskli ve mozaikli çeşme yapısıyla "Küçük Çeşme Evi".

Kaynak: Yazar arşivi.

Madaba'da (Ürdün), dünya mozaik mirasının en önemli eserlerinden biri bulunmaktadır; "Madaba Mozaik Haritası". 1896 yılında Aziz George Kilisesi'nin inşası sırasında gün ışığına çıkarılan mozaik harita (M.S. 6. yy), günümüzde kilisenin tabanında, üzerine serilen halı kaldırılarak ziyaretçilere gösterilmektedir (Foto 3.14). Hakkında yapılış amacı ve işlevine yönelik farklı teoriler olan mozaiğin Yeni Ahit ve İncil'den referanslar içermesi, Madaba'nın dönemin ana yollarının kavşağında ve hac güzergâhında olması, Kudüs'ün haritada çevresindeki yerleşimlere oranla büyük gösterilmesi, haritanın hacılar için rehber olduğu görüşünü destekleyen özelliklerdir. Haritanın sağlam olarak günümüze ulaşabilen kısmında (yaklaşık 190 m^2) Ürdün, Filistin, Mısır'ın bir bölümü kutsal kitaplarda adı geçmeyen şehirler, köyler, nehirler, dağlar, çöller ve Nil Deltası ile birlikte 150'den fazla yazıt olması, mozaiğin bir kamu yapısının tabanına ait olabileceğini de düşündürür (Leal, 2018).

Foto 3.14. "Madaba Mozaik Haritası".

Kaynak: https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/bir-kent/madaba-haritasi-mozaigi (24.02.2021)

Petra Antik Kenti; Ürdün'ün yerinde korunan mozaiklerinin görülebileceği, UNESCO Dünya Miras Listesi'nde yer alan Petra kasabasının yanı başında olan bir sit alanı ve dünyada turistlerin en çok ilgisini çeken antik kentlerden biridir. Nebati Krallığı'na başkentlik yapmış olan antik kentte; kumtaşı kayaları oyularak yapılmış kral mezarları, su yolları, tapınaklar gibi tarihsel yapılara ek olarak su ve rüzgâr erozyonunun kayaçlar üzerindeki çeşitli aşındırma şekilleri, farklı uzunluktaki yürüyüş parkurları üzerinde izlenebilmektedir. Petra'nın mozaikleri, antik kentin etkileyici topoğrafyası içinde ana kültürel unsur değil yerleşimin tarihinden bir kesit olarak yer almaktadır. Mozaikler, kentteki Roma hâkimiyeti döneminde yapılan Erken Hristiyanlık Dönemi kilisesinin taban döşemeleridir (M.S. 5-6. yy). Yangın ve depremin ardından göçük altında kalarak korunan mozaikler, 1991 yılında Amerikan Araştırma Merkezi (ACOR) tarafından gün ışığına çıkarılmıştır. Devşirme malzemeyle inşa edilen kilisenin kuzey ve güney koridorlarının mozaikleri ile taşların plaka şeklinde kesilmesiyle (*opus sectile*) oluşturulan döşemesi, koruma çatısının altında, Petra'nın ana yürüyüş parkurunu gören bir tepenin sırtında yer almaktadır. Koridor mozaiklerinden birinin yapılış tarihinin daha eski olduğu değerlendirilmektedir. Söz konusu mozaikte betimlenmiş mitolojik figür ve mevsimleri simgeleyen figürler, Antik Çağ geleneklerine ait unsurlardır (Foto 3.15).

Foto 3.15. Petra kilise kalıntılarının yer aldığı tepeden manzara, "Güney Koridor Mozaiği" *Okeanos* betimi, mevsim kişileştirmesi betimi ve "Kuzey Koridor Mozaiği".

Kaynak: Yazar arşivi.

Dünyadaki ünlü mozaiklerin bir kısmı, coğrafyanın sunduğu olanakların ne denli güçlü bir çekim unsuru olduğunu gösteren arkeolojik kanıtlardır. Mozaik sanatında "Nilotik Manzara" olarak tanımlanan mozaikler bu konuyu en iyi şekilde açıklar. Nil Nehri Vadisi boyunca şekillenen yaşam, bütün unsurlarıyla sanatın çeşitli dalları için olduğu gibi mozaik sanatı açısından da esin kaynağı olmuştur. "Nilotik Manzara" içeren mozaik eserlere Kuzey Afrika coğrafyası dışında Mısır ile olan coğrafi yakınlık ve etkileşimin bir kanıtı olarak Akdeniz Havzası'nda çeşitli ülkelerde rastlanmaktadır. Nil Nehri'ni konu alan ve yapıldıkları dönem, bölge, uygulandığı mekân bakımından çeşitlilik gösteren mozaiklerin sergilendiği müzeler;

- Zippori Ulusal Parkı (Zippori/ İsrail)
- Italica Arkeoloji Parkı (Sevilla/İspanya)
- Aziz Stephen Yapı Kompleksi (Umm er Rasas/Ürdün)
- Kızıl Kale Müzesi (Trablus/Libya)
- Bardo Müzesi (Le Bardo/Tunus)
- Sousse Müzesi (Sousse/Tunus)
- Ulusal Roma Müzesi (Roma /İtalya) ve
- Palestrina Ulusal Arkeoloji Müzesi (Palestrina/İtalya)

olarak sıralanabilir.

"Palestrina Nil Mozaiği" (M.Ö. 2-1. yy), mozaik sanatının başyapıtları arasındadır. Mozaik, İtalya'nın Lazio bölgesinde Roma yakınlarındaki Palestrina'da bir mağara tabanında bulunmuştur. Palestrina (antik *Praeneste*) yerleşimine hâkim Ginestro Dağı'nın teraslandırılmış denize bakan yamacında, Tanrıça Fortuna'ya adanmış bir kutsal alan bulunmaktadır. Mozaiğin sergilendiği müze, 1956 yılından beri kutsal alanın bulunduğu tepeye inşa edilmiş Barberini Sarayı'nda (17. yy) hizmet vermektedir. Mozaik eser, tarihi ve sanatsal değerine yakışır biçimde turizmde değerlendirilmektedir (Foto 3.16).

Foto 3.16. "Palestrina Nil Mozaiği" ve mozaikten ayrıntılar.

Kaynak: https://www.atlasobscura.com/places/nile-mosaic-of-palestrina (18.14.2021)

Nil Nehri Havzası boyunca şekillenen yaşamın yansıdığı mozaikler, yapıldığı bölgelere göre panaromik manzaralar dışında, nehrin taşkın döneminde yapılan bayramların, av sahnelerinin, kent betimlemelerinin ve çeşitli yapı unsurlarının işlendiği farklı tasarımlarla karşımıza çıkar. Resimli ansiklopedi özelliği gösteren mozaikler, içerdiği ayrıntılarla birlikte birçok konu için belge niteliğindedir. Tarih boyunca Nil taşkınlarının yıl içindeki seyrinin matematik, geometri ve astronomi bilimlerinin gelişmesinde, ekonomi, din ve sosyal hayat üzerinde büyük etkisi olmuştur. Bu durumun mozaikteki göstergelerinden biri, Nil'in su seviyesinin ölçülmesi ve buna bağlı olarak vergilerin hesaplanmasında yararlanılan kuleye benzer sütunlar olan "Nilometre"lerdir. Zippori Ulusal Parkı'nda (İsrail) *Sepphoris* Antik Kenti yapı kalıntılarından birinin tabanındaki "Nil Nehri Festivali" (M.S. 5. yy) adlı mozaikte betimlenen unsurlar arasında Nilometre de bulunmaktadır (Foto 3.17).

Eski Mısır'da Nil'deki değişimler ve takımyıldızların izlenmesi takvim sisteminde de belirleyici olmuş, bir yıl üç mevsime ayrılmıştır. Mitolojide düzen ve mevsimleri simgeleyen tanrıçaların kişileştirmeleri olan ve Helenistik Dönem mozaiklerinde sayıları dörde çıkan "Horalar"ın üç kişiyle simgelenmesi, Mısır etkisi olarak yorumlanabilir.

Foto 3.17. "Nil Nehri Festivali" konulu mozaik.

Kaynak: https://www.flickr.com/photos/29813787@N00/17617454563 (06.05.2021)

Roma'nın mozaik tekniğini benimseyerek geniş bir coğrafyaya yayması, M.S. 4. yy'dan itibaren de Hristiyanlığın devletin resmi dini olmasıyla birlikte kiliseye çevrilen mevcut yapılara hızla yenilerinin eklenmesi, mozaik sanatında köklü değişimlere neden olmuştur. Kültür turizminin geliştiği yerlerde ziyaretçilerin gördüğü mozaikler Roma mozaikleri ile dini yapılardaki altın varaklı ve renkli cam plakaların (smalti) kesilmesiyle üretilen gösterişli duvar ve kubbe mozaikleridir. Mozaik sanatının daha erken örnekleri olan Helenistik Dönem figürlü çakıl taşı mozaikleri görmek isteyen bir turist veya araştırmacı, Pella Antik Kenti ve Arkeoloji Müzesi ile Delos Antik Kenti ve Arkeoloji Müzesi'ni (Yunanistan) ziyaret edebilir. Ancak mozaiklerin öncülü olarak kabul edilen çakıl taşı mozaiklerin en erken örnekleri görülmek istenirse söz konusu müzeler doğru bir adres olmayacaktır. Arkeolojik kazıların günümüze kadar elde edilen bulguları ışığında, en erken çakıl taşı mozaiklerin görülebileceği ülke Türkiye'dir.

3.2.1. Türkiye Müzelerinde Mozaikler

Anadolu'nun yerleşme coğrafyasının önemli bir unsuru olan mozaikler, tarihsel dönemlere göre geniş bir yelpazede karşımıza çıkarken sergilendikleri mekânlar bakımından da çeşitlilik gösterir. Arazideki buluntu yerinden kaldırılarak çeşitli süreçlerin ardından sergileme aşamasına getirilen ve kültür turizmine kazandırılan mozaikler ülkemizde; mozaik müzeleri, anıt müzeler, arkeoloji müzeleri, genel müzeler (bölge müzeleri), açık hava müzeleri, özel müzeler ile yurt dışındaki müzelerde yer almaktadır.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı olan müzeler ve bakanlık denetimindeki özel müze statüsündeki müzelere erişimde zamanın ve mekânın sınırlayıcı etkisini ortadan kaldıran sanal müzeler, kültürel varlıkların güncel bir sunum şekli olarak hem araştırmacılar hem de kültürel turist için büyük bir avantajdır.

3.2.1.1. Mozaik Müzeleri

Anadolu coğrafyasının farklı tarihsel dönemlere ait zengin mozaik mirasının bir kısmı mozaiklere has müzelerde korunmakta ve sergilenmektedir. Bu müzelerden Gaziantep'teki Zeugma Mozaik Müzesi, 2018 yılı müze istatistiklerine göre 268.374 kişi ile Türkiye'de en çok ziyaret edilen 10 müze arasında yer almıştır. Bu durum, çağının bilgisini taşlardan oluşan resim diliyle aktaran ve işledikleri konular kadar kaliteli işçilikleriyle de göz dolduran kültür varlıklarına yapılan yatırımın turizmde nasıl karşılık bulduğunu gösteren önemli bir sonuçtur. 2011 yılında açılan müze, kısa sürede kent kimliğinin bir parçası olmuştur. Kaçak kazı ve baraj projeleri nedeniyle henüz belgelemesi dahi yapılamadan kaybolan kültürel ve doğal mirasımız karşısında çok küçük, ancak geri dönüşümü ve yansımaları açısından büyük bir adım olan Zeugma Mozaik Müzesi; Türkiye turizmine, Anadolu mozaiklerinin tanıtımına, mozaik sanatının tanınıp günümüzde de yaşatılmasına büyük katkı sağlamıştır.

Topoğrafik özellikleriyle Fırat Nehri kıyısında bir yamaç kenti görünümündeki Zeugma antik yerleşiminin binlerce metrekarelik mozaiklerle süslü villaları ve kamu yapılarının baraj suları altında kaybolmadan önce büyük bir özveriyle kurtarılma hikâyesi, bu konuya kamuoyunun ilgisi, sağlanan uluslararası bilimsel ve ekonomik destek ile ortaya çıkan sonuç, hem Anadolu mozaikleri hem de Türkiye kültür turizmi açısından adeta bir dönüm noktası olmuştur. Bu sürece paralel olarak ilerleyen çağa özgü gelişmeler, bilimsel bilginin geniş kitlelere yayılması ve popülerleşmesine katkı sağlamış, kültürel miras ile turizm birbirini karşılıklı olarak beslemiştir.

Zeugma Mozaik Müzesi'nin hiç kuşkusuz en popüler figürü olan "Çingene Kızı" olarak bilinen mozaik, teşhiri için özel olarak tasarlanmış mekânında tek başına müzenin ziyaretçi sayısına ve tanınırlığına katkı sağlamaktadır (Foto 3.18). Villa tabanını süsleyen mozaiğin devrilen bir sütunun altında korunarak bulunma hikâyesi, çalınmış kalan parçaların ABD'den geri alınma süreci, figürün kimliğine ilişkin farklı fikirlerin gündeme gelmesi gibi konuların her biri, mozaiklerin tanınıp benimsenmesi ve korunması sürecini beslemiştir. Böylece Zeugma mozaikleri, tüketim ekonomisinin bir ürünü olarak hem yurt içi turizmin canlanması, hem de dünyada giderek artan kültür turizmi pazarından alınan payın artması yönünde etkili rol oynamıştır.

Zeugma Mozaik Müzesi (Foto 3.19), başta kitle turizminin popüler kültür ikonu konumundaki mozaikleri ve diğer arkeolojik eserleriyle birlikte klasik müzecilik anlayışının yerini alan yaklaşımların tipik bir örneğidir. Bununla birlikte 25.000 m^2 kapalı alanıyla, müze binaları ile birlikte fuaye ve konferans alanlarının olduğu bir kültür merkezi işlevi taşıması, etkili sunum teknikleri, düzenlenen etkinlikler, müze dükkanı ile kültür endüstrisi içinde tüketim olgusunu kültür üzerinden toplumla buluşturur. Bunlara ek olarak, çağın teknolojik gelişmelerinin yeni müze anlayışına yönelik araçlarından elektronik bilgi ekranları, çocuklara yönelik eğitici oyun uygulamalarıyla birlikte kent kimliğine mozaik mirası ile katkı sunar. Toplumda müzelerin sıkıcı mekânlar olduğuna dair yaygın olan kanıyı değiştirerek müze algısını güncelleyen ve çağdaş müzecilik anlayışını temsil eden öncü bir kültür

kurumu olan, Gaziantep'in Eski Tekel Fabrikası arazisine kurulan müze, düzenli kazıların başlamasıyla aşamalar halinde ortaya çıkarılan mozaiklerin üçüncü mekânıdır. İlk olarak Gaziantep Müzesi'ne, ardından yapılan ek binaya taşınan mozaikler bu süre içinde çeşitli restorasyon işlemlerinden geçmiştir. Mozaiklerin müze içindeki yeri, Zeugma Antik Kenti'ndeki konumlarına göre düzenlenmiştir.

Foto 3.18. "Çingene Kızı" adıyla bilinen mitolojik figür.

Kaynak: Yazar arşivi.

Foto 3.19. Zeugma Mozaik Müzesi.

Kaynak: Yazar arşivi.

Türkiye'de çağdaş müzecilik anlayışına göre yapılan ilk mozaik müzesi Zeugma Mozaik Müzesi olsa da, ülkemiz için "mozaik müzesi" olarak tek bir kültür varlığına yönelik müze oluşturma anlayışı yeni başlamamıştır. Anadolu'nun bazı mozaikleri için hem koruma ihtiyacına yönelik hem de ilke olarak kültür varlığının doğal ortamında sergilenmesi amacıyla müzeler oluşturulmuştur. 1959 yılında faaliyete başlayan Misis Mozaik Müzesi bunlardan biridir. Çukurova Havzası'nın en önemli antik yerleşimlerinden biri olan, Adana'nın Yüreğir ilçesi Yakapınar Köyü yakınlarında, Ceyhan Nehri kıyısındaki çok katmanlı *Misis* antik yerleşiminde bulunan "Nuh'un Gemisi" temasını işleyen M.S. 4. yy mozaiğini korumak üzere inşa edilmiş olan müze kapatılmış, mozaik 2017 yılında ziyarete açılan Adana Arkeoloji ve Mozaik Müzesi'ne nakledilmiştir.

Adana'daki yeni müze, yeniden işlev kazandırılan Milli Mensucat Fabrikası'na tarım, sanayi, kent, etnografya ve çocuk müzelerinin de olduğu bir müze kompleksi olarak açılmıştır. 68.500 m^2'lik bir alana yayılan tarihi fabrikanın iki hangarı 2500 m^2 kapasiteli mozaik müzesi olarak kullanılmaktadır. Adana, 1924 yılında kurulan ilk müzesiyle Cumhuriyet tarihinin ilk müzelerinden biri olma unvanını taşırken, günümüzde yeni olanaklar ve ihtiyaçlar doğrultusunda bünyesinde mozaik müzesi de dâhil çok sayıda tematik müze bulunduran, Türkiye'nin en büyük müze kompleksine sahip kent unvanıyla turizm potansiyelini yeni yatırımlarla değerlendirmek üzere adımların atıldığı kentlerimizdendir.

1976 yılında açılan Narlıkuyu Mozaik Müzesi, bir arkeolojik varlığı ait olduğu coğrafi alanda, orijinal yerinde koruma anlayışının örneklerinden biridir. Mersin ili Silifke ilçesine 20 km mesafedeki müze, kalıntıları köy meydanında kalmış bir Roma hamamının zeminindeki M.S. 4. yy'a ait "Üç Güzeller Mozaiği"ni korumak üzere inşa edilmiş olan tek katlı bir yapıdır. Mozaiğin bulunduğu hamam, Türkiye'nin müze olarak değerlendirilen önemli karstik oluşumlarından Cennet Obruğu'ndan gelip Narlıkuyu koyunda Akdeniz'e karışan yeraltı nehrinden yararlanarak yapılmıştır. Narlıkuyu Mozaik Müzesi, Taşeli Platosu'nun turizmde değerlendirilen karstik yerşekilleri olan Cennet Cehennem Obrukları ile doğal ve kültürel miras turizminin iç içe geçtiği konumuyla önemli bir çekim alanıdır.

1953 yılında ziyarete açılan Büyük Saray Mozaikleri Müzesi (Foto 3.20), kültür varlıklarının yerinde koruması konusunda en önemli örneklerden biridir. Müze, İstanbul'un tarihi yarımadasında Doğu Roma'nın ilk imparatorluk sarayı olan Büyük Saray'ın yapı kompleksinden günümüze gelebilen izler üzerinde inşa edilmiştir. M.S. 4. yy'dan başlayarak, Ayasofya'dan Marmara Denizi kıyılarına kadar uzanan eğimli yamacın taraçaları boyunca konumlanmış kent görünümü sunan yapı topluluğundan geriye çok az iz kalmıştır. Tarihlendirmesi M.S. 450-550 yılları olarak yapılan imparatorluk sarayının sütunlu avlusuna ait mozaiklerden yaklaşık 180 m^2'lik bir bölümün keşfedilmesi 1912 yangınının ardından yapılan kazılarla olmuş, mozaikler kazılar sırasında bulunan diğer mozaiklerle birlikte Sultanahmet Camii Külliyesi'nin Arasta Pazar'ı içindeki müze binasında korumaya alınmıştır. 1930'lu yıllarda ortaya çıkarılan mozaikler ile müze binasının son halini alması 1997 yılında tamamlanan Türkiye-Avusturya işbirliğine dayalı konservasyon projesinin ardından olmuştur.

Büyük Saray Mozaikleri'nin ülkemizin sahip olduğu mozaik mirasına katkısı büyüktür. Kireçtaşı, pişmiş toprak, cam ve yarı değerli taşlar kullanılarak ince bir işçilikle (mozaiği oluşturan küpler ortalama 5 mm'dir ve metrekareye düşen taş sayısı 40 bin kadardır) döşenmiş olan mozaikler bir Geç Antik Çağ sarayının dikdörtgen avlusuna ait süslemeler olarak işlenen konu, stil ve ikonografi bakımından Hristiyanlıkla ilgili bir görünüm sunmaz. Günlük yaşamdan seçilen konular, antik çağa özgü balık pulu biçiminde açık renkli fon üzerine, figürlerin aralıklı olarak yerleştirildiği yalın bir üslupla oluşturulmuştur. Büyük Saray Mozaikleri, kültür turizmi açısından bulunduğu coğrafi mekân ve yansıttığı döneme ait özelliklerle "Dünya Miras Değerleri" içinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Coğrafyanın tarihsel dönemlerini mozaikler üzerinde izlenebilir kılan Büyük Saray Mozaikleri Müzesi, 1979 yılından itibaren Ayasofya Müzeleri'ne bağlı bir birimdir. Ayasofya mozaiklerini gören turistler, kısa bir yürüyüşün ardından yüzyıllar öncesine giderek Doğu Roma'nın M.S. 6. yy başlarına ait sanat anlayışına tanıklık edip, aynı zamanda gelişmekte olan bir ülkede kent içi arazi kullanımının turizm üzerindeki etkilerini de kısa mesafede deneyimleyeceklerdir.

Foto 3.20. Büyük Saray Mozaikleri Müzesi.

Kaynak: Yazar arşivi.

Ortaçağ sanatında "patron" kilise olunca sanatta yaratıcılık, orjinallik ve doğadan esinlenme kavramlarının yerini katı ikonografik kurallar almıştır. Doğu Roma'nın farklı evrelerini yansıtan Büyük Saray Mozaikleri ile Ayasofya ve Kariye mozaikleri, bu anlayış farkının çok önemli temsilcileridir. Bir kültür varlığının ait olmadığı topraklarda, şekillendiği doğal ve kültürel coğrafya unsurlarından kopuk olarak yapay bir mekânda sergilenmesinin kültür turizmi açısından cazip olduğu söylenemez. Bu bağlamda Tarihi Yarımada'nın mozaikleri, aynı coğrafi mekânda mozaik sanatının tarihsel gelişimini izlemek, çok katmanlı kültür yapısına dinamik bir kent yaşamı içinde tanıklık etme deneyimi sunar.

Hatay Arkeoloji Müzesi, yenilenerek 2014 yılında faaliyetlerine başlamış ve 32.750 m^2 kapalı alanı ile Türkiye'nin en büyük müzeleri arasında yerini almıştır. İlk

müze 1930'lu yıllarda yapılan kazılarda çıkarılmış olan mozaikler için 1948 yılında inşa edilmiştir. Antakya mozaikleri, Anadolu'nun sistematik olarak incelenen ilk antik mozaikleridir. Bu konuda Doro Levi'nin **Antioch Mosaic Pavements** (1947) adlı kitabı mozaik araştırmaları için temel kaynak niteliğindedir. Müze, geniş bir renk skalasına sahip, mitolojik öyküleri konu alan üç boyutlu eserlerin bulunduğu dünyanın en büyük mozaik koleksiyonlarından birine sahiptir. Müzede sergilenmekte olan 3250 m^2 mozaiğe ek olarak, Hatay'ın Anadolu mozaik mirasına katkısı yeni buluntularla giderek artmaktadır. Bunlar arasında kentsel dönüşüm projelerinden biri için yapılan çalışmalarda 2016 yılında rastlanmış olan "İskelet Mozaiği", ünik bir eser olarak kamuoyunda büyük ilgi görmüş, kısa sürede turizmde Hatay'ın simgeleri arasında yerini almıştır (Foto 3.21), (Foto 22).

Son yıllarda, döneminin ruhunu doğanın renkleriyle günümüze aktaran mozaikler için yapılan modern müzeler hakkında çeşitli tanıtım ve pazarlama yöntemleri öne çıkmaktadır. Özellikle müze sergileme alanının genişliği, kaç metrekare mozaiğin sergilendiği veya depolandığından yola çıkılarak, söz konusu müzenin "dünyanın en büyük mozaik müzesi" olma iddiası ile dünyada mozaik koleksiyonu en büyük müze olan Bardo Ulusal Müzesi'ni (Tunus) geride bırakması, turizmde pazarlama aracı olarak kullanılmaktadır. Bu tavır müzecilik anlayışına uygun olmadığı gibi mozaikler ile ilgili olarak; bulunduğu coğrafi ve mimari mekân, ait olduğu yüzyıl, malzeme, yapım tekniği, işçilik ve ikonografik özelliklerini konu alan değerlendirme ölçütleri arasında yer almaz.

Foto 3.21. "İskelet Mozaiği" ve ortada güneş saati betimi olan pano.

Kaynak: https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/neseli-ol-hayatini-yasa-yazili-mozaik-bulundu/559620 (19.05.2021)

Foto 3.22. "Antakya Teleferik Projesi" çalışmalarında gün ışığına çıkan "İskelet Mozaiği"nin bulunduğu, yoğun yerleşme dokusu barındıran İplik Pazarı mevkii.

Kaynak: https://www.antakyagazetesi.com/defne-ugur-mumcu-simdi-de-iplik-pazari/(19.05.2021)

Şanlıurfa da mozaik müzesine sahip şehirlerimiz arasında yerini almıştır. Müze, 2015 yılında Şanlıurfa Arkeoloji ve Haleplibahçe Mozaik Müzesi adıyla (Foto 3.23) ve (Foto 3.24), geniş bir alana yayılan müze kompleksi olarak hizmete açılmıştır. Mozaik Müzesi olarak düzenlenen bina, 2006 yılında park yapılmak üzere Haleplibahçe mevkiinde yapılan çalışmalar sırasında rastlanan villa ve hamam yapılarının üzerine inşa edilmiştir. M.S. 5.- 6. yy yapı kalıntılarının zemininde, in situ olarak yani yerinde korunmasına karar verilen mozaikler yalnızca çağdaş müzecilik anlayışına göre sergilemenin önemli bir örneğini oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda Anadolu coğrafyasında kahramanlık kültünün mekânsal ve tarihsel açıdan izinin sürülebileceği birer belge niteliği taşırlar. Söz konusu mozaikler; "Amazonlar Villası Mozaikleri" (Foto 3.25) ile Truva Savaşı kahramanlarından Aşil'in (*Akhilleus*) hayatından kesitler sunan "*Akhilleus* Mozaiği"dir (Foto 3.26).

Müzede in situ olarak sergilenen mozaikler dışında Şanlıurfa'da bulunan diğer mozaikler de sergilenmektedir. Bunlar arasında yıllar boyunca büyük bir kısmı yağmalanmış olan mezar odası mozaikleri müze koleksiyonunu zenginleştiren ve Anadolu'nun mezar kültürü açısından orijinal örneklerdir. Haleplibahçe Mozaik Müzesi'ni ayrıcalıklı bir konuma yerleştiren çekicilik unsularından biri de Yakubiye Mahallesi'ndeki bir kaya mezarının taban döşemesiyken ABD'ye kaçırılıp yoğun bir takip süreci sonunda Dallas Müzesi'nden ülkemize iadesi sağlanan "*Orpheus* Mozaiği", hikâyesi kadar sanatçı adının bulunması, erken tarihli olması (M.S. 2. yy) ve işlediği mitolojik konu bakımından da önem taşımaktadır.

Foto 3.23. Şanlıurfa Haleplibahçe Mozaik Müzesi.

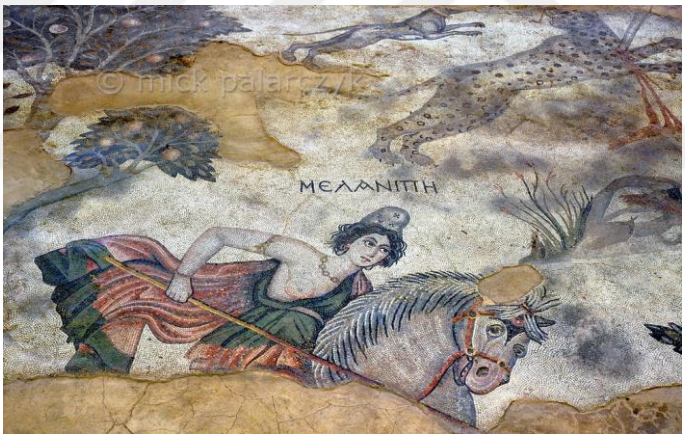

Foto 3.24. Haleplibahçe Mozaik Müzesi iç mekân.

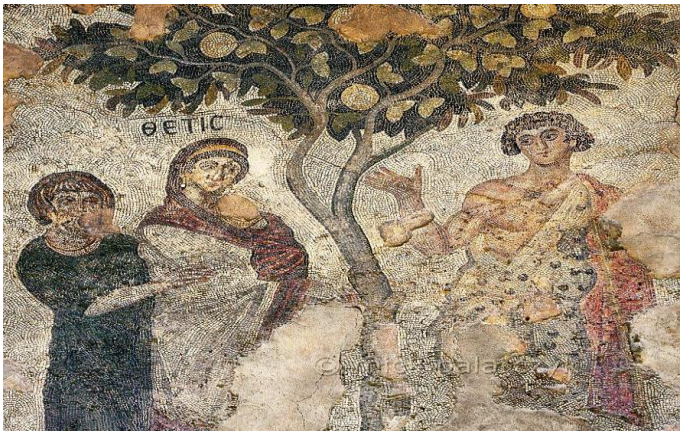
Kaynak: 3.23.https://www.kulturvarliklari.gov.tr/yazdır?76ED3D03355BC175183D8AF6361F49A (04.10.2019), **3.24.** https://www.sanliurfa.bel.tr/içerik/73/28mozaik-muzesi (04.10.2019)

Foto 3.25. "Amazonlar Mozaiği"nden ayrıntı. Amazon kraliçesi *Melanippe*.

Kaynak: (Önal, 2017:95).

Foto 3.26. "*Akhilleus* Mozaiği"nden ayrıntı.

Kaynak: (Önal, 2017:63).

Mozaik müzelerinin turizmdeki yerini postmodern bir yaklaşımla müze ve konaklamayı birleştirerek farklı bir boyuta taşıyan "The Museum Hotel Antakya", 1000 m^2'yi aşan genişlikte dünyanın bilinen en büyük tek parça mozaiği üzerinde yükselirken, gerek mozaiklerin yerinde korunması gerekse müzecilik bakımından alternatif bir model sunar.

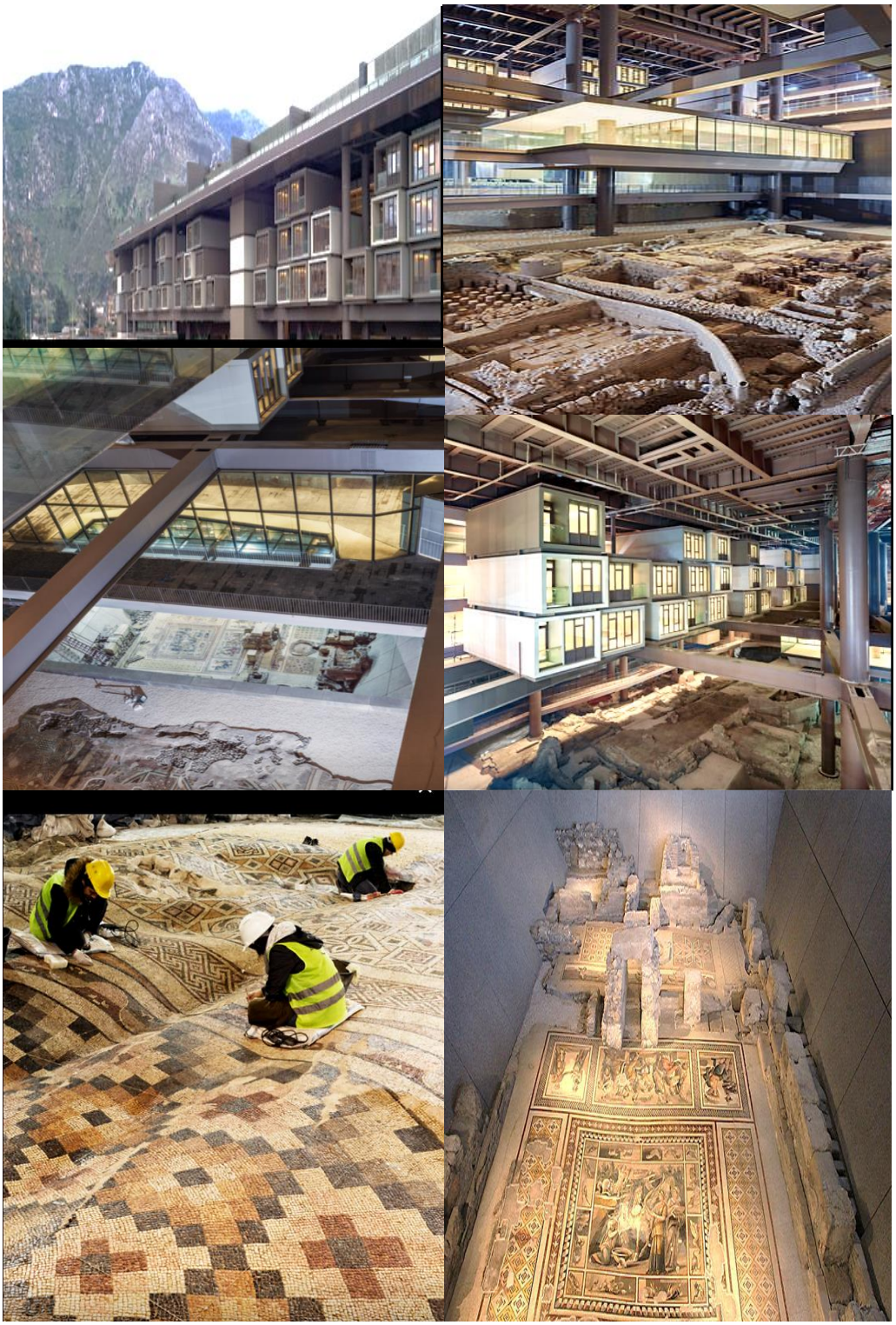
Hatay ili Antakya merkez ilçesi Haraparası Mahallesi'nde, Hatay Arkeoloji Müzesi tarafından 2009 yılında yapılan sondaj çalışmalarında ortaya çıkarılan antik yerleşim kalıntıları, Antakya'nın antik yerleşimi *Antiokhaeia*'nın çekirdeği olan alandır. Bir kamu yapısının tabanını süslediği muhtemel 1000 m^2'yi aşan mozaiğin bulunduğu yer, bugün yine bir kamu hizmeti sunan Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı müze işlevi kazanmıştır. Antik yerleşimin bulunduğu arazi, Asi Nehri'nin yatak değişimlerinin olduğu, yeraltı su seviyesi 3-7,5 m arasındaki alüvyal dolgulu yapısıyla deprem sırasında zeminde sıvılaşmanın görülebildiği Antakya'nın zemin yapısı en zayıf yerlerindendir. Bu arazinin 17 bin m^2'lik kısmı olan otel arazisindeki kamu yapıları ve villalara ait mozaiklerdeki izler, gevşek alüvyon zeminde kurulan yerleşimde tarihsel depremlerin etkilerini belgelemektedir. Özellikle dünyanın bilinen en büyük tek parça taban mozaiği olarak nitelenen mozaikteki kıvrımlar bu duruma en belirgin örnektir. (Foto 3.27) Zeminin morfolojik özellikleri, farklı bir işlev kazandırılan tarihi yerleşimde yapılacak mimari tasarıma da etki etmiş ve "müze-otel" eski dere yatağının yarattığı boşluktan yararlanılarak 60 kompozit çelik kolon üzerine yerleşmiştir. Kentleri kimliksiz beton yığınlarına dönüştüren standartlaşmaya karşılık, kentin tarihi dokusuyla uyumlu çağdaş bir tasarım ile birlikte kentsel arazi kullanımında ticari ve kültürel fonksiyonlar birleşmiştir.

Tarihi kente yapılan bir müdahale kentin dokusuyla uyum içinde olsa da, ortaya çıkan yeni işlevin mekânda değişimi kaçınılmaz kılması, koruma ve geliştirmeye yönelik planlamaların eşgüdümlü ilerlemesini zorunlu hale getirir. Antakya'da müze-otelin bulunduğu Haraparası Mahallesi, 2016 yılında kurulan Kentsel Dönüşüm Müdürlüğü'nün ilk faaliyet alanı olarak yenilenme sürecine girmiştir. İşhanları, imalathaneler, küçük sanayi işletmelerinin hâkim olduğu söz konusu mahallede, arkeolojik kalıntıların gün ışığına çıkarılması ve müze-otel konseptiyle büyük bir

mekânsal değişim başlamıştır. Ortaya çıkan kültürel ve ticari fonksiyonun sürdürülebilir olması, müdahalelerin kentin yalnızca Helenistik Dönem ve Roma Dönemi mozaiklerinden ibaret olmayan çok katmanlı yapısına saygılı biçimde farklı çağları simgeleyen taşınmaz kültür varlıklarını kapsaması, kentin tüm bileşenlerinin dâhil olduğu bir yönetim planının uygulanması, yerleşimin sürekliliği ve bütünlüğünün korunması için kaçınılmazdır.

Dünyanın en önemli mozaik koleksiyonlarından birine sahip ve son yıllarda bu zenginliğe katkı sunan yeni buluntuların da eklenmesiyle Hatay, merkez ilçesi Antakya'daki yeni müzesi ve müzecilikte kültür varlıklarının korunması, kent yaşamına entegre edilmesinde özel teşebbüsün katkısına dair farklı bir örnek olan müze-otel yatırımıyla, ülkemizde kültür turizminin gelişimi açısından tarihsel önemine yakışır bir katkı sunmuştur.

Foto 3.27. "Müze Otel" (Hatay) Necmi Afsuroğlu Arkeoloji Müzesi.

Kaynak: https://www.arcdaily.com/923490/the-museum-hotel-antakya-emre-arolat-architects (03.10.2019)

Zeugma mozaiklerinin kurtarılması ile başlayan turizm yatırımlarının başlıca somut göstergesi olan yüksek bütçeli müze yatırımlarını ortaya çıkaran süreç, "mozaik müzeleri destinasyonu" olarak yeni bir turizm çeşidinin doğmasını sağlamıştır. Mozaik müzelerinin kültür turizmi kapsamında ülkemize özgü bir çekicilik türü haline gelmesi, bu gelişmeyi desteklemek ve ülkemizin zengin mozaik mirasının dünyadaki tanınırlığını artırma vizyonuyla iş dünyasını da harekete geçirmiştir. Türkiye'nin doğal ve kültürel miras değerlerinin korunması ve tanınmasına yönelik ulusal ve uluslararası çalışmalar yapmak üzere kurulan "Türkiye Ortak Nesiller Entegrasyonu Derneği (T-ONE)", Şanlıurfa, Gaziantep, Kahramanmaraş ve Hatay illerindeki mozaik mirasından yola çıkarak Türkiye'nin uluslararası platformlara marka olarak taşınması hedefiyle "Mozaik Yolu" projesini hayata geçirerek Anadolu mozaiklerinin bir bölümünün 2 yıl süreyle yurt dışı tanıtımlarını yapmıştır. Anadolu mozaikleri mikro mozaik takı tasarımları, tanıtılan mozaiklerin desen olarak kullanıldığı elbiselerden oluşan defile, video gösterimleri, yöresel yemekleri de kapsayan tanıtımlarda çeşitli ülkelerin kraliyet ailesi mensupları, cumhurbaşkanları, çeşitli kuruluşların temsilcileri, uluslararası yatırımcılar, akademisyenler, dışişleri bakanları, büyükelçiler, sanat koleksiyonerleri ve mozaikleri tanıtılan kentlerin büyükşehir belediyeleri temsilcileri katılımcılar arasında yer almıştır. 2016 yılında İsviçre'de yapılan ilk yurtdışı etkinliği Fransa, İtalya, İngiltere ve ABD gibi ülkelerde devam ederek mozaiklerin tanıtımı üretildikleri çağdaki işlevlerine uygun olarak diplomatik düzeyde yapılmıştır.

"Mozaik Yolu Projesi", 21. yüzyılda stratejik olarak önem kazanan kültür diplomasisi alanında aktif bir rol oynayarak, kültür mirasımız mozaiklerin kültürel turizmin yeni bir türü olarak turizm pazarındaki yerini belirleme adına atılmış önemli bir adımdır. Ayrıca kültürün ülkemizin dış politikasında bir yumuşak güç unsuru olarak değerlendirilmesi konusunda sunduğu katkı da dikkate değerdir.

Tablo 3.1. Mozaik koleksiyonları bulunan ve mozaikleriyle tanınan bazı müzelerin 2015-2019 yıllarına ait toplam ziyaretçi sayıları.

MOZAİKLERİYLE ÖNE ÇIKAN MÜZELER VE MOZAİK MÜZELERİ					
MÜZE ADI	**ZİYARETÇİ SAYISI**				
	2015	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**
***Adana Arkeoloji Müzesi**	35.211	-	5.005	20.840	74.355
Gaziantep Zeugma Mozaik Müzesi	178.144	108.662	167.958	268.374	367.395
Hatay Müzesi	76.903	65.369	86.409	132.987	221.917
İstanbul Büyük Saray Mozaikleri Müzesi	86.818	30.504	37.308	60.480	81.391
İstanbul Ayasofya Müzesi	3.466.638	1.437.405	1.892.250	2.922.037	3.727.361
İstanbul Kariye Müzesi	233.000	67.867	58.304	109.786	200.173
İzmir Efes Yamaç Evler	185.033	3.167	38.954	57.927	79.334
Mersin Silifke Narlıkuyu Mozaik Müzesi	10.861	8.369	7.600	2.246	1989
****Şanlıurfa Müzesi ve Haleplibahçe Mozaik Müzesi**	49.696	84.613	63.038	132.908	250.865
MÜZE VE ÖREN YERİ ZİYARETÇİ SAYISI GENEL TOPLAMI	**28.454,287**	**17.409.048**	**20.508.499**	**28.297.881**	**35.048.417**

***** Adana Arkeoloji Müzesi yeni binasına 2017 yılında taşınmıştır. **Misis Mozaik Müzesi** (2015 yılı istatistiklerine göre ziyaretçi sayısı 2.008 kişi) kapatılarak mozaikler **Adana Arkeoloji Müzesi**'ne nakledilmiştir.
****** Müze adı 2015 yılı istatistiklerinde "**Şanlıurfa Müzesi**" olarak geçer. Yeni müze kompleksi açıldıktan sonra müzenin resmi adında farklılık olmuştur.

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü 2015-2019 Yılları, Müze ve Ören Yeri Ziyaretçi İstatistikleri.

Anadolu mozaiklerinin tanınması ve kültür turizminde etkili bir rol oynaması hedefiyle gösterilen çabalar karşılıksız kalmamıştır. Ancak Türkiye'de turizm

endüstrisinin gelişmesine yönelik politikaların uzun yıllar deniz-kum-güneş üzerinden yürütülmesi, klasik müzeciliğe yönelik toplumda yerleşmiş genel kanı, toplumdaki eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik yapı gibi etkenlerin müzelerin turizmdeki yeri konusunda belirleyici olması nedeniyle, müze-turizm ilişkisi tek bir tema üzerinden değerlendirilemeyecek genel bir anlayış sorunu ve genel olarak ülke turizminin dünyadaki yeri ile ilgili bir durumdur. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) verilerine göre dünyanın en çok ziyaret edilen 10 ülkesi arasında yer alan ülkemizin, sahip olduğu potansiyele uygun olarak turizm aktivitelerinin bütün yıla yayıldığı ve nitelikli ziyaretçilerin tercihi olan ülke profili sunması gerekir. Dünya genelindeki seyahat analizlerinde birçok gelişmiş ülke, kendilerine ait olmayan kültür varlıklarıyla doldurdukları müzeleri sayesinde yüksek ziyaretçi rakamları ile öne çıkmaktadır. Ülkelerine değer kattıkları eserler arasında topraklarımızdan çeşitli yollarla götürülmüş olanların oranı oldukça yüksektir.

Ülkemizde kültürel miras bilincinin geç oluşması temel bir sorun teşkil ederken, diğer yandan ülke ve bölge jeopolitiğinden kaynaklanan bitmeyen baskılar turizm için daima risk unsurudur. Dünyada müzecilikte görülen köklü değişimlere paralel olarak ülkemizde yasal düzenlemeler, kamu ve özel sektör yatırımları, müze personelini üniversitelerde yetiştirmeye yönelik lisans ve lisansüstü eğitimler, turizmle ilişkili çok sayıda sektörde gelişen hizmetler ağı şeklinde müzelerin toplumla bütünleşmesine yönelik adımlar atılmaktadır. Ancak kökü yüzlerce yıla yayılan toplumsal bilinç ve eğitim sorunlarının yanı sıra iç ve dış politika etkisiyle ortaya çıkan güncel siyasi gelişmeler, terör olayları, bölgesel savaş ve küresel çapta etkili olaylar, yaşanan tüm olumlu gelişmelerin sürdürülebilir olmasını olanaksız hale getirmektedir. 2016 yılı turizm krizi bu durumu tam olarak yansıtmaktadır. Bu bölümde konu edilen mozaik müzeleri ve mozaikleriyle öne çıkan bazı müzelerin ziyaretçi sayılarındaki düşüş bu durumun sonucudur (Tablo 3.1). 2020 yılı turizm istatistikleri ise yeni bir krizin bu kez küresel ölçekte etkili olmasıyla şekillenmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından 11 Mart 2020 tarihinde ilan edilen Koronavirüs (COVID-19) pandemisi yalnızca kırılgan turizm sektörünü etkilemekle kalmamış, her açıdan bir milat olmuştur.

Tablo 3.2. 2001-2019 yılları arasındaki yabancı ziyaretçi, müze ve ören yeri ziyaretçi sayısı, turizm geliri ve turizm gelirinin ihracata oranı.

Yıl	Yabancı Ziyaretçi Sayısı	Müze ve Ören Yerleri Ziyaretçi Sayısı	Turizm Geliri (000 $)	Turizm Gelirinin Mal İhracatına Oranı (%)
2001	11.618,959	7.590,138	10.450,728	33.4
2002	13.256,028	14.268,186	12.420,519	33.4
2003	13.701,419	13.987,747	13.854,868	29.3
2004	17.202,996	13.015,486	17.076,609	27.0
2005	20.522,621	18.384,865	20.322,111	27.7
2006	19.275,948	16.086,050	18.593,950	21.7
2007	23.017,081	18.048,674	20.942,501	19.5
2008	26.431,124	22.662.590	25.415,067	19.2
2009	27.347,977	21.193,627	25.064,481	24.5
2010	28.510,852	25.854,341	24.930,996	21.9
2011	31.324,528	28.462,893	28.115,694	20.8
2012	31.782,832	28.781,308	29.007,003	19.0
2013	34.910,098	29.481,005	32.308,991	21.3
2014	36.837,900	29.774,390	34.305,904	21.8
2015	36.244,632	28.454,284	31.464,777	21.9
2016	25.352,213	17.521,316	22.107,440	15.5
2017	32.410,034	20.509,746	26.283,656	16.7
2018	39.488,401	28.145,550	29.512,926	17.6
2019	45.058,286	35.048.417	34.520,332	20.1

Kaynak: Tablo, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Müze İstatistikleri ve TUİK Çıkış Yapan Ziyaretçiler ve Vatandaş Giriş Araştırmaları verileriyle hazırlanmıştır.

Dünyada küreselleşme olgusunun yön verdiği gelişmeler doğrultusunda müzecilik anlayışında köklü değişimler olmuş, ülkemizde kültürel miras bilincinin gelişmesine yönelik çalışmalarla müze yatırımlarındaki artışın doğal bir sonucu olarak müze ve ören yerlerini ziyaret edenlerin sayısı giderek artmıştır. Bu artışta ülkemizin mozaik mirasının da payı vardır. Ancak bu ilginin seyahat amacına ne oranda etki ettiğine dair genelleme yapılabilmesi için kent ölçeğinde değerlendirme yapılması daha sağlıklı bir yaklaşım olur. Örneğin, 2019 yılı turizm verilerine göre 12 milyondan fazla kişinin ziyaret ettiği İstanbul'da ziyaretçi sayısı Ayasofya Müzesi için 3.727.361 kişi, Büyük Saray Mozaikleri Müzesi'nin ise yalnızca 81.391 kişi olarak kaydedilmiştir. Öte yandan Gaziantep'e gelen ziyaretçi sayısının Zeugma Mozaik Müzesi ziyaretçi sayısına daha yakın olması müzenin gastronomi turizmi gibi kent

kimliğinin bir parçası haline gelmesinin göstergesidir. Her biri dünya mozaik mirası için eşsiz değerdeki mozaiklerin bulunduğu söz konusu müzelerin ziyaretçi sayıları arasındaki çarpıcı farklar bir ülkede turizm politikaları, yatırımları, reklam ve pazarlama gibi birçok unsurun kültür varlıklarının tanınması ve çekim alanı haline gelmesi konusundaki rolünü ortaya koyar.

Finansal kaynakların verimli kullanımı ve hedeflenen amacın sürdürülebilirliği için müzede yapılacak yatırımların neler olacağı konusunda planlamanın doğru yapılması başlıca gerekliliktir. Yeni müzecilik anlayışı doğrultusunda yapılabilecek müzeyi kent kimliğinin parçası haline getirmek, miras değerlerinin toplumla bütünleşmesini sağlamak gibi amaçları hayata geçirmek için yapılacak faaliyet ve yatırımlar için ortak bir reçete hazırlanması gerekmez. Kültür varlıklarının her birinin büyük bütçelerle oluşturulmuş büyük müze yapılarına kavuşması; Anadolu mozaiklerinin korunması, tanınması, turizme katkı sağlamasının ön koşulu olarak görmek doğru bir yaklaşım değildir. Bölgesel ve yöresel farklar gözetilerek, mozaiğin mekândaki konumu değerlendirilerek yapılacak doğru tercihler uzun vadeli kazanımlar için önem taşımaktadır. Özellikle dijital teknolojilerin giderek daha da gelişip yaygınlaştığı günümüz dünyasında sanal müzecilik, sosyal medya adreslerinden kültür varlığının güncel durumu, hikâyesi ile ilgili aktif bir platform oluşturmak, ekonomik ve mekânsal engelleri ortadan kaldırarak yurt içi ve dışından farklı kategorilerdeki kültürel turist gruplarına ulaşmayı sağlayacaktır. Bu konuda haber yapan medya mensuplarına verilecek eğitimler, mozaikte betimlenmiş tek bir figüre ait sosyal medya hesabı gibi popüler kültüre yönelik faaliyetler, durağan nesnelerin dinamik bir platformda geniş kitlelere zaman ve mekân kısıtlaması olmaksızın sunulmasını sağlayarak kültürel miras, turizm ve ekonominin etkileşimine farklı bir boyut kazandıracaktır.

3.2.1.2. Anıt Müzeler

Anadolu yerleşme coğrafyası, kuruluş yeri özenle seçilerek topoğrafya ile uyum içinde inşa edilmiş olan ve dönemlerinin karakteristik özelliklerini simgeleyen çok sayıda anıtsal yapıya sahiptir. Çoğunlukla dini yapılardan oluşan anıtsal mimari örneklerinin düşey yapı unsurlarıyla bir bütün olarak ayakta kalabilenlerinden bazıları müze olarak değerlendirilmektedir. Anıt müzelerin bir kısmı mozaik mirasımızın özgün mekânı olarak özel bir öneme sahiptir. Mozaiklerin çoğunlukla taban döşemesi olarak günümüze gelebildiği göz önüne alındığında, bir kısmının duvar, kubbe, tonoz, kemer gibi yapı unsurlarında yapılış amacına uygun olarak yerinde izlenmesi eşsiz bir deneyimdir. Bu konuda en önemli örnekler kuşkusuz Ayasofya ve Kariye Müzeleri'dir. Bu yapılar; mozaiklerinin malzeme, teknik, ikonografik özellikleri ve işlenen konularıyla Ortaçağ'da mozaik sanatının gelişimine dair simge yapılardır ve Hristiyan resim sanatında tasvir yasağının kalkmasının ardından yapılmış olan, Doğu Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerine ait görkemli örneklerdir. UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'nde yer alan anıt eserler Ayasofya ve Kariye, 2020 yılında müze statüleri kaldırılarak cami olarak ibadete açılmıştır (Foto 3.28).

Mozaikleri ile tanınan ve anıt müze olarak tahsis edilen diğer tarihi yapılar; İstanbul'da Aya İrini Müzesi, Fethiye Müzesi (2018 yılında geçici süreyle kapanmıştır) ve Antalya'nın Demre ilçesindeki Aziz (St.) Nikolaos Anıt Müzesi olarak verilebilir. Aziz Nikolaos Anıt Müzesi'nin deniz turizmi ile turist çeken bir şehrin kültür varlığı olması ziyaretçi sayısına yansımıştır. Ancak turizm ile anılan diğer merkezlerin müzelerine oranla ziyaretçi sayısının daha çok olmasını, kuşkusuz Hristiyanlar için hac noktalarından biri olması açıklar. COVID-19 pandemisinin belirleyici olduğu 2020 ve 2021 yılı turizm verileri bir yana bırakıldığında, tarihi yapının 2019 yılındaki ziyaretçi sayısı 384.893'tür. Buna karşılık, Türkiye'nin en çok turist çeken şehri İstanbul'da yer alan Kariye Müzesi'nin ziyaretçi sayısı aynı yıl 200.173, Aya İrini Anıt Müzesi'nin ise 71.926 kişi olarak açıklanmıştır.

Foto 3.28. Ayasofya'da ana salona döşenen halı ile figürlü mozaik ve freskler için kullanılan "yelken perde" uygulaması.

Kaynak: Yazar arşivi.

Anıt müze statüsündeki yapılarda karşımıza çıkan mozaik bezemelerin bir bölümü, mozaik çini tekniğinin uygulandığı yapılardır. Mozaik tekniği, Türk sanatında mimaride bezeme unsuru olarak hem iç hem de dış cephede kullanılmıştır. Anadolu coğrafyasında birçok yerleşimde başta Konya olmak üzere Selçuklu ve Beylikler dönemlerine ait sırlı tuğla ve çini kullanılarak iç ve dış yüzeyleri bitkisel ve geometrik motiflerle süslenmiş anıtsal yapılar mevcuttur. Mozaik çini tekniğinin kullanıldığı tarihi yapılar arasında müze olarak değerlendirilenler de vardır. Söz konusu müzeler; Yakutiye Medresesi Türk İslâm Eserleri ve Etnografya Müzesi (Erzurum), Sırçalı Medrese Mezar Anıtları Müzesi, Karatay Çini Eserler Müzesi ve Sahip Ata Vakıf Müzesi (Konya), Çinili Köşk (İstanbul) olarak sıralanabilir (Foto 3.29), (Foto 30).

Foto 3.29. Erzurum şehir merkezindeki Yakutiye Medresesi'nin (1310) minaresindeki desenler, mozaik tekniğiyle üretilmiş patlıcan moru ve turkuaz renkli çinilerden oluşmaktadır.

Kaynak: Yazar arşivi.

Foto 3.30. Çinili Köşk ve yapının Gülhane Parkı'na bakan cephesindeki mozaik çini süslemeler.

Kaynak: Yazar arşivi.

3.2.1.3. Arkeoloji Müzeleri

Ülkemizde anıt eser statüsündeki yapıların özgün ortamında izlenebilen mozaikleri ve bulunduğu yerde korunup sergilenen eserler dışındaki mozaikler müzelere nakledilmiştir. Eserler genellikle gün ışığına çıkarıldıkları antik yerleşim alanının bağlı olduğu ilin arkeoloji müzelerine nakledilirler. Bu bölümde, koleksiyonlarında mozaik bulunan arkeoloji müzeleri ve sergiledikleri eserler; İstanbul, Kahramanmaraş, Sinop, Aydın, İzmir, Uşak, Alanya, Konya, Sivas, Bursa ve Eskişehir'deki müzelerle örneklenmiştir.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri; geniş bir bahçe içinde üç tarihi binadan oluşan yapısı, Gülhane Parkı ile Topkapı Sarayı arasındaki konumu, eserlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü geniş bir coğrafyayı kapsaması ile ülkemizde kültürel mirasın korunması ve kültür turizminin gelişim sürecinde öncüdür. Müzenin üç ana biriminden yapılış tarihi en eski olanı, 1472 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılan ve Türk mimari geleneğine özgü mozaik çini tekniğinin İstanbul'da Erken Osmanlı sivil mimari yapısında uygulanması bakımından tek örnek olan Çinili Köşk'tür. Yazlık saray olarak yapılan Çinili Köşk'ün mozaik çini uygulamaları Arkeoloji Müzesi'ne bakan ön cephe ile birlikte, Gülhane Parkı'na bakan arka cephesi ve arkeolojik eserlerin bulunduğu bahçeye bakan yan cepheleri boyunca görülebilir. Mozaik çini tekniğinin Türk sanatında Osmanlı Dönemi'ne kadar uzanan nadir örnekleri arasında farklı bir yeri olan ve bir dönem imparatorluk müzesi olan Çinili Köşk'ün karşısına, ülkemizde müzeciliğin kurumsallaşması sürecinde mekân ihtiyacının karşılanmasında müze binası olarak tasarlanan ilk yapı olup, dünyada bu özellikteki az sayıda yapı arasında yer alan Arkeoloji Müzesi inşa edilmiştir. İlk bölümü 1891 yılında tamamlanan Arkeoloji Müzesi'nin üç aşamada tamamlanmış binalarının farklı kısımlarında karşımıza çıkan mozaikleri, farklı coğrafi bölge ve tarihsel dönemleri temsil eden eserlerdir.

Dünyanın en büyük müzelerinden biri olan müzede, yalnız ülkemiz için değil dünyada mozaik sanatının tarihsel gelişimine ışık tutan Doğu Roma Dönemi'nden

önemli bir örnek sergilenmektedir. İstanbul'un Fatih ilçesi Vezneciler semtinde, şehrin en eski su kemerinin doğu ucunda eski bir kilise yapısı olan Kalenderhane Camii'nden getirilen "Tapınağa Takdim Mozaiği", tasvir yasağının olduğu figürlü mozaik ve fresk ve ikonaların yok edildiği "İkonaklazma Dönemi (726-842)" öncesinden kalan nadide bir mozaiktir. Doğal taş ve camın bir arada kullanıldığı duvar mozaiğinde Luka İncili'nde konu edilen bebek İsa, Meryem ve Aziz Simeon betimlenmiştir.

Müzede sergilenmekte olan diğer mozaikler arasında, mevsimlerin insan büstleriyle sembolik anlatımı olan örnekler yer almaktadır. Söz konusu mozaikler, figürlerin ayrı duvar panoları olarak yerleştirildiği Bandırma'dan (Balıkesir) getirilen Helenistik Dönem mozaikleri ile salon zemininde sergilenen Cağaloğlu'nda (İstanbul) bulunmuş olan M.S. 3. yy Roma mozaiğidir. Ayrıca İstanköy Adası'ndan getirilen, her biri sekizgen panolar içinde olan fantastik deniz yaratıkları ve hayvanların yer aldığı bir Roma mozaiği de müze salonunda diğer arkeolojik eserlerle birlikte görülebilmektedir.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin üçüncü birimi olan Eski Şark Eserleri Müzesi, 1883 yılında inşa edilen Sanayi-i Nefise Mektebi binasıdır. Müzede mozaik tekniğinin tarihteki uygulamalarına farklı bir örnek olarak, Mezopotamya koleksiyonu eserlerinden M.Ö. 6. yy sonlarına ait eserler yer almaktadır. Eserlerin üretiminde, Anadolu mimarisinde Selçuklu anıt eserlerinde karşımıza çıkan sırlı tuğla kullanılmıştır. Yeni Babil Krallığı başkenti Babil'in sur duvarlarının anıtsal kapısı olan "İştar Kapısı"nın boğa, ejder figürleri ile şehrin anıtsal "Tören Yolu"nun aslan figürleri, kabartma sırlı tuğlaların birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bugünkü Irak, bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu toprakları arasındaki Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki Babil'in tanrılarının simgesel hayvanlarını betimleyen kabartmalardan parçalar, dünyanın çeşitli müzelerine dağılmakla birlikte anıtsal kapı ve tören yolu kalıntılarının büyük kısmı Almanlar tarafından Berlin'e götürülmüştür. Bu yapıların bir modeli özgün parçaları eşliğinde Pergamon Müzesi'nde sergilenmektedir.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin tarihsel önemi, koleksiyonları ve konumu göz önüne alındığında ziyaretçi sayısının az olduğu görülmektedir. Özellikle Türkiye'de ziyaretçi sayısı en yüksek olan Ayasofya ve Topkapı Sarayı Müzesi'ne olan yakınlığı bu durumu daha dikkat çekici kılmaktadır. 2019 yılı verilerine göre; Ayasofya 3.727.361, Topkapı Sarayı Müzesi 2.364.946 ziyaretçi sayısına ulaşmışken, Arkeoloji Müzeleri için bu sayı yalnızca 427.643 kişi ile sınırlı kalmıştır.

Kahramanmaraş Arkeoloji Müzesi, ticaret yolları üzerindeki stratejik konumu ve doğal kaynaklarının etkisiyle yoğun olarak yerleşim görmüş olan yörenin eserleriyle zengin bir koleksiyon sunar. Müzecilikte köklü bir geçmişi olan Kahramanmaraş'ın arkeoloji müzesi, mevcut müze binasında çağa özgü yeni ihtiyaçlar doğrultusunda yenilenerek 2012 yılında tekrar faaliyete geçmiştir. Müzede antik fil iskeletleri, Geç Hitit eserleri için olduğu gibi mozaikler için de ayrı bir teşhir salonu tanzim edilmiştir. Mozaik Sergi Salonu'nda *Germanicia* Antik Kenti mozaiklerinden bazı örnekler ile yörenin farklı yerleşimlerinde bulunmuş taban mozaikleri duvar panosu olarak teşhir edilmektedir. Antik Anadolu coğrafyasının kırsal yerleşiminden kesitler sunan *Germanicia* mozaikleri; yörenin flora ve faunasını, varsıl kesimin kırsal alandaki villa tipi konut mimarisinden örnekleri, insanların giyim kuşamı ve zanaat kollarından örnekleri dönemin sanat anlayışıyla birlikte kaliteli bir işçilikle yansıtarak, kendine has karakteristik özellikleriyle dünya mozaik literatürüne çok önemli bir katkı sunar.

Sinop Arkeoloji Müzesi, iç mekânı ve bahçesinde sergilenen kent içinden farklı tarihlerde çıkarılmış çok sayıda mozaik ile adeta bir mozaik müzesi izlenimi sunar. 2001 yılı kurtarma kazısında ortaya çıkarılan "Meydankapı Mozaikleri"nden (M.S. 4. yy başları) iç mekânda sergilenen yedi esin perisini (Musa) balık ve karides motifleri eşliğinde betimleyen "Ziyafet Salonu Mozaiği", müze koleksiyonunun en önemli eserlerindendir. 1970 yılında açılan, 2006 yılında yenilenen müzedeki mozaiklerden biri, başta mekândaki konumu olmak üzere birçok açıdan eşsiz bir örnektir. Söz konusu mozaik, müzenin bahçesindeki bilinen en eski Serapis Tapınağı'nın tabanındadır. Mozaik sanatının erken evrelerindeki uygulamalarda kullanılan çakıl

taşlarından yapılmıştır. Çakıl taşı mozaiğin üzeri yerinde korunmak üzere kapatılmıştır.

İlk olarak Türk Tarih Kurumu adına 1951 yılında başlatılıp (Akurgal, 1956) günümüzde de süren akademik kökenli kazılar ve Sinop Arkeoloji Müzesi tarafından yürütülen kazılar, kentteki yerleşimin farklı evrelerini temsil eden mozaik buluntuların geniş bir yelpazede karşımıza çıkmasını sağlamıştır. Bu manzarayı doğuran ana etken ise kuşkusuz Sinop'un Anadolu'nun kuzey kıyısındaki korunaklı doğal liman özelliği gösteren özel konumudur. Coğrafyacı Strabon'un da işaret ettiği üzere Karadeniz'in çift limanlı kenti Sinop'un kuruluş yeri olan, bir adanın anakara ile birleşmesi sonucunda oluşan "tombolo" oluşumunun yükselmiş bir örneği olan Boztepe Yarımadası, Kırım Yarımadası'na yakın konumu, savunma avantajı sağlayan doğal yapısı, kıyı ardındaki gemi inşası için elverişli orman zenginliği ile deniz ticareti ve yerleşim için daima cazip bir mekân oluşturmuştur.

Aydın Arkeoloji Müzesi, çağın ihtiyaçları doğrultusunda 2012 yılında hizmete başlayan yeni binasında, müzeciliği farklı bir boyuta taşıyan teknolojinin sağladığı donanımların kullanımında mozaiklerin değerlendirilmesi bakımından çok önemli bir örnek oluşturur.[7] Müzenin Mozaik Salonu zeminindeki eserin mitolojiden çeşitli sahnenin işlendiği panolarından birinde, "Gladyatör Dövüşleri Sahnesi" yer almaktadır.

---

[7] Anadolu mozaiklerinin müzecilikteki yeni teknolojiler eşliğinde kültür turizmine sunulmasına dair örnekler giderek artmaktadır. İstanbul'da 2019 yılında açılan Tekfur Sarayı Müzesi'nde şehrin Doğu Roma Dönemi'ne ışık tutan Kariye mozaiklerinden yararlanarak dönemin konut tipi, giyim kuşam, meslekler hakkında bilgi veren mozaiklerin görüntüleri dokunmatik ekrandan seçilerek yansıtılmaktadır (Bkz. Foto 3.31). Gaziantep'te Zeugma Mozaik Müzesi'nde sanal gerçeklik uygulaması olarak antik kentin havuz zeminlerini süsleyen mozaiklerin görüntülerinin dönüşümlü olarak yansıtıldığı hologram havuz, ayrıca suyun, yaprakların ve balık kümelerinin ziyaretçilerin hareketiyle etkileşimli olması, yapay zekâ teknolojisiyle müzenin anlatımını güçlendirmektedir. Hatay Müzesi'nde dokunmatik ekranlardaki mozaik yapbozlar özellikle çocuk ziyaretçiler için müzeyi cazip hale getiren olarak teknolojinin katkı sunduğu güncel uygulamalar arasındadır.

Foto 3.31. Kariye mozaiklerinden interaktif müzecilikte yararlanılması. Tekfur Sarayı Müzesi (İstanbul).

Kaynak: Yazar arşivi.

Secutor (M.S. 1. yy öncesinde *Samnit* olarak adlandırılan) ve *Retiarius* tipi gladyatörlerin hakem yönetimindeki dövüş sahnesinde, küçük taşlarla yapılmaya çalışılan hareketin imgelenmesi günümüzde üç boyutlu animasyonla yapılmış, coğrafyanın geçmişinden bir kesit sunan resimsel bilgi, teknolojinin katkısıyla canlandırılmıştır.[8] (Foto 3.32) Müzeye Aydın ili Yenipazar ilçesi Donduran Köyü'nden 1995 yılında getirilen, altında yerleşimin daha önceki evresine ait mozaiğin de bulunduğu eserin tarihlendirmesi M.S. 2. yy sonu, 3. yy başı olarak yapılmıştır. Büyük Menderes Havzası antik yerleşimlerinden *Orthasia* Antik Kenti'ne ait mozaik; pars, kaplan, dağ keçisi, fil gibi çeşitli hayvanlar, insan figürleri, fantastik yaratıklar, bitkisel motifler, bordürde menderes motifi olarak örneklenebilecek çok sayıda figürün ustalıkla işlendiği yazıtlı bir mozaik örneğidir (Yener ve Ölmez, 1996).

---

[8] Etrüskler'in cenaze ritüellerinin parçası iken Roma imparatorlarının propaganda aracına dönüşüp Roma sosyal yaşamının bir parçası olan, dönemin Seneca, Tacitus gibi Romalı yazarların cesurca eleştirmekten kaçınmadığı bu gösteriler M.S. 6. yy'da yasaklanıncaya kadar yüzyıllarca sürmüştür. Anadolu'nun başta *Stratonikeia* (Muğla) olmak üzere *Kibyra (Burdur), Aphrodisias* (Aydın), *Parion* (Çanakkale) gibi birçok antik yerleşiminde gladyatörler ile ilgili mezar stelleri, grafitiler, kandiller, yazıtlardan oluşan izler vardır.

Foto 3.32. Aydın Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmekte olan *Orthasia* Antik Kenti Mozaiği.

Kaynak: Yazar arşivi.

İzmir Arkeoloji Müzesi, 1984 yılından beri hizmet veren Konak Bahribaba Parkı'ndaki binasında, kentin antik yerleşimi *Symrna* ve çevresindeki antik yerleşimlerin eserleri ile zengin bir koleksiyona ev sahipliği yapmaktadır. Üç katlı olan müzenin teşhirde olan mozaikleri yapının farklı katlarında vitrinde, zeminde, duvarlarda olmak üzere çeşitli sergileme ünitelerinde karşımıza çıkar. Müzenin Helenistik Dönem mozaik parçası, Ekrem Akurgal Seramik Eserler Salonu'ndaki vitrinlerden birinde, *Kyme* antik şehri toprak kapları ve heykel grubu ile birlikte teşhir edilmektedir. Roma mozaiklerinden kolayca ayırt edilen, küçük taşlarla yapılmış ince işçilikli bu küçük eser, Batı Anadolu'nun antik limanlarından *Kyme*'yi döneminin diğer eserleri ile uyum içindeki etkili sunumuyla temsil etmektedir (Foto 3.33). Müzenin teşhirdeki en büyük taban mozağı, kentin İzmir Körfezi'ne hâkim tepesi Kadifekale'den getirilmiştir. Eser, müze giriş salonunun ortasındaki korkulukla çevrelenmiş zemin katı gören kısımdan izlenmektedir. Asma yaprakları ve dalları arasında özellikle kaplan ve tavuskuşu figürlerinin dikkati çektiği çeşitli hayvan figürlerinden oluşan renk yelpazesini genişleten camın da kullanılmasıyla oldukça renkli bir Roma Dönemi taban mozaiğidir. Müzede kent merkezinde geniş bir alana yayılan *Symrna* Agorası'dan çıkarılmış örgü bordür ve yapraklı dalların da olduğu, geometrik mozaik parçası ile "Eros'lu Mozaik", duvar panosu olarak sergilenmekte olan yine Roma Dönemi'ne ait iki eserdir.

Foto 3.33. İzmir Arkeoloji Müzesi'nde Helenistik Dönem mozaik parçası ve heykel grubu.

Kaynak: Yazar arşivi.

İzmir Tarih ve Sanat Müzesi, Batı Anadolu'dan mozaik örneklerinin görülebileceği mekânlardan biridir. Müze, doğal ve tarihsel sit alanı olarak tescilli, kent merkezindeki en geniş yeşil alan olan Kültürpark'ta Montrö Kapısı girişindeki üç ayrı binada 2004 yılından beri hizmet vermektedir. Müzede Taş Eserler Bölümü giriş katının salonlarından biri mozaiklere ayrılmıştır. M.S. 2. yy'a ait boynunda kurdelesiyle bir kuş, köpek ve yunus balığı figürleri ile Bergama'dan getirilen M.S. 5.-6. yy'a ait bir Eros figürü sergilenmektedir.

Uşak Arkeoloji Müzesi'nin, 2018 yılında açılan yeni müze binasında çağdaş müzecilik normlarına uygun olarak sergilenmekte olan eserlerin bir bölümünü, Anadolu'nun yağmalanan eserlerinden ait olduğu topraklara geri dönebilenler oluşturmaktadır. Söz konusu eserler arasından en fazla tanınmış olanlar, Karun Hazinesi olarak bilinen Lidya Krallığı mezar buluntularıdır. Müzenin en önemli eserleri arasındaki "Tike (*Tykhe*) Mozaiği" de kazı alanından çalınıp yıllar sonra müzeye kazandırılan eserler arasındadır. Uşak ili Banaz ilçesi Ahat Köyü sınırlarında, tepede kurulmuş savunmaya elverişli konumuyla İç batı Anadolu Eşiği'nin askeri ve ticari açıdan önemli tarihsel yolları güzergâhında yer alan *Akmonia* Antik Kenti'nden 2000 yılında kaçırılmış olan ve yurt dışına çıkarılmadan yakalanan mozaik, şans tanrıçası Tike'yi betimlemektedir. 1,5 m uzunluğunda, 75 cm enindeki mozaik, kentin M.S. 4. yy'a ait spor salonu olduğu tespit edilen yapıya ait 240 m^2'lik taban mozaiğinden geriye kalan en önemli parçadır. Mozaiğin büyük bölümü kazı alanının elverişsiz koşulları nedeniyle kısa sürede yitirilmiştir (Başgelen, 2000).

Alanya Arkeoloji Müzesi, 2012 yılında yenilenen, yörenin Akdeniz ile ilişkisini birçok açıdan yansıtan eserler ve eserlerin müzedeki sunum şekli ile kültürel kaynakların turizme kazandırılmasında çok önemli bir örnek oluşturmaktadır. Ayrıca Damlataş Mağarası'nın yanındaki konumuyla, Selçuklu Kalesi Tepesi'ne ve plajlara yakınlığıyla kültürel mekânın doğal zenginliklerle bütünleştiği bir müzedir. Alanya Arkeoloji Müzesi'nin mozaik eserleri, Dağlık Kilikya kentlerinden biri olarak kabul edilen *Syedra* Antik Kenti'nden getirilmiştir. *Syedra*, Alanya'nın Seki Köyü sınırlarında, ana yerleşimi deniz seviyesinden yaklaşık 250 m yükseklikten başlayıp

denize doğru yayılan bir liman kentidir. Müzeye getirilen her iki mozaik de kentin limana yakın kesiminde bulunmuştur. Tarihlendirmesi M.S. 3. yy ortaları olarak yapılan "Balık tutan *Eros*'lar Mozaiği", Gemi ve Denizcilik Bölümü'nde duvarda sergilenmektedir. Mozaikte balık tutan ve kürek çeken kanatlı *Eros* figürleri ile birlikte mürekkep balığı, kılıç balığı, yılan balığı, ahtapot ve yunus balığı da yer almaktadır (Karamut, 1996). Müzedeki antik kente ait diğer mozaik, *Herakles* Salonu'nda bulunmaktadır. Müzenin simgesi olan mitolojik kahraman *Herakles*'in bronz heykeli, salonda cam zeminin altındaki *Herakles*'in dostu *Hylas*'ın kaçırılma sahnesini (Erhat, 1996) konu alan "*Hylas* Mozaiği" eşliğinde sergilenmektedir.

Konya Arkeoloji Müzesi, ülkemizin en eski arkeoloji müzeleri arasında yer alır. Müze; 1901 yılındaki kuruluşundan itibaren farklı mekânlarda hizmet vermiş, günümüzde 1962 yılında açılan binasında faaliyetine devam etmektedir. Müze, özelllikle Anadolu'nun yerleşme ve tarım kültürüne ışık tutan Çatalhöyük buluntuları ile tanınmaktadır. Şehir merkezinde, mozaik çini örneklerinin görülebileceği Sahip Ata Külliyesi'nin yanında konumlanan müzede sergilenen eserler arasında Doğu Roma Dönemi kilise mozaikleri de yer almaktadır. Müzede ayrı panolardan oluşan bir grup mozaik, 1990 yılında Konya Selçuk ilçesi Tatköy Bucağı Talas mevkiinde yapılan müze kurtarma kazıları sonucunda çıkarılmıştır. M.S. 5. yy'da yapıldığı tahmin edilen manastır yapısının "Tatköy Kilisesi Mozaikleri", pelerinli, başı haleli kadın portresi, çeşitli hayvan figürleri ve bitkisel motiflerle bezenmiş yazıt bulunan bir mozaiktir (Ermişler, 1991). Müzede yine ayrı parçalar halinde bulunan ikinci grup "Alibeyhöyük Kilise Mozaikleri"dir. Konya'nın Çumra ilçesi Alibeyhöyük kasabası tarım alanında ilk olarak 1991 yılında, ardından 1992 yılında 50 m mesafedeki nohut tarlasında açığa çıkarılan M.S 6. yy'a tarihlendirilen mozaikler müzeye kazandırılmıştır. Mozaikler; tavus kuşu, hayat ağacı, örgü motifi gibi Erken Hristiyanlık kilise mozaiklerinin tipik süsleme programının görüldüğü yazıtlı mozaiklerdir. (Mertek, 1993) Konya'nın *(İconium*), Hristiyanlığın Anadolu'ya yayılma sürecinde etkin bir rolü vardır. Havariler Dönemi olarak adlandırılan dönemde, Pavlus ve Barnaba'nın 46-48 yıllarında Antakya'dan başlayarak Kıbrıs ve Anadolu'ya yaptıkları ilk misyon seyahatinde uğradıkları yerlerden biri de Konya'dır.

Sivas Arkeoloji Müzesi, Anadolu mozaiklerinden örnek sunan arkeoloji müzeleri arasındadır. Tescilli bir kültür varlığı olan bir yapıda hizmet veren müzede, ilin Gürün ilçesi Tepecik Köyü'de bir ahırın zemininde tespit edilen, çeşitli kanatlı hayvan figürlerinden oluşan yaklaşık 6 metre uzunluğa sahip mozaik, duvar panosu olarak sergilenmektedir. Müzedeki Roma Dönemi mozaiği, bölgeler arasında kesişim alanı olan Gürün yöresinde çağlar boyunca farklı kültürler tarafından topoğrafik şartlarının sunduğu aynı doğal yol güzergâhlarının kullanıldığına, ulaşım şartlarının yerleşimlerin kuruluş yerine olan etkisine kanıt oluşturur.

Bursa Arkeoloji Müzesi, 1972 yılından beri şehir merkezindeki Kültürpark içinde hizmet vermektedir. Konumu ve yüzölçümüyle şehrin en büyük yeşil alanı içindeki müzede, *Prusia* Antik Kenti kalıntıları arasındaki taban mozaiği parçalarından oluşan bir grup mozaik, müze koridorunda kaidelere yerleştirilmiş panolar halinde sergilenmektedir (Foto 3.34).

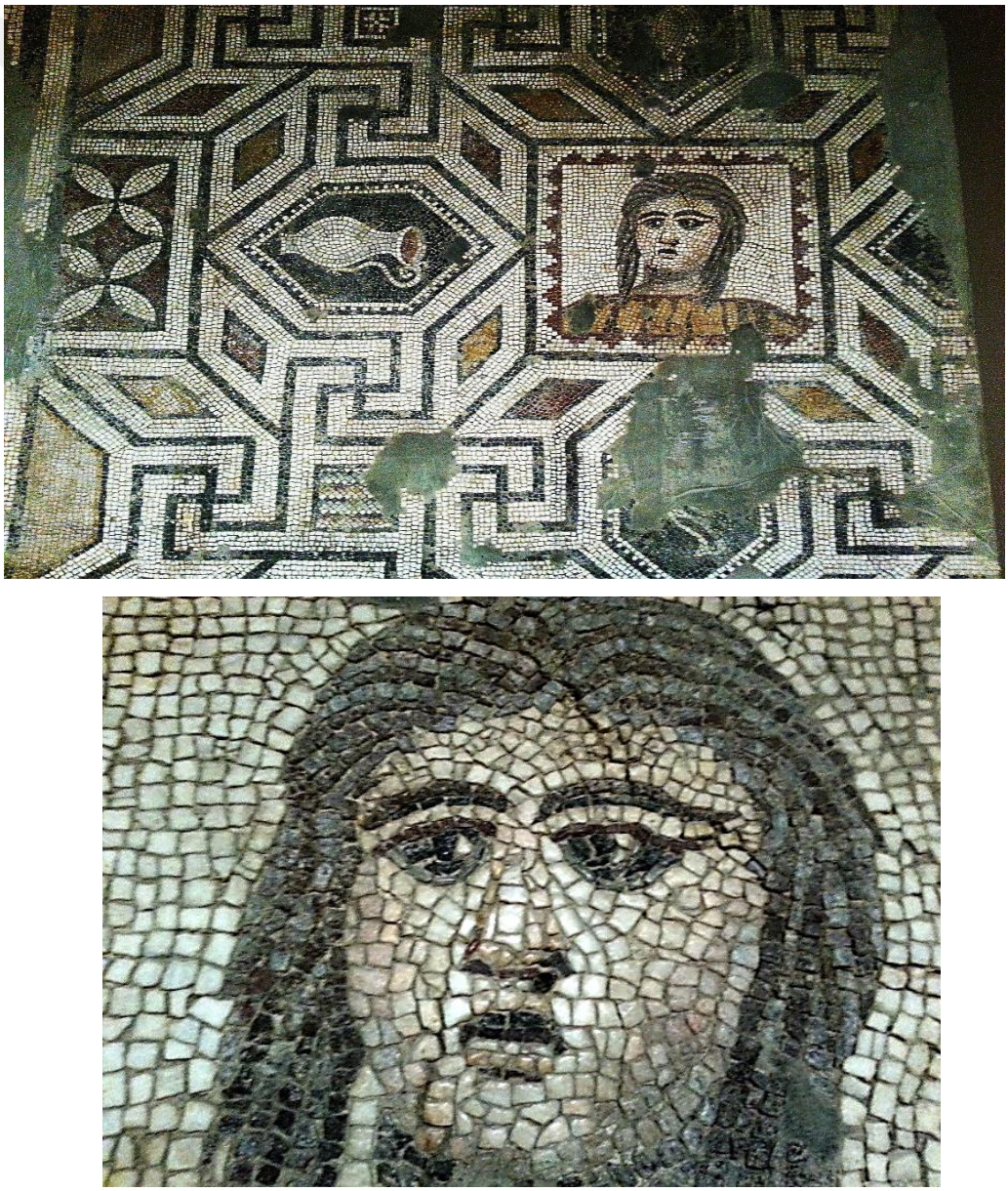
Foto 3.34. Bursa Arkeoloji Müzesi.

Kaynak: Yazar arşivi.

Eskişehir ETİ Arkeoloji Müzesi, koleksiyonunda mozaik bulunan müzeler arasındadır. 2011 yılında faaliyetine başlayan müzede kaidelerin üzerine yerleştirilerek teşhir edilen mozaik panolar, Orta Anadolu'nun önemli yol kavşaklarından birinde bulunan, il merkezine birkaç km mesafedeki çok katmanlı yerleşim alanı Şarhöyük (*Dorylaion*)'da bulunmuştur. M.S. 2.-3. yy'a tarihlenen mozaikler, Geç Roma mozaiklerinin tipik bir özelliği olan oldukça iri taşlarla üretilmiştir (Foto 3.35).

Foto 3.35. Şarhöyük'ten taban mozaiği ve mozaikten ayrıntı. Eskişehir Eti Arkeoloji Müzesi.

Kaynak: Yazar arşivi.

Samsun Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi, henüz açılmamıştır. 19 Mayıs 1981 yılında hizmete giren Samsun Müzesi, 05 Ocak 2016 yılında kapatılmıştır. 19 Mayıs 2019 yılında açılması hedeflenen, kıyı boyunca uzanan dev bir rekreasyon alanını da kapsayan yapı kompleksi için 2021 yılında yeniden ihale açılması beklenmektedir. Müze koleksiyonunun en önemli eserleri arasında *Amisos* Antik Kenti mozaikleri de yer almaktadır. Eserler müze depolarında ve bahçesinde yetersiz koruma koşullarında yıllardır beklemektedir.

Bazı müzelerin koleksiyonları çeşitli kategorilerde eserler içerir. Bu durum bazen müze koleksiyonun zenginliğinden, bazen de ekonomik ve fiziksel koşullardan kaynaklanır. Karma müze olarak sınıflanan bu tür müzelerde arkeolojik ve etnoğrafik eserler; müze olarak kullanılan tarihi bir yapıda, müze kompleksine ait ayrı bir binada, yapının fiziksel koşullarına bağlı olarak ayrı bir katta, farklı salonlarda, hatta aynı salonun sergileme ünitelerinde karşımıza çıkabilir. Günümüzde kültür turizmine yapılan yatırımlar doğrultusunda, birçok şehirde müzecilikte yeni anlayışlar ve kültür turizmine olan yatırımların artmasıyla birlikte yeni müze binaları inşa edilmektedir. Ancak bu yatırımların ekonomi alanındaki diğer yatırımlar ve nüfus dağılışında olduğu gibi ülke geneline dağılışı dengeli değildir. Henüz tek bir müzeye dahi sahip olmayan şehirlerimiz mevcuttur.

3.2.1.4. Genel Müzeler

Mozaikler de diğer kültür varlıkları gibi ülkemizin genel müze türündeki müzelerinde çok farklı koşullarda karşımıza çıkar. Bu başlık altında eserleri çeşitli koleksiyonlardan oluşan genel müzelerin mozaik eserlerine örnekler Antalya, Fethiye, Anamur, Bergama, Giresun, Manisa, Malatya, Adıyaman, Yalvaç, Tekirdağ, Polatlı, Düzce ve İstanbul'dan verilmiştir.

Antalya Müzesi Mozaik Salonu'nda, şehrin antik yerleşim alanlarından müzeye kazandırılmış eserler sergilenmektedir. Müzeye 1978 yılında kazandırılan 16 m^2'lik "Filozoflar Mozaiği" olarak da anılan "Yedi Bilgeler Mozaiği", müzedeki diğer mozaikler arasında en önemlisi olduğu gibi Anadolu'nun mozaik repertuarına katkısı bakımından da değerli bir buluntudur. Antik Çağ matematikçi, tarihçi, düşünür ve hatiplerinin isimleri ile portrelerinin işlendiği bu ünik eser, onarımın ardından tehlike anında veya farklı bir nedenle taşınması durumunda kolaylıkla kaldırılabilmesi için beton yerine özel bir harç kullanılarak havuz biçimindeki teşhir alanına yerleştirilmiştir (İnan, 1980). Mozaik, Antalya'nın Manavgat ilçesine yaklaşık 12 km, Bucakşeyhler Köyü'ne 4 km mesafedeki antik Pamfilya bölgesi kentlerinden *Lyrbe* (*Seleuekia*) antik yerleşiminin ticari merkezindeki kütüphane yapısının taban döşemesidir. Torosların eteğinde, antik yol güzergâhı üzerindeki kentin merkezindeki kamu yapılarından müzeye taşınan diğer mozaik, M.S 2. ve 4. yy'larda sıkça işlenmiş bir mitolojik konunun betimlendiği "*Orpheus* Mozaiği"dir (Tülek, 1998). Müzede antik Likya bölgesinin en büyük kentlerinden, Kaş-Fethiye karayolunda, Kınık Ovası'na hâkim konumda yer alan *Xanthos*'ta bulunan "*Akhilleus* Mozaiği" müzenin önemli eserlerinden biridir. *Xanthos*, 4 km mesafedeki *Letoon* antik kenti ile birlikte 1988 yılında UNESCO Dünya Miras Listesine girmiştir.

Fethiye Müzesi'nde antik Likya bölgesinin kutsal merkezi olan *Letoon* kenti tapınaklarından birine ait "*Apollon* Mozaiği" sergilenmektedir. Ören yerine eserin bir replikası yerleştirilmiştir.

Anamur Müzesi'nde, bir zamanlar antik Kilikya bölgesinin kıyı kenti konumunda olan, Mersin ili Anamur ilçesine 6 km mesafedeki *Anamurium*'a ait mozaiklerin bir kısmı bulunmaktadır. Müze 2012 yılından beri ziyarete kapalıdır. Anamur Müzesi'ne bağlı bir birim olan *Anamurium* (*Anemurium*) Ören Yeri; liman yolu, hamam, kilise ve mezar tabanlarından oluşan oldukça geniş bir mozaik alanına sahiptir.

Bergama Müzesi de bu bölümde mozaik eserleriyle örneklenen diğer karma müzeler gibi yöreye özgü uzak ve yakın geçmişin bir arada sergilendiği mekânlardan biridir. Müzenin arkeoloji bölümünde, resmi kazıları 1878 yılında başlamış olan Bergama Akropolü'nden getirilen M.S. 3. yy Roma Dönemi mimari bezemesi olan "*Medusa* Mozaiği" sergilenmektedir.

Giresun Müzesi, geçmişte cezaevi olarak da kullanılan Gogora Kilisesi'nde hizmet vermektedir. Sergilenen kültür varlıkları arasında Giresun Adası'ndaki kazılardan elde edilen mozaik parçaları da yer almaktadır.

Manisa Müzesi koleksiyonunda Lidya Krallığı başkenti *Sardes* Antik Kenti mozaiklerinden örnekler bulunmaktadır. Yenilenen müze, 1937-2019 yılları arasında Mimar Sinan eseri olan Muradiye Külliyesi'nde hizmet vermiştir. Özellikle Musevi cemaatinin dünyada en önemli üçüncü kutsal mekânı olarak kabul edilen *Sardes* Sinagogu'na ait mozaikler, müzenin zengin koleksiyonunu ülkemizdeki mozaik çeşitliliğine katkısı bakımından da ayrıcalıklı kılmaktadır.

Malatya Müzesi'ndeki "Otlayan Karaca Mozaiği", 2007 yılında yapılan kurtarma kazısına kadar kaçak kazılarla tahrip olan Doğanşehir ilçesi Günedoğru Köyü'nde bulunan Geç Roma Dönemi mozaiğidir. Müzede, duvar panosu olarak sergilenen söz konusu taban döşemesi ile birlikte, şehirde jandarma tarafından ele geçirilen orjinali Tunus Bardo Müzesi'nde olan *Dionysos* ayininin konu edildiği kopya mozaik, bu konuda bilinç oluşturma amacıyla teşhir edilmektedir.

Adıyaman Müzesi, kent merkezindeki müzede yörenin antik yerleşimlerine ait yerinde korunma olanağı bulunmayan mozaikler müzede depo ve teşhir salonu olmak üzere farklı şekillerde korunmaktadır. Müzenin en önemli eserlerinden Helenistik Dönem'e ait ince işçilikli "Balıklar Mozaiği", Samsat kazılarında gün ışığına çıkarılmıştır.

Yalvaç Müzesi'nde, Göller Yöresi'nin en önemli antik yerleşimlerinden *Pisidia Antiocheia* kentine ait mozaikler sergilenmektedir. Isparta ilinin en büyük ilçesi Yalvaç'a yaklaşık 1 km mesafedeki antik yerleşim, St. Paul Kilisesi ile Hristiyanlar için bir hac merkezidir.

Tekirdağ Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi'nde, Kırklareli'nin Vize ilçesinde bulunan bir M.S. 6. yy mozaiğinin kurtarılabilen parçası duvar panosu olarak sergilenmektedir. Müze binası, 1927 yılında Vali Konağı olarak inşa edilen Erken Cumhuriyet Dönemi anıtsal mimarisi örneğidir.

Anıt müzeler, ören yerleri, açık hava müzeleri ve arkeopark uygulamaları, eserin bulunduğu yere ait coğrafi şartların ve arazi kullanımındaki değişimin izlenip değerlendirilmesi için en ideal yöntem olarak karşımıza çıkarken, bu şekilde korunma olanağı ortadan kalkan bazı eserler, antik yerleşimlerin yakınında kurulan müzelere nakledilerek ilgili yerleşim alanının kültürel mirasını yaşatarak turizme katkı sağlarlar. Bu özelliğin görüldüğü, antik yerleşimin adını taşıyan veya yerleşim alanının günümüzdeki adıyla hizmete girmiş olan ve koleksiyonlarında mozaiklerin de yer aldığı müzeler mevcuttur. Gordion Müzesi (Polatlı/Ankara) ve Konuralp Müzesi (Düzce) söz konusu durumu en iyi şekilde örnekler.

Gordion Müzesi, Ankara'nın Polatlı ilçesi sınırlarında, Sakarya Nehri'ne en önemli kolu olan Porsuk Çayı'nın karıştığı yerin yakınında, Yassıhöyük Köyü'nde kurulmuştur. 1963 yılında kurulan ve yörenin farklı dönemlerini simgeleyen arkeolojik eserleriyle müze, karşısındaki Midas Tümülüsü ile birlikte turizmde önemli bir çekim noktasıdır. Müze, sahip olduğu Frig mimarisinden kalan çakıl taşı mozaik döşemelerle mozaik sanatı açısından da özel bir yere sahiptir. Müzedeki çakıl

taşı mozaikler, mozaik tekniğinde erken evrelerde (M.Ö. 9.–8. yy) görülen çakıl taşı mozaiklerin Anadolu'da Uşaklı Höyük, Ziyaret Tepe, Tille Höyük, Üçtepe Höyük gibi diğer buluntularla birlikte dünyadaki en erken örnekleri arasındadır. Birçok araştırmacı tarafından Ege Adaları ve Yunanistan ana karasında rastlanan mozaiklerin en erken çakıl taşı döşemeler olduğu öne sürülmüştür oysaki en önemlilerinden *Olynthus* örnekleri M.Ö. 5. yy'a, Makedonyalı komutan Büyük İskender'in doğum yeri olan *Pella* örnekleri ise M.Ö. 4. yy' a tarihlendirilmektedir.

Müze bahçesinde, Polatlı Kayabaşı Köyü'nde 1989 yılında bulunan, tarihlendirmesi M.S. 300-350 olarak yapılmış olan bir Roma mozaiği de sergilenmektedir. Müzenin Avrupa'da yılın müzesi adaylığı (2000) vesilesiyle on yıl aradan sonra ikinci kez kazılıp müze bahçesinde oluşturulan yeni yerine nakledilen "Kayabaşı Mozaiği" (Temizsoy ve Kaya 2000), tahrip edilmiş orta panosunda mitolojik ozan *Orpheus* konusunun işlendiği bir mozaiktir. M.S. 2.-4. yy'larda görülen "Efsuncu *Orpheus* Mozaikleri" nin dünyada bilinen örneklerinden ülkemize ait olanlar Hatay, Adana, Antalya, Konuralp müzelerinde iken Milet *Orpheus* mozaiği Berlin'deki Pergamon Müzesi'ndedir. Şanlıurfa'dan kaçırılan örneğin ise 2012 yılında ABD'den iadesi sağlanmıştır.

Konuralp Müzesi, Düzce il merkezine yaklaşık 8 km mesafede Düzce ovasına hâkim bir tepede kurulu çok katmanlı bir yerleşim alanı olan Konuralp'te yer almaktadır (Foto 3.36). 1994 yılında açılan müzede, yöreye ait arkeolojik ve etnografik eserlerin arasında keşfedilmeleri 1950'li yıllara uzanan Roma villasına ait mozaik döşemeler de bulunmaktadır. Kazının ardından üzeri tekrar kapatılan mozaiklerin yerinde korunma koşullarını ortadan kaldırarak müzeye nakledilmelerine neden olan faktör, 1990'lı yıllarda sulama kanalından su basmasıdır (Tülek, 2008). Mozaiklerden biri köşelerinde dört mevsimi sembolize eden kadın portreleri olan "*Orpheus* Mozaiği" dir. Geometrik bezemenin ortasındaki panoda hayvan figürleriyle birlikte işlenen mitolojik ozanın yer aldığı mozaik döşeme, İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü tarafından 2012 yılında konservasyonu tamamlanarak 2013 yılında sergilenmeye başlamıştır. Müzedeki diğer mozaik, dönemi için yine popüler bir mitolojik konuya sahip olan ve

benzerleri *Zeugma*'da da bulunmuş olan M.S. 3. yy ortalarına ait olduğu değerlendirilen "*Akhilleus* Mozaiği"dir (Sezer, 2018). Mozaiğin geometrik bordür parçalarından oluşan kısmı, müzenin zemin katı tabanında, giriş katından izlenebilecek şekilde 40 metrekareyi aşan *Orpheus* Mozaiği ile birlikte görülebilmektedir. Antik kentin yayılım alanı göz önüne alındığında ve arkeolojik kazılar devam ettiği sürece yeni bulgulara ulaşılması kaçınılmazdır. Arkeolojik kazıların yanı sıra 2016 yılında Aynalı Köyü'nde açığa çıkarılan 128 metrekarelik mozaik gibi yöre halkı tarafından bulunanlar da vardır. Müzedeki mimari parçalar dışında antik kentin giriş kapısı ve surları, Helenistik Dönem antik tiyatrosu, Roma Dönemi köprüsü gibi pek çok kalıntı günümüze ait yerleşim dokusu içinde izlenebilmektedir.

Foto 3.36. Konuralp Müzesi giriş ve bahçeden görünüm.

Kaynak: Yazar arşivi.

Anadolu'da bazı yöreler, konumu ve topoğrafik özelliklerinin sağladığı olanaklarla sürekli iskâna sahne olmuş, doğal şartların etkisi yerleşimin sürekliliği yanında kentin gelişmişlik düzeyi, eserleri, hatta adı üzerinde belirleyici olmuştur. Anadolu'nun çok katmanlı yerleşme coğrafyasında bu tip yerler, günümüzde yerleşimin olmadığı ören yerlerinden farklı olarak antik yerleşime ait katmanların üzerinde konumlanarak kültür coğrafyamızda önemli yer teşkil ederler. Konuralp, bu konuda Batı Karadeniz'i temsil eden en önemli tarihsel yerleşimdir. Antik *Bithynia* bölgesinde, Melen (*Hypium*) çayı yakınındaki *Prusias ad Hypium* Antik Kenti üzerinde konumlanmış olan ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecindeki önemli

komutanlardan Konur Alp Bey'in adını taşıyan yerleşimde, bir kısmı tescilli yapılardan oluşan geleneksel Türk mimarisini yansıtan yerleşme dokusu ile I. II. ve III. derece sit alanı olarak belirlenen antik yerleşim kalıntıları iç içedir. Konuralp'in tarihsel dokusunun bir bütün olarak korunması ve kültür turizmine kazandırılması vizyonuyla "Konuralp Tarihi Kent Meydanı Restorasyon Projesi" oluşturulmuştur. Ayrıca Düzce Üniversitesi Konuralp Yerleşkesi'nin birçok fakültesi ile birlikte Araştırma ve Uygulama Hastanesi'yle konumlandığı, sahip olduğu coğrafi olanaklarla yalnızca turizm için değil modern şehrin ihtiyaçları için de bir çekim noktası olan Konuralp, 2013 yılında tüzel kişiliği kaldırılarak Düzce merkez ilçeye bağlı bir mahalleye dönüştürülmüştür.

Sadberk Hanım Müzesi, İstanbul'un Sarıyer ilçesine bağlı Büyükdere'de yer alan Azaryan Yalısı'nda Türkiye'nin ilk özel müzesi olarak 1980 yılında açılmıştır (Foto 3.37). Vehbi Koç Vakfı'na ait müze, ülkemizin ilk koleksiyonerlerinden Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu sayesinde arkeolojik eserler bakımından da zenginleşmiş, yan bina da satın alınarak arkeoloji bölümü olarak müzeye kazandırılmıştır. Müzedeki 18 binden fazla eser arasında bir *Edessa* (Şanlıurfa) mozaiği de yer almaktadır. M.S. 4-5. yy'a tarihlenen "*Azizos* ve *Monimos* Mozaiği"ndeki iki savaşçı erkek figürü, olasılıkla şehirdeki yıldız ve gezegen kültü ile bağlantılı olarak ikiz tanrıları sembolize eder (Drijvers, 1980). Yörenin inanç kültürü bakımından belge niteliği taşıyan bu mozaik, Rahmi Koç tarafından Paris'te bir müzayedede satın alınmıştır (Salman, 2007).

Foto 3.37. Sadberk Hanım Müzesi.

Kaynak: Yazar arşivi.

3.2.1.5. Açık Hava Müzeleri

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre 2020 yılı sonunda sayısı 21.023 olarak açıklanan Türkiye genelindeki tescil edilmiş sit alanlarının (arkeolojik, kentsel, tarihi, kentsel arkeolojik, karma) bir bölümünde mozaikler de bulunmaktadır.

Kültür turizminin mekânla olan dinamik ilişkisi, tescilli sit alanlarındaki mozaiklerin korunma ve bakım ihtiyaçları doğrultusunda, zamana ve mekâna göre ören yerleri ve arkeoparklarda turizme kazandırılmasında etkili olmuştur. Özgün yerinde korunup sergilenen mozaiklerin bir kısmı, arazide mesafe ve yol durumunun erişimi zorlaştırdığı, toplu ulaşım araçlarının dahi bulunmadığı antik kentlerde bulunmaktadır. Bazı mozaikler de geçmişten bugüne kesintisiz iskân görmüş ve hızlı kentleşme baskısı altındaki yerleşim alanlarında veya tarımsal faaliyetlerin yapıldığı alanlarda, turizm politikaları doğrultusunda arazi kullanımında yapılan düzenlemelerle turizme kazandırılmaktadır. Gün ışığına çıkmış bir mozaiğin, arazide uygun şartlarda üzerinin tekrar kapatılması ya da müzeye nakledilmesi yerine orijinal ortamında korunup sergilenebilmesinin koşullarını oluşturmak, oldukça zaman alan ve masraflı bir süreçtir.

Bu başlık altında ülkemizin yerinde (in situ) korunan ve aynı zamanda kültür turizmine kazandırılmış olan mozaik varlığına ilişkin seçme örnekler; *Kibyra, Antandros, Kaunos, Pirin,* Efes ve Karkamış antik yerleşimlerinden verilecektir.

Kibyra Antik Kenti, Burdur ili sınırlarında Gölhisar Ovası'na hâkim, çağlar boyunca ticaret yolları üzerindeki kavşak konumuyla çekim alanı olmuştur. *Kibyra,* ilk sistematik kazıların 2006 yılında başladığı, 2016 yılından itibaren de ören yeri statüsü kazanarak kültürel miras değerleri turizme kazandırılırken bir yandan da bilimsel kazıların sürdüğü antik yerleşimlerdendir. Antik kent, konumu ve topoğrafya ile uyumlu yerleşiminin yanı sıra kent planı, görkemli kamu yapıları ve yapı zeminlerini süsleyen mozaikleriyle de dikkate değerdir. *Kibyra*'nın en ünlü

mozaiği olan "Medusa Mozaiği", yörenin renkli mermer kaynaklarının işleme tekniği, işlenen mitolojik figür ve yer aldığı yapının özelliği bakımından ören yerinin tanınırlığına büyük katkı sağlamaktadır. Plaka biçiminde kesilen mermerlerin birleştirilmesiyle (*opus sectile)* üretilen "Medusa Mozaiği"nin döşendiği zeminin, antik mimarinin özel bir yapısı olan ve müzik dinletilerinin yapıldığı "*odeion*" un kentte resmi toplantılar için hatta yargı merkezi olarak da kullanıldığı düşünülmektedir. *Kibyra* mozaikleri, Anadolu'da uygulanan mozaik tekniklerine çeşitli örnekler sunarken bir yandan da kent kronolojisinde farklı evreleri temsil eder. Örneğin "Medusa Mozaiği" ile *odeion* yapısı girişindeki 540 m^2 genişliğinde, siyah ve beyaz mermerlerden oluşan geometrik mozaik, M.S. 24 depremi sonrasında yapılmış olup Roma İmparatorluk Dönemi'ni temsil ederken (Özüdoğru, 2018), M.S. 417 depremi sonrasındaki yıkımın ardından inşa edilmiş dükkânların zeminindeki, yeniden işlev kazandırılan kırık kiremit ve tuğla parçaları ile üretilen düşük maliyetli ve işlevsel mozaikler kentin Doğu Roma Dönemi'ni temsil eder. Söz konusu mozaik tipi, Anadolu'da yaygın olarak karşımıza çıkan taşların küp biçiminde kesildiği mozaiklerden farklı olarak yapılışı nispeten kolay, pişmiş toprak malzemenin "balıksırtı motifi" oluşturacak biçimde dizildiği, duvarlarda da uygulanmış oldukça işlevsel bir döşeme türü olan *opus spicatum* tekniğiyle yapılmıştır (Sayın, 2015). Ören yeri mozaiklerinin bir kısmı yerleşimin bazı evrelerindeki varsıl yaşamın önemli göstergelerinden biri iken, aktif deprem kuşağındaki yerleşimde yıkımların ardından üretilen çözümleri gösterir. *Kibyra* Antik Kenti'nin mozaikleri, her koşulda coğrafi konumundan kaynaklanan şartların, insan ve mekân etkileşimindeki izlerini açıkça ortaya koyar.

Kaunos Ören Yeri, Muğla ili Köyceğiz ilçesindeki Çandır Köyü'ne 2 km mesafede bulunur ve kaya mezarları ile tanınmaktadır. *Kaunos*, kültürel mirasın korunması ve sergilenmesi konusunda dünyadaki gelişmelere paralel olarak, 2004 yılından itibaren bütüncül korumayı temel alan mekânsal tasarım ilkeleri doğrultusunda değerlendirilmiş olan bir rekreasyonel miras alanıdır. Arkeolojik kazıları 1966 yılından bu yana aralıksız sürmekte olan ören yerinde, yörenin tarihi coğrafyasının bir dönemini temsil etmekte olan mozaik döşeme de "*Kaunos* Arkeoloji Parkı Projesi" (Say Özer ve Özer, 2010) kapsamında yapılan düzenlemelerle turizme

kazandırılmıştır ve ahşap seyir platformu üzerinden izlenebilmektedir. Mozaik, bereket tanrıçası Demeter'e adanan hâkim bir noktada "Demeter Terası"na inşa edilmiş olan Erken Hristiyanlık Dönemi kilise yapısına bağlı şapel (mescit) zeminine aittir. Kilise yapısında kullanılan devşirme taşlar, yapı içindeki kutsal anakaya bloğu ve birçok arkeolojik bulgu mekânın inanç kültüründeki sürekliliğini desteklemektedir. Anadolu inanç kültüründe kayalık alanların kutsal kabul edilmesi ve kült merkezi olmasının önemli bir örneğidir (Öğün ve Işık, 2002).

Kaunos Ören Yeri, Köyceğiz Gölü'nü Akdeniz'e bağlayan Dalyan (*Calbis*) Kanalı kıyısında bulunan Dalyan beldesinin karşısında, engebeli topoğrafyaya sahip bir tepeden teraslar şeklinde inerek deniz altında da devam eden oldukça geniş bir yayılım alanına sahiptir. Antik Çağ'ın Karya ve Likya kültür bölgeleri sınırındaki bir yarımadada kurulu çift limanlı bir kent olan *Kaunos* (veya *Kbid*), Akdeniz ve Ege bölgelerinin doğal sınırı olan Dalaman Çayı'nın taşıdığı alüvyon birikimi sonucunda liman kenti özelliğini yitirmiştir. Son buzul çağının ardından yaşanan Anadolu'nun alüvyonlaşma sürecinde, özellikle günümüze kadar olan son 5000 yıllık evrede deltaların denize doğru ilerlemesi dönemi karakterize eden en belirgin özelliktir (Erol, 1989). *Kaunos* da Anadolu'nun tarihi coğrafyasında, konunun en bilinen örnekleri *Efes* ve *Milet* antik liman kentleri gibi bu olgunun tipik bir örneğidir.

Kaunos Ören Yeri, dâhil olduğu "Köyceğiz-Dalyan Özel Çevre Koruma Bölgesi" ile ülkemizde 1988 yılında ilan edilen ilk Özel Çevre Koruma Bölgeleri'nden birinde yer almaktadır. Uluslararası sözleşmelerle de korunmakta olan söz konusu alan dünyada yeni başlayan eko turizm uygulamasına Türkiye'deki ilk örnektir (Doğaner, 1996).Yasal düzenlemelerin arazi kullanımına olumlu etkisi ile çevre, ülkemizde 1980'li yıllardan itibaren hız kazanan kitle turizmine yönelik betonlaşmadan korunmuştur. Anadolu'nun güneybatı kıyılarında, kıyı jeomorfolojisi açısından dikkat çekici özellikleri, iklimi, tatlı ve tuzlu su ekosistemlerine ait flora ve faunası, aktif fayların etkisiyle kaplıca ve maden suları, endemik türleri (başta Anadolu sığla ağacı), deniz kaplumbağalarının üreme alanı olması gibi (İztuzu kumsalı) doğal ve kültürel kaynaklar bakımından çok sayıda ayırıcı özelliğe sahiptir. Yat, kıyı, göl, kuş gözlemciliği, kaplıca ve kültür turizmi gibi çeşitli turizm tipleri için elverişli olan

yöre, kontrollü ve koruma öncelikli yaklaşımlarla değerlendirilmesi gereken, ülkemizin en zengin yörelerinden biridir (Doğaner, 1994).

Antandros Antik Kenti, Balıkesir ili Edremit ilçesi ile Altınoluk beldesinin yaklaşık 2 km doğusunda, Edremit Körfezi boyunca yayılan antik yerleşimlerinden biridir. Antik kentin mozaikleri, iç turizme yönelik ikincil konutların baskısı altında yoğun betonlaşmaya uğramış olan Edremit Körfezi'nin kuzeyindeki bir zeytinlikte gün ışığına çıkarılmıştır. Bu mozaikler, geniş bir zaman aralığına yayılan kültür katmanlarından Geç Roma Dönemi'ni temsil eden, duvarları freskli "Yamaç Ev"e ve "Roma Evi"ne ait taban döşemeleridir. Geometrik mozaikleri renk ve desen bakımından zengin olan antik kentin üzerinden Edremit – Çanakkale yolu geçmektedir. Kaletaşı Tepesi batı yamaçları boyunca konumlanan antik yerleşim alanı, Kuzey Ege'de antik yol rotasında *Troas* ile *Mysia* bölgeleri arasında, başta Edremit Körfezi'ne adını veren liman kenti *Adramytteion* olmak üzere Kazdağları silsilesi güneyinde kurulmuş olan çok sayıda yerleşimden biridir. 1993 yılında ilan edilen "Kazdağı Milli Parkı"; tarih boyunca konum, jeolojik, jeomorfolojik yapı, iklim ve hidrografik özelliklerin mimari, ekonomik faaliyetler, inanç kültürü gibi maddi ve manevi kültür unsurlarını şekillendirdiği bir çekim alanı olmuştur. Ayrıca Kazdağları, Kuzey Ege'nin en yüksek dağlık kütlesi olarak kayalık ve ormanlık alanlarıyla ana tanrıça tapınımı için de önemli bir merkez olmuş, antik literatürde ana tanrıça onuruna düzenlenen festivaller, "Anadolu Ana Tanrıçası"nın Roma'ya nakledilmesi gibi konular birçok yazarın eserlerinde işlenmiştir (Özkan, 2016). Coğrafyacı Strabon'un tanımıyla topoğrafik özelikleri bir kırkayağı andıran çok tepeli yamaçlardan oluşan Kazdağları kütlesi, çağlar boyunca insan doğal çevreyle olan etkileşimine birçok açıdan kaynak olmuştur.

Pirin Ören Yeri, Adıyaman il merkezinin yaklaşık 5 km kuzeydoğusunda yer alan, mozaik mirası turizme kazandırılmış olan Orta Fırat Havzası antik yerleşimlerden biridir. Antik kentin mozaikleri Adıyaman Müzesi'nde ve özgün ortamında olmak üzere farklı şekillerde korunmaktadır. Doğal ve yapay kaya sığınaklarıyla insanların mesken ihtiyacını Paleolitik Çağ'dan itibaren karşılamış olan yerleşim alanı, Anadolu'nun tarihi coğrafyasının farklı kültür evrelerinde tarım, ulaşım ve ticarete olanaklı konumuyla insanların tercih ettiği bir arazi olmuştur. Günümüzde antik

kentin merkezinde Örenli Mahallesi yer almaktadır. Yöre, tarlada tarım faaliyetleri sırasında, Atatürk Barajı kıyısında dalgaların etkisiyle ve sistemli bilimsel kazılarla olmak üzere çeşitli nedenlerle rastlanmış zengin bir mozaik varlığına sahiptir.

"Efes Yamaç (Teras) Evleri", İzmir ili Selçuk ilçesi sınırlarındaki Efes Ören Yeri'nde bulunan, Anadolu'da Erken Roma Dönemi mozaiklerinin özgün mekânında, yapı bütünlüğü içerisinde izlenebildiği ender bir müzedir. Arkeolojik kazılarda yapıların düşey unsurları zamana direnemediği için ortaya çıkarılan bezeme unsurları taban döşemeleri olmaktadır. Efes Yamaç Evleri, Roma'nın Anadolu'ya hâkim olma sürecinde direniş göstermeyen kentler arasında olan liman kenti Efes'in, konumunun etkisiyle döneminin ticari ve politik merkezi olarak Roma'nın Anadolu'daki ilk eyaletine başkentlik yaptığı zamanların görkemini yansıtmaktadır. Konutların en erken M.S. 1. yy'dan M.S. 7. yy'a kadar olan süreçte kullanıldığı belirlenmiştir. Bu konutlar, mimari özellikleriyle döneminin konfor anlayışını yansıtan, duvar resimleri ve mozaikleri dönemin sanat anlayışını belgeleyen yapılardır. Yamaç Evler'deki mozaik ve duvar resimlerinde görülen desen ve mitolojik konular, Efes'in ticari bağı olan bölgelerle arasındaki kültürel etkileşimin boyutlarını da sergilemektedir.

Gönen Mozaik ve Açık Hava Müzesi, Balıkesir ili Gönen ilçe merkezinde, Gönen Termal Tesisleri ve Gönen Çayı yanındaki şehir parkında, Anadolu'nun tarihi coğrafyasında jeotermal kaynakların yerleşmelerle süreklilik gösteren ilişkisini temsil eder. 1953 depreminin ardından kentin eski mezarlığının yerine çok fonksiyonlu bir rekreasyon alanı olarak planlanan şehir parkında bulunan müzenin "Mozaik ve Açık hava Müzesi" olarak anılmasının nedeni, çeşitli dönemlere ait taş eserlerin yanında M.S. 5-6. yy kilise yapısına ait yazıtlı taban mozaiğidir. Ülkemizin ilk çağdaş kaplıca merkezlerinden biri olan Gönen'de, turizmi çeşitlendirme hatta dış turizmde tanınırlık sağlama potansiyeli sunan mozaik, parkta bir beton tabla altında "mozaik müzesi" olarak nitelenemeyecek bir konumda atıl durumda iken, 2017 yılından itibaren arkeolojik kalıntıların bulunduğu alanın düzenlenmesine yönelik çalışmalar başlatılıp, 1.derece sit alanı ilan edilmesiyle kazı çalışmaları başlatılmıştır.

Öteden beri başta Batı Anadolu olmak üzere ülkemizin birçok yerinde aktif fay sistemlerine bağlı olarak doğal çıkışlı sıcak suların iyileştirici gücünden yararlanıldığı, kutsal kabul edilen su kaynaklarının yerleşim alanı ve kült merkezi olduğu bilinen bir olgudur. Ayrıca önemli termal yerleşimler, bazı dönemlerde tedavi ve spor amacıyla çekim merkezi olmuştur. Gönen, Anadolu'da kökleri çok eski tarihlere uzanan ve Roma gibi Anadolu'da izleri bulunan çeşitli kültürlere aktarılmış olan şifalı kaynak sularından yararlanma geleneğinin (Yegül, 2009: 101) antik dönemden günümüze süregeldiği, aynı zamanda ülkemizdeki ilk modern termal turizm merkezleri arasında yer alan, doğal ve kültürel miras kaynaklarının bütünleştiği bir kaplıca yerleşimidir. Anadolu'da en eski turizm çeşidi olarak kabul edilebilecek (Doğaner, 2001: 75) kaplıca turizmi, Gönen için birincil çekicilik kaynağıdır. Ancak doğal kaynakların salt yararlanma veya turizm ile ekonomik kazanç sağlama aracı olmadığı bilinciyle, mekândaki kültüre ait unsurların bir bütün içinde değerlendirilip geleceğe aktarılmasında kuşkusuz mozaik sanatından bir örneğin varlığı da önem taşımaktadır.

Arkeoparklar, kültür varlıklarının korunması ve topluma kazandırılmasında güncel bir uygulama olduğu gibi, hem taşınabilir hem de taşınmaz kültür varlıklar arasında yer alan, ancak yapısı gereği öncelikle yerinde korunması uygun olan mozaikler için de elverişli projelerdir. Ülkemizin konumuna bağlı olarak çok katmanlı bir yerleşim yapısına sahip olması, hızla büyüyen kentlerin yapılaşma ve altyapı işlerinin eski yerleşim dokusuna müdahalesi, hızlı ve etkili çözüm üretmeyi zorunlu kılmaktadır. Arkeopark projeleri, kentsel arkeolojik kazı alanlarında uygulandığı gibi kent dışı arkeolojik kazı alanlarında, ören yeri veya açık hava müzesi olarak tanımlanan kültürel mekânlarda da uygulanan toplum ile kültürel miras ilişkisine yeni bir boyut kazandıran, eğitim fonksiyonunun öne çıktığı uygulamalardır.

Karkamış Antik Kenti, Gaziantep ili Karkamış ilçesinde, 2019 yılında bir bölümü "arkeopark" olarak açılan, Anadolu'nun en önemli çok katmanlı yerleşim alanlarından biridir. Antik kent, Türkiye ve Suriye arasındaki siyasi sınırın sıfır noktasında olup, Fırat Nehri'nin batısındaki stratejik konumuyla binlerce yıllık yerleşim alanıdır. İlk kazıları 1911'de başlatan ve 1920'de bölgeyi terk eden İngiliz

ekibin ardından, 2011 yılında kazıları tekrar başlayan antik yerleşimdeki çeşitli buluntular arasında mozaikler de bulunmaktadır. Mozaiklerin öncüsü olan ve tipik örneklerine birçok antik yerleşimde rastlanan yaklaşık M.Ö. 8. yy'a ait geometrik desenli siyah-beyaz çakıltaşı mozaik döşemelere Karkamış'ta da rastlanmıştır. Çakıl döşemenin, M.Ö. 900'e tarihlenen Hitit sarayının avlusuna, kent el değiştirdikten sonra yaklaşık M.Ö. 710'da Asur evresinde döşendiği tespit edilmiştir (Marchetti, 2015).

Hisar Arkeopark (Bursa), *Myrleia* Antik Kenti (Mudanya/Bursa), *Germanicia* Antik Kenti (Kahramanmaraş), Küçükyalı Arkeopark (İstanbul), *İdyros* Antik Kenti (Antalya) Anadolu mozaiklerinden örnekler sunan arkeopark projeleri arasındadır.

3.2.2. Yabancı Müzelerde Anadolu Mozaikleri

Anadolu topraklarından koparılarak dünya müzelerine götürülmüş olan kültür varlıkları arasında sayısız küçük obje, dev boyutta mermer ve bazalt kayaçlara oyulmuş yontular, kaya bloklarından kazınmış rölyefler ile birlikte mozaikler de yer almaktadır. Yüzyıllara yayılan tarihi eser talanı, bilinçli ve organize bir hareketin sonucudur. Değerli madenlerden oluşan eserlere mezar soyguncuğu ile veya savaş ganimeti olarak sahip olma anlayışından, her türlü kültür varlığının değer kazandığı, koleksiyonculuktan müzeciliğe uzanan süreçte, eser toplama yarışı devletler ve sivil toplum kuruluşlarınca finanse edilmiş; yabancı gezgin, arkeolog ve diplomatlar ile yerli bürokrat, yerel halktan kolay para kazanma peşinde olan insanlar, kanunlardaki yetersizlikler, savaş koşulları ve en önemlisi tarihsel bilinç eksikliği talanı kolaylaştırmıştır.

Batı ülkelerinin Osmanlı üzerindeki nüfuzunu gösteren, tarihi eser talanını kolaylaştıran başlıca etken, Anadolu'yu karış karış gezen, antik yerleşimlerin ayrıntılı bilgileri ile eserlerinin yanlarında götüremedikleri kısmını belgeleyerek gezileriyle ilgili yazılı, harita ve çizimlerden oluşan dokümanları kitap olarak yayınlayan "gezginler" olmuştur. Ülkelerine taşıdıkları eserlerle unvanlar kazanan, 1700'lü yıllarda İngiliz R. Pococke, R. Chandler, M. Leake, W.R. Hamilton, Fransız O.A. Guillauma; 1800'lü yıllarda İngiliz Kaptan Beaufort, C.Felllows, Fransız C. Texier gibi gezginlerin yayınları bazı dönemlerde yalnızca bilime hizmet etmemiştir.

Yasa dışı yollarla yurt dışına götürülen eserlerimizin envanter kaydının olmaması ve sürecin yüzyıllara yayılması sonucunda kayıp eser sayısı bilinmemektedir. Günümüzde müzelerde sergilenmekte olanlar dışında Anadolu topraklarından götürülmüş sayısız eser vardır. Konu, dağılan Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yapılan kazılarla kolayca eser götürülmesi ile sınırlı olmayan ve günümüzde de sürmekte olan bir sorundur. Dünya müzelerine dağılmış (Harita 3.1), bilinen eserlerimizle birlikte kaydı tutulamadan kaçırılan, müzelerden, kazı alanlarından çalınan veya onarım için götürülüp geri gelmeyen ya da sahtesiyle değiştirilen

eserlerimizden her birinin ait olduğu topraklardan koparılma öyküsü farklıdır. Bu bölümde, başka coğrafyaların eserleri sayesinde en çok ziyaret edilen, büyük turizm geliri elde eden ülkelerin müzelerinden seçme Anadolu mozaiklerine yer verilmiştir (Foto 3.38-3.45).

Louvre Müzesi, Anadolu'nun en görkemli kültür hazineleri arasında yer alan Antakya mozaiklerini Paris'in merkezinde yıl boyunca dünyanın dört bir yanından gelen milyonlarca turiste sergilemektedir. Osmanlı İmparatorluğu topraklarından taşıdığı binlerce eser arasındaki mozaiklerin götürülmesi geçmişte uygulanan paylaşma sistemi ile olmuştur.[9]

Louvre Müzesi'ndeki Antakya mozaikleri arasında özellikle "Mevsimler Mozaiği" ile "Üç Güzeller Mozaiği" en çok dikkat çeken eserlerdir. Hatay ili merkez ilçesi Antakya ve çevresinde, Samandağ ve Harbiye'de yapılan ilk kazılarla ortaya çıkan yüzlerce mozaik Louvre Müzesi dışında onlarca müzenin koleksiyonunun en özel eserleri arasında yer almaktadır. Söz konusu müzelerin çoğu ABD müzeleridir:

- Princeton Üniversitesi Sanat Müzesi
- NewYork Metropolitan Müzesi
- Worcester Sanat Müzesi
- Baltimore Sanat Müzesi
- Boston Güzel Sanatlar Müzesi
- Penn Müzesi (Pensilvanya Üniversitesi Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi)
- Wellesley College Davis Müzesi
- J. Paul Getty Müzesi

---

[9] Hatay ili Antakya merkez ilçesindeki ilk sistematik kazılar, Hatay anavatana katılmadan önce Fransız mandası altında iken başlamıştır. Suriye ve Anadolu ile ilgili arkeoloji çalışmaları yıllar öncesine dayanan Amerikalıların girişimiyle 1931 yılında alınan altı yıllık kazı izni uzatılarak "Asi'deki Antakya Kazıları Komisyonu" na 1942 yılına kadar kazı yapma izni verilmiştir. Princeton Üniversitesi, Worcester Sanat Müzesi, Baltimore Sanat Müzesi ve Fransa Milli Müzeleri'nden oluşan komisyonun finanse ettiği ekibin sekiz kazı sezonunda ortaya çıkardığı en önemli buluntular, M.S. 2. yy'dan başlayıp M.S. 6. yy'a kadar uzanan geniş bir yelpazede, bölgenin antik kültürünü çok yönlü olarak yansıtan eşsiz yüzlerce taban mozaiği olmuştur. II. Dünya Savaşı ve Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmasının ardından sona eren kazılar sonucunda komisyon bulunan eserlerden payını almakta zorlansa da sonuçta Suriye Eski Eserler Dairesi ile yapılan anlaşma uyarınca 300 mozaiği diğer buluntularla birlikte paylaşmıştır.

- Harward Üniversitesi Dumbarton Oaks Araştırma Kütüphanesi ve Koleksiyonu
- Fogg Sanat Müzesi
- Smith College Sanat Müzesi (SCMA)
- Risd Müzesi
- Seattle Sanat Müzesi
- St. Petersburg Güzel Sanatlar Müzesi (MFA)
- San Diego Sanat Müzesi
- Virginia Güzel Sanatlar Müzesi (VMFA)

Bu müzelerin koleksiyonlarında bulunan yüzlerce Antakya mozaiği, koleksiyonlarda bir zamanlar süsledikleri yapılarda oldukları halleriyle değil parçalar halinde yer alırlar. Bir mevsimi simgeleyen kadın portresi, asma dalları veya menderes desenli bir bordür parçasından oluşabilen bir mozaiğin çeşitli müzelere dağılan parçaları müzayede ile bir galeriye satılarak el değiştirmeye devam edebilir. ABD'de Florida'da St. Petersburg Güzel Sanatlar Müzesi'nin 1964'te halka açılışından bir yıl önce satın aldığı beş mozaiğin ikisi 1989 yılında müze bahçesine gömülmüştür. Yıllar sonra mozaiklerin yerinin tespit edilmesi ve yapılan kazının ardından eserlerin müze bahçesinde onarım için kurulan açık hava laboratuvarına taşınması, basının ilgisiyle birlikte akademik çevre yanında kamuoyunda da yankı bulmuştur.

Pergamon Müzesi, Anadolu'dan eser toplama yarışında ulaşılan noktayı göz önüne seren, Almanların Osmanlı topraklarında kolayca edindikleri imtiyazların ticari ve askeri anlaşmalarla sınırlı olmadığı ve 1881 Düyun-u Umumiye'yi kabul etmesiyle iflası resmiyet kazanan Osmanlı'nın bu süreçte çıkardığı eski eserlerle ilgili yeni kanuna (1884 Asar'ı Atika Nizamnamesi) uyulmadığının da göstergesidir. Berlin'deki Pergamon Müzesi'nde; Bergama Sunağı Kabartmaları, Milet Pazaryeri Kapısı, Trajan Tapınağı gibi devasa büyüklükte eserler yanında mozaikler de bulunmaktadır. Müzedeki en önemli mozaik, bir zamanlar (M.S. 2. veya 3. yy) villaya ait salonu süslemiş olan "*Orpheus* Mozaiği" dir. Mozaik, doğal taşlara ek

olarak değerli taş izlenimi kazandıran şeffaf camların kullanıldığı, Frig şapkası takmış mitolojik ozan *Orpheus*'un merkezde karga ve köpekle betimlenip diğer hayvanlarla ve süsleme ögeleriyle çevrelendiği, ikinci panosu menderes desenli bordürün çevrelediği av sahneli, ince işçilikli çok özel bir eserdir. Anadolu coğrafyasında İlkçağ inanç sistemleri içinde önemli bir yeri olan, mistik öğretisinde et ve bazı bakliyat türlerinin yenmemesi gibi beslenme ile ilgili kurallar olan *Orpheus* konusunun villanın yemek salonu için seçilmesi ile malzemesi, ince işçiliği kadar mozaik sanatında konu- mekân ilişkisi bakımından da özgün bir eserdir. Buna karşılık hakkında yerli ve yabancı yazılı kaynaklar çok yetersiz olduğu gibi yurt dışına ne zaman ve nasıl götürüldüğü bilinmemektedir (Tülek, 1998: 46). Ancak tüm eski eserlerin devlete ait olup, yurt dışına çıkarılmasını kesinlikle yasaklayarak kültür varlıklarının korunmasında bir dönüm noktası olan 1884 Nizamnamesi'nden sonra götürüldüğüne şüphe yoktur.

Pergamon Müzesi'nin "İslâm Sanatları" bölümünde, iade süreci devam eden kültür varlıkları arasındaki Konya Beyhekim Camii (13. yy) mozaik çini mihrabı yer almaktadır (Foto 3.38). Eserin kaçırılma öyküsü Almanların Bağdat demiryolu imtiyazını elde etmeleri ile başlar. Demiryolu projesinin Konya ayağı 1896'da tamamlanmıştır. Eserin 1907'de Alman konsolosu vasıtasıyla götürüldüğü belirtilmektedir. Müzede Konya Alaaddin Camii'den geldiği belirtilen bir mozaik çini parçası da yer almaktadır.

Benaki Müzesi'nde (Atina), İstanbul'da İmrahor İlyas Bey Camii olarak bilinen, kentin M.S. 5. yy'dan ayakta kalan tek bazilika yapısı olan Studios Manastırı kalıntılarında bulunmuş tasvir yasağı kalktıktan sonra yapılmış olan bir mozaiğe ait parça "Bakire Meryem" portresi sergilenmektedir. Altın varaklı, renkli camlar ve doğal taşın bir arada kullanıldığı mozaik, yapının duvar mozaiklerinden kalan tek parçadır (Foto 3.42).

Victoria ve Albert Müzesi (V&A), Londra'da 1852 yılında kurulmuş, nesne sayısı 4,5 milyonu aşan 145 koleksiyonuyla hem teşhirde hem de depolarındaki eserleri çevrimiçi erişimde olan bir müzedir. Müzenin Seramik ve Ortadoğu

Koleksiyonu'nda Konya ve çevresinden mozaik çini parçaları yer almaktadır. (Foto 3.39) Müzede (Baskılar ve Çizimler Çalışma Odası) İstanbul'un dini yapılarından Kariye Camii mozaiklerinden birinin 1920 yılında yapılmış suluboya kopyası bulunmaktadır. Ancak daha önemli bir eser olarak, müzenin Heykel Koleksiyonu'nda, İstanbul'dan 14. yy başlarına ait ahşap panel üzerine altın, gümüş, lapis lazuli gibi yarı değerli taşlar ve balmumu ile yapılmış olan "mozaik ikona" bulunmaktadır. Mozaik ikonaların doğduğu ve üretilip ülke dışına yayıldığı merkez olan İstanbul'un nadir ikonaları, dünyanın çeşitli koleksiyonlarında karşımıza çıkar. İstanbul atölyelerinde Hristiyanlık teolojisinin öğretisini yaymada bir araç, ilahi âlem ile insanlar arasında iletişim kanalı olan saygı ve dua nesneleri olarak taşınabilir mikromozaik ve anıtsal boyutta ikonalar üretilmiş, günümüze bunların pek azı ulaşabilmiştir. Nadir eserler arasındaki taşınabilir mozaik ikonaların yer aldığı başlıca müzeler:

- Victoria ve Albert Müzesi (İngiltere)
- MET Müzesi (ABD)
- Dumbarton Oaks Araştırma Kütüphanesi ve Koleksiyonu (ABD)
- Bode Müzesi (Almanya)
- Hermitage Müzesi (Rusya)
- Bizans ve Hristiyan Müzesi (Yunanistan)
- Louvre Müzesi (Fransa)
- Aachen Katedrali Hazinesi (Almanya)[10]
- Ulusal Arkeoloji Müzesi (Bulgaristan), (Foto 3.41).

Müze depolarında, özel koleksiyonlarda veya müzelerin çevrimiçi veri tabanında ve teşhir salonlarındaki bilgilendirme tabelalarında kaynak ülke belirtilmeden yalnızca eserin ait olduğu kültür bölgesi ve dönem belirtilerek "anonim" olarak kayda alınmış kültür varlıkları da vardır.

---

[10] Almanya'da Aachen kentinde Bacheid Manastırı St. Johann Kilisesi hazinelerinden "Aziz Nikolai Mozaik İkonu", 972 yılında yapılan Theophano ile II. Otto'nun siyasi evliliğin sonucunda Doğu Roma'dan Batı Roma'ya çeyiz olarak gitmiştir. Noel Baba olarak bilinen Demre'li (Antalya) Aziz Nikolai'nin Batı'daki en erken temsili olarak bilinen mikromozaik ikonanın üretim tarihi konusunda farklı yaklaşımlar vardır.

Foto 3.38. Konya Beyhekim Camii mozaik çini mihrabı. Pergamon Müzesi (Berlin/Almanya).

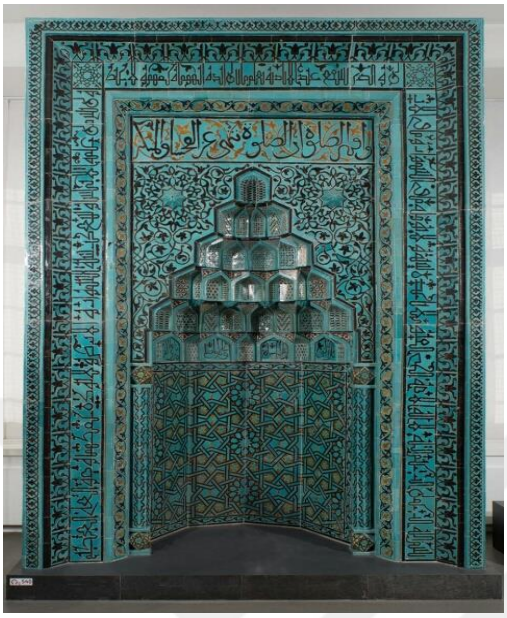

Foto 3.39. Karaman'da bir camiden mozaik çini parçası. Victoria ve Albert Müzesi (İngiltere).

Kaynak: 3.38. https://www.smbdigital.de/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultLighboxViev/result.t1collection_lightbox

3.39. https://collections.vam.ac.uk/search/?q=Karaman&year_made_from=&year_made_to=

Foto 3.40. "Yunuslu Eros Mozaiği". Viyana'daki (Avusturya) Efes Müzesi'nde sergilenmektedir.

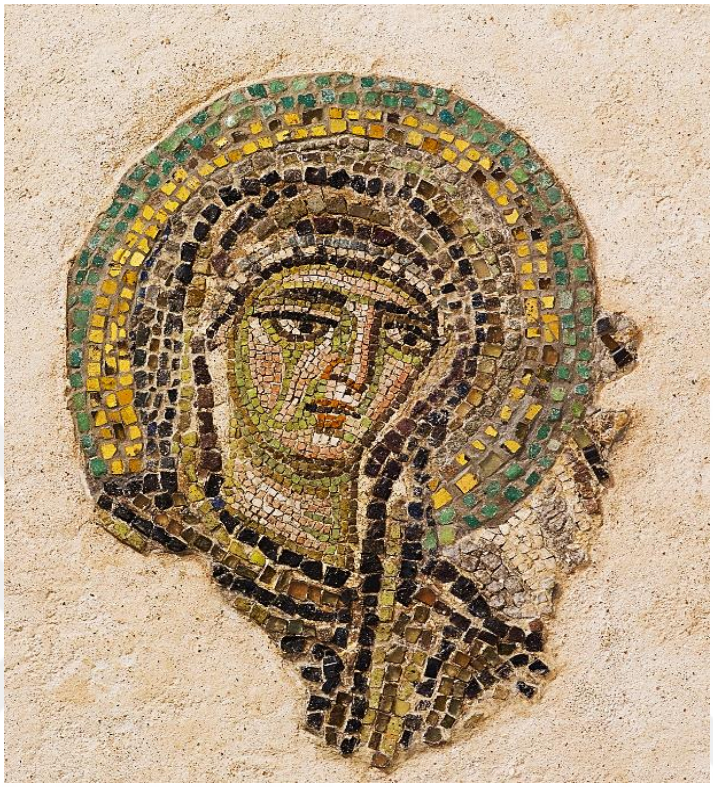
Foto 3.41. Marmara Ereğlisi'nden "Bakire Hodegetria" mozaik ikonası. Ulusal Arkeoloji Müzesi (Sofya/Bulgaristan).

Kaynak: 3.40.https://mobile.twitter.com/turarchaeonews/status/1326126673721495554/photo/1

3.41.https://www.flickr.com/photos/byzants/36297135401/

Foto 3.42. Studios Manastırı (İstanbul) kalıntılarında bulunmuş olan "Bakire Meryem" portresi.

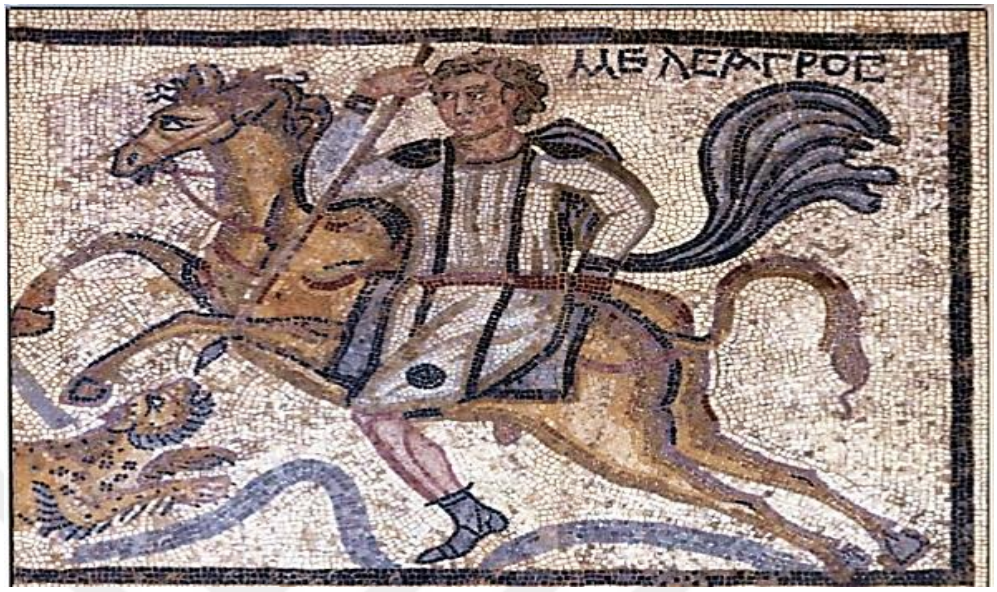
Kaynak: https://www.thebyzantinelegacy.com/stoudios

Foto 3.43. Efes Antik Kenti'nden mozaik. British Müzesi (Londra/İngiltere).

Kaynak: https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1872-0803-72

Foto 3.44. Bodrum (Halikarnas)'tan mozaik. British Müzesi (Londra/İngiltere).

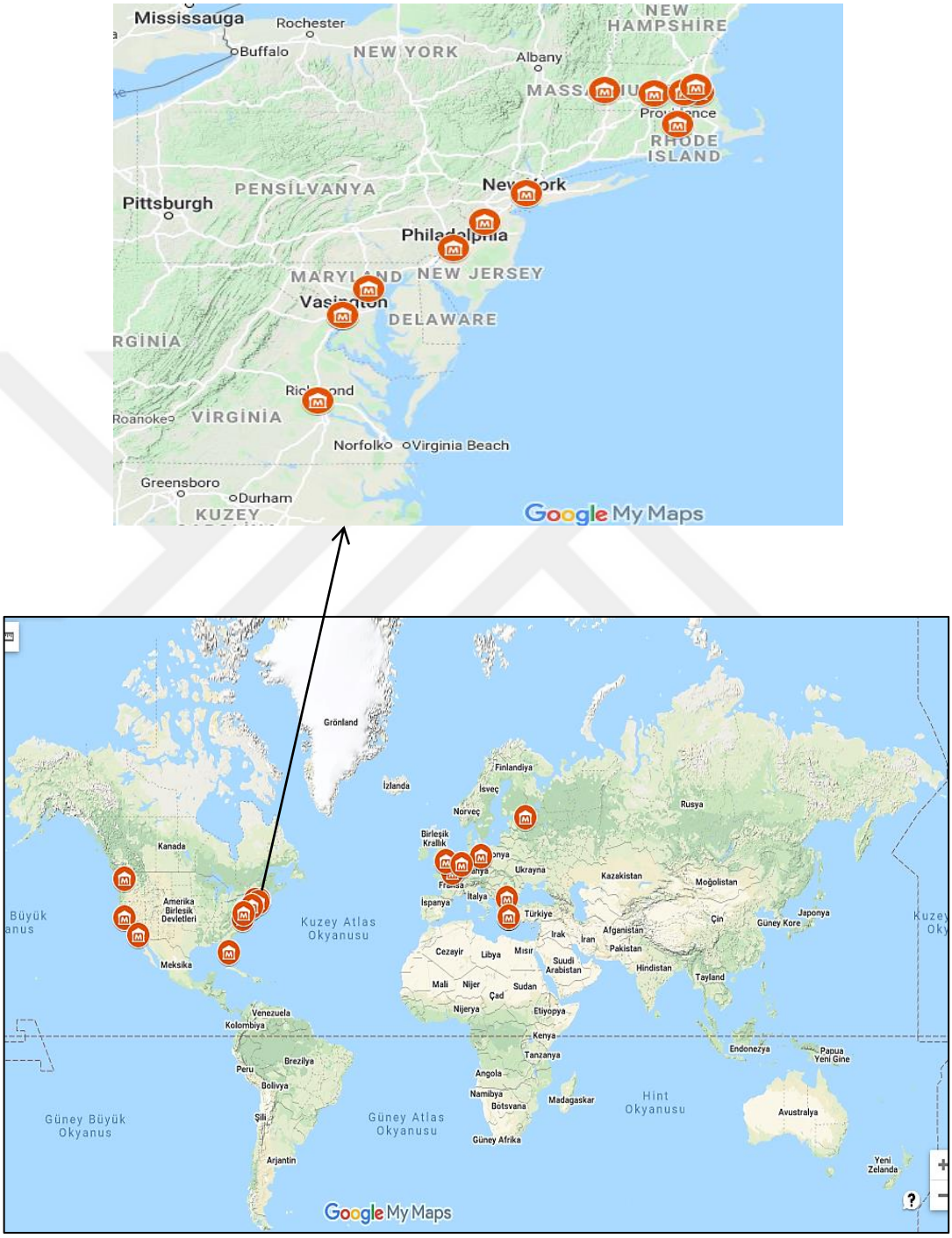
Kaynak: https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1857-1220-440

Foto 3.45. Deniz tanrıçası *Tethys*'in deniz canlılarıyla çevrelendiği Antakya mozaiği (M.S. 4. yy ortaları), Harward Business Scholl (ABD) İdari binası Morgan Hall lobisinde sergilenmektedir.

Kaynak: https://harvardartmuseums.org/arcticle/a-well-traveled-pavement

Harita 3.1. Koleksiyonlarında Anadolu mozaikleri bulunan, bölümde adı geçen müzelerin dağılışı.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yeryüzü ve insan arasındaki etkileşimin hikâyesini taşların diliyle aktaran mozaikler, ilk örneklerinden beri özel yapılar için bezeme aracı olmuş, çağa göre değişen uygulamalarıyla üretildiği zamanın düşünce ortamı doğrultusunda şekillenmiştir. "Anadolu'nun Kültürel Mirası Mozaikler ve Turizm" adlı bu çalışmada, insan ve mekân arasındaki karşılıklı, çok katmanlı ve dinamik ilişkinin kültürel izleri olan mozaikler, coğrafya perspektifinden incelenmiştir.

Coğrafi koşulların elverişli olduğu sürekli iskân edilmiş Anadolu topraklarında; günümüze kadar elde edilen arkeolojik bulgular ışığında, mozaiklerin malzeme, teknik özellikler ve yapıldığı dönem bakımından bütün uygulamaları görülmektedir. Bu durum, Anadolu'yu dünyada mozaik sanatı açısından özel bir yere koymaktadır. Anadolu mozaiklerinde; pişmiş toprak, doğal yollarla küçülen ve şekillenen çay taşı, dere taşı veya çakıl taşı olarak adlandırılan kayaçlar, mermer, kireçtaşı, yarı değerli taşları andıran renkli camlar, altın ve gümüş varaklı camlar, sırlı tuğla ve çiniden oluşan malzeme çeşitliliği bulunmaktadır. Bu malzemeler; mozaiklerin üretiminde küp şeklinde dizme, plaka şeklinde kesme ve yüzeye kakma yaparak yerleştirme gibi farklı tekniklerle uygulanmıştır.

Anadolu coğrafyası, gerek oluştuğu jeolojik dönem gerekse jeomorfoloik yapısı göz önüne alındığında, kireçtaşı, alçıtaşı, mermer gibi mozaiklerin temel malzemeleri bakımından zengindir. Engebeli topoğrafyasının etkisiyle akarsuların akış hızı ve aşındırma gücü fazladır. Bu durum akarsu havzalarının kum ve çakıl taşı gibi malzemeler yönünden zengin olmasını sağlamıştır. Arkeolojik kazılar sonucunda dünyadaki en erken mozaik çakıl taşı mozaik örneklerine Anadolu'da rastlanmıştır.

Çakıl taşı bezeme örneklerinden itibaren mekândaki işlevi ve kompozisyonlarıyla halıya benzeyen mozaiklerin kökeni ve yayılımına ilişkin sorular henüz yanıtlanmamıştır. Bilinen en eski halı olarak nitelendirilen, İpek Yolu'nun kuzey rotası olan Güney Sibirya'da bulunan "Pazırık Halısı", M.Ö. 5-4. yy'lara

tarihlendirilmektedir. Bugüne kadar elde edilen arkeolojik veriler doğrultusunda, mozaiklerin öncülü olarak kabul edilen çakıl taşı mozaiklerin figürlü uygulamalarına M.Ö. 5. yy'dan itibaren rastlanmaktadır. Pazırık Halısı'ndaki figürlerden biri olan mitolojik varlık grifona, ilk figürlü çakıl taşı mozaik örneklerinde de rastlanmaktadır. Anadolu antik yerleşimlerinin Helenistik Dönem katmanları aralarında grifon betiminin görüldüğü figürler bulunmaktadır. Sinop, bu konuda önemli bir örnektir. Kentte 1951'de başlayan ilk arkeolojik kazılarda bulunan Sinop Arkeoloji Müzesi bahçesindeki Serapis Tapınağı'nın çakıl taşı mozaiği (M.Ö. 4. yy) dışında, 2017 yılında, grifon betimlerinin de olduğu figürlü bir grup çakıl taşı mozaik bulunmuştur. Renkli ipliklerle dokunan halılar ile renkli taşların dizilmesiyle üretilen taş halılar arasındaki benzerliğin tesadüfi olup olmadığının yanıtı, belki ticari ve kültürel etkileşimin aracı olmuş kadim "İpek Yolu" rotalarından gelecektir.

Mozaiklerin zamana ve mekâna göre dağılış özellikleri hakkında yapılacak genellemeler temkinli davranmayı zorunlu kılmaktadır. Batı Anadolu'da doğa filozoflarıyla henüz M.Ö. 6-5. yy'larda bilimsel düşüncenin gelişimi adına kaydedilen gelişmelere karşın doğa olaylarının söylence diliyle anlatımı yüzyıllarca sürmüştür. Tek tanrılı dini inancın yaygınlaştığı dönemlerde dahi eski geleneklere bağlılığın sürdüğünü gösteren bulgular vardır. Doğu Roma Dönemi'nde, Hristiyanlık devletin resmi dini olarak güç kazandığında, mozaik sanatı kilisenin katı ikonografik kurallarıyla köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Öte yandan dönemin mozaiklerinde, mitolojik figürlere rastlanmaktadır. Bu durum antik geleneklerin tamamen terk edilmediğini göz önüne serer. Tarihsel olay ve olgulara salt kronolojik yaklaşımla bakmak, kültür bileşenlerini göz ardı etmektir. Ayrıca dönüşüme neden olan gücün yani kilise ve devlet birlikteliğinin, her bölgeyi eş zamanlı olarak veya eşit oranda etkilemediğini de göz önüne almak gerekmektedir.

Araştırma sonucunda, mozaiklerin bir mekânda kültürün sürekliliğini gösteren önemli bir veri kaynağı olduğu görülmüştür. Bununla kastedilen mozaiklerin farklı evreleri gösteren katmanlar halinde bulunması ya da bir yörede farklı tarihsel dönemlere ait mozaiklerin olması değildir. Bir coğrafi mekânın sunduğu olanaklar değişmediği sürece, kültürü şekillendiren diğer bileşenler değişikliğe uğrasa da bazı

özellikler coğrafyanın kültürü olarak yaşamaya devam eder. "Amasya Elma Ağacı Mozaiği", Amasya'ya özgü misket elmasının menşe adıyla coğrafi işaret almasında en önemli etmen olmuştur. Göller Yöresi'nin tanıtıcı bir ürünü olan cevizin yörenin bir mozaiğinde betimlenmesi ve "Burdur Ceviz Ezmesi"nin mahreç işaretiyle coğrafi işaretli ürün olması, Kadirli'nin (Osmaniye) simgesi turpun coğrafi işaret alması ve yörenin bir mozaiğinde turp betiminin bulunması bu konuda verilen örneklerdir.

Mozaiklerde bulunan figür ve desenlerde, yörelerle özdeşleşen tarım ürünleri ile birlikte çok sayıda coğrafi unsur vardır. Arkeolojik kazılar sayesinde be bilgilere yenilerinin eklenmesi olasılığı yüksektir. Bilindiği gibi ülkemiz eski yerleşim kalıntıları bakımından çok zengindir ve henüz kazı yapılmamış ya da kazıları sürmekte olan yerlerde gün ışığına çıkmayı bekleyen eşsiz bir bilgi hazinesi barındırmaktadır. Bu araştırmada mozaikte belgelenen unsurlara örnek olarak; Anadolu'dan Hollanda'ya götürüldüğü bilinen lalenin betimlendiği mozaik, tarihsel bir olguyu belgeleyen ve coğrafyaya yabancı tropikal bir türün yer aldığı "İskender Papağanı Mozaiği", Anadolu faunasının nesli tükenen türlerinden Anadolu Parsı, Asya Aslanı, Asya Fili, Hazar veya Turan Kaplanı da denilen Anadolu Kaplanı betimi olan mozaikler, nesli tehdit altındaki türlerden turna ve deniz kaplumbağalarının yer aldığı mozaikler, Anadolu florası endemik türlerinden Anadolu Sığla Ağacı yapraklarının betimlendiği mozaik ile bir su değirmeninin betimlendiği mozaiğe yer verilmiştir.

Mozaiklerdeki coğrafi unsurların analiz edilmesiyle; geçmiş zamanların fiziki coğrafya şartları, coğrafya bilgisi, fauna ve florası, yerleşme unsurları ve inanç kültürünü yansıtan önemli bulgular elde edilmiştir. Bir kültür varlığı, üretildiği koşullardan bağımsız olarak değerlendirilemez. Bu durumda, cennet tasviri olan bir mozaiğe tarihte hac rotası olmuş bir tarlada rastlanması, Akdeniz ikliminin tanıtıcı bitkilerinden defne ağacının mitolojik hikâyesini anlatan bir mozaiğe Akdeniz Bölgesi'nde rastlanması ve ticari faaliyetlerle zenginleşmiş antik limanların gösterişli mozaiklerle süslü anıtsal mimarlık örneği kamu yapılarına sahip olması şaşırtıcı değildir. Anadolu'da doğal şartların sunduğu olanaklar, coğrafya ve sanat arasındaki ilişkiyi her açıdan beslemiştir.

Mozaiklerde işlenen coğrafi unsurlar arasında mevsimler konusunun öne çıkması, tarım toplumu için hayati önem taşıyan bir konunun mozaiklerde hak ettiği yeri bulduğunu gösterir. Mozaikte mevsimler konusunun işlenen başlıca konulardan biri olması, Ilıman Kuşak'ta dört mevsimin belirgin olarak yaşanması, ekonomi ve kültürün tarıma dayalı şekillenmesi ile sınırlı değildir. Tarihte mozaik sanatı en geniş sınırlarına Roma İmparatorluğu döneminde ulaşmıştır. Roma'nın yayılma politikası doğrultusunda propaganda aracı olarak kullandığı mimaride yapı tabanlarının vazgeçilmez unsuru olan mozaikler, farklı coğrafi bölgelere yayılmıştır.

Mevcut veriler doğrulusunda mozaiklerdeki kırsal ve kentsel yerleşmelerle ilgili yapı unsurları; villa, hamam, saray, kent maketi, sur, köprü, kuyu, havuz, tapınak, kilise, su değirmeni, su deposu, güneş saati, tiyatro dekoru gibi çeşitli yapıların ve mimari yapılara ait unsurlar olarak sıralanabilir. Mozaiklerde bu unsurlara ait betimlemeler; kamu yapıları, yörenin varsıl kesimine ait villa tipi konutlar, çiftlik evleri ve dini yapılardaki mozaiklerde karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda en zengin içerik Hatay Arkeoloji Müzesi'ndeki "Yakto Mozaiği"nin bordürü ile İstanbul'da Kariye Camii mozaiklerinde görülmektedir. Ayrıca kayıp eserlerimizin çok fazla olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Anadolu mozaiklerinde kara ve deniz canlılarının betimlendiği mozaikler çok fazladır. Mozaiklerdeki canlı türleri, dönemlerine ve konularına göre bazen zanaatkâr veya sanatçının izlenimi yansıtan gerçekçi bir üslup, bazen de sembolik anlamlarıyla betimlenmişlerdir. Av sahneleri, günlük yaşam sahneleri, "Cennet Tasviri" veya "Nuh'un Gemisi" gibi dini konular, mitolojik konular, mozaiklerde çeşitli canlı türlerinin görülebildiği konulardır. Çalışma içinde, farklı başlıklar altında çok sayıda kuş türünün, çeşitli balıklar ve diğer deniz canlılarının, yukarıda belirtilenlerden başka birçok hayvan türünün yer aldığı mozaikler de yer almaktadır. Araştırma sonucunda, tatlı ve tuzlu su canlılarının betimlendiği mozaiklerin coğrafi ve mimari mekânda oldukça yaygın olduğu görülmüştür. Anadolu Yarımadası'nı çevreleyen denizler, akarsular, göller ve diğer sulak alanların fazla olması, suyun yaşamsal önemi, ulaşım, ticaret, balıkçılık, su değirmenleriyle su kaynaklarından yararlanma şekli ve Roma Dönemi'nde hamam, villa havuzu gibi suyla ilgili yapılardaki artış bu

durumu açıklamaktadır. Mozaiklerdeki türlerin bazıları kolayca seçilebilen, günümüzde de yaşamını sürdüren yunus, ahtapot, çipura, levrek vb. canlılardır. Bu canlılarla birlikte, bazı eserlerin kompozisyonunda ait olduğu döneme göre, fantastik yaratıklar ve su ile ilişkilendirilen *Okeanos, Tethys, Poseidon, Euphrates* gibi doğa tanrılarını simgeleyen figürler de yer almaktadır. Antik liman yerleşimlerinde, akarsu havzalarında ve suyla ilgili yapılarda sıkça rastlanan bu mozaiklerin bir kısmına, tez içinde incelenen konuya göre farklı başlıklar altında yer verilmiştir.

Mozaikler üzerinde Anadolu florasını yansıtan türler, hem gerçekçi betimlemeler hem de stilize motifler biçiminde görülür. Asma yaprağı ve dalları, üzüm, akantus defne, zeytin ve nar öne çıkan bitkilerdir. Bu bitkiler kırsal manzaralar, av sahneleri, mitolojik hikâyeler, kahramanlık kültü ve mevsimleri konu alan kompozisyonlarda kullanıldıkları gibi mozaikleri çevreleyen bordürlerde çok çeşitli düzenlemelerle uygulanmışlardır. Temelde esin kaynağı yaşanan doğal çevre olan bitki motiflerinin tespit edilmesi, süs unsuru olmanın dışında neyi sembolize ettiğinin anlaşılmasında mozaiğin bulunduğu yapı ve dönemde hâkim olan dünya görüşü göz önüne alınmalıdır. Yöreye ait olduğu belgelenen bir bitki türü, bir Antik Çağ mozaiğinde Ana Tanrıça ile ilgili bir sembol ya da mevsim belirteciyken, aynı bitkinin hac rotasında yer alan bir kilisenin tabanındaki işlevi olasılıkla cennete gönderme yapmaktır.

Araştırmada mozaiklerle ilişkisi analiz edilen coğrafi unsurlar arasında jeomorfolojik özellikler de yer almaktadır. Menderes motifi bu konuya örnek teşkil eder. Aşındırma ve biriktirme şekilleriyle yeryüzünü biçimlendiren akarsuların yatak eğimlerinin azaldığı yerlerde kıvrılarak akması insanları farklı açılardan etkilemiş, menderes motifi deyimler, söylenceler ile maddi kültür ürünleri üzerinde de kullanılmıştır ve günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir. Coğrafya terminolojisinde menderes, nasıl gömük menderes, kopuk menderes gibi arazide görülen farklı tiplerine göre adlandırılıyorsa, motifi de tanımına en yakın şekilde basit olarak çizildiği gibi üç boyutlu olabilen farklı tiplerden oluşan bir gelişim izlemiştir. Menderes motifi mozaiklerde çoğunlukla bordürlerde kullanılmıştır. Mozaiklerde halılarda olduğu gibi bordür kullanımı çok yaygındır. Mozaik

döşemelerde ana konuyu bordürlerle çerçevelemek, iç içe şeritlerle deseni geniş bir alana yaymak, desenleri ayırmak gibi uygulamalar yapılmıştır. Menderes motifinin söz konusu kullanımlara ek olarak ana desen içinde kullanılan örnekleri de vardır. Bugüne kadar elde edilen arkeolojik bulgulara göre, dünyada menderesin mozaikteki en erken uygulamalarından biri, Ankara'nın Polatlı ilçesi sınırlarındaki *Gordion* antik yerleşim kalıntılarında bulunan çakıl taşı mozaikler arasındaki M.Ö. 6. yy'a ait mozaiktir. Araştırmanın sonucuna göre, adını Büyük Menderes Nehri'nden alan menderes motifinin en eski çiziminin de Beşparmak Dağları'ndaki günümüzden yaklaşık 8 bin yıl öncesine ait kaya resimlerinde olduğu görülmüştür. Beşparmak Dağları, Batı Menteşe Dağları'nın uzantısıdır ve Büyük Menderes Havzası'ndaki Bafa Gölü'nün doğusunda yer almaktadır.

Araştırma sonucunda, mozaiklerin inanç kültürüyle ilişkisiyle ilgili olarak mozaik uygulamalarının tarihsel süreçteki seyri, mozaiklerin coğrafi ve mimari mekânda dağılışı, mozaik malzemelerinin özellikleri ve mozaiklerin turizmde değerlendirilmesi konularında önemli bulgulara yer verilmiştir. Mozaiklerin, antik dönemlerin çok tanrılı yapısı içinde çeşitli tanrılara adanmış anıtsal yapılarda kullanıldığı, ardından farklı bir inanç sisteminin öğretisi aktarılırken insanların mozaik tekniğini kendi amacına uyarlayarak kullanmayı sürdürdüğü görülmektedir. Bu durumun göstergesi olarak, topraklarımızın öteden beri kutsallık atfedilen birçok dağı ve tepesinde oluşturulmuş mekânlarda mozaikler karşımıza çıkar. Bazı mağaraların, inancın mekânları olarak kullanılmasında yine mozaik tekniğinden yararlanıldığı görülür. Toplumların inanç kültürü içinde özel bir yeri olan mezar kültüründe de mozaiklerle karşılaşılır. Bazı inanç mensuplarınca sembolik değeri çok yüksek olan ve ibadetlerinde ana unsur teşkil eden taşınabilir ikonaların üretiminde araç olarak mozaik tekniği ince bir işçilikle kullanılmıştır.

Yapılan çalışmada; çok katmalı dini yapılar, ibadet nesnesi olarak taşınabilir mikro mozaik ikona örneklerinin bulunduğu yerler ve mağaralara ülke genelinden örnekler verilmiştir. Mozaiklerde inanç kültürünün izleri takip edildiğinde, konumu açısından özel bulunup seçilen mekânların farklı uygarlıklar tarafından kullanıldığı ve çok katmanlı bir yapı sergilediği görülmektedir. Konunun dikkat çekici örnekleri

arasında; Burdur'da "İnarası Mağarası Kutsal Alanı"ndaki mozaik, Bursa'da Orhan Gazi Türbesi'nin tabanındaki mozaik, Sinop'ta Balatlar Yapı Topluluğu'nda Roma hamamı kalıntısı üzerindeki mezar mozaikleri ve M.Ö. 8. yy'a uzanan mezar anıtlarının tespit edildiği tepe üzerine inşa edilen, halı ve kilim desenlerinden uyarlanmış mozaik süslemelerin olduğu Anıtkabir bulunmaktadır.

İnanç kültürünün mozaiklerdeki etkisi, kültür varlığının bulunduğu mekâna ek olarak, eserin yapıldığı malzeme, üslup ve desen üzerinden de incelenebilir. İlk figürlü mozaiklerden beri kullanılmakta olan mitolojik varlık grifonun, kilise tabanlarındaki mozaiklerde de görülmesi, bu konuda dikkat çekici bir örnek oluşturmuştur. Çalışma içinde ilgili mozaik örnekleri, bulundukları mekân ve dönemlerine göre sıralanmıştır. Anadolu'nun günümüze gelemeyen mozaiklerinden bazıları, Hristiyanlıkta tasvir yasağının olduğu dönemlerde yok edilen eserlerdir. Doğuşundan yaklaşık 300 yıl sonra devletin resmi dini haline gelen Hristiyanlıkta, kutsalın görselleştirilmesi iki kez yaşanan ikona kırıcı dönemin 843 yılında son bulmasıyla devam etmiştir. Hristiyan Doğu Roma Dönemi, mozaikte cam kullanımının öne çıktığı bir dönemdir. Mimari yapılarda duvar, kubbe, tonoz gibi düşey yapı unsurları, altın varaklı ve renkli cam küplerden yapılmış mozaiklerle donatılmıştır. Bu dönemde, mozaiklerde doğadan unsurların yerini katı ikonografik kurallar almıştır. Mozaik tekniği, inanç mekânlarında sırlı tuğla ve çiniyle de uygulanmıştır. Bu yenilik Selçuklu Türklerinin Anadolu mozaik sanatına katkısıdır. Sırlı tuğla ve çini parçaları alçı harç ile uygulanırken, yapıların iç yüzeyleri ile birlikte dış cephe yüzeyleri de geometrik desenler ve yazılarla bezenmiştir. Uygulamaları Beylikler Dönemi'nde de süren mozaik çini tekniğinin son örnekleri, erken Osmanlı Dönemi yapılarında görülmektedir. Mozaik çini tekniğinin kullanıldığı yapılar ve bazılarına ait fotoğraflar çalışma içinde yer almıştır ve yurt dışındaki müzelerde bulunan eserlerden örnekler verilmiştir.

Araştırmada mozaiklerin turizmde nasıl değerlendirildiğine ilişkin dünyadan örneklere de yer verilmiştir. Mozaiklerinin sergilendiği mekânlar, yalnızca dünya çapında tanınırlığı olan, başka coğrafyaların kültür varlıklarıyla her yıl milyonlarca ziyaretçi çekerek ülke ekonomilerine büyük gelir elde eden müzelerden ibaret

değildir. Bulundukları yerde sergilenen dünyaca ünlü mozaikler de bulunmaktadır. Bu bakımdan araştırma bütünlüğü içinde, dünyanın önemli mozaiklerinden bir kısmı ve bulundukları yerleşimlerin tarihi coğrafyası içinde değerlendirilmiş, örnek verilen tarihsel yerleşmelerin jeopolitik özellikleri ile mozaikleri arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Ortaya çıkan sonuçlar, mozaiklerin mimari süsleme ögesi olmalarının ötesinde, ait oldukları çağın dünya görüşü ve bulundukları yerin coğrafi özelliklerini yansıtan teknik özellikler ve konu içeriklerine sahip olduklarını doğrulamıştır.

Anadolu mozaiklerinin tanınırlığının artması ve turizmde değerlendirilmesinde, son yıllarda kültür turizminin gelişimine yönelik yapılan yatırımların büyük katkısı olmuştur. Mozaik müzeleri ile birlikte çağdaş müzecilik anlayışı doğrultusunda yeni müzeler inşa edilmiş, mevcut müzelerin bazıları yenilenmiştir. Araştırma kapsamında, koleksiyonlarında sergilenmekte olan mozaikler bulunan müzeler araştırılmış, bu müzeler; mozaik müzeleri, anıt müzeler, arkeoloji müzeleri ve genel müzeler başlıkları altında sıralanmıştır. Bazı müzelerin depolarında korunan çeşitli türden eserlerin arasında mozaikler de yer almaktadır. Ülkemizin kültür varlıkları açısından sahip olduğu zenginlik karşısında müze mekânları yetersiz kalmaktadır. Günümüzde teknolojinin sunduğu olanaklar kullanılarak depolarda bekleyen kültür varlıkları hakkındaki bilgilere zaman ve mekân sınırı olmadan, açık erişimli bir veri tabanı yoluyla ulaşılabilmektedir. Dünyada bazı müzeler dijital arşivlerine depolarındaki eserleri de dâhil etmişlerdir. Araştırma sırasında yurt dışındaki eserlerimizden Anadolu Selçuklu mozaik çini örneklerinin bazılarına, İngiltere'deki Victoria ve Albert Müzesi'nin açık erişimli depo eserleri arasında rastlanmıştır. Teknolojik gelişmelerin geldiği aşama göz önüne alındığında, ülkemizde kültür varlıklarının korunması, bilimsel çalışmalar, eğitim ve turizmde daha etkili kullanılmasına katkı sunacak güncel uygulamaların yapılması gereklidir.

Anadolu'nun fiziki ve beşeri coğrafi özellikler bakımından kıta ölçeğinde çeşitlilik gösteren yapısı, birçok konuda olduğu gibi turizm için de büyük bir potansiyel sunar. Böylece her kent kendine özgü ayırıcı özelliklerle kent kimliğine katkı sağlayabilir. Bunun için dinamik süreçlerin doğru planlanıp yönetilmesi gerekmektedir. Son yıllarda kentleri çekim alanına dönüştürmek amacıyla, markalaşma anlayışı

doğrultusundaki rekabetçi yaklaşımlardan mozaikler de payını almıştır. Örneğin bir müzenin tanıtımı yapılırken, kaç metrekare mozaik sergilediği öne çıkarılmakta veya müzenin en büyük mozaik müzesi olduğu vurgulanmaktadır. Ülkemizde Gaziantep, Adana, Şanlıurfa ve Hatay'daki müze kompleksleri gibi Samsun'da da iddialı bir müze projesine başlanmış, eski müze 2016 yılında kapatılmış, ancak 19 Mayıs 2019 tarihinde açılması planlanan müze inşaatı durmuştur. Anadolu mozaik mirasının önemli eserlerinden "*Amisos* Mozaikleri" ve binlerce eser, büyük bütçeli, proje ödüllü yeni Samsun Arkeoloji ve Etnografya Müzesi tamamlanamadığı için depolarda beklemektedir.

Turizmde tanıtım ve pazarlamada ürün odaklı yaklaşımınlar bulunmaktadır. Türkiye'de Gaziantep *Zeugma* Antik Kenti'nde bulunan ve Zeugma Mozaik Müzesi'nde özel mekânında sergilenmekte olan "Çingene Kızı Mozaiği" bu yaklaşıma örnek olarak verilebilir. Figürün etkileyici bakışlarının ve bulunma hikâyesinin Anadolu mozaiklerinin tanıtımına büyük katkısı olmuştur. Eser, her yaştan insanın mozaik sanatıyla tanışmasında aracı olmuş, antik mozaiklerin kopyaları ile özgün tasarımlardan oluşan yeni sanatsal üretimlerin artmasına katkı sağlamıştır. Birecik Barajı dolum sahasının 2000 yılında su toplamaya başlaması ve Zeugma Antik Kenti kurtarma kazılarının hız kazanması, konuya ilişkin uluslararası bir kamuoyu oluşturulması ile başlayan süreç, 2011 yılında Zeugma Mozaik Müzesi'nin ziyarete açılmasıyla farklı bir aşamaya geçmiştir. Ardından diğer mozaik müzelerinin de tamamlanmasıyla Türkiye turizminde "mozaik müzeleri destinasyonu" adıyla yeni bir destinasyon çeşidi hayata geçmiştir. Türkiye Ortak Nesiller Entegrasyonu Derneği (T-ONE)'nin projesi "Mozaik Yolu" ile bu yeni destinasyonun tanıtımına öncülük etmiştir. Bu projede; Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş ve Şanlıurfa illerimizdeki mozaiklerinin tanınırlığını artırmaya yönelik olarak 2016 yılından başlayarak iki yıl süreyle etkinlikler düzenlenmiş, uluslararası ilişkilerde kültürel diplomasiden yararlanılmasına model oluşturmuştur.

Mozaiklerin tanıtımı ve değerlendirilmesinde, yeni müzelerde konferans ve sergi salonlarının bulunması sayesinde bilimsel toplantı, sergi, seminer gibi faaliyetlerin düzenlenmesi de önem taşımaktadır. Mozaik müzelerinin ziyaret edilmesi dışında;

mozaik atölyelerinin ziyaret edilmesi, izlemenin yanında atölye çalışmalarının (workshop) düzenlenmesi, katılımcılar için ufuk açıcı bir deneyim sağlamaktadır.

Mozaikler sergilendikleri mekânlar bakımından arkeolojik, tarihsel turizm, inanç turizmi, miras turizmi, sanat turizmi gibi farklı turizm türlerinin kapsamına da girmektedir. Alternatif turizm rotalarının belirlenmesinde bu özellikten yararlanılabilir.

Doğal ve kültürel değerlerin birbiriyle sıkı ilişki içinde olması turizm destinasyonlarına yön verebilir. Böylece yörelerin ayırıcı özellikleri turizmde etkili bir biçimde kullanılabilir. Örneğin, Narlıkuyu Mozaik Müzesi "Üç Güzeller Mozaiği"nin bulunduğu hamam kalıntısı üzerine yapılmıştır. Bu hamamın suyu, ülkemizin en önemli karstik oluşumlarından müze statüsündeki Cennet Obruğu'ndan gelen yer altı suyudur. Turistik çekiciliklerin ilişkilendirilmesi, doğal ve kültürel çevrenin bütüncül bir yaklaşımla korunup deneyimlenmesine katkı sağlar.

Turizmin her aşamasında eserlerin etkili bir şekilde görselleştirmesi büyük önem taşımaktadır. Bu durum, mozaiklerin envanter kaydı için olduğu kadar miras kaynağının bilimsel araştırmalar, eğitim ve turizmde değerlendirilmesi açısından da gereklidir. Ayrıca mozaiklerin müze mekânı, mimari anıt veya arazideki konumlarını yansıtan ve mekânla ilişkilerini aktaran hava fotoğraflarının, geniş açılı fotoğrafların, ayrıntıları vurgulayan yakın çekim görsellerinin sağlanması ve bu bilgilere kolay erişilebilmesinin sağlanması önemlidir.

Bazı mozaikler özellikleri ve müze mekânlarındaki konumları nedeniyle uzaktan izlenmektedir. Örneğin, Düzce'deki Konuralp Müzesi ve İzmir Arkeoloji Müzesi'nin büyük taban mozaikleri, müzenin zemin katında yer almakta ve müze giriş katındaki salonlardan uzaktan bakılarak izlenebilmektedir. Ayrıntıları görmeyi engelleyen mozaiğin büyüklüğü, izlendiği mesafe gibi koşullar, dijital teknolojilerin kullanılmasıyla aşılabilmektedir. Gerek müze mekânlarında kullanılan dijital teknolojiler gerekse sanal müzeler, bir eseri fiziki mekânda olamayacağı kadar yakından inceleme olanağı sunabilmektedir.

Turizm açısından bakıldığında, mozaik eserler öncelikle Roma ve Doğu Roma'nın dini yapılarına ait mozaikleri akla getirse de, Anadolu'da bugüne kadar elde edilen bulgular ışığında mozaik tekniğinin kullanımı Roma'nın öykündüğü Helenistik Dönem sanatının daha öncesine uzanmaktadır. Anadolu'nun çakıl taşı döşemelerden oluşan erken mozaik örneklerinin az bilinir olmasında; az sayıda bulgudan oluşması, bir kısmı sergilenirken çoğunun yalnızca bilimsel yayınlarda yer alması, turizmde ilgi çekecek gösterişe sahip olmamaları etkili olmuştur. Ne yazık ki birçok güncel kaynak, Batı merkezli bakış açısıyla çakıl taşı mozaiklerin en erken örneklerinin görüldüğü merkezler hakkında, Anadolu dışından verilen adresleri tekrarlamaktadır. Anadolu mozaikleriyle ilgili yayınların artması, mevcut yayınların yeni bulgular ışığında güncellenmesi; eğitim ve turizmde yararlanmak üzere yazılı ve görsel kaynakların titizlikle hazırlanması, bu konuda yapılacak çalışmalardan bazılarıdır. Turizmde belirli bir tarihsel döneme veya kültüre odaklanılmasının önüne geçmek, coğrafyanın kültürüne ilişkin bilinç kazandırmak için bir kültür varlığının hikâyesi ilgi çekici bir şekilde kurgulanarak tanıtılabilir.

Günümüze miras kalan mozaik eserler, hazırlanacak uygulamayı da kapsayan zengin bir içerikle, farklı kademelerdeki eğitim-öğretim programlarında yararlanmak üzere değerlendirilebilir. Farklı disiplinlere ait kavramların ilişkilendirilmesinde, analiz ve sentez oluşturulmasında aracı olarak sanatın birleştirici gücünden yararlanmak etkili bir yöntemdir. Bu amaçla hazırlanacak bir programın uygulama kısmının, mozaiğin doğasına uygun şekilde ekip çalışması olarak yapılması ayrı bir katkı sağlayacaktır. Mozaik, ince işçilikle ustalık gerektiren tasarımlar kadar pratik uygulamalara da açık olan, çağa özgü gelişmeler ve ihtiyaçlar doğrultusunda kullanılabilen bir tekniktir.

KAYNAKÇA

AKARSU, F. : 2019 — "İlham Kaynağı Turnalar", **Anadolu Turnaları: Biyoloji, Kültür, Koruma**, Ed. Ufuk Özdağ, Gonca Gökalp Alpaslan, Ürün Yayınları, Ankara.

AKILLI, H. : 1989 — "Mozaik Tahribatları", **Anadolu Araştırmaları**, Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Çağ Bilimleri Yayını, İstanbul. Cilt:0, Sayı 11, s. 165-178.

AKMAN, M.S. : 2003 — "Yapı Malzemelerinin Tarihsel Gelişimi", **TMH-Türkiye Mühendislik Haberleri**, Sayı: 426, s.30-36, İstanbul.

AKURGAL, E. : 2003 — **Anadolu Uygarlıkları**, Net Turistik Yayınlar, 8. Baskı, İstanbul.

ALBUSTANLIOĞLU, T. : 2012 — "Dokimeion Işığı Altında Roma İmparatorluk Döneminde Mermer Kullanımı; İmparatorluk Yönetimindeki Anadolu Mermer Ocaklarının İşletme Stratejisi ve Organizasyonu", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ANGI, O. S. : 2015 — "Ayasofya'nın Yapımında Kullanılan Doğal Taşlar ve Günümüzdeki Korunmuşluk Durumları", **Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi**, Sayı: 14, s.43-57.

ARIK, M.O. : 2007 — "Anadolu Selçuklu Toplum Hayatında Çini", **Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı**, Ed. Gönül Öney-Zehra Çobanlı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, s.29-69.

ARSLAN, N., BAKAN, C. : 2012 — "Assos Mozaikleri", **JMR 5**, s.1-11.

ARSLAN, N., ARSLAN, B., BAKAN, C., AYAZ, M. : 2015 — "Assos Kazısı 2014 Çalışmaları", **37. KST**, 2. Cilt, 11-15 Mayıs Erzurum, s.347-362.

ASLANAPA, O. : 1989 — **Türk Sanatı**, 2. Basım, Remzi Kitabevi A.Ş., İstanbul.

ATEŞ, M. : 2001 **Mitolojiler ve Semboller** "Ana Tanrıça ve Doğurganlık", Milenyum Yayınları, Eylül, İstanbul.

AYDUSLU, N. : 2012 Anadolu Selçuklu Mimarisinde Çini Mozaik, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum.

BAŞGELEN, N. : 2000 "Çalınan Geçmiş, Yitirilen Miras: Akmoneia (Ahatköy) Mozaikleri", **Arkeoloji ve Sanat**, Sayı: 97, s.23-25.

BAYTOP, A. : 2004 **Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları**, Tübitak Yayınları, Akademik Dizi 3, 1. Basım, Ankara.

BEHM-BLANCKE, M. : 1981 "Hassek Höyük 1980 Kazı Dönemi", **III. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara, s.103-108.

BENLİ, Y., GÜRDAL, S. : 2017 "Yunuslar (Pappa Antik Kenti) 2015 ve 2016 yılı Kazı Çalışmaları, **26. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu**, 19-20 Nisan, Hatay, s.417-438.

BİNGÖL, O. : 2004 **Arkeolojik Mimari'de Taş**, Magnesia Kazıları Arkeoloji, Kültür, Sanat Dizisi:1, Homer Kitabevi, I.Basım, İstanbul.

BİR, A., ACAR, M.Ş., KAÇAR, M. : 2012 **Anadolu'nun Değirmenleri**, Yem Yayın, 2012, İstanbul.

BLAGROVE, G.H. : 1888 **Marble Decoration and the Terminology of British and Foreign Marbles:** A Handbook for Students, London, C. Lockwood.

BLAYLOCK, S. : 2009 **Tille Höyük 3.1: The Iron Age**, Introduction, Streatification and Architecture, Photography by Tuğrul Çakar, The British Institute at Ankara, Monograph 41, London.

BUDDE, L. : 1972 **Antike Mosaiken in Kilikien**, Band II, Die Heidnischen Mosaiken, Verlag Aurel Bongers Recklinghausen.

CLARKE, J.T., BACON, F.H., KOLDEWEY, R. :1902 "**Investigations at Assos**: Drawings and Photographs of the Buildings and Objects Discovered During the Excavations of 1881-1882-1883", London.

CLAVIJO, R. G. : 1993 **Anadolu Orta Asya ve Timur: Timur Nezdine**

Gönderilen İspanyol Sefiri Clavijo'nun Seyahat ve Sefaret İzlenimleri, Çev. Ömer Rıza Doğrul, 1. Baskı, Ses Yayınları, İstanbul.

CÖMERT, B. : 1999 **Mitoloji ve İkonografi**, Sanat/02, Ayraç Yayınevi, Ankara.

CUMONT, F. : 1903 **The Mysteries of Mithra**, Chicago: The Open Court Publishing Company.

ÇAĞATAY, N. : 1978 "Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 22, Sayı:1, Nisan, s. 105-138.

ÇAKMAKOĞLU KURU, A. : 2017 "Anıtkabir'deki Renkli Taş Süslemeler-İkonografik bir Yaklaşım", **Sanat Tarihi Dergisi**, 26/1, Nisan, s. 69-93.

ÇAPAR, Ö. : 1978 "Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi**, Cilt:29, Sayı:1-4, s.167-210.

ÇELİK, Ö. : 2007 "Hatay- Erzin Mozaik Kurtarma Kazısı", **16. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu**, 25-27 Nisan, Marmaris, s.47-60.

ÇELİK, B. : 2011 "Karahan Tepe: A New Cultural Centre in Urfa Area in Turkey", **Documenta Praehistorica**, Sayı:38, s.241-253.

ÇELİK, Ö. : 2013 "İncirli Köyü- I Mozaikleri", **JMR** Sayı: 6, s.1-7.

DARKOT, B. : 1938 **Coğrafi Araştırmalar**, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No: 62, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Neşriyatı: 4, İstanbul.

DEMİRİZ, Y. : 2002 **Örgülü Bizans Döşeme Mozaikleri**, İstanbul, Yorum Sanat ve Yayıncılık.

DEMİRKENT, I. : 2005 "Komnenos Hanedanının Büyük Başkumandanı: Türk Asıllı Ioannes Aksukhos", **Bizans Tarihi Yazıları**: **Makaleler-Bildiriler-İncelemeler**, Dünya Kitapları 405, Tarih 4, Birinci Basım, s.47-62.

DES COURTILS, J. : 2003 "Ksantos 2002 Yılı Kazı Kampanyası" **25. KST**, 2.Cilt, s.253-258, 26-31 Mayıs, Ankara.

DEVELLİOĞLU, F. : 1960 **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Doğuş Matbaası, Ankara.

DOĞANER, S. : 1994 "Köyceğiz-Dalyan Çevresinde Eko Turizm", **Turizm Yıllığı**, Türkiye Kalkınma Bankası Yayını, Ankara, s. 94-106.

DOĞANER, S. : 1996 "Köyceğiz - Dalyan Çevresinde Coğrafi Özelliklerin Turizm Açısından Değerlendirilmesi", **Coğrafya Dergisi**, Sayı: 4, s. 23-53.

DOĞANER, S. : 2001 **Türkiye Turizm Coğrafyası**, Çantay Kitabevi.

DOĞANER, S. : 2007 "Büyük İskender: Coğrafyacı Bir Savaşçı Kral", **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı: 48, s. 19-58, İstanbul.

DRIJVERS, H. J. W. : 1980 **Cults and Beliefs at Edessa**, E.J. Brill, Leiden.

DUNBABİN, K. : 1999 **Mosaics of the Greek and Roman World**, Cambridge University Press, Cambridge.

EKİNCİ, H.A., ZENGER, Y. : 2017 "İnarası Mağarası Kutsal Alanı Kurtarma Kazısı 2016", **26. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu**, 10- 20 Nisan, Hatay, s.131-142.

ERASLAN, Ş. : 2014 "İstanbul Büyük Saray Mozaikleri'ndeki Grifon Betimlemeleri: Roma Döneminin Benzer Örnekleriyle İkonografik ve Sanatsal İlişkisi", **Cedrus: Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi**, Sayı: 2, s. 443-451.

ERDİHAN, Y. : 2010 "Ayasofya'da Bulunan Zoe ve Komnenos Mozaikleri: Resimsel Düzenleme ve Konu Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

ERGEÇ, R. : 1993 "Belkıs/Zeugma Mozaik Kurtarma Kazısı", **IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri**, 26-29 Nisan, s.321-337, Marmaris.

ERGİN, G. : 2013 **Anadolu'da Roma Hâkimiyeti Direniş ve Düzen**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, İstanbul.

ERHAT, A. : 1996 **Mitoloji Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul.

ERKANAL, H. : 1998 "Mezopotamya", **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, Cilt:2, Yem Yayın, İstanbul, s.1216-1229.

ERKANAL, H., ÖZKAN, T. : 1998 "1996 Bakla Tepe Kazıları", **XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı I**, Ankara, s.399-425.

ERMİŞLER, O. : 1991 "Konya-Selçuklu Tatköy Manastırı Mozaik Kurtarma Kazısı", **2. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu**, 29-30 Nisan Ankara, s.35-64.

EROL, O. : 1989 **Türkiye Jeomorfolojisi**, Haz. D.Doğu Ateş, Ankara, 2005.

EROL, O. : 1992 "Türkiye'de Arkeometrik ve Jeomorfolojik Araştırmalar", **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı:27, İstanbul, s.27-40.

ERSOY, A. : 2014 "Germanicia Antik Kenti ve Mozaikleri", **Yüksek Lisans Tezi**, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi Arkeoloji Anabilim Dalı, Adana.

ESKİKURT, A. : 2018 "Ortaçağ Kroniklerine Göre 17 Eylül 1176 Myriokephalon Zaferi (Bağırsak Boğazı-Konya)", Selçuk Üniversitesi **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 7, s.74-98.

EYİCE, S. : 1962 "Bursa'da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 5, Ankara, s.131-147.

EYİCE, S. : 1963 **Son Devir Bizans Mimarisi: İstanbul'da Palaiologos'lar Devri Anıtları**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 999, İstanbul.

GÖK GÜRHAN, S. : 2007 "Beylikler ve Erken Osmanlı Devri Çini Sanatına Kısa Bir Bakış", **Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı**, Ed.Gönül Öney-Zehra Çobanlı, T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, s.203-211.

GÖKÇAY, M.M., ASAL, R. : 2009 **Kent Arkeolojisi Kapsamında Eresin Crown Hotel İstanbul Kazısı**, Çev. Prof. Dr. Thomas Drew-bear, 1. Basım, Eresin Hotels, İstanbul.

GÖRKAY, K. : 2016 **Geçmişten Günümüze bir Geçit Zeugma**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

GÖRKAY, K. : 2017 "Zeugma Konut Kontekstlerinde Mozaik Dekorasyon Programları", **JMR 10**, s.183-211.

GÜMÜŞÇÜ, O. : 2018 **Kaynaklarıyla Tarihi Coğrafya**, Yeditepe Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul.

GÜNAL, N. : 1994 Liquidambar orientalis (Anadolu sığla ağacı)'in güneybatı Anadolu'daki yayılışında relief, iklim ilişkileri", **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı: 29, s.175-190.

GÜRKAN, F.G., ÜNLÜ, Y. : 2002 "2001 Yılı Kızkalesi Temizlik Kazısı", **13. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu**, 22-26 Nisan, Denizli, s.69-84.

HANFMANN, G. M. A. : 1951 **The Season Sarcophagus in Dumbarton Oaks**: Dumbarton Oaks Studies, Cambridge.

HANFMANN, G. M. A. : 1972 **Letters from Sardis**, Harvard University Press, Cambridge.

HELWİNG, B. : 1999 "Cultural Interaction At Hassek Höyük, Turkey. New Evidence From Pottery Analysis", **Paleorient**, Sayı: 25, No:1, s.91-99.

HERODOTOS: **Historiae**, Çev. M. Ökmen, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991.

HESİODOS: **İşler ve Günler**, Çev. Eyüboğlu S., Erhat A., Ankara, Tarih Kurumu Yayınları, 1977.

HOŞGÖREN, M. Y. : 1993 **Jeomorfolojinin Ana Çizgileri**, 3. Baskı, İ.Ü. Basımevi ve Film Merkezi, İstanbul.

IŞIK, C. : 2010 "Kaunos 2009 Çalıştay – Kazı - Araştırma-Restorasyon – Konservasyon - Onarım ve "Arkeolojik Park" Çalışmaları", **32. KST** 1.Cilt, 24-28 Mayıs, İstanbul, s. 17-32.

IŞIKLI, M. : 2014 "Ayanis/Urartu Duvar Süslemeleri", **Aktüel Arkeoloji Dergis**i, Mayıs-Haziran, Sayı: 39, İstanbul, s.132-135.

IŞIKLIKAYA, I.R. : 2010 "Perge Mozaikleri Macellum, Güney Hamam ve Geç Dönem Meydanı Doğu Portiği", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü, İstanbul.

IŞIKLIKAYA, I.R. : 2016 "Perge Mozaik Atölyeleri ve Akdeniz Havzası Mozaik Ekolleri İçerisindeki Yeri", **Adalya**, AKMED-Antalya, No: XIX, s.169-228.

İDİL, V. : 1989 "Aiolya'da Kyme Antik Kentinde Yapılan Yeni Kazılar", **Belleten**, Cilt LIII, Sayı: 207-208, s.505-523.

İNAN, J. : 1980 "Pamphylia Seleukeia'sı Kazısı 1979 Çalışmaları", **II. Kazı Sonuçları Toplantısı**, 11-15 Şubat Ankara, s.11-14.

KABA, H., VURAL, H. : 2018 "Arkeoloji ile Geçen Yetmiş Yıl-Kazılar Işığında Sinop Arkeolojisi", **Sosyal Bilimciler Gözüyle Sinop**, Berikan Yayıncılık, s.439-456, Ankara.

KARABULUT, H., ÖNAL M., DERVİŞOĞLU, N. : 2011 **Haleplibahçe Mozaikleri Şanlıurfa**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

KARAKUZULU, Z. : 2002 "Cehennemağzı (Kdz. Ereğli) Mağaraları'nın Turizm Coğrafyası Açısından Önemi", **Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt 2, Sayı: 28-29, Haziran-Aralık, s.227-243.

KARAMUT, İ. : 1996 "1995 Yılı Syedra Antik Kenti Çevre Düzenleme ve Kurtarma Kazısı Çalışmaları",**VII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri**, 8-10 Nisan Kuşadası, s.49-56.

KARAOSMANOĞLU, M. KORUCU, H. : 2015 "Erzincan Altıntepe Kalesi", **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, Sayı:55, s.36-59.

KARASU, Y.E. : 2015 "Osmanlı Dönemi Çini Mozaik Tekniği", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**.

KAWERAU, G., WIEGAND, T. : 1930 **Altertümer von Pergamon**, Band V 1, Die Palaste Der Hochburg, Berlin.

KAYMAZ, Y. : 2014 "Büyük Constantinus'un Hristiyanlığı Meselesi", Sakarya Üniversitesi **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2014, Cilt:16, Sayı:29, s.213-235.

KESKİN, E. : 2017 "Amasya, Yavruköy Kurtarma Kazısında Bulunan

Elma Ağacı Mozaiği", **Eurisan Art Humanities Journal**, Cilt: 7, s.36-45.

KIPFER, B.A. : 2000 **Encyclopedic Dictionary of Archaeology**, Kluwer Academic/ Plenum Publishers, New York.

KOCH, G. : 2007 **Erken Hristiyan Sanatı**, Çev. Ayşe Aydın, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

KOLDEWEY, R. : 1902 **Investigations at Drawings and Photographs of the Buildings and Objects Discovered During the Excavations of 1881-1882-1883**, Expedition of the Archeological Institute of America, Boston.

KONUŞAN MOZAİKLER: 2011 T.C. Hatay Valiliği, Yayın No: 8.

KOŞAY, H.Z. : 1939 "Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Pazarlı Hafriyatı (1)", **Belleten**, Cilt:3, Sayı: 9, s. 5-26.

KÖROĞLU, K. : 2012 **Eski Mezopotamya Tarihi: Başlangıcından Perslere Kadar**, 7. Baskı, İletişim Yayınları 1136, İstanbul.

KÖROĞLU, G. : 2015 "Bizans Dönemi'nde Buhur- Buhurdan Kullanımı ve Mersin Müzesi'ndeki Buhurdan Örnekleri", **Seleucia**, Sayı:5, s.41-77.

KÖROĞLU, G., TOK. E. : 2018 "Sinop Balatlar Kazısında Ortaya Çıkarılmaya Başlanan Erken Bizans Dönemi Döşeme Mozaikleriyle İlgili İlk Veriler", **JMR 11**,s. 121-135.

KÖROĞLU, G. : 2019 "Balatlar Kilise Kazısı 2018 Yılı Çalışmaları", **41.Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt:2, 17-21 Haziran 2019 Diyarbakır, s.227-239.

KRAMER, S.N. : 2002 **Tarih Sümerde Başlar: Yazılı Tarihteki Otuzdokuz İlk**, Çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi:138, İkinci Basım, İstanbul.

KUBAN, D. : 2007 **Osmanlı Mimarisi**, Yem Yayın, Birinci Baskı, Mayıs, İstanbul.

KUDDE, E., AHUNBAY, Z. : 2016 "İstanbul İmrahor İlyas Bey Camii-Studios Bazilikası Orta Bizans Dönemi Opus Sectile Döşemesinin Belgelenmesi ve Korunması İçin Öneriler", **Restorasyon ve Konservesyon Çalışmaları Dergisi**,

(17), s.36-61.

LEAL. B. : 2018 "A Reconsideration of the Madaba Map", **Gesta 57**, No:2, s.123-143.

MANSEL, A. M. : 1999 **Ege ve Yunan Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XII. Dizi - Sayı 8, 7. Baskı, Ankara.

MARCHETTİ, N. : 2015 "Karkamış-Türk İtalyan Heyeti'nin 2011-2014 Yılları Arasındaki Kazı Çalışmaları", **Journal of Archaeology & Art, Arkeoloji ve Sanat**, 148: Ocak-Nisan, s.39-52.

MAZZONİ, S., D'AGOSTİNO, A., ORSİ, V. : 2010 "Uşaklı/ Kuşaklı Höyük (Yozgat) Arkeolojik Peyzaj Araştırması", **Anatolica 36**, s.111-163.

MERCAN, A., GÖÇEN, Ü. : 2011 "Kadıoğlu Köyü 2010 Yılı Mozaik Kurtarma Kazısı", **20. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu**, 25-29 Nisan, Bodrum, s.135-147.

MERTEK, K. : 1993 "1991-1992 Yılı Alibeyhöyük Kasabası Kilise Mevkii Mozaik Kurtarma Kazısı", **IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri**, 26-29 Nisan, Marmaris, s.39-59.

MOLLETT, J.W. : 1966 **An Illustrated Dictionary of Art and Archaeology**, American Archives of World Art, Inc. New York

OKÇU, R. : 2009 "Prusia Ad Olympum Mozaikleri", **JMR 3**, s. 31-51.

ORMAN ATLASI : 2013 T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü, Ankara.

ÖDEKAN, A. : 1998 "Mozaik", **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, Yem Yayın, İstanbul, s. 1300-1302.

ÖĞÜN B., IŞIK C.: 2002 **Kaunos Kbid**: 35 Yılın Araştırma Sonuçları (1966-2001), Mopak Kültür Yayınları, İzmir.

ÖNAL, M. : 2017 **Urfa Edessa Mozaikleri**, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, Zonguldak.

ÖNEY, G. : 1987 **İslam Mimarisinde Çini**, Ada Yayınları, İzmir.

ÖNEY, G. : 1992 **Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Üçüncü Baskı, Ankara.

ÖTÜKEN, Y. : 1997 "İkona", **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, 2.Cilt, Yem Yayın, İstanbul, s.836-837.

ÖZBAYOĞLU, E. : 1998 "Cicero'nun Panter Avına İlişkin Birkaç Cilicia Mektubu", **Olba I**, s.131-138.

ÖZDOĞAN, M.: 2016 "Neolitik Dönem ve Göç-Arkeolojik Veriler Açısından Bir Değerlendirme" **Aktüel Arkeoloji**, Kasım-Aralık, Sayı:54, s.48-59.

ÖZGÜÇ, T., AKOK, M. : 1947 "Türk Tarih Kurumu Adına Anıt-Kabir Alanında Yapılan Tümülüs Kazıları" **Belleten**, Cilt: XI, Sayı: 41, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.27-56, Ankara.

ÖZKAN, E.B. : 2016 "Antik Literatürden Örneklerle Akdeniz Dünyası'nda Kybele Kültü", PHILIA, **Vir Doctus Anatolicus-Sencer Şahin Anısına yazılar**, Kabalcı Yayınevi, s.657-681.

ÖZLER, G. : 2009 "Halikarnassos Tonozlu Mezar Grubu", **Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi**, Sayı:9, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 3252, s.73-92.

ÖZÜDOĞRU, Ş. : 2013 "Kibyra", **Ayrıntı Göller Bölgesi Ekonomi ve Kültür Dergisi**, Eylül, Sayı 6, s.28-36.

ÖZÜDOĞRU, Ş. : 2018 "Phaselis IV", **Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi**, s.109-146.

ÖZÜDOĞRU, Ş. : 2018 "Geç Antikçağ'da Kibyra", **Cedrus VI**, s.13-64.

ÖZÜGÜL, A. : 1996 "Antik Döşeme Mozaiklerinde Bordür Motifleri", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul.

PAMİR, H., YASTI, N. : 2019 "Epiphaneia (Erzin) 2018 İlk Sonuçları", **41. KST**, 2. Cilt, 17-21 Haziran, Diyarbakır, s.371-393.

PARKER, J.H. : 1876 **The Archaeology of Rome**, Part XI. : Church and Altar Decorations and Mosaic Pictures, Oxford, J. Parker and Co., London, J. Murray.

PATACI, S. : 2011 — "Paphlagonia Hadrianoupolis'i Hamam A ve A Kilisesi Mozaikleri", **Journal of Mosaic Research**, Sayı: 4, s. 1-24.

PATACI, S., ÖZ, A.K., LAFLI, E. : 2012 — "Paphlagonia Hadrianoupolis'i Mozaik Buluntuları: Ön Değerlendirmeler", **Journal of Mosaic Research**, Sayı:5, s.163-172.

PLINIUS : — **Naturalis Historia**, Ed. H.R. Rackham, Loeb Classical Library, Cambridge (Mass.), Harward University Press, 1986.

POLAT, Y. : 2002 — "Antik Mozaiklerin Restorasyonu-Konservasyonu ve Kaldırılması", **Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:1, Sayı:3, s.287-305.

PULAK, C. : 1994 — "Uluburun Batığı Kazısı (Kaş) 1993 Kampanyası", **XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı I**, 30 Mayıs- 3 Haziran, Ankara, s.219-237.

RAMSAY, W.M. : 1960 — **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, Çev.: Mihri Pektaş, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

ROSE, C. B. : 2017 — "Fieldwork at Phrygian Gordion, (2013-2015)" **American Journal of Archaeology**, Volume 121, No:1, s.135-178.

SALMAN, B. : 2007 — "Orta Euphrates Mozaikleri Işığında Edessa ve Samosata Mozaikleri, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

SALMAN, B. : 2009 — "Mozaikler Üzerinde Güneş Saati Betimli Sahneler: Hatay Müzesi'nde Yer Alan İki Parça ve Diğer Örnekler Üzerine Araştırmalar", **JMR**, Sayı:3, s.83-93.

SAN, O. : 2000 — "Bazı Bulgular Işığında Anadolu'da Kimmer ve İskit Varlığı Üzerine Gözlemler", **Belleten**, Cilt: LXIV, Sayı: 239, s.1-24.

SAY ÖZER, Y., ÖZER, N.O. : 2010 — "Kaunos Arkeolojik Parkı: İlkeler ve Uygulamalar (2004-2009)", **Mimarlık**, Sayı: 354, Temmuz-Ağustos, s.18-22.

SAYIN, E. : 2015 — "Kibyra Antik Kentinden Opus Spicatum Döşemeler", **Yüksek Lisans Tezi** Uludağ

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Arkeoloji Bilim Dalı, Bursa.

SCHMIDT, K. : 2007 **Göbekli Tepe: En Eski Tapınağı Yapanlar**, Çev. Rüstem Aslan, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

SEZER, S. : 2018 "Prusias ad Hypium Akhilleus Mozaiği" **JMR**, Sayı:11, s.207-224.

SMITH, R.R.R. : 2019 T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne **Aphrodisias 2019 Sonuç Raporu**.

STRABON: **Geographica**, Çev. Adnan Pekman, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Antik Kaynaklar Dizisi 1, Cilt: 17, 1987 İstanbul.

ŞAHİN, D. : 2014 **Amisos Mozaiği**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.

ŞAHİN, M. : 2004 "Türkiye'nin Mozaik Envanteri Projesi", **İDOL**, Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 20, Ocak-Şubat-Mart, s.3-6.

ŞENER, Y.S. : 2012 "Arkeolojik Alanda In situ (Yerinde) Mozaik Koruma Yöntemleri", **Journal of Mosaic Research**, Aralık, Sayı:5, s.201-220.

ŞİMŞEK, C. : 2013 "Lykos'u Aydınlatan Işık: Laodikeia", **Geçmişten Günümüze Denizli**: Yerel Tarih ve Kültür Dergisi, Sayı: 35, s.4-17.

IBN BATTUTA
TANCİ, E.A. : 2004 **İbn Battuta Seyahatnamesi I**, Çev.A.Sait Aykut, Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi, 1.Cilt, İstanbul.

TEKİN, O. : 1995 **Eski Yunan Tarihi**, İletişim Yayınları, Cep Üniversitesi 151, İstanbul.

TEMİZSOY, İ.,
KAYA, V. : 2000 "Polatlı Kayabaşı Mozaiği Nakil Çalışması", **11. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu,** 24-26 Nisan Denizli, s.157-164.

TEXİER, C. : 2002 **Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi**, Çev. Ali Suat, Ankara.

TÜLEK, F. : 1998 **Efsuncu Orpheus**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Eskiçağ Dinleri ve Mitolojileri Dizisi:3, İstanbul.

TÜLEK, F. : 2008 "Bitinya - Paflagonya Bölgeleri Mozaik Külliyat 2007 Çalışması", **26. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, 1.Cilt, 26-30 Mayıs, Ankara, s.141-146.

UÇAR, A. : 2013 "İzmir Konutlarında Çakıl Mozaik Örnekleri**", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 28. s. 207-222.

UMAR, B. : 1993 **Türkiye'deki Tarihsel Adlar: Türkiye'nin Tarihsel Coğrafyası ve Tarihsel Adları Üzerine Alfabetik Bir İnceleme**, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

ÜSTÜNER, A.C. : 2002 **Mozaik Sanatı**, Engin Yayıncılık, İstanbul.

ÜZÜM, H. : 2016 "Mitra Her Yerde: Mitra Senkretizmi: Mitra'nın Greko-Romen İlahlarıyla Özdeşleştirilmesi", Iğdır Üniversitesi **Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:10, s.33-65.

VITRIVIUS: **De Architectura**, çev. S. Güven, İstanbul, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları.

YAĞCI, E. E. : 1993 "Başlangıcından Geç Antik Dönem Sonuna Kadar Anadolu'da Cam", **Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.

YEGÜL, F. K. : 2009 "Anadolu su kültürü: Türk hamamları ve yıkanma geleneğinin kökleri ve geleceği", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi **Anadolu / Anatolia Dergisi**, 35, s. 99-118.

YENER, E. , ÖLMEZ, F. : 1996 "Orthasia Mozaik Kurtarma Kazısı ve Mozaik Kaldırımı (1995)", **VII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri,** 8-10 Nisan Kuşadası, s.275-298.

YETKİN, Ş. : 1965 "Türk Çini Sanatından Bazı Önemli Örnekler ve Teknikleri", **Sanat Tarihi Yıllığı**, Sayı:1, İstanbul, 1964-65 s.60-102.

YILDIRIM, Y.S. : 2016 "Metropolis Resepsiyon Salonu Mozaikleri Üzerindeki Balık ve Kuş Figürleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, Cilt:5, Sayı:4, s.181-207.

YILMAZ, Y. : 2015 **Anadolu'nun Gözyaşları: Yurtdışına Götürülmüş Tarihi Eserlerimiz**, Yem Yayın, 1. Baskı, İstanbul.

www.aktuelarkeoloji.com.tr

http://antiochrecoveryproject.org

www.ci.gov.tr

http://laodikeia.pau.edu.tr

www.megarevma.net

https://omnesviae.org/reconstruction/

https://orbis.stanford.edu

www.tayproject.org.

whc.unesco.org/en/list/1572

www.vgm.gov.tr

http://www.envanter.gov.te/anit/index/detay/49697